

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Milda Pivoriūtė

„Kaip atrasti save, tapti sėkmingu,
finansiškai nepriklausomu ir patirti
jaunystę?“

Lietuvos studentų amžiaus ketvirčio
krizės patirtys

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,
Sociologija (S 005)

VILNIUS 2024

Disertacija rengta 2012–2023 metais Vilniaus universitete.

Mokslinį tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (stipendija už akademinį pasiekimą 2022 m.).

Mokslinis vadovas – prof. dr. Arūnas Poviliūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

VILNIUS UNIVERSITY

Milda Pivoriūtė

“How do I find myself, become
successful, financially independent and
experience the joys of youth?”
Experiences of quarter-life crisis among
Lithuanian students

DOCTORAL DISSERTATION

Social Sciences,
Sociology (S 005)

VILNIUS 2024

The dissertation was prepared between 2012 and 2023 at Vilnius University.

The research was supported by Research Council of Lithuania (a sholarship for academic accomplishments was granted in 2022)

Academic supervisor – Prof. Dr. Arūnas Poviliūnas (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – S 005).

„<...> ir amžius... hahah, vis atkreipiu dėmesį, kaip man artimi žmonės vis pasako, kad man dar TIK 20, ir kad čia viskas prieš akis ir pan. o realiai yra taip, kad aš esu apimtas siaubo dėl savo amžiaus, nes man JAU 20... ir ką aš nuveikęs? ko pasiekęs? kai kiti mano metų žmonės grupes kuria, fotografuoja, piešia, nežinau, kuria kažką arba bent jau yra stipriai pažengę kurioje nors srityje. ir patyrę. tai, deja, šitoj vietoj mano amžius yra skaudi ir silpna vieta...“ (Mykolas, 20 m.¹)

„Social media update: per pastaruosius 2.5 metų pakeičiau 6 gyvenamąsias vietas, aplankiau mažiausiai 17 šalių, trijose iš jų gyvenau ilgiau nei mėnesį, buvau 74 skirtinguose dušuose, 5 voniose, bučiavausi su 4 merginomis, miegojau su 2, persirgau kovidu du kartus, susituokiau, išsiskyriau, buvau praradęs uoslę, išėjau į pensiją bet tada grįžau, kvapas ir uoslė irgi grįžo, pasidariau abiejų akių korekcijos operaciją, pabaigiau 2 filmus, nepabaigiau 3, važinėjausi su 26 skirtingais sparkais, balžio ežere bent 10 kartų maudžiaus, pravedžiau 2 vaikų stovyklas, buvau 2 suaugusiųjų stovyklose, keli geri festivaliai, daug senų gerų ir naujų draugų sutiktų, Vilnius tiesiog žydi ir klesti, visi labai gerai gyvena, keliauja po pasaulį, ir dar beveik visi yra self-made men ir women kurie be jokio palikimo ir paramos tai daro (su sovietmečio nomenklatūros atžalomis nebendrauju), gaila Vilnių palikti iš tikro, ypač rudenį, bet tikiu, kad reikia visą gyvenimą mokytis naujų dalykų, tai to ir iškeliauju. Iki“ (Vytautas Tinteris, 33 m.²)

¹ Iš asmeninio susirašinėjimo su Filosofijos fakulteto studentu, 2015 m.

² Socialiniame tinkle „Facebook“ 2023 m. pasidalintas įrašas (prieinamas viešai): <https://www.facebook.com/vytautas.tinteris/posts/pfbid0WACrkRNbyGLTx7CXD6fcYZYnyTHS1eebMbj6diPkM7Ag6BMmACnaNfafKaBaBd0l>

TURINYS

IVADAS	8
1. BESIFORMUOJANČIO SUAUGUSIOJO TARPSNIO TEORIJA	22
1.1. Gyvenimo tarpsniai kaip psichosocialinis konstruktas	22
1.2. Jeffrey Arnetto besiformuojančio suaugusiojo koncepcija	26
1.3. Besiformuojanti suaugystė – edukacijos ir jaunystės patirčių gyvenimo etapas	29
1.4. Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis nelygių galimybių perspektyvoje	37
1.5. Besiformuojanti suaugystė – „vienas etapas, daug kelių“?	41
1.6. Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis Lietuvoje	45
1.6.1. Tapsmas suaugusiuoju Lietuvoje: gimę 1930–1984 m.	45
1.6.2. Tapsmas suaugusiuoju Lietuvoje: gimę po 1980 metų	54
2. AMŽIAUS KETVIRČIO KRIZĖ KAIP „TAMSIOJI“ BESIFORMUOJANČIOS SUAUGYSTĖS PUSĖ.....	63
2.1. Amžiaus ketvirčio krizės idėjos populiarėjimas	63
2.2. Robinsono amžiaus ketvirčio krizės modelis	67
2.3. Amžiaus ketvirčio krizės patirtys nelygių galimybių perspektyvoje.	70
2.3.1. Finansinės nepriklausomybės siekis: „strigimas“ lūkesčių neatitinkančiuose darbuose ir rutinoje	72
2.3.2. Savęs paieškos ir gyvenimo galimybių tyrinėjimas	74
2.3.3. Išaugusios galimybės ir laisvė: kaip pasirinkti?	77
2.4. Amžiaus ketvirčio krizė – „prekariškos jaunystės“ padarinys	80
2.4.1. Jaunimo kaip socialinės grupės pažeidžiamumas	80
2.4.2. „Privilegiuoto jaunimo“ kančios ir nauji prekariškumo veidai	85
3. LIETUVOS JAUNIMO AMŽIAUS KETVIRČIO KRIZĖS PATIRČIŲ TYRIMAS.....	93
3.1. Tyrimo tikslas, metodologija ir eiga	93

3.2. Duomenų atranka ir analizės metodas	98
3.3. Tyrimo dalyvių charakteristikos: privalumai ir trūkumai	101
3.4. Kelios pastabos apie tyrėjos ir temos santykį	103
3.5. Įvadas į tyrimo rezultatus. Kaip atrasti save, tapti sėkmingam, finansiskai nepriklausomam ir patirti jaunystę?.....	106
3.6. Kaip atrasti save? „Nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančioje suspenduotas gyvenimas	112
3.7. Bandymas (ne)būti tuo, kuo būti (ne)nori.....	124
3.8. Kaip tapti sėkmingam?	140
3.8.1. Sunkiai pasiekiami sėkmingo žmogaus įvaizdžiai	140
3.8.2. Kaip nepasiduoti sėkmės naratyvams?	146
3.8.3. Šeimos kūrimas „kaip nieko neveikimas“ „pasiekimų varžybose“	154
3.9. Kaip patirti jaunystę ir išgyventi? Pernelyg niūri egzistencija tokiaame amžiuje: „esame per jauni būti tokie seni“	157
3.10. (Paskutiniai) metai mokykloje kaip lemtingas gyvenimo etapas: slenkstis į „tikrą gyvenimą“, suaugusiojo kelią ir amžiaus ketvirčio krizę	164
3.10.1. Kai ateina laikas išvykti, nors ir nėra aiškaus kelionės tikslo.	164
3.10.2. Norma studijuoti bet ką arba „studijavimo vardan studijavimo“ kultūra	178
3.11. Kompromisų laikas: keturių tyrimo dalyvių gyvenimas praėjus 4–8 metams	183
3.12. Sociologija kaip terapija ir sąmoningumo ugdymas	193
3.13. Tyrimo rezultatų apibendrinimas ir aptarimas	206
IŠVADOS	216
LITERATŪRA.....	223
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	248
PADĖKA	249

IVADAS

Jaunimo tyrimai rodo, kad nūdienos poindustrinėse šalyse jaunuoliai, palyginti su ankstesnėmis kartomis, išgyvena sudėtingesnes ir ilgesnes tapatumo³ paieškas, ypač kalbant apie karjeros ar apskritai „gyvenimo pašaukimo“ klausimus, taip pat patiria sunkumų, siekdami kitų su suaugusio žmogaus statusu siejamų įvykių ar tikslų, kaip antai išėjimas iš tėvų namų, finansinė nepriklausomybė, šeimos kūrimas (Arnett 2004; 2006; 2007; Atwood and Scholtz 2008; Billari and Liefbroer 2010; Buhl and Lanz 2007; Blatterer 2007; Côté and Schwartz 2002; Côté 2000, 2006; Côté and Allahar 1995; Douglass 2007; EGRIS 2001; Fadjukoff 2007; Furlong and Cartmel 2007; Furlong 2009; Kraniauskienė 2011; Luyckx et al. 2008; 2013; Mannerström et al. 2019; Robbins and Wilner 2001; Robinson 2015; Settersten et al. 2005; Sirsch et al. 2009; Vosylis 2017; Žukauskienė 2016). Mokslininkai pažymi, kad jauni žmonės ilgiau tyrinėja gyvenimo alternatyvas⁴ ir vėliau prisiima ilgalaikius įsipareigojimus arba prisiėmę dažniau juos kvestionuoja, persvarsto, vis neranda tenkinančių atsakymų apie save ir savo gyvenimo kryptį⁵. Statusą „baigęs mokslus, išėjęs iš tėvų namų, dirbantis, sukūręs šeimą“ jaunuolis pasiekia vis vėlesnio amžiaus, dažnai tik priartėjęs prie 30 metų slenksčio, arba apskritai tokio statuso niekada nepasiekia. Tai reiškia, kad daugėja žmonių, kurie nebeatitinka ankstesnėmis kartoms būdingesnio tradicinio socialinės brandos scenarijaus. Individo gyvenimo trajektorijose matomi dažniau pasitaikantys „ėjimai į priekį ir grįžimai atgal“ gyvenamosios vietos, mokslų, darbo bei partnerystės atžvilgiu, t. y. jaunuolių gyvenimo kelias, atsižvelgiant į su branda siejamus įvykius, vis rečiau pasižymi linijiškumu ir kompaktiškumu laiko atžvilgiu, jiems būdingesnis vadinamasis Yo-Yo perėjimas ar bumeranginės tendencijos

³ Šiame darbe tapatumas suprantamas kaip žmogaus atsakymas į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu“ (bendras individo supratimas apie save ir savo gyvenimo kryptį). Atsakymas gali sietis tiek su psichologinėmis asmenybės savybėmis, tiek su biologinėmis / fizinėmis, tiek su socialinėmis (priklausomai nuo konteksto, kuriame jam tas klausimas kyla, ar iš jo kažkas tikisi atsakymo / įvardijimo).

⁴ Pavyzdžiui, jaunas žmogus išbando save įvairiose savanoriškose veiklose, kad pamatytų, kas jam labiausiai patinka, kokiose srityse jam sekasi, ir vėliau išsirinktų vieną konkrečią sritį, kuriai skirs daugiausia laiko ir pastangų, galbūt su ja sies savo karjerą.

⁵ Pavyzdžiui, įsidarbinus labai norėtame darbe, dėl kurio turėta ilgalaikių lūkesčių, po kurio laiko imama abejoti, svarstyti, ar tai tikrai tas darbas, kuriame norėtusi likti ilgiau.

(Arnett 2004; Arundel and Lennartz 2017; Bradley and Devadason 2008; Walther 2006).

Sociologai ir psichologai kuria analitinius įrankius, kurie padėtų atspindėti, apibendrinti ir paaiškinti jaunimo patirtis, susietų asmeninius išgyvenimus, psichologinius veiksnius su socialiniu kontekstu, struktūriniais veiksniais. Vienas iš bandymų conceptualizuoti ir apmąstyti nūdienos jaunų žmonių gyvenimo tendencijas – prieš du dešimtmečius Jeffrey Arnetto pristatyta besiformuojančio suaugusiojo⁶ teorija, kuri pasiūlė naujai pasižiūrėti į žmogaus gyvenimo etapą tarp paauglystės ir suaugusiojo tarpsnio (Arnett 2000, 2004, 2007, 2007b). Atsižvelgdamas į stipriai besikeičiančias jaunimo gyvenimo tendencijas kalbant apie tapatumo paieškas, mokslų baigimą, išėjimą iš tėvų namų, dalyvavimą darbo rinkoje ir šeimos kūrimą, Arnettas matė būtinybę analitiškai išskirti naują, kokybiškai atskirą tarpsnį ir įvardijo jį besiformuojančio suaugusiojo (angl. *emerging adulthood*) periodu. Jis apibūdina industrinių ir poindustrinių šalių maždaug 18–29 metų⁷ amžiaus grupę, kurios atstovams būdingos charakteristikos skiriasi ne tik nuo kitų amžiaus grupių, bet ir apskritai nuo kada nors istorijos eigoje egzistavusių šio amžiaus tarpsnio atstovų (Arnett et al. 2011: 4). Pasak jo, minėtas amžiaus tarpsnis – intensyviausių tapatumo paieškų ir eksperimentavimo metas, kai individas labiausiai susitelkęs į save, turi daugiausiai laisvės ir galimybių keisti gyvenimo kryptį, nes jau yra nepriklausomas nuo tėvų (ar jų kontrolė ne tokia stipri kaip anksčiau), bet dar nėra prisiėmęs ilgalaikių ir laisvę varžančių suaugusiojo įsipareigojimų. Taip pat tai didžiausio nesaugumo, nestabilumo metas kalbant apie gyvenamąją vietą, santykius, mokslus, darbą ir finansinę padėtį (o šis nestabilumas, pasak Arnetto, dažnai yra minėtų savęs paieškų padarinys). Šį periodą kaip specifinį galima apibrėžti ir demografiškai: žmonės ilgiau dalyvauja švietimo sistemoje, dažniau siekia aukštojo išsilavinimo, keičia darbus, vėliau palieka tėvų namus, tuokiasi ir susilaukia

⁶ Sinonimiškai darbe bus vartojamas ir besiformuojančios suaugystės terminas.

⁷ Arnettas, kai pristatė teoriją, amžiaus ribas buvo nurodęs 18–25 m., tačiau, sulaukęs kritikos ir atsižvelgęs į Europoje darytus tyrimus, amžiaus ribą pailgino. Arnetto teigimu, tokios amžiaus ribos nėra griežtos, o labiau orientacinės, tačiau „18–25 metai yra besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio šerdis“ (Arnett 2016: 229). Žemutinė riba – 18 metų, nes dauguma ekonomiškai pažengusių šalių jaunuolių tokiu metu baigia vidurinę mokyklą, pasiekia fizinę bei lytinę brandą ir tampa pilnamečiais pagal įstatymą (Arnett: 2015). Viršutinę ribą apibrėžti sunkiau, nes žmonės gali jaustis suaugę būdami skirtingo amžiaus, taip pat skirtingame amžiuje prisiimti suaugusiojo vaidmenis, susijusius su stabiliu darbu, ilgalaikie partneryste, vaikų susilaukimu, tačiau viršutinė riba yra apie 29 metus (tačiau gali būti ir anksčiau, ir vėliau).

vaikų, dažniau renkasi kohabitaciją, ilgiau išlieka bent iš dalies priklausomi nuo tėvų. Pasak jaunimo tyrėjo, vėlėjantis mokslų baigimo, santuokos ir tėvystės amžius gyventojų populiacijoje (dažniausiai šie įvykiai būdingi trečiojo gyvenimo dešimtmečio pabaigoje ar dar vėliau), taip pat kohabitacijos paplitimas (kurį skatina seksualinio elgesio normų liberalizavimas, kai visuomenė nesmerkia ir praktikuoja seksualinį gyvenimą ne santuokoje) leidžia daryti prielaidą apie besiformuojančios suaugusiųjų egzistavimą šalyje (Arnett 2004: 21). Apibendrinant reikia pabrėžti, kad šis tarpsnis pasižymi dinamiškumu, permainingumu, takumu, demografinė įvairovė ir yra nenuspėjamas (Arnett 2000: 471–477). Tai tarpsnis tarp dviejų stabilesnių gyvenimo laikotarpių: tarp stabilumo, kurį suteikia paauglystės gyvenimo struktūra, tėvų globa ir dalyvavimas viduriniojo švietimo sistemoje, ir stabilumo, kurį suteikia suaugusio žmogaus įsipareigojimai, tad ši amžiaus grupė tarp savo narių pasižymi didžiausiu heterogeniškumu – gyvenimo pasirinkimų ir statusų įvairovė. Šiame tarpsnyje daugiau savarankiškumo, atsakomybių ir autonomijos nei paauglystėje, bet mažiau nei vėlesniais gyvenimo tarpsniais.

Per paskutinius du dešimtmečius besiformuojančio suaugusiojo koncepcija užėmė reikšmingą vietą akademiniam diskurse⁸, remiantis jos idėjomis atliekami įvairūs tyrimai visame pasaulyje. Siekiant suvienyti skirtingų disciplinų atstovus, 2008 m. buvo įkurta tarptautinė organizacija „*The Society for the Study of Emerging Adulthood*“. Sparčią teorijos institucionalizaciją rodo ir 2013 m. imtas leisti tarpdisciplininis žurnalas „*Emerging Adulthood*“ bei kas kelis metus rengiama minėtai tematikai skirta tarptautinė konferencija. 2015 m. šioje konferencijoje savo amžiaus ketvirčio krizės koncepciją (angl. *quarter-life crisis*) pristatė besiformuojančios suaugusiųjų teorijos šalininkas Oliveris Robinsonas, kuris tiria krizines trečiojo dešimtmečio patirtis arba, kitaip sakant, – „tamsiąją“ besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio pusę (Robinson 2015b). Collinso žodyne amžiaus ketvirčio krizės reiškinyje apibrėžiamas kaip nerimas dėl savo gyvenimo krypties ir kokybės būnant dvidešimt kelerių metų (Collins English Dictionary 2018). Ši koncepcija viešajame diskurse, populiariojoje kultūroje ėmė plisti apie 2000 m.⁹, akademiniam lauke pradėta artikuliuoti praėjus maždaug

⁸ Teorijos autorius sulaukia daug šalininkų ir oponentų dėmesio, pagal Google Scholar, 2023 m. jis turi virš 75 tūkst. citavimų, jo h-indeksas 84, i10h-indeksas 146.

⁹ *Google Books Ngram Viewer* (statistinės teksto analizės įrankis, leidžiantis internete esančiuose tekstuose rasti norimą elementą) radare sąvoka „quarter life crisis“ atsiranda XX a. paskutiniame penkmetyje. Daugiausia ji išskyla apie 2005–2011 m.

aštuoneriems metams, o Lietuvoje dar nėra apmąstyta¹⁰. Vienas iš aktyviausiai amžiaus ketvirčio krizę tiriančių autorių akademiniam diskurse – minėtas Robinsonas, remdamasis giluminiais interviu su 22–40 metų Didžiosios Britanijos gyventojais, išplėtojo du tipus apimančią – „užstrigimo išorėje“ (angl. *locked-out*) ir „užstrigimo viduje“ (angl. *locked-in*) – amžiaus ketvirčio krizės modelį (Robinson 2015a; 2018). Pirmojo tipo krizė būdinga 21–25 metų jaunuoliams, kuriems nepavyksta prisiimti juos tenkinančių su socialine branda siejamų vaidmenų ir įsipareigojimų arba sunkiai sekasi tai padaryti. Bandydami tapti savarankiški žmonės ir vis patirdami nesėkmių, jie jaučiasi tarsi atskirti nuo suaugusiųjų pasaulio. Antrasis krizės tipas būdingas 25–35 metų žmonėms, kurie yra įgiję tam tikrus socialinės brandos atributus, susikūrę gana aiškią ir stabilią gyvenimo struktūrą, tačiau esama gyvenimo situacija jų ne(be)tenkina, jie jaučiasi joje užstrigę – tarsi „užrakinti“ anksčiau gyvenime prisiimtuose suaugusio žmogaus įsipareigojimuose. Abiem krizės tipams būdingas intensyvus savęs, savo gyvenimo, visuomenės normų, standartų kvestionavimas, arba, kaip įvardijo Robinson ir Smith (2010a), – „audringos savęs paieškos“. Apibendrinant reikia pažymėti, kad amžiaus ketvirčio krizės koncepcijoje kalbama apie įvairias įtampas, sunkumus, iššūkius, su kuriais susiduria jauni žmonės bandydami rasti savo vietą suaugusiųjų pasaulyje, tapti savarankiškais žmonėmis.

Tiek besiformuojančio suaugusiojo, tiek amžiaus ketvirčio krizės koncepcijos – konstruktyvūs analitiniai įrankiai, leidžiantys perteikti būtent nūdienos trečiojo gyvenimo dešimtmečio problematikos bruožus, apmąstyti, parodyti šios amžiaus grupės patirtis, įtampas, aktualiausias dilemas, taip pat kelti naujus klausimus ne tik apie jaunimo, bet apie bet kurio amžiaus žmonių egzistenciją šiuolaikiniame pasaulyje. Svarbu pabrėžti, kad su besiformuojančia suaugyste ir amžiaus ketvirčio krize siejamos patirtys yra ne tik pasikeitusių jaunimo prioritetų, bet ir kardinaliai pasikeitusių bendrabūvio¹¹ sąlygų ir naujų struktūrinių suvaržymų atspindys. Tai naujos ekonominės realybės, nesaugių užimtumo formų paplitimo, valstybės

išleistose knygose. Įvairiuose šaltiniuose kaip vienas iš esminių pirmųjų darbų apie amžiaus ketvirčio krizę minima Alexandra'os Robbins ir Abby Wilner 2001 m. pasirodžiusi knyga *Quarterlife Crisis: The Unique Challenge of Life in Your Twenties*, kuri remiasi šimtu atliktų interviu su 21–35 m. amerikiečiais, aukštųjų mokyklų absolventais, apie jų krizės patirtis.

¹⁰ Lietuviškame akademiniam diskurse kol kas yra tik viena amžiaus ketvirčio krizę aptarianti publikacija (Pivoriūtė 2020).

¹¹ Bendrabūvio sąvoką perėmiau iš prof. Mariaus Povilo Šaulausko, ji apibendrina socialinių, kultūrinių, politinių ir ekonominių aplinkybių, kuriomis gyvena žmonės, visumą.

institucijų paramos trūkumo, jaunimui nepalankios socialinės politikos, didelių pragyvenimo išlaidų arba apibendrintai – „prekariškos jaunystės“ – padariny (Blossfeld et al. 2006; Buchholz et al. 2009; Côté 2000, 2014; Côté and Allaha 1995; Côté and Bynner 2008; Henderson 2019; Parameswaran 2020). Prekariškumo terminas apibūdina daugiasluoksnę bet kurio amžiaus žmonių pažeidžiamumo būseną, kylančią iš neoliberalios politikos kuriamų sąlygų, kuriomis gyvendami žmonės netenka socialinių ir ekonominių atramų, patiria bejėgystę kontroliuoti svarbias savo gyvenimo sritis bei planuoti ateitį, išgyvena dažnas krizes, emocinį nestabilumą ir nerimą (Dryžaitė 2021). Prekariškumo sąvoka dažnai vartojama kalbant apie užimtumą, kuriam būdingas didelis socialinis ir ekonominis nesaugumas, nestabilumas, nepastovios ar mažos pajamos, ne viso etato, trumpalaikiai, projektiniai darbai arba per didelis užimtumas, daugiadarbystė (kai vienu metu dirbama kelis darbus) bei daugiaveiklystė (kai vienu metu atliekamos kelios užduotys), mažėjanti socialinė parama ir saugumas, menkos savo profesinių ir darbo teisių atstovavimo galimybės (Dryžaitė 2021: 8–9).

Panašias idėjas galima artikuliuoti ir pasitelkus socialinio kentėjimo sampratą. Remiantis Pierre Bourdieu¹², socialinio kentėjimo sąvoką galima apibrėžti kaip įvairius individualius ar kolektyvinius žmonių kasdienio gyvenimo „vargus“ – kančias, sunkumus, skausmą, nusivylimus, kuriuos skatina ekonominiai, politiniai, socialiniai veiksniai (Bourdieu 1999). Šie „vargai“ susiję ne tik su ekonominiu nepriteklumi, skurdu, bet ir su psichologinėmis, dvasinėmis, moralinėmis kančiomis, įvairiomis nesėkmėmis, nelaimėmis, nusivylimais, neįgyvendintais lūkesčiais¹³. Bourdieu pasitelkta vargo sąvoka nusako ne tik situacijas, kuriose asmenims

¹² Bourdieu knyga *Pasaulio našta. Socialinis kentėjimas šiuolaikinėje visuomenėje* (1999) yra viena iš reikšmingiausių ir išsamiausių socialinio kentėjimo mokslinių studijų, kurioje kiekvienai kentėjimo formai atskleisti pasiteikiami išsamūs interviu su įvairių socialinių grupių, kurios paprastai visuomenėje patiria socialinę atskirtį, atstovais (Poviliūnas 2021).

¹³ Pavyzdžiui, 27 metų vaikas serga žvyneline, kuri ypač paūmėja dėl prasto darbovietės patalpų mikroklimato – drėgmės ir šalčio žiemą bei didelio karščio, prastos vėdinimo sistemos vasarą. Alternatyvaus darbo geresnėmis sąlygomis jis neranda, o išgyventi pinigai būtini. Algos neužtenka ne tik geresnėms gydymo priemonėms, bet ir pagrindiniams gyvenimo patogumams – jau keli metai neužtenka pinigų iš močiutės paveldėtame bute girgždančią lovą pakeisti nauja. Gėdydamasis savo kūno, taip pat prastų savo gyvenimo sąlygų vaikas vengia užmegzti romantinius santykius, jaučiasi nepatrauklus, vienišas ir bejėgis, nors trokšta turėti intymų ryšį su kitu žmogumi. Norėdamas susitaupyti pinigų naujai lovai, retkarčiais jis ryžtasi vogti maistą iš prekybos centrų, nors pats tokį elgesį smerkia, todėl nuolat jaučiasi lyg moraliai degradavęs žmogus.

trūksta materialinių dalykų, bet ir situacijas, kai žmogus jaučiasi atstumtas visuomenės, bejėgis, nereikalingas, pažeidžiamas, o jo viltys ir planai yra žlugdomi arba labai sunkiai įgyvendinami dėl dominuojančios socialinės sistemos (Tereškinas ir Dryžaitė 2009). Pasitelkiant šią sampratą, su amžiaus ketvirčio krize siejamas patirtis būtų galima vertinti kaip trečiajam gyvenimo dešimtmečiui būdingas socialinio kentėjimo formas. Kaip bus atskleista šioje disertacijoje, amžiaus ketvirčio krizė glaudžiai susijusi su jaunimo patiriamu nesaugumo jausmu, abejonėmis ir nusivylimu savo karjera, darbo ir būsto rinka, švietimo sistema ir finansine padėtimi. Krizinę patirtį skatina ne amžius pats savaime, o kliūtys, su kuriomis susiduria individas, bandydamas patenkinti su amžiaus tarpsniu susijusius visuomenės, jo socialinės aplinkos lūkesčius arba šiems lūkesčiams prieštaraujančius gyvenimo scenarijus (o tam tikrais atvejais atrodo neįmanoma įgyvendinti nei savo vizijų, nei visuomenės idealų). Taip jaučiamas nepasitenkinimas esama gyvenimo kokybe ir beviltiškumas, nematant perspektyvų, kaip tą pakeisti.

Apibendrinant galima teigti, kad amžiaus ketvirčio krizės patirtis būtų galima matyti, viena vertus, kaip trečiajam gyvenimo dešimtmečiui būdingas specifinės socialinio kentėjimo arba „prekariškos jaunystės“ apraiškas. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad kai kurios šiame tarpsnyje ištinkančios socialinio kentėjimo formos ar prekariškumo apraiškos gali pasireikšti bet kuriame amžiaus tarpsnyje dėl visiems bendro socioekonominio, politinio, institucinio konteksto, kuris skatina tam tikrus kasdienius vargus, kuria įvairias kančios prielaidas, kurios veikia ne tik jaunimą, tačiau jaunimą – ypač, nes jis turi mažiau patirties ir išgyvena kritinį psichosocialinio vystymosi, gyvenimo permainų, tapatumo formavimosi laikotarpį, kuriame didėja rizika reikštis psichologiniams sunkumams, nerimui, aukštam streso lygiui, depresijai, perdegimui ir kt. (Eckersley 2009; Yung et al. 2020; Palačionytė et al. 2023). Kadangi šio darbo objektas – trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtys, kaip pagrindinę pasirinkau amžiaus ketvirčio krizės sąvoką, nes ši koncepcija reflektuoja būtent minėtos amžiaus grupės gyvenimo iššūkius.

Kitas dalykas – amžiaus ketvirčio krizės idėja paskutinį dešimtmetį populiarėja viešajame diskurse, ji vis dažniau pasitelkiama rinkodariniuose darbdavių, universitetų, populiariosios psichologijos, prekių ir paslaugų naratyvuose, kurie atitinkamai formuoja jaunų žmonių (o ir visuomenės) suvokimą, kas ir kodėl su jais vyksta. Ir neretai ši krizė vertinama kaip „natūralus“ jauno žmogaus psichosocialinės raidos fenomenas. Štai

Indonezijoje įsikūrusio Sampoerna universiteto interneto svetainėje¹⁴ supažindinama su amžiaus ketvirčio krize, o kaip vienas iš jos sprendimo būdų siūlomas nusiteikimas, kad tai „normali būseną“, nes daugybė žmonių išgyvena panašias patirtis: „Galvokite apie tai kaip apie gyvenimo etapą, kurį patirs kiekvienas. <...> Kiekvienas žmogus tikriausiai yra perėjęs šį etapą ir tai labai žmogiška.“ Taip pat teigiama, kad krizę galima „apeiti“ ar palengvinti įvairiomis pagalbinėmis priemonėmis. Viena iš jų – įgyti „geriausią išsilavinimą šviesiai ateičiai“, kurį kaip tik ir siūlo minėtas universitetas. O „geriausias išsilavinimas“ yra toks, kuris „ugdo būsimus lyderius, turinčius tvirtą moralinį stuburą ir tarptautiniu mastu vertinamus konkurencinius įgūdžius, kad absolventas galėtų aktyviai dalyvauti kuriant labiau klestinčią, teisingą, gerbiamą ir globaliu mastu konkurencingą Indoneziją“. Reklaminėse žinutėse neretai išryškinami savęs paieškų motyvai, o pagrindinis pažadas (pasirinkus siūlomą dalyką) – savęs atradimas¹⁵ ir savirealizacija užsiimant prasminga ir mėgstama veikla. Būtent tai, ko labiausiai ir trokšta dalis (ypač iš vidurinėsios klasės šeimų kilusio) jaunimo (Farrugia 2022; Robbins and Wilner 2001). Ir kenčia, kai negali šio troškimo įgyvendinti.

Populiariausio pasaulyje profesinio socialinio tinklo „LinkedIn“ iniciatyva 2017 m. buvo atlikta apklausa, joje dalyvavo daugiau kaip 6 tūkstančiai 25–33 metų respondentų iš JAV, Didžiosios Britanijos, Indijos ir Australijos (Heitmann 2017). Dauguma (75 proc.) apklaustųjų (iš jų daugiausiai – siekiančių aukštojo išsilavinimo arba jį turinčių) nurodė, kad anksčiau patyrė ar apklausos metu patiria amžiaus ketvirčio krizę, kuri daugiausia buvo susijusi su pasimetimu karjeros kelyje. Didžiausias tyrimo dalyvių rūpestis – rasti konkretų darbą, kurį jie dirbtų užsidegę, su entuziazmu, ar karjeros kryptį. 36 proc. apklausos dalyvių nurodė gyvenime keitę karjeros kelią – perėjo dirbti į kitą darbo rinkos sektorių ar ėmėsi naujo darbo pobūdžio, kai kurie nusprendė tapti laisvai samdomais darbuotojais, įsipareigoti tik laikiniems projektams. Tyrimo organizatoriai pastebėjo, kad tarp užsiregistravusių vartotojų kasmet daugėja karjeros keitėjų, kurių elgesys susijęs ne tik su savęs paieškomis bei pokyčių, naujų patirčių ir iššūkių troškimu, bet ir prisitaikymu prie kintamos darbo rinkos, augančios trumpalaikių darbų pasiūlos. 23 proc. jaunų profesionalų buvo pasiėmę karjeros pertrauką, kad galėtų persvarstyti, ką norėtų veikti toliau.

¹⁴ Šaltinis: <https://www.sampoernauniversity.ac.id/understanding-quarter-life-crisis-its-causes-and-ways-to-overcome-it/>

¹⁵ Vilniaus universiteto 2023 m. Karjeros dienų šūkis buvo „Ieškodamas karjeros, atrask save!“: <https://www.facebook.com/events/840264033737617/>

Ketvirtadalis apklausoje dalyvavusių žmonių nurodė žinantys, koks galėtų būti jų svajonių darbas, tačiau nežino, kaip tą svajonę įgyvendinti.

Ilgiau nei ankstesnių kartų trunkantys tapatumo tyrinėjimai (laikomi besiformuojančios suaugystės skiriamuoju bruožu) dažnai vaizduojami kaip „natūralūs“ ir geidžiami, atsirandantys dėl didesnių galimybių ir laisvės jomis naudotis (menkstančių tradicinių suvaržymų). Tačiau šis blaškymasis rodo ir nesant adekvačių kelių tapti savarankiškiems ir įgyvendinti savo siekius. Kai kurie autoriai pažymi, kad sociologinio žvilgsnio stokojančios besiformuojančios suaugystės ar amžiaus ketvirčio krizės idėjų populiarinimas yra netgi pavojingas ir visuomenę, ypač jaunimą, klaidinantis reiškinys (Côté 2014; Parameswaran 2020). Gowri Parameswaran atkreipia dėmesį, kad, psychologizuojant ir individualizuojant jaunų žmonių patirtis bei būsenas kaip „normalų jaunystės“ etapą, neutralizuojamos problemos, kurios dažnai yra struktūrinės kilmės ir nepriklauso nuo jaunų žmonių individualių savybių (Parameswaran 2020). Net tarp psichologų ir psichiatrų daugėja pabrėžiančių svarbią bendrabūvio sąlygų įtaką žmogaus psichikos sveikatai ir skatinančių šios srities specialistus skirti daugiau dėmesio sociologinei perspektyvai, kuri siekia rasti pavienio žmogaus gyvenimo, jo vidujybės, kančių ir visuomenės struktūrų, platesnio gyvenamo konteksto ryšį (Aaron 2016; Frantzen 2019; Neilson 2015; Roberts 2020; Smail 2005; Verhaeghe 2014). Žmogaus psichologinės būsenos formuojasi santykių tarp sociokultūrinių, ekonominių, politinių, biologinių, asmenybinių-psichologinių veiksnių tinkle. Psichologizuojant, individualizuojant ir medikalizuojant psichikos būsenas yra ignoruojamos giluminės jų priežastys, kontekstas, o visa atsakomybė už savo psichikos sveikatą tenka pačiam asmeniui, o ne sisteminiams reiškiniams – socialinei nelygybei, skurdui, nedarbui, per mažam atlygiui, nesaugumo jausmui, švietimo neprieinamumui, rasizmui, seksizmui, socialinės rūpybos trūkumui, materializmui, individualizmui, susvetimėjimui, konkurencijai, laimės ir sėkmės naratyvams bei kitokioms priežastims, kurios yra socialinės, ekonominės, politinės kilmės.

2017 m. rinkos tyrimų bendrovė „OnePoll“¹⁶ atliko 25–33 metų grupės apklausą, kurios dalyviais tapo 2 tūkstančiai britų. Iš jų 56 proc. nurodė patiriantys amžiaus ketvirčio krizę. Daugumos tyrimo dalyvių teigimu, jų būsena labiausiai susijusi su finansiniais sunkumais, nepasitenkinimu savo gyvenamosios vietos aplinkybėmis (kad tenka gyventi nuomojant butą ar su

¹⁶ Jungtinėje Karalystėje įsikūrusio banko „First Direct“ užsakymu, bendradarbiaujant su Robinsonu kaip mokslo atstovu.

tėvais) ir romantiniais santykiais (Robinson and First Direct 2017). 2019 m. viešosios nuomonės tyrimų bendrovė „The Harris Poll“ kartu su „TD Ameritrade“ apklausė daugiau kaip tūkstantį 15–21 metų ir tiek pat 22–28 metų amerikiečių: 42 proc. pirmųjų ir 54 proc. antrųjų nurodė patyrę šią krizę, kuri dažniausiai buvo siejama su stresu dėl finansinės padėties, studijų paskolos, neturėjimu galimybės atsidėti pinigų taupymui, priklausymu nuo tėvų, taip pat patiriamu stresu darbe – ypač jame vyraujančia persidirbimo kultūra¹⁷, didele konkurencija tarp darbuotojų (TD Ameritrade 2019). Shantenu Agarwalas su kolegomis analizavo 130 tūkst. socialiniame tinkle „Twitter“ nuo 2011 m. iki 2015 m. paskelbtų viešų įrašų, kuriuose buvo minima amžiaus ketvirčio krizė (Agarwal et al. 2020). Turinio analizė parodė, kad autorių – 1 300 18–30 metų vartotojų iš Didžiosios Britanijos ir JAV – įrašuose dažniausiai apie amžiaus ketvirčio krizę buvo kalbama darbo, karjeros kontekste. Robinson ir Wright (2013) atliko 1 023 Didžiojoje Britanijoje gyvenančių vyresnių nei 24 metų žmonių retrospektyvinę apklausą apie krizines patirtis vertinant visą savo nugyventą gyvenimą. Trečdalis 25–29 metų grupės žmonių (jų buvo 101) nurodė patyrę / patiriantys amžiaus ketvirčio krizę, tokią krizę patyrę trečiajame savo gyvenimo dešimtmetyje pažymėjo 70 proc. 30–39 metų tiriamųjų (jų buvo 196). Tyrimo dalyviai savo krizines patirtis labiausiai siejo su strigimu netenkinančiame darbe (kuriame būti nebenori, bet nemato galimybių situaciją pakeisti), jame patiriamu stresu ir lūkesčių neatitinkančiu atlygiu, taip pat sunkumais ieškant darbo, finansine padėtimi, romantiniais santykiais (netenkina esami santykiai arba išgyventos skyrybos), konfliktais su tėvais.

Lietuvoje atliktų studijų, kuriose remtasi būtent amžiaus ketvirčio krizės koncepcija, – nėra (ši disertacija – pirmas išsamus mokslo darbas Lietuvoje, kuriame nagrinėjamas amžiaus ketvirčio krizės reiškinys). Tačiau svarbu aptarti tyrimus, susijusius su šia problematika. Amžiaus ketvirčio krizė siejama su besiformuojančios suaugustės tarpsniu. Tad pirmiausia galima klausti, ar su besiformuojančio suaugusiojo tarpsniu siejamos tendencijos būdingos ir Lietuvos jaunimui?¹⁸ Lietuvoje sociologai tapsmo suaugusiuoju

¹⁷ „Persidirbimo kultūra“ (angl. *hustle culture*) – darbo aplinka, kurioje vyrauja požiūris, kad sunkus darbas neskaičiuojant valandų ir pastangų yra esminis produktyvumo ir sėkmės garantas. Darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros siekis, bandymas tausoti savo sveikatą šioje aplinkoje nėra svarbūs ir gali rodyti per mažą žmogaus atsidavimą darbui. Lietuvos kontekste šis reiškinys aptartas straipsnyje „Kai nebetenkina „per daug ir per kažkaip“: egzistenciniai pokyčiai kintant gyvenimo ritmui“ (Pivoriūtė ir Poškauskaitė 2019).

¹⁸ Disertacijoje besiformuojančios suaugustės ir amžiaus ketvirčio krizės teorijos pagal turinį ir problematiką yra labai susijusios.

procesą dažniausiai tiria pasitelkdami didelių imčių apklausų (arba statistinius duomenis renkančių institucijų) teikiamą statistinę informaciją apie su socialine branda siejamų įvykių – mokslų baigimo, pirmojo įsidarbinimo, išėjimo iš tėvų namų, santuokos ir pirmojo vaiko gimimo – amžių, eiliškumą ir pan.¹⁹ (Kraniauskienė 2011, 2021; Mikulionienė 2000; Stankūnienė ir Maslauskaitė 2009). Šiuose paminėtuose reikšmingiausiuose tyrimuose buvo analizuoti 1930–1984 m. gimę Lietuvos gyventojai. Remiantis jų analize²⁰ galima teigti, kad Lietuvos jaunuoliams būdingos panašios į Vakarų šalių tendencijos – didėjanti perėjimo į suaugusę destandartizacija ir individualizacija bei šių procesų paskatinta gerokai išaugusi dalyvavimo švietimo sistemoje reikšmė ir trukmė, statuso „dirbantis, susituokęs ir turintis vaikų“ atidėjimas vėlesniam laikui, ilgėjantis priklausomybės nuo tėvų laikotarpis. Didžiausias jauniausios kartos statusų, susijusių su tradicinėmis suaugusiojo socialinėmis žymėmis, heterogeniškumas rodo įvairesnių gyvenimo pasirinkimų integraciją į asmens biografiją ir kartu tokių skirtingų socialinių statusų normalizaciją visuomenėje. Tiesa, kaip ir kitose buvusiose socialistinėse šalyse, ir Lietuvoje, jauniausios kartos edukacijos ir darbiniai sprendimai tapo labiau standartizuoti, o šeimos formavimas ir pirmojo vaiko gimimas – patyrė priešingus pokyčius.

Naujausia tapsmo suaugusiuoju tendencijų analizė Lietuvoje, kuri orientavosi į jaunesnius nei anksčiau aptartuose tyrimuose žmones, pateikiama Rimanto Vosylio disertacijoje „Psichologiniai tapsmo suaugusiuoju aspektai skirtinga socialinės brandos eiga pasižyminčių jaunuolių grupėse“ (Vosylis 2017). Vosylis siekė ne tik atskleisti pagrindinius Lietuvos jaunuolių socialinių suaugusiojo vaidmenų įgijimo ta ir statuso derinių įvairovę gyvenamojo būsto, mokslų ir darbo bei partnerystės ir šeimos srityse, bet ir psichologinius tapsmo suaugusiuoju aspektus, kurie buvo įvardyti Arnetto besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio teorijoje (siekinys – įvertinti šios teorijos pritaikymą Lietuvai). Analizė rėmėsi patogiosios atrankos būdu atrinktų 489 23–27 metų (gimusių 1987–1992 m.) jaunuolių apklausa, vykdyta 2014–2015 metais. Autoriaus surinkti duomenys labiau patvirtino nei paneigė besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio teorijos

¹⁹ Psichologai dažniausiai taip pat analizuoja su socialine branda siejamų įvykių amžių ir eiliškumą, tik jų imtys įprastai būna mažesnės ir nereprezentatyvios. Šalia socialinių brandos aspektų psichologai tiria ir psichologinius, tačiau vėlgi – dažniausiai pasitelkdami įvairias standartizuotas kiekybines skales.

²⁰ Išsami tyrimų analizė – 1.6. skyriuje „Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis Lietuvoje“.

teiginius: Arnetto teorijoje aprašomos charakteristikos būdingos ir Lietuvos jaunuoliams, tik vienos iš jų yra būdingesnės vieniems jaunuoliams, o kitos – kitiems (Vosylis 2017: 151).

Svarbu pažymėti, kad itin trūksta išsamių kokybinių tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjama gimusių po 1980 m. žmonių, tapimo suaugusiuoju procesą išgyvenusių / išgyvenančių jau Nepriklausomoje Lietuvoje, patirtis. Kaip pabrėžė Vosylis, labai svarbi ateities tyrimų kryptis – mišraus pobūdžio tyrimai, kuriuose jaunuolių tapimo suaugusiuoju ir gyvensenos ypatumai būtų tiriami ne tik kiekybiniais, bet ir kokybiniais metodais (Vosylis 2017: 154). Statistiniai duomenys turi ribotą galimybių atskleisti gyvenimo patirčių trečiajame gyvenimo dešimtmetyje įvairovę, taip pat aplinkybes, skatinančias jaunuolius atidėlioti ar anksti priimti suaugusiojo vaidmenį, taip pat išgyventi krizines patirtis ar kitokius sunkumus.

Šiuo metu vykdomi du dideli tyrimai, kurių objektas – po 1980 m. gimęs jaunimas (baigiant šią disertaciją išsamūs tyrimų rezultatai dar nebuvo publikuoti). Pirmasis – Vilniaus universiteto ir Klaipėdos universiteto mokslininkų vykdomas tyrimas „Užaugę Nepriklausomoje Lietuvoje: 1980–2000 metais gimusiųjų gyvenimo eiga, elgsenos strategijos ir jų kontekstai“ (2021–2024 m.), kurio metu surinkti 67 naratyviniai interviu. Preliminarūs rezultatai rodo, kad gimusiųjų nuo 1980 m. gyvenimo kelias kur kas įvairesnis nei vyresniųjų – jauni žmonės priima daug nestandartinių, ankstesnėms kartoms nebūdingų sprendimų (Navickė ir Žilinskienė 2022). Tačiau tyrimo autorės pažymi, kad dėl socialinio nesaugumo kai kurie jaunuoliai linkę pasirinkti saugesnes, konservatyvias gyvenimo strategijas. Antrasis – Lietuvos socialinių mokslų centro komandos įgyvendinamas projektas „Jaunimo gyvenimiškų galimybių diferenciacijos socioekonominiai veiksniai Lietuvoje“²¹ (2022–2024 m.). Tyrimo analizuojami įvairūs 18–35 metų grupės ekonominiai ir socialiniai rodikliai, šeimos ir bendruomenės vaidmuo, taip pat orientuojamasi į individualią jaunų asmenų patirtį ir nuostatas.

Šios disertacijos tyrimo **tikslas** – atskleisti Lietuvos studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtis iš pačių jaunų žmonių perspektyvos. Tirdama subjektyvias jaunų žmonių perspektyvas, siekiau suprasti, kas jaunų žmonių gyvenimą, tariant Bourdieu (1999: 629) žodžiais, „daro skausmingą ar net negyvenamą“? Kokia „pasaulio našta“ slegia jų kasdienybę? Kaip atrodo ši kasdienybė? Kokios patirtys dvidešimt kelių metų jaunuolių skatina jaustis taip, kaip pasakė viena šio tyrimo dalyvė – „*senu poniu erzilo kūne*“? Ar šios patirtys – panašios kaip užsienio šalių jaunimo? Ar Lietuvos jaunuoliai

²¹ Apie projektą: <https://lsc.lt/nacionaliniai>

pasižymi kokiais nors savitumais? Kokios būtent mūsų laikmečio aplinkybės gali skatinti rasti šioms patirtims?

Tikslui pasiekti išsikėliau šiuos darbo **uždavinius**:

1. Pristatyti Arnetto besiformuojančios suaugystės koncepciją, jos formavimosi kontekstą ir kritiką.
2. Supažindinti su amžiaus ketvirčio krizės koncepcija ir aptarti jos kritiką.
3. Remiantis Lietuvoje atliktų tyrimų apžvalga atskleisti tapsmo suaugusiuoju tendencijas ir pokyčius Lietuvoje. Įvertinti, ar ir Lietuvos kontekste galime kalbėti apie besiformuojančios suaugystės ir amžiaus ketvirčio krizės egzistavimą.
4. Atlikus tyrimą, atskleisti Lietuvos studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtis ir jų formavimosi kontekstą.
5. Apsvarstyti tyrimo metu atsiskleidusį sociologijos terapinį ir sąmoningumo ugdymo vaidmenį.

Disertacijos tyrimas išskirtinis keliais aspektais. Pirmas dalykas, jis koncentruojasi į Lietuvoje mažai tirtą (gimusiųjų po 1990 m.) 18–25 metų grupę, kuri, pasak Arnetto „yra besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio šerdis“ (Arnett 2016: 229). Be to, – į studentus, kurie taip pat laikomi tipiškiausiais besiformuojančios suaugystės atstovais. Antras dalykas, tyrimas remiasi kokybine metodologija. Analizuojami 127 autobiografiniai rašytiniai studentų pasakojimai apie jų amžiaus tarpsnio iššūkius, sunkumus, įtampas, dilemas ir krizines patirtis. Tyrimo dalyvių buvo prašoma pasidalyti tuo, kas jiems asmeniškai atrodo svarbu kalbant apie jų amžiaus tarpsnį, kas jiems, kaip jauniems žmonėms, labiausiai „skauda“, nebuvo nurodoma, apie ką konkrečiai jie turėtų pasakoti. Daugiausia dėmesio buvo telkiama į dabartinį gyvenimo etapą (kai jie dalyvavo tyrime), tačiau jaunų žmonių pasakojimai atskleidė ir labai svarbias ankstesnio gyvenimo – ypač mokyklos – patirtis, kurios galėjo lemti iššūkius esamu laikotarpiu. Pagrindiniai duomenys surinkti 2015–2018 m., su keturiais tyrimo dalyviais susisiektą po 4–8 metų (2022–2023 m.), domėtasi, kaip klostėsi jų tolesnis gyvenimas (šių interviu metu jiems buvo daugiau nei 25 metai).

Lietuva įvardijama kaip viena iš didžiausioje rizikoje esančių šalių pagal jaunimo mirtingumo dėl savižudybių skaičių, kuris kasmet sudaro daugiau nei 20 proc. visų 15–29 metų asmenų mirčių²². Viena iš seniausių Lietuvoje nevyriausybinų organizacijų ir viena iš didžiausių Lietuvoje

²² Jaunimo pagrindinės mirties priežastys: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a721ae58-8d16-4242-a446-329529744046#/>

veikiančių nemokamos emocinės paramos telefonu ir internetu taryba „Jaunimo linija“ kasmet sulaukia apie 50 tūkst. emocinių sunkumų patiriančių jaunuolių kreipimusi²³. Lietuvos studentų sąjungos atlikti Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų psichologinės būsenos tyrimai (2018 m. apklausta 2 072 studentai, 2021 m. – 2 112 studentų) parodė, kad dauguma apklaustųjų per paskutinių metų laikotarpį iki tyrimo buvo patyrę didelį nerimą (2018: 82 proc.; 2021: 79 proc.), baimę (66 proc. ir 77 proc.), stiprų stresą (po 76 proc.), nemigą ar kitus miego sutrikimus (68 proc. ir 70 proc.), apatiją (51 proc. ir 64 proc.), ilgai trunkančią blogą nuotaiką (66 proc. ir 64 proc.), depresiją (36 proc. ir 48 proc.), valgymo sutrikimų (42 proc. ir 45 proc.), panikos atakas (n/d ir 30 proc.)²⁴ (LSS 2018, 2021). Ši disertacija atskleis, kokią patirtį „slepia“ šie skaičiai, padės geriau pažinti ir suprasti jaunų žmonių realybę iš jų pačių perspektyvos. Disertacijos tyrimo išskirtinumą taikliai apibūdino projekto „Jaunimo gyvenimiškų galimybių diferenciacijos socioekonominiai veiksniai Lietuvoje“ tyrėjas Arūnas Pocius. Komentuodamas jaunimo tyrėjų konferencijoje²⁵ mano skaitytą pranešimą, kurio metu pristačiau dalį šio tyrimo rezultatų, jis pažymėjo: „Mes labiau apie makrotendencijas, skaičius, o jūs išliejot jaunų žmonių širdį, parodėt, kas ten dedasi už tų skaičių.“²⁶ Tyrimo metu pavyko surinkti itin išsamių ir atvirų jaunų žmonių pasakojimų apie jų gyvenimą.

Tyrimo rezultatai yra naudingi ir toliau tikėtina bus pravartūs tiek jaunimui, tiek jų tėvams, mokytojams, dėstytojams, darbdaviams, socialinės politikos atstovams, psichikos sveikatos specialistams, jaunimo tyrėjams. Tai svarbu ne tik mikrolygmeniu – individams priimant gyvenimo sprendimus, bet ir mezo bei makrolygmenimis, nes jaunimo situacija susijusi su svarbiomis visuomenės veikimo sritimis: darbo ir būsto rinka, švietimu, socialine, šeimos politika, demografinė raida, visuomenės psichikos sveikata ir kt. Analizuojamas gyvenimo tarpsnis – *lemtingų momentų* kupinas laikas, jame individo priimti sprendimai paprastai turi reikšmingų padarinių jo siekiams, būsimam gyvenimui ir apskritai – asmens lemčiai (Giddens 2000). Tyrimai rodo, kad neišspręstos tapsmo suaugusiuoju periodu iškilusios dilemos gali būti „nusinešamos“ į tolesnius gyvenimo tarpsnius ir lemti mažesnę pasitenkinimą savo gyvenimu, įvairias problemas karjeros, šeimos kūrimo srityse (Vandewater and Stewart 2006). Krizės įveikos procese slypi didžiulis

²³ „Jaunimo linijos“ metinių veiklų ataskaitos: <https://jaunimolinija.lt/lt/apie-mus/ataskaitos/>

²⁴ Šios būsenos pasitaikė dažniau merginoms nei vaikinams.

²⁵ Konferencija „Jaunimo metai Lietuvoje: matomas – nematomas jaunimas“ (2022). Konferencijos programa: <https://jra.lt/naujienos/140>

²⁶ Apytikslis citavimas iš atminties.

– griauantis ar kuriantis – tiek asmens augimo, tiek to, kaip jam seksis priimti visuomenei svarbius – aktyvaus darbo rinkos veikėjo, tėvo ar motinos – vaidmenis, potencialas (Erikson 1968; Maunder and Crafter 2012; Robinson and Wright 2013; Robinson and Smith 2010).

Galiausiai šio tyrimo išskirtinumą galėčiau sieti su tyrimo metodo pasirinkimu. Studentų refleksijose (nors to ir neprašiau) sulaukiau grįžtamojo ryšio apie tyrimo metodą, paaiškėjo, kad daliai studentų dalyvavimas tyrime turėjo terapinį poveikį. Maža to, jų naratyvuose atsiskleidė svarbus sociologijos vaidmuo jaunų žmonių gyvenime (nors apie sociologiją ir studijas reflektuoti taip pat nesiūliau). Vertinu tai kaip itin svarbią šio tyrimo pridėtinę vertę. Darbe aptarsiu ir šias sociologijos terapines ir sąmoningumo ugdymo perspektyvas.

Pirmame skyriuje išsamiai supažindinu su besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio teorija, jos formavimosi kontekstu, aptariu šios teorijos kritiką ir pritaikymą skirtingų socioekonominių pozicijų jaunuoliams. Taip pat supažindinu su atliktų tyrimų apie tapsmo suaugusiuoju tendencijas ir pokyčius Lietuvoje apžvalga, vertinu, ar (ir) Lietuvos kontekste galime kalbėti apie besiformuojančios suaugystės egzistavimą. Antrame skyriuje pristatau amžiaus ketvirčio krizės koncepciją, aptariu jos kritiką ir pritaikymą skirtingų socioekonominių pozicijų jaunuoliams. Trečiame skyriuje aprašau Lietuvos studentų amžiaus ketvirčio krizės patirčių tyrimo metodologiją, tyrimo metodą ir imties privalumus ir trūkumus, rezultatus. Disertacijos pabaigoje pateikiamos išvados, literatūros sąrašas ir padėka.

1. BESIFORMUOJANČIO SUAUGUSIOJO TARPSNIO TEORIJA

1.1. Gyvenimo tarpsniai kaip psichosocialinis konstruktas

Konkrečioje visuomenėje susiklostę žmogaus gyvenimo tarpsniai, kurių vienas – suaugusiojo, atspindi ne tik tam tikras specifinei amžiaus grupei (dažniau) būdingas fizines ir psichologines charakteristikas, bet ir priklausymą įvairioms socialinėms grupėms ir platesnei visuomenės institucinei sistemai (Crosnoe and Johnson 2011; Côté 2000; Elder et al. 2003; Mayer 2009). Kiekvienas tarpsnis susijęs su tam tikrų socialinių vaidmenų prisiėmimu arba jų netekimu, su atitinkamais visuomenės lūkesčiais ir normomis, susiklosčiusia socialinių santykių struktūra, galios ir kitų išteklių pasiskirstymo nelygybe (Brückner and Mayer 2005; George 1993; Holstein and Gubrium 2007; Kohli 2007; Mayer 2009; Settersten and Mayer 1997). Amžiaus tarpsnių kategorijų – vaikystės, paauglystės, suaugystės, senatvės – kaip socialinių struktūrų egzistavimas prisideda prie visuomenėje nusistovėjusios tvarkos palaikymo ir padeda užtikrinti socialiai pageidaujamą jos narių biografinę gyvenimo kelio struktūrą, nuspėti jų elgesio modelius. Kadangi nusistovėję gyvenimo tarpsniai yra normatyviniai, jų egzistavimas pats savaime atlieka kontrolės funkciją, t. y. jie nukreipia daugumos individų elgesį konkrečioje visuomenėje pageidaujamomis kryptimis, ypač kalbant apie visuomenės gyvavimui svarbias – šeimos ir darbo – sritis (Berger 1995[1963]; Berger and Luckmann 1999[1966]; Kohli 2007).

Gyvenimo tarpsnių egzistavimas atlieka ir svarbią psichologinę funkciją – susiaurina individo alternatyvių gyvenimo kelių pasirinkimo horizontą, padeda įprasminti savo biografiją, lengviau atsirinkti sau svarbesnius biografinius faktus, projektuoti savo ateitį (Berger 1995[1963]; Berger and Luckmann 1999[1966]). Tai savo ruožtu užtikrina stabilumo, egzistencinio saugumo ir bendrumo su kitais visuomenės nariais jausmą – žmogaus gyvenimas skleidžiasi pasaulyje, kurio koordinatės yra daugmaž aiškos. Kitaip sakant, gyvenimo tarpsniai ir su jais susijusios gyvenimo struktūros padeda kurti prasmingą kasdienio gyvenimo tikrovę, suteikia formą ir prasmę gyvenamu laiku įgyjamai patirčiai (Holstein and Gubrium 2007; Mannerström et al. 2019). Minėta laiko struktūra yra lyg apytikslės gairės, nukreipiančios individą „tinkama“ linkme ir leidžiančios jam pasitikrinti, ar eina „geru“ keliu. Jeigu nebūtų gyvenimo kelio tarpsnių kaip institucionalizuoto imperatyvo, žmogus turėtų daug teoriškai galimų alternatyvų, ką jam veikti sulaukus tam tikro amžiaus, sprendimui priimti jis turėtų skirti daug psichologinių ir laiko išteklių, galiausiai, net priėmęs

sprendimą, individas vidujai abejotų, ar dabar jis daro būtent tai, ką ir turėtų daryti. Apsisaugoti nuo tokios keblios padėties jam padeda žinojimas, kad, pavyzdžiui, sulaukęs dvidešimt kelerių metų jis yra tapsmo suaugusiuoju kelyje, todėl jam dabar reikėtų galvoti apie dalykus, kuriuos jo visuomenė vertina kaip svarbius „suaugusio žmogaus“ atributus. Tokiu atveju perėjimą iš vieno tarpsnio į kitą individas „priima“ kaip savo visuomenės (o kartu ir jo paties) prigimtyje glūdintį nuoseklumą, ir tai leidžia jaustis besielgiant teisingai.

Tradicinis linijinis, standartizuotas ir institucionalizuotas tapsmo suaugusiuoju modelis, susijęs su penkiais socialiniais įvykiais – mokslų baigimu, išėjimu iš tėvų namų, įsitraukimu į darbo rinką, santuoka ir pirmo vaiko gimimu – moderniose industrinėse visuomenėse vyravo kaip norma, savaime suprantamas gyvenimo kelias, palaikomas ir formalių, ir neformalių institucijų. Tiek JAV, tiek Europoje žmonės, palyginti su mūsų dienomis, anksčiau baigdavo mokslus, įsiliedavo į darbo rinką, palikdavo tėvų namus, tuokdavosi (kohabitacija buvo smerkiamas reiškinys), susilaukdavo vaikų. Šie įvykiai nebuvo stipriai nutolę vienas nuo kito, o kompaktiškai išsidėstę trečiojo gyvenimo dešimtmečio pirmoje pusėje. Buvo įprasta, kad minėtu amžiaus tarpsniu žmogus paprastai būdavo padaręs svarbiausius ilgalaikių padarinių turėsiąčius gyvenimo pasirinkimus, susijusius su darbu ir šeima.

Tokiame kontekste psichosocialinės raidos teoriją kūrė E. Eriksonas, kurio idėjomis vėliau rėmėsi daugybė mokslininkų. Pasak Eriksono, žmogaus psichosocialinė raida vyksta tam tikromis stadijomis: ilgesnės trukmės stabilesnės gyvenimo struktūros laikotarpius (kurie pasižymi didesniu emocijų balansu) jungia trumpesni pereinamieji laikotarpiai (jiems būdinga didesnis disbalansas). Kiekvienas gyvenimo etapas susijęs su tam tikromis specifinėmis, tiek psichologinės ir fizinės raidos ypatybių, tiek kultūrinių ir socialinių įtakų formuojamomis užduotimis (Erikson 1968). Jos, savo ruožtu, susijusios su įvairiomis įtampomis, konfliktais, kuriuos reikia išspręsti, o šiame procese gali ištikti krizė. Išsprendęs konfliktą žmogus auga kaip asmenybė ir sėkmingiau integruojasi į visuomenę. Kiekvienas gyvenimo tarpsnis susijęs su specifiniais visuomenės lūkesčiais, normomis, senųjų vaidmenų praradimu ir naujų prisiėmimu, taigi, su naujomis teisėmis ir galimybėmis, taip pat iššūkiais. Esminis lūžio taškas, Eriksono nuomone, pereinamieji laikotarpiai iš vienos stabilios gyvenimo struktūros į kitą, kai individo gyvenime vyksta kardinalūs pokyčiai. Šiuo periodu individas po truputį išeina iš senosios gyvenimo struktūros ir tapatumo į naują, kurioje dar neturi patirties.

Eriksonas nurodė štuonis psichosocialinės raidos etapus, šiame

darbe aktualūs paauglystės ir jauno suaugusiojo tarpsniai. Pasak autoriaus, paauglystės (12–18 m.) tarpsniu pagrindinė užduotis – atsakyti į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu?“, o ši užduotis gali skatinti pasiekti tapatumo jausmą arba tapatumo sumaištį (abejones). Jauno suaugusiojo (19–29 m.) užduotis – kurti intymius santykius ir įsitvirtinti pasirinktoje karjeros srityje (įgyvendinti atsakymą į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu“). Šiuo tarpsniu individas mokosi būti didesnės visumos – visuomenės – dalimi priimdamas jos normas ir vertybes, įsipareigodamas kitiems (kurdamas šeimą, įsitvirtindamas darbo rinkoje). Paauglystėje žmogui būdinga būti susikoncentravusiam į save, išgyventi tapatumo paieškas, o visuomenė dar nereikalauja iš jo atsakymo (tai vadinama socialiniu moratoriumu). Jauno suaugusiojo tarpsnyje žmogus mokosi rūpintis kitais, atsisako dalies individualumo ir autonomiškumo. Pasak Eriksono, šiuo tarpsniu gali kilti konfliktas tarp intymumo ir izoliacijos. Izoliacija pasireiškia tada, kai individas atidėlioja įsipareigojimus ir tęsia gyvenimą labiau paaugliui būdingu būdu, t. y. bando išlaikyti autonomiją, vengia prisiimti vaidmenis ir su tuo susijusią atsakomybę kitiems žmonėms, ir todėl lieka izoliuotas nuo kitų, vienišas.

Eriksonas akcentavo savo teorijos istorinį reliatyvumą ir tai, kad jo teorija turėtų būti peržvelgiama ir koreguojama, atsižvelgiant į besikeičiančias bendrabūvio aplinkybes, nes socioekonominiai, politiniai veiksniai gali koreguoti tiek su amžiaus tarpsniais siejamas užduotis (lūkesčius), tiek pageidaujamą tų užduočių įvykdymo laiką (Erikson 1959). Aptardamas Eriksono koncepciją ir vartojamas sąvokas Robinsonas pažymėjo, kad terminas „izoliacija“ atspindi to laikmečio dvasią, kuomet esant stiprioms tradicinėms normoms atidėlioti suaugusiojo vaidmenis buvo „nenormalus“ ir rizikingas elgesys – uždelsę galėjo tapti autsaideriais, prarasti galimybę susituokti, susilaukti vaikų, kilti karjeros laiptais, sulaukti socialinio pripažinimo (Robinson 2015a). Tai, kas mūsų dienomis tam tikrose visuomenėse ar socialinėse grupėse yra normatyvinis elgesys – atidėti suaugusiojo įsipareigojimus ir prieš „surimtėjant“, t. y. apsistoiant stabilesnėje gyvenimo struktūroje, eksperimentuoti su įvairiomis gyvenimo galimybėmis – tuo metu buvo laikoma labiau deviacija, nesėkme, o, be to, tam ir nebuvo daug galimybių. Žmonės žinojo, kokios gyvenimo trajektorijos jų visuomenėje yra pageidaujamos ir kokios ne, kurias pasirinkę jie galėjo tapti deviantais ir sulaukti formalių ar (ir) neformalių sankcijų²⁷, o

²⁷ Pavyzdžiui, senmergės ar senbernio etiketės, apkaltos, ekonominės sankcijos (viengungio mokestis, mažesnės galimybės įsigyti būstą ir kita) ir kt.

už kurias – socialinio palaikymo. Kaip teigia Martinas Kohli, gyvenimo kelio tarpinių institutų sėkmingai veikė kaip kitus socialinius institutus suvienijantis skėtis – pagal reikiamą logiką jis reguliavo individų santykį su šeimos, švietimo, darbo institutais (Kohli 2007). Gana stabili gyvenimo tarpinių struktūrų atspindėjo gana stabilias šeimas, lyčių, švietimo, darbo rinkos struktūras. Pasak Robinsono, XXI a. kontekste tinkamesnis terminas būtų ne izoliacija, o nepriklausomybė ar autonomija (apie tai 2.2. skyriuje „Robinsono amžiaus ketvirčio krizės modelis“).

XX a. antroje pusėje ir ypač XX–XXI a. sandūroje įsibėgėję procesai, tokie kaip antai deindustrializacija, kapitalizmo raida, technologijų pažanga, globalizacija, gyvenimo būdo ir vertybių pliuralizacija, individualizacija, seksualinio elgesio normų liberalizavimas, moterų emancipacija sukėlė darbo rinkos, švietimo sistemos, šeimos modelių ir lyčių santykių transformacijas, o visa tai lėmė, kad poindustrinėse visuomenėse kaip niekada padidėjo visuomenės narių gyvenimo kelių įvairovė (Billari and Liefbroer 2010; Kohli 2007; Shanahan 2000). Paplito nestandartiniai, iki tol neegzistavę arba egzistavę, bet mažai paplitę, partnerystės, švietimo, užsiėmimo statusai, tai lėmė didėjančią žmonių gyvenimo kelių įvairovę ir toleranciją „kitokiems“, netradiciniams, anksčiau „nenormaliais“ laikytiems gyvenimo būdo modeliams (Brückner and Mayer 2005; Danziger and Ratner 2010).

Nykstant tradiciniams normatyviniams orientyrams gerokai daugiau individų gyvenimo kontrolės atsidūrė jų pačių rankose, dėl to jie pradėjo kurti įvairesnes, vis mažiau kolektyviai nulemtas, o labiau individualizuotas gyvenimo biografijas (Atwood and Scholtz 2008; Brannen and Nilsen 2002; Brückner and Mayer 2005; Côté and Schwartz 2002; Giddens 2000; Nugin 2008; Pyšňáková and Miles 2010). Kai kurie tyrėjai ėmė kalbėti apie „pasirinkimo biografijas“ (angl. *choice biographies*) ar „pasidaryk pats biografijas“ (angl. *do-it-yourself biography*) – gyvenimo kelias tampa refleksyviai organizuojamu projektu, kurį reikia nuolat peržiūrėti, atsižvelgiant į naujas aplinkybes (Beck 1992; Beck and Beck-Gernsheim 2002; Giddens 2000). Nors didesnė gyvenimo praktikų įvairovė – visų poindustrinių šalių, ypač miesto populiacijoms būdingas bruožas, pasak Jeffrey Arnetto, nė viena amžiaus grupė nėra tokia heterogeniška kaip 18–29 metų (Arnett 2006, 2007).

1.2. Jeffrey Arnetto besiformuojančio suaugusiojo koncepcija

Prieš du dešimtmečius Arnettas pristatė besiformuojančio suaugusiojo koncepciją, kuria pasiūlė naujai pasižiūrėti į žmogaus gyvenimo etapą tarp paauglystės ir suaugusiojo tarpsnio (Arnett 2000, 2004, 2007, 2007b, 2011, 2015). Atsižvelgdamas į stipriai besikeičiančias jaunimo gyvenimo tendencijas kalbant apie tapatumo klausimus, mokslų baigimą, išėjimą iš tėvų namų, dalyvavimą darbo rinkoje ir šeimos kūrimą, Arnettas matė būtinybę konceptualiai išskirti naują, kokybiškai atskirą tarpsnį ir įvardijo jį besiformuojančio suaugusiojo (angl. *emerging adulthood*) periodu. Jis apibūdina industrinių ir poindustrinių šalių²⁸ maždaug 18–29 metų amžiaus grupę, kurios atstovams būdingos charakteristikos skiriasi ne tik nuo kitų amžiaus grupių, bet ir apskritai nuo „kada nors istorijos eigoje egzistavusių šio amžiaus tarpsnio atstovų“ (Arnett et al. 2011: 4). Pasak Arnetto, šiuolaikinėse poindustrinėse šalyse ne paauglystėje, o būtent trečiajame gyvenimo dešimtmetyje žmogui būdinga išgyventi intensyviausias tapatumo paieškas – ieškoti atsakymų į svarbius klausimus „kas aš esu ir ko aš noriu?“, ypač karjeros, tarpasmeninių santykių, pasaulėžiūros srityse, bandyti suprasti, kokią vietą suaugusiųjų pasaulyje žmogus nori užimti, kokią jį tenkinančią savarankiško gyvenimo struktūrą kurti (Arnett 2000; 2004). Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis – intensyviausių tapatumo tyrinėjimų ir eksperimentavimo metas, kuriuo individas labiausiai susitelkęs į save (savo norus, poreikius, savęs pažinimą, ugdymą), turi daugiausia laisvės ir galimybių keisti gyvenimo kryptį, nes teisiškai jau yra nepriklausomas nuo tėvų, bet dar nėra prisiėmęs ilgalaikių suaugusiojo įsipareigojimų, todėl gali drąsiau ir lengviau kardinaliai keisti gyvenimo kryptį, tyrinėti įvairias alternatyvas²⁹. Taip pat tai didžiausio nestabilumo metas kalbant apie gyvenamąją vietą³⁰, santykius, mokslus, darbą ir finansinę padėtį. Paauglystėje žmogaus gyvenimą įprastai struktūruoja tėvai ir mokykla,

²⁸ Besiformuojanti suaugystė pastebima ir besivystančiose šalyse, tačiau tik tarp miesto gyventojų ir vidurinės bei aukštesnių socialinių klasių atstovų, turinčių galimybių praktikuoti tokį gyvenimo būdą (Arnett 2007, Arnett and Tanner 2011c, 2011b). Arnettas mano, kad, vykstant globalizacijos procesams, plintant „vakarietiškam“ gyvenimo būdai, vis daugiau šalių įsitraukiant į globalią rinkos ekonomiką, pasaulis turėtų vis labiau supanašėti.

²⁹ Apibendrinant pasakytina: tapatumo tyrinėjimai, nestabilumas, susitelkimas į save, buvimas „tarp jausmas“ ir galimybės / optimizmas.

³⁰ Daug jaunų žmonių naudojasi mažiau stabiliomis ir pastoviomis apgyvendinimo formomis (gyvenimas su tėvais, draugais, bendrabutyje, būsto nuoma privačiame sektoriuje, socialinis būstas).

suaugusiojo tarpsnyje – šeima ir darbas. O besiformuojančio suaugusiojo tarpsnyje yra daugiausia laisvės gyvenimo galimybėms tyrinėti.

Subjektyvias suaugusiojo žmogaus sampratą tyręs Arnettas teigia, kad besiformuojantys suaugusieji dažnai subjektyviai jaučiasi esantys „tarp“ – jau nebe paaugliai, bet dar ir ne suaugę. Be to, vertindami savo ar kitų žmonių brandą, jie linkę labiau sureikšminti psichologinius, o ne socialinius brandos aspektus³¹ (išskyrus finansinį savarankiškumą). Įvairiuose Arnetto JAV jaunuolių tyrimuose pagal svarbumą nuolat dominavo „didysis trejetas“: gebėjimas prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, daryti savarankiškus sprendimus, finansinė nepriklausomybė³² (Arnett 1994, 1997, 1998, 2004; Arnett and Galambos 2003). Panašias subjektyvaus savęs vertinimo nei kaip paauglio, nei kaip suaugusiojo tendencijas parodė ir kiti tyrimai, pavyzdžiui, Austrijoje (Sirsch et al. 2009), Rumunijoje (Nelson 2009), Čekijoje (Macek et al. 2007), Izraelyje (Mayseless and Scharf 2003), Danijoje (Arnett and Padilla-Walke 2015), Lietuvoje (Vosylis 2014) ir kitur³³ (Nelson and Luster 2015). Tradicinės tapsmo suaugusiuoju žymės, susijusios su socialinių vaidmenų kaita, ypač santuoka ir vaikų susilaukimas, bent jau pirmoje trečiojo gyvenimo dešimtmečio pusėje besiformuojantiems suaugusiems nėra tokie svarbūs, siektini tikslai ir suaugusiojo statusui pasiekti būtini įvykiai (išskyrus, kaip minėta, finansinę nepriklausomybę)³⁴. Arnettas pabrėžė, kad tokie

³¹ Pavyzdžiui, lygyaverčių santykių su tėvais užmezgimas atrodo svarbesnis dalykas vertinant suaugusiojo statusą nei išsikraustymas iš tėvų namų (nors tyrimai rodo, kad išsikraustymas iš tėvų namų padeda ugdyti savarankiškumą ir kurti geresnius santykius su tėvais).

³² Taip pat svarbu susiformuoti savo pasaulėžiūrą ir vertybes, megzti su tėvais pagarbius ir lygiaverčius santykius, laikytis normų bei vengti rizikingo, sau ir kitiems pavojų keliančio elgesio.

³³ Svarbu atkreipti dėmesį, kad labiau kolektyvistinėmis vertybėmis pasižyminčiose šalyse, pavyzdžiui, Kinijoje, Indijoje, taip pat pastebimos tendencijos nesijausti suaugusiam, tačiau suaugusiojo statusui svarbūs kriterijai nurodomi kitokie nei Europos šalyse. Pavyzdžiui, Zhong ir Arnett (2014) apklausė 119 18–29 metų gamyklos darbuotojų moterų Kinijoje, kurios ieškotės darbo į miestą atvyko iš kaimų. Dauguma jų jautėsi kai kuriuo atžvilgiu suaugusios, tam tikru – ne, o kaip svarbiausius suaugusiojo kriterijus nurodė gebėjimą pasirūpinti tėvais bei esamais ar būsimais savo vaikais, įsitvirtinti ilgalaikiame darbe. Jų požiūriai perteikė tradicines kinams būdingas kolektyvistines vertybes, išpareigojimus tėvų ir savo šeimai, stabilumą, lojalumą darbdaviui, paklusimą vyraujančioms normoms ir kt.

³⁴ Kai kuriuose tyrimuose matoma tendencija, kad kol žmonės nėra prisiėmę tų tradicinių socialinių žymių, tol nemano, kad jos yra labai svarbios savęs kaip suaugusiojo jausmui, tačiau jas pasiekę vertina, kad tai buvo svarbus dalykas (Arnett 1998). Pavyzdžiui, tapimas tėvais, net nepasiekus kitų socialinių įvykių,

įsipareigojimai kaip santuoka ar tėvystė, anksčiau buvę „laimėjimai, kurių reikia siekti“, šiandien dažnam dvidešimt kelerių metų jaunuoliui tampa „pavojais, kurių reikia vengti“ (Arnett 2004: 6).

Šį periodą kaip specifinį galima apibrėžti ir demografiškai: palyginti su ankstesnėmis kartomis, žmonės vėliau tuokiasi ir susilaukia vaikų, dažniau renkasi kohabitaciją, ilgiau dalyvauja švietimo sistemoje, dažniau siekia aukštojo išsilavinimo, vėliau ištraukia į pastovesnius darbo santykius (ir dažniau keičia darbus), ilgiau išlieka bent iš dalies priklausomi nuo tėvų (visiškai ar iš dalies yra remiami finansiškai, vėliau palieka jų namus ar kartą išėję vėliau į juos grįžta). Jų kelią galima apibūdinti ne tik judėjimu iš vienos gyvenimo srities į kitą, kas buvo būdinga tradiciniam perėjimui iš paauglystės į suaugusiojo etapą, bet ir judėjimu sričių viduje. Kitaip sakant, jaunuoliai ne tik juda, pavyzdžiui, iš švietimo sistemos į darbo rinką, bet ir išbando, derina daugybę šiandien šiose sistemose esamų alternatyvių pasirinkimų. Pasak Arnetto, vėluojantis mokslų baigimo, santuokos ir tėvystės amžius gyventojų populiacijoje (dažniausiai šie įvykiai būdingi trečiojo gyvenimo dešimtmečio pabaigoje ar dar vėliau), taip pat kohabitacijos paplitimas (kurį skatina seksualinio elgesio normų liberalizavimas, kai visuomenė nesmerkia ir praktikuoja seksualinį gyvenimą ne santuokoje) leidžia daryti prielaidą apie besiformuojančios suaugystės egzistavimą šalyje (Arnett 2004: 21). Kitaip sakant, gyvenimo įvykiai, anksčiau buvę būdingi pirmoje trečiojo gyvenimo dešimtmečio pusėje, nusikėlė į antrąją ar ketvirtąją gyvenimo dešimtmečio pradžią.

Arnettas apibendrina, kad besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis pasižymi dinamiškumu, permainingumu, takumu / fluidiškumu, demografinė įvairovė ir nenusipėjamumu (Arnett 2000: 471–477). Tai tarpsnis tarp dviejų stabilesnių gyvenimo laikotarpių: tarp stabilumo, kurį teikia paauglystės gyvenimo struktūra, tėvų globa ir dalyvavimas bendrojo švietimo sistemoje, ir stabilumo, kurį leidžia suaugusio žmogaus įsipareigojimai, tad ši amžiaus grupė tarp savo narių pasižymi didžiausiu heterogeniškumu – gyvenimo pasirinkimų ir statusų įvairovė. Šiame tarpsnyje daugiau savarankiškumo, atsakomybių ir autonomijos nei paauglystėje, bet mažiau nei vėlesniais gyvenimo tarpsniais.

paskatina jaustis suaugusiam. Paprastai vaiko susilaukimas vertinamas kaip vienas iš svarbiausių tapimo suaugusiu proceso kriterijų. Susilaukus vaikų atsakomybė už save papildoma dar svarbesne atsakomybe – už kitą žmogų. Gebėjimas pasirinkinti savimi ir kitais tampa esminiu suaugusiojo bruožu.

1.3. Besiformuojanti suaugystė – edukacijos ir jaunystės patirčių gyvenimo etapas

Šį gyvenimo laikotarpį tiriantys autoriai pažymi, kad jaunų žmonių lūkesčiai trečiajame gyvenimo dešimtmetyje labiau susiję su mokslais bei savęs ir pasaulio pažinimu, savirealizacija, naujomis patirtimis ir pažintimis, bendravimu, kelionėmis – prieš „surimtėdami“ ir prisiimdami ilgalaikius įsipareigojimus jaunuoliai nori pagyventi laisviau, išnaudoti šio amžiaus tarpsnio teikiamas lankstumo, mobilumo ir spontaniško pasirinkimo galimybes, įgyti kuo įvairesnės gyvenimo patirties, pajusti „gyvenimo skonį“ (Arnett 1994, 2007b; Badger 2005; Douglass 2007; Ravert 2009; Ravn 2005). Kai kuriems jauniems žmonėms savirealizacija, tapatumo tyrinėjimai susiję su intensyviu įvairių patirčių, išpūdžių siekimu ir hedonistine nuostata, kai vengiama bet kokių įsipareigojimų, kurie, pasikeitus prioritetams ir atsiradus naujų galimybių, būtų sunkiai atšaukiami ir trukdytų siekti naujų patirčių. Šis gyvenimo tarpsnis tam palankiausias, palyginti su kitais, nes nebėra tokios stiprios tėvų kontrolės (tačiau socialiai priimtina toliau gauti iš jų paramą), bet dar nėra stipraus aplinkos spaudimo kurti šeimą, būtinai rasti „rimtą darbą“. Vakarų visuomenės labiau nei bet kada anksčiau toleruoja ir net skatina³⁵ spontaniškus, drastiškus, rizikingus eksperimentus prieš „įsikuriant“ stabilesnėje suaugusiojo gyvenimo struktūroje, o jauni žmonės dažnai mano, kad tokių intensyvių patirčių ir spontaniškumo nebus galima patirti vėlesniais gyvenimo tarpsniais, o gal ir natūraliai nebesinorės dėl senstančio kūno galimybių, įsipareigojimų.

Taigi, besiformuojančių suaugusiųjų gyvenimo keliui labiau nei bet kada anksčiau būdingas „ėjimas į priekį ir grįžimas atgal“ gyvenamosios vietos, mokslų, darbo ir partnerystės atžvilgiu, t. y. jaunuolių gyvenimo kelias, atsižvelgiant į su branda siejamus įvykius, vis rečiau pasižymi linijiškumu ir kompaktiškumu laike, jiems būdingesnis vadinamasis Yo-Yo perėjimas, bumeranginės tendencijos (Bradley and Devadason 2008; Walter 2007).

³⁵ Pavyzdžiui, masinėse medijose jauni žmonės nuolat randa įvairiausių „ką būtina padaryti, iki sukanka 30 metų“ sąrašų, į juos dažniausiai įtraukiamos veiklos, kurių įgyvendinimas vienaip ar kitaip apima įvairių prekių ar paslaugų vartojimą (pavyzdžiui, šokti su parašiotu, nukeliauti į kokią nors specifinę vietą, paragauti kokio nors specifinio maisto ir kt.). Šie dalykai prisideda prie jaunystės romantizavimo ir idealizavimo, esą tik jaunystėje galima patirti tam tikrų dalykų. Kaip pažymi Švedijos besiformuojančius suaugusiuosius tiriančios Maria Wängqvist ir Ann Frisén, ten, kur jaunystė idealizuojama, suaugusiojo gyvenimas gali būti matomas kaip mažiau patrauklus (Wängqvist and Frisén 2016: 157).

Jaunų žmonių gyvenimo keliui būdinga ne tik judėjimas iš vienos gyvenimo srities į kitą, kas buvo būdingiau tradiciniam perėjimui, bet ir judėjimas sričių viduje. Pavyzdžiui, jaunuoliai ne tik juda iš švietimo sistemos į darbo rinką, bet ir išbando, derina daugybę šiandien šiose sistemose esamų alternatyvių pasirinkimų. Kaip sako Arnettas, trečiajame gyvenimo dešimtmetyje „mažai kas tvirtai ir neatšaukiamai nuspręsta dėl gyvenimo krypties“ (Arnett 2004a: 15). Kaip pažymi Billari ir Liefbroer, jauni žmonės linkę atidėti būtent tuos įvykius, kurie yra „negrįžtami“ ar sunkiau pakeičiami ir galėtų apriboti individo autonomiją ir savirealizaciją, t. y. santuoka ir vaikų susilaukimas (Billari and Liefbroer 2010: 63).

Pasak Côté, palyginti su ankstesnėmis kartomis išaugęs edukacijos laikas ir rinkos ekonomikos raida daugeliu atžvilgių atitinka vienas kitą taip kaip „pirštinė pritinka prie rankos“ (Côté 2000: 165). Perėjus prie rinkos ekonomikos, sparčiai tobulėjant mokslui ir technologijoms, į pirmą vietą iškilus protiniam darbui, idėjoms ir kūrybingumui, visuomenės poreikiams patenkinti nebereikėjo tiek darbo jėgos kaip ikiindustriniu ar ankstyvuju industriniu laikotarpiu. Ankstyvas jaunimo išitraukimas į darbo rinką tapo nebe toks svarbus, norint užtikrinti sėkmingą visuomenių reprodukciją, atvirkščiai, dabar joms reikėjo pasirūpinti specialistais, gebančiais dirbti naujomis rinkos ekonomikos sąlygomis. Dėl šios priežasties labai išaugo edukacijos reikšmė, dalyvavimo švietimo sistemoje populiarumas ir trukmė – aukštasis išsilavinimas tapo masinis (Settersten and Ray 2010). Naujos ekonominės sąlygos lėmė ir naujus darbo rinkos reikalavimus, nestandartinių, lanksčių, bet kartu ir nestabilių užsiėmimo formų, kurios vis dažniau keičia vyresnėms kartoms įprastą nuolatinį, stabilų, didžiąją gyvenimo dalį trunkantį užsiėmimą, paplitimą (Bradley and Devadason 2008; Buchholz 2009; Danziger and Ratner 2010). Ekonomikos poreikis plėsti lanksčias darbo vietas ir vartojimą kūrė mobilaus, prisitaikančio, eksperimentuojančio, vartojančio jaunimo poreikį.

Kai kurie jaunimo gyvenimo pokyčius su globalizacija ir technologijų pažanga siejantys autoriai mano, kad „tikrąją“ besiformuojančios suaugusiųjų kohorta galima laikyti tuos jaunuolius Vakarų šalyse, kurie gimė maždaug po 1975 metų ir užaugo su asmeniniais kompiuteriais bei internetu kaip namų ūkio standartu³⁶, taip pat turėjo galimybių naudotis augančia masinių pigių

³⁶ Stacionarių asmeninių kompiuterių masinė prekyba JAV ir Europoje prasidėjo XX a. 8 dešimtmčio pabaigoje, internetas tapo masinio naudojimo paslauga 1995–2000 metais. 1997 m. atsirado bevielės interneto ryšys (WiFi). Nešiojamieji kompiuteriai paplito nuo 2000 m., išmanūs mobilieji telefonai – nuo 2007 metų. Pati populiariausia paieškos sistema „Google“ pristatyta 1998 m. ir stipriai ėmė

skrydžių³⁷ ar kitų pigesnių judėjimo galimybių pasiūla³⁸, įvairiomis tiek universitetų, tiek jaunimo organizacijų, tiek verslo įmonių siūlomomis tarptautinių mainų, mobilumo³⁹, praktikos, savanorystės, darbo programomis,

populiarėti nuo 2000 m. Apibendrintai galima teigti, kad nuo XXI amžiaus pirmojo dešimtmečio JAV ir Europoje naujosios informacinės ir komunikacinės technologijos tapo kasdienybės dalimi.

³⁷ Pirmoji JAV tokių skrydžių bendrovė „Pacific Southwest Airlines“ ėmė veikti 1949 m., o jos vykdomi skrydžiai sujungė Pietų ir Šiaurės Kaliforniją. Tačiau tik 8-ajame dešimtmetyje mažėjančios kainos suteikė galimybę gerokai daugiau amerikiečių skraidyti lėktuvais, tokios kelionės tapo nebe toks išskirtinis keliavimo būdas (NASM 2021). Pirmoji pigių masinių skrydžių bendrovė Europoje „Ryanair“ įregistruota 1984 m. Airijoje, savo veiklą pradėjo 1990 metais.

³⁸ Vienas iš tarp jaunimo populiarių pavyzdžių – *InterRail* – Europos traukinių sistema, leidžianti žmonėms keliauti po Europos šalis kur kas mažesnėmis kainomis nei perkant atskirus traukinių bilietus. Ši sistema sukurta 1972 m. ir iš pradžių buvo skirta tik žmonėms iki 21 metų neribotai keliauti po 21 Europos šalį (Street 2022). Tais metais tokia galimybe pasinaudojo 87 tūkst. europiečių, kuriems neribotas keliavimas traukiniais asocijavosi su laisve, nuotykiomis, lankstumu ir spontaniškumu. 1994 m. prie sistemos prisijungė Lenkija, Čekija, Slovakija, Vengrija, Kroatija, Bulgarija, Rumunija. 2022 m. prisijungė Estija ir Latvija. Šiandien tokį bilietą gali įsigyti bet kurio amžiaus žmonės, kasmet jų parduodama apie 600 tūkst. 2018 m. Europos Sąjunga inicijavo konkursą 18 metų jaunimui, kurie galėjo aplikuoti ir laimėti nemokamą *InterRail* bilietą (InterRail 2022). Ši iniciatyva rėmėsi idėja, kad tokios patirtys gali prisidėti prie jaunimo savarankiškumo, „minkštųjų įgūdžių“ lavinimo, europietiškos tapatybės skatinimo. Tais metais į 70 tūkst. bilietų pretendavo 350 tūkst. jaunimo.

³⁹ Vienas iš populiariausių pavyzdžių – *ERASMUS* – Europos Komisijos koordinuojama tarptautinė studijų, praktikos, savanorystės, darbo mainų programa, kurioje daugiausia dėmesio skiriama aukštųjų mokyklų studentų mobilumui (ji suteikia galimybę 1–2 semestrus studijuoti užsienio aukštojoje mokykloje). Programa pradėta įgyvendinti 1987 metais. Tais metais programoje dalyvavo 3 244 studentai (pradžioje programa buvo skirta tik aukštųjų mokyklų studentams, vėliau atsirado galimybių ir moksleiviams, universitetų absolventams, švietimo įstaigų personalui). 1987–2013 m. programa pasinaudojo 7,1 milijono žmonių, o 2021 m. pabaigoje programa iš viso buvo pasinaudoję 12,5 milijono žmonių (European Commission 2021).

Dar vienas pavyzdys – 1996 m. Europos Komisijos įkurta savanorystės skatinimo programa – Europos savanorių tarnyba (nuo 2016 m. Europos solidarumo korpusas). Iki 2016 m. programa pasinaudojo daugiau nei 100 000 europiečių. Ši programa skirta 18–30 metų žmonėms (anksčiau amžiaus ribos buvo mažesnės, bet, atsižvelgus į jaunimo gyvenime vykstančius pokyčius šios ribos buvo pailgintos). Pasinaudoję šia programa jaunuoliai išvyksta į kitą šalį (galima rinktis iš 175 šalių, tačiau orientuojamasi labiausiai į Europos Sąjungos šalis), joje gyvena ir dirba pelno nesiekiantį vietos bendruomenei naudingą nemokamą darbą socialinėje, kultūrinėje, gamtos apsaugos, jaunimo ir visuomenės informavimo ar

eksperimentuoti su darbo rinkoje didėjančiomis lankstaus užimtumo galimybėmis (Anderson 2002; Arnett and Tanner 2006; Atwood and Scholtz 2008; Brown 2006; Collin and Burns 2009). Pasak Arnetto, besiformuojančių suaugusiųjų geografinis mobilumas yra istoriškai precedento neturintis reiškinys (Arnett 2004: 11). Technologijų pažanga (greičiau ir pigiau įveikiami atstumai), informacinių technologijų ir interneto prieinamumas, atsiveriančios valstybių sienos, kitaip sakant – ekonominis, mokslo ir kultūrinis šalių bendradarbiavimas jauniems žmonėms atvėrė dar daugiau komunikacijos, savirealizacijos, mokslų ir darbo, pasaulio pažinimo galimybių, o lankstus užimtumas leido neprisirišti prie darbo vietos, eksperimentuoti su skirtingais darbdaviais, darbovietėmis, darbo pobūdžiu (užsiėmimais) ir užimtumo formomis⁴⁰. Maža to, poindustrinėse visuomenėse sparčiai išaugo ne tik įvairių prekių asortimentas, bet ir paslaugų industrija – jokia žmonių karta istorijoje neturėjo tiek daug pasirinkimo galimybių masiškai vartoti ne tik prekes, bet ir paslaugas, patirtis, išpūdžius, emocijas ir kt. Besiplečianti laisvalaikio, pramogų, turizmo industrija siūlo vis daugiau alternatyvų, kaip galima praleisti savo gyvenimo laiką⁴¹. Visos šios galimybės labai išplėtė galimo patirti pasaulio horizontą, suteikė daug alternatyvių pasirinkimų, kaip gyventi, kuo būti, todėl keitėsi ir jaunų žmonių prioritetai. Kaip pasakė viena jauna skaitmeninė klajoklė (angl. *digital nomad*), „dabar gyvenime yra daugiau ką veikti, nei sėdėti ofise ar gimdyti vaikus <...> jeigu jau tenka sėdėti prie kompiuterio, tai geriau tą daryti gamtos apsupty su jūros pertraukėlėmis ant vandenyno kranto“ (Woldoff and Litchfield 2021: 47).

Arnettas ir Tanner teigia, kad tokios tarp jaunimo populiarėjančios praktikos kaip atotrūkio metai⁴² (angl. *gap year*) yra tipinės besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio patirtys, kai bandoma tapatumo tyrinėjimus suderinti su

kitoje srityje. 2019 m. beveik ketvirtadalis milijono jaunimo užsiregistravo dalyvauti Europos solidarumo korpuse, taip pareikšdami norą savanoriauti vienoje iš 175 šalių įvairiose srityse – nuo pagalbos pagyvenusiems žmonėms iki kovos su klimato kaita (European Commission 2020, 2020a).

⁴⁰ Būtų galima teigti, kad globali rinkos ekonomika ir kapitalizmas, plėtodamas ir siūlydamas savo paslaugas, labai prisidėjo prie jaunų žmonių normatyvinių praktikų formavimo. Pasiūla sukūrė paklausą.

⁴¹ Ši tema išplėtotą publikacijoje „Kai nebetenkina „per daug ir per kažkaip“: egzistenciniai pokyčiai kintant gyvenimo ritmui“ (Pivoriūtė ir Poškauskaitė 2019).

⁴² Taip vadinamas reiškinys, kai mokyklą ar universitetą baigę ir dėl savo tolesnio kelio dvejojantys bei savęs ieškantys jaunuoliai padaro karjeros pertrauką, pasidaro „laisvus metus“, per kuriuos užsiima sau neįprasta veikla, lanko kokius nors kursus, keliauja, savanoriauja, dirba.

kelionėmis ir nuotykiomis (Arnett and Tanner 2011c: 129). Jauni žmonės trokšta ir tikisi tyrinėdami pasaulį atrasti save, ir, pasak Arnetto, jokiame kitame gyvenimo tarpsnyje žmogus neturi tokios didelės laisvės įvairiomis šiuolaikinio pasaulio siūlomomis praktikomis įgyvendinti šiuos troškimus. Šią Arnetto išvalgą patvirtina per pastaruosius kelis dešimtmečius įvairių atotrūkio metų ar kitų su kelionėmis susijusių praktikų populiarėjimas būtent tarp trečiajame gyvenimo dešimtmetyje esančių žmonių. Kai kurias iš šių praktikų aptarsiu išsamiau, nes jų tyrimai atliepia su besiformuojančia suaugyste ir amžiaus ketvirčio krize siejamas tendencijas. Ilgesnės kelionės, atotrūkis nuo sau įprastos aplinkos jaunų žmonių dažnai matoma kaip panacėja spręsti įvairias gyvenimo dilemas, tapatumo, gyvenimo krypties klausimus.

Eglė Ozolinčiūtė tyrė jaunų žmonių pasirinkimą po mokyklos baigimo atidėti universitetines studijas⁴³ (angl. *gap year*) Lietuvos ir Vokietijos visuomenėse (Ozolinčiūtė 2015). Aš savo tyrime domėjausi Lietuvos jaunuolių, kurie karjeros pertrauką pasidarė po bakalauro ar magistro studijų ir, pasinaudoję Europos savanorių tarnybos programa, pusmečiui ar metams išvyko savanoriauti į užsienį, patirtimis (Pivoriūtė 2011). Beames tyrimo objektas – britų jaunuoliai, keliavę į 10 savaitių ekspediciją Ganoje, kur sunkiau pasiekiamose skurdžiose kaimo vietovėse savanoriavo – padėjo gerinti vietos bendruomenių gyvenimo sąlygas (Beames 2004). Murphy domėjosi airių jaunimo amžiaus ketvirčio krizės patirtimis, daliai jaunų žmonių buvo būdinga išvykti į „tolimą užsienį“ ieškoti alternatyvių gyvenimo būdų ir taip išspręsti amžiaus ketvirčio krizę (Murphy 2011). Kerr Inkson ir Barbara Myers (2003) tirdami Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje OE terminu (angl. *overseas experience*) vadinamas atotrūkio metų praktikas, rėmėsi interviu su 50 jaunų zelandiečių.

Tyrimai parodė, kad šių praktikų pasirinkimas dažnai buvo susijęs su jaunų žmonių nežinojimu, ką jie nori studijuoti ar toliau veikti gyvenime, noru pažinti ir išbandyti save neįprastose situacijose, patirti nuotykių, išplėsti akiratį, susidurti su „didžiosiomis patirtimis“⁴⁴, pailsėti nuo įtempto mokyklos ar studijų proceso, universitete vyravusios konkurencijos, nepatinkančio darbo, netenkinančių santykių ar nedžiuginančios rutinos ir monotonijos. Šių patirčių siekis dažnai buvo susijęs su atsakymų į egzistencinius klausimus paieška – atsitraukę nuo įprastos socialinės aplinkos ir gyvenimo būdo,

⁴³ Tie, kurie iškart įgiję vidurinį išsilavinimą darė studijų pertrauką, tačiau savo tolesnius planus siejo su aukštuoju mokslu.

⁴⁴ Patirtis, skatinanti rasti atsakymus į svarbius gyvenimo klausimus, suteikianti suvokimą, dėl kurios įvyksta reikšmingų mąstymo ar elgesio transformacijų.

užsiimdami jiems neįprasta nauja veikla ar keliaudami po egzotines šalis jauni žmonės tikėjosi patirti „didįjį sprogimą“ („didįjį atsakymą“), kurio metu paaiškėtų rūpimi dalykai. Tokiame kontekste savanoriška veikla, pagalba kitiems tam tikrais atvejais virto „agresyviomis savęs paieškomis“⁴⁵. Ilgalaikę savanorystę užsienyje pasirinkusių jaunų žmonių tyrimas parodė, kad ši veikla kai kuriems buvo būdas spręsti gyvenime iškilusias dilemas arba patenkinti naujovių bei iššūkių poreikį. Svarbiausia jų savanorystės motyvacija buvo siekis pakeliauti, pažinti kitas kultūras, žmones, „atrasti save“, o ne „padėti kitiems“. Tarsi įgyvendinti jaunystės idealą – jaunas žmogus keliauja po nepažįstamas vietas ir patiria visokių nuotykių ir išbandymų. Daugeliui tai neatsiejama jaunystės patirtis, savita „tapsmo suaugusiuoju apeiga“.

Kristijonas Vaicekaskas tyrė lietuvių jaunimą, kuris praktikavo *backpackinimą* (angl. *backpacking*) – ilgesnės trukmės⁴⁶ ir lankstaus maršruto keliavimo po užsienio šalis⁴⁷ vien tik su kuprinėmis ant pečių būdą. Toks keliavimo būdas pasirenkamas ne tik dėl mažesnių kelionės išlaidų ir noro pamatyti pasaulį, bet ir dėl laisvės, savirealizacijos, asmeninio tobulėjimo, kitų kultūrų pažinimo, nuotykių, neapibrėžtumo ir rizikos jausmo, savęs išbandymų troškimo. Jis taip pat suvokiamas kaip patrauklus būdas atsidūrusiems gyvenimo kryžkelėje rasti atsakymus į egzistencinius klausimus, įveikti asmenines krizes, taip pat atitolinti suaugusiųjų išipareigojimus, o kartais yra vertinama kaip savita tik kartą gyvenime galinti įvykti patirtis prieš pereinant į suaugusiųjų pasaulį. Jaunimui tai tarsi „romantiškas“ keliavimo būdas, suteikiantis galimybę patirti „klajoklio“ gyvenimo būdą, susidurti su įvairiausiomis, net pavojingomis patirtimis ir iššūkiais, kurių trūksta kasdienybėje. Mažas kelionės biudžetas pasirenkamas ne tik dėl būtinybės ir yra suprantamas ne kaip ribojantis, o kaip tik – galimybes patenkinti savo poreikius atveriantis veiksnys. Keliavimas autostopu, apsistojimas hosteliuose su dviaukštėmis lovomis bendroje patalpoje su kitais keliautojais, vietinių namuose ar palapinėje tampa „egzotinės“, intensyvesnės patirties, „išėjimo iš komforto zonos“ dalis.

⁴⁵ Viena užsienyje savanoriavusi mergina pasakojo istoriją apie kartu savanoriavusį vaikina, kuris devintam savanorystės mėnesiui einant į pabaigą suprato, kad dar „savęs neatrado“, jau netrukus reikės grįžti namo į savo šalį, o jis net nenučiuokia, ką veikti toliau. Todėl dvi savaites desperatiškai vaikščiojo po barus, įvairius renginius, kalbino nepažįstamus žmones, organizavo vakarienes su kartu dirbančiais savanoriais (kai kuriuos tai pradėjo varginti, bendravimas tapo per daug įkyrus) tokiu būdu tikėdamasis rasti tą „didįjį atsakymą“.

⁴⁶ Maždaug nuo mėnesio iki metų ir daugiau.

⁴⁷ Ypač mėgstamos kryptys – Azija, Pietų ir Centrinė Amerika, Afrika, kurios pasirenkamos dėl gerų oro sąlygų, gražios gamtos ir mažesnių pragyvenimo išlaidų.

Norėčiau pacituoti kelis Vaicekausko (2014) tyrimo, kuriame dalyvavo keliavimą su kuprinėmis praktikavę dvidešimt kelių metų lietuviai, dalyvius. Du vaikinai taip pasakojo apie kelionę dykomoje autostopu: „*[Domina dykuma] dėl to, kad labai atšiaurios sąlygos. Tai yra grynai didžiulis iššūkis. Visų pirma – nenumirt, nes gali kur nors vidury ir užtrokšt, tiksliau dehidratuot ir numirt ar atsidurt labai ekstremaliose situacijose <...> Mano beveik visos kelionės buvo, kad reikėjo išeit iš komforto zonos, gal net nuo savo patogumų <...>*“ (ten pat, 28); kitas antrino: „*Dykuma, blemba, litras vandens [juokiasi], mašinų nėra, dar su draugu. Su draugu, nu, visada smagiau ir intensyviau krizes pergyvent. Ir kelias... čia yra kelias, toks kelias į niekur, žinai... nežinia. Jau įdomu, jau yra kažkokia drama, žinai.*“ (ten pat, 28) Dar kiti vaikinai kalbėdami apie tokių kelionių motyvus teigė, kad „*Nėra nieko, ko aš konkrečiai ieškočiau, aš tiesiog ieškau nuotykių*“; „*<...> tas pigumas yra dėl žaidimo daugiau tokio, nes tame yra fun.*“ (ten pat, 36).

Paskutinį dešimtmetį padaugėjo skaitmeninius klajoklius (angl. *digital nomads*) ar globalius klajoklius (angl. *global nomads*) tiriančių studijų (Mancinelli 2020; Reichenberger 2017; Richards 2015; Woldoff and Litchfield 2021). Šie terminai apibūdina pasaulio mastu mobilų gyvenimo būdą gyvenančius žmones, kurie ilgesnį laiką keliauja ir dirba nuotoliniu būdu: jų darbo pobūdis leidžia gyventi ir dirbti bet kur pasaulyje, jei tik turi nešiojamąjį kompiuterį ir prieigą prie interneto (Mancinelli 2020; Reichenberger 2017; Woldoff and Litchfield 2021). Dažniausiai tai savarankiškai dirbantys ar laisvai samdomi specialistai (angl. *freelancers*) – *gig* ekonomikos darbuotojai⁴⁸. Tokį gyvenimo būdą dažnas renkasi ieškodamas didesnį pasitenkinimą ir prasmę teikiančio gyvenimo, kuriame būtų didesnė darbo ir kitų gyvenimo sričių pusiausvyra, daugiau nepriklausomybės nuo vietos, daugiau galimybių keliauti, pažinti kitas kultūras ir žmones, nuotykių, mažiau monotonijos, rutinos. Laisvės jausmas, galimybė bet kada panorėjus pajudėti į kitą vietą, atvirumas naujoms patirtims

⁴⁸ Daugiausia tai programuotojai, interneto svetainių dizaineriai ir administratoriai, mobiliųjų programėlių kūrėjai, įvairių prekės ženklų socialinių medijų turinio kūrėjai, rinkodaros specialistai, kūrybininkai (kuria idėjas, inovatyvius sprendimus), verslo konsultantai, vertėjai, užsienio kalbų mokytojai, įvairius duomenis analizuojantys ir ataskaitas rašantys tyrėjai, savo mikroverslo vystytojai ir pan. Manoma, kad pasaulyje yra apie 35 milijonus skaitmeninių klajoklių, maždaug 56 proc. keliaujančiųjų yra iš JAV, 27 proc. – Europos šalių ir likę 17 proc. iš kitur (Lenkijos gyventojai sudaro mažiau nei 1 proc., tad galima spėti, kad Lietuvos gyventojai sudarytų taip pat iki 1 proc.) (Baruffati 2023; Statista 2022). *Gig* ekonomikos darbuotojai daugiausia apibūdina savarankiškus ar laisvai samdomus darbuotojus be ilgalaikių tiek darbdavio, tiek darbuotojo įsipareigojimų.

šiems žmonėms buvo vienas iš svarbiausių dalykų. Kai kuriuos žmones tokiam pasirinkimui pastūmėjo asmeninės ar profesinės krizės, per didelis užimtumas, nuolat patiriamas stresas ir šiuos dalykus neretai lydintis perdegimas. Taip pat didelės pragyvenimo išlaidos, spartus gyvenimo tempas, konkurencija („žurkių lenktynės“), beprasmybės ir tuštumos, dehumanizacijos dirbant didelėje korporacijoje jausmas, kūrybiškos ir ne vien tik į pilną orientuotos veiklos⁴⁹ ilgesys, jausmo, kad kontroliuoja savo gyvenimą, trūkumas. Tapdami skaitmeniniais klajokliais jie tikisi keisti savo gyvenimą, atrasti save iš naujo, apsispręsti dėl ateities planų ar tiesiog pasitenkinimo neteikiančio darbo trūkumus kompensuoti turiningu laisvalaikiu ir didesnę komfortą (už mažesnius kaštus) suteikiančiomis gyvenimo sąlygomis. Kaip parodė Woldoff ir Litchfield (2021: 35) studija, nemažai skaitmeninių klajoklių išgyvena būseną, kuri siejama su amžiaus ketvirčio krizės patirtimis – jie jaučiasi „įstrigę“ pasitenkinimo neteikiančiame gyvenime (netenkina darbas, santykiai, gyvenimo sąlygos), yra pasimetę dėl savo gyvenimo krypties ir kt.

Kai kuriose itin daug skaitmeninių klajoklių pritraukiančiose šalyse (Indonezijoje, Tailande, Meksikoje) kuriasi bendradarbystės ir bendro gyvenimo erdvės⁵⁰ (angl. *co-living*, *co-working space*), kur žmonės kartu gyvena, dirba, leidžia laisvalaikį. Tai laikinosios bendruomenės, kuriose nuolatinę žmonių kaitą patirianti ir individualistinėmis vertybėmis pasižyminčių žmonių grupė, neprisiimdami ilgalaikių įsipareigojimų gali patirti bendrystės jausmą, dalytis savo patirtimi, gyvenimo istorijomis, palaikyti vienas kitą, o gal net kartu sugalvoti ir įgyvendinti verslo idėją. Kaip pažymi Woldoff ir Litchfield (2021: 4), skaitmeniniai klajokliai didelę bendruomenės narių kaitą vertina kaip teigiamą dalyką ir, nepaisydami santykio laikinumo, jie linkę atsiverti, emociškai įsitraukti į bendravimą, nes

⁴⁹ Šis ilgesys ypač būdingas menininkams, kurie, norėdami išgyventi, įsidarbina versle, kur dirbant dažnai prašoma kūrybinius sprendimus taikyti masiniam / vidutiniam vartotojui išleidžiant kuo mažiau laiko ir finansinių išteklių.

⁵⁰ *Co-living* 'ai – tai šiuolaikiniai modernūs „bendrabučiai“, kur žmonės gali lanksčiam laikotarpiui išsinuomoti dažniausiai nedidelės kvadratinės butą, o butų gyventojai gali naudotis bendromis erdvėmis – virtuve, sporto sale, darbo erdvėmis, poilsio ir kitomis laisvalaikio zonomis. *Co-working* 'ai neturi gyvenamųjų patalpų, juose žmonės susirenka dirbti, tačiau taip pat gali bendrauti bendrose poilsio zonose. Šiuos gyvenimo būdo ar darbo variantus dažnai renkasi skaitmeniniai klajokliai bei laisvai samdomi ar savarankiškai dirbantys specialistai, kurie nori gyventi ir (ar) dirbti bendruomenėje ir kuo mažiau rūpintis buitimi (pavyzdžiui, neskaičiuoti komunalinių mokesčių, nes jie įskaičiuoti į nuomos kainą, ir pan.).

kiekvienas naujas žmogus suprantamas kaip potencialus naujų suvokimų, žinių, patirčių ar bent įkvėpimo šaltinis.

Visi aptarti tyrimai parodė, kad aptariamą mobilumą apimančios praktikos labiausiai paplitusios tarp 18–29 metų vidurinėsios klasės atstovų (išskyrus skaitmeninius klajoklius, ši praktika būdinga ir vyresniems, net su šeimomis), kurie arba yra studentai, arba jau turi aukštąjį išsilavinimą, arba niekur nesimoko, tačiau yra iš socioekonomiškai požiūriu palankaus statuso šeimų.

1.4. Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis nelygių galimybių perspektyvoje

Per paskutinius du dešimtmečius besiformuojančio suaugusiojo koncepcija užėmė reikšmingą vietą akademiniam diskurse⁵¹, remiantis jos idėjomis atliekami įvairūs tyrimai visame pasaulyje. Siekiant suvienyti skirtingų disciplinų atstovus, 2008 m. buvo įkurta tarptautinė organizacija „The Society for the Study of Emerging Adulthood“. Spartų teorijos institucionalizavimą rodo ir 2013 m. imtas leisti tarpdisciplininis žurnalas „Emerging Adulthood“ bei kas keli metai rengiama minėtai tematikai skirta tarptautinė tarpdisciplininė konferencija. Įvairiose šalyse atlikti tyrimai parodė, kad besiformuojančio suaugusiojo tarpsniui būdingi bruožai, su sava skirtingų šalių specifika, būdingi ir Europoje (Buhl and Lanz 2007; Douglass 2007; Žukauskienė 2016).

Pristatęs savo koncepciją Arnettas (2000) atkreipė dėmesį, kad besiformuojančios suaugystės nemato kaip universalaus gyvenimo tarpsnio – jis būdingas ekonomiškai pažengusioms industrinėms ir poindustrinėms šalims, kuriose suaugusiųjų vaidmenys ir įsipareigojimai, palyginti su ankstesnėmis kartomis, atidedami ir yra prisiimami trečiojo dešimtmečio antroje pusėje ir vėliau. Tai ypač būdinga poindustrinėms šalims, kur, norint užimti prestižiškiausias ir geriausiai mokamas pozicijas žinių / informacijos ekonomikoje, reikia aukštojo išsilavinimo, todėl žmonės ilgiau dalyvauja švietimo sistemoje, vėliau įsitraukia į darbo rinką, atideda šeimos kūrimą. Nors pristatydamas savo teorijos pamatus (2000) ir vėliau ją išplėtodamas (2004) Arnettas rėmėsi 18–29 metų įvairios socioekonominės padėties 300 jaunuolių imtimi, jis pabrėžė, kad tolesnei teorijos plėtotei labai svarbūs dažnai „užmiršamos pusės“ (angl. *forgotten half*) jaunuolių tyrimai – tų, kurie augo mažiau palankesnėmis aplinkybėmis, po mokyklos baigimo nesiekė

⁵¹ Teorijos autorius sulaukia daug šalininkų ir oponentų dėmesio, pagal Google Scholar, 2023 m. jis turėjo per 75 tūkst. citavimų, jo h indeksas 84, i10h indeksas 146.

tolesnio išsilavinimo, yra iš socialinių mažumų, marginalizuojamų grupių ir kt.

Vis dėlto daugiausiai kritikos Arnettas sulaukė būtent dėl to, kad per mažai akcentavo socioekonominės individo padėties svarbą trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtims, koncepciją kūrė daugiausiai remdamasis studentų tyrimais, dėl to per daug pozityviai vertino šį laikotarpį, ypač kalbant apie jaunų žmonių tapatumo tyrinėjimus, laisvę eksperimentuoti, keisti gyvenimo kryptį ir esą jaunuoliams būdingą optimistinį požiūrį, kad „viskas yra įmanoma“, tikėjimą geresnio gyvenimo ateityje galimybėmis (Bynner 2005; Côté 2014; Côté and Bynner 2008; du Bois-Reymond 2015, 2016; Furstenberg 2008; Galambos and Martínez 2007; Heinz 2009; Hendry and Kloep 2007, 2007b, 2010, 2011; Silva 2013; Swartz 2008). Kaip samprotavo kai kurie Hendry ir Kloep tyrime (2007: 77) dalyvavę 18–30 metų Velse gyvenantys, darbo nerandantys ir niekur nesimokantys jaunuoliai, pasirinkimų ir galimybių šiandienos pasaulyje ištis yra labai daug ir jos lengviau prieinamos nei bet kada anksčiau, tačiau tik ne jiems – ir jie netiki, kad ateityje jų padėtis galėtų pasikeisti. Galbūt kai kuriems iš pasiturinčių šeimų kilusiems jaunuoliams, kaip ir buvo minėta, kasdienybėje trūksta intensyvių patirčių ir, keliaudami vien tik su kuprinėmis pavojingose vietovėse, jie gali patirti trokštamą nesaugumo ir „išėjimo iš komforto zonos“ jausmą, rasti atsakymus į juos kankinančius egzistencinius klausimus apie karjeros kryptį ar gyvenimo prasmę. Iš nepasiturinčių šeimų kilusiems jaunuoliams, savo ruožtu, dažnai būna sunku kasdienybėje susikurti „komforto zoną“, o patiriamas nesaugumo jausmas visai neprimena to, kurį patiria „egzotinių patirčių“ ieškančys jaunuoliai – nesaugumas šiuo atveju patiriamas kaip nenorima ir slegianti realybė.

Besiformuojančio suaugusiojo teorijos kritikai pabrėžia, kad su šiuo tarpsniu siejamos tendencijos egzistuoja ne tik ekonomiškai pažengusiose šalyse, kurioms nėra būtinybės, kad jaunimas anksti įsitrauktų į darbo rinką⁵², ir kurios normatyviniu požiūriu ne tik „leidžia“, bet ir skatina ilgiau tyrinėti įvairias gyvenimo alternatyvas, „nespaudžia“ kuo anksčiau prisiimti suaugusiojo vaidmenų, bet ir būdingos specifinėms tų šalių socialinėms grupėms. Šių grupių jaunuoliai paprastai yra iš palankesnio socioekonominio statuso šeimų, kuriose išgyvenimo poreikiai yra patenkinti (sukurtas materialinis saugumas), ir tai sudaro sąlygas orientuotis į pomaterialistines, individualistines vertybes, kurios susijusios su individų autonomija,

⁵² Kaip kad buvo tradicinėse visuomenėse, kurios buvo paremtos gyvulininkyste ir žemdirbyste, o vaikų darbas buvo būtinas išlaikyti šeimą.

savirealizacija, saviraiška, pasirinkimo laisvė (emancipacija), kokybiško, autentiško ir prasmingo gyvenimo paieškomis. Šie jaunuoliai paprastai turi tiek morališkai, tiek finansiškai palaikančius tėvus, kurie dažnai patys (ar vienas iš jų) turi aukštąjį išsilavinimą ir skatina jo siekti savo vaikus (kreipia vaikų dėmesį į asmenybės ir profesinį ugdymą, o ne į šeimos kūrimą), gyvena mieste. Šie jaunuoliai, turėdami tėvų užnugarį, gali ilgiau dalyvauti švietimo sistemoje, su mažesne rizika pasirinkti pomėgius atitinkančią, nebūtinai darbo rinkoje paklausią ir gerai mokamą specialybę, daryti karjeros pertraukas, keisti darbus, ramiau susikoncentruoti į savęs ir subjektyviai prasmingos veiklos paieškas (Bynner 2005; Côté and Bynner 2008; Furlong and Cartmel 2007; Mortimer 2009). Galambos ir Martínez teigimu, tam tikros su šiuo tarpsniu siejamos charakteristikos, pavyzdžiui, pasirinkimo laisvė ilgesnį laiką išvengti įsipareigojimų, užsiimti ilgesnėmis savęs paieškomis, yra „privilegijuotųjų malonumas“ (Galambos and Martínez 2007). Tyrimai rodo, kad vaikai, kurių tėvai yra žemesnio socioekonominio statuso, švietimo sistemoje dalyvauja trumpiau, jei studijuoja, linkę rinktis studijų programas ar kursus, kurie būtų naudingesni galvojant apie konkrečius darbus (suteiktų praktinių įgūdžių), į darbo rinką įsilieja anksčiau, be to, yra mažiau konkurencingi (Côté and Bynner 2008; Farrugia 2022; Fry 2016; Furlong and Cartmel 2004, 2007). Kol vieni ieškodami darbo prioritetu laiko savirealizacijos galimybes ir nesusieksmina gaunamo atlyginimo, nes svarbiausia „rasti sau patinkančią veiklą“, kiti siekia gauti stabilų darbą ir pagrindinius poreikius galintį suteikti atlyginimą, ir, susidurdami su sunkumais, sunkiai išlaiko geresnio gyvenimo viltį (Farrugia 2022; Hendry and Kloep 2010).

Net jei tam tikros su besiformuojančia suaugyste siejamos charakteristikos, elgesys yra būdingas skirtingos socioekonominės padėties jaunuoliams, to priežastys gali skirtis, ir svarbu tą suvokti. Vieniems šeimos kūrimo atidėjimas, dažna darbų ar gyvenamosios vietos kaita yra pozityvi „besiformuojanti suaugystė“, nes kilo iš noro ir turimų sąlygų tyrinėti gyvenimo galimybes. Kitiems – „beviltiška stagnacija“, „užkardyta suaugystė“, nes jie prieinamais darbais negali užsitikrinti vaikams auginti reikalingų materialinių sąlygų (Côté 2000; Côté and Bynner 2008; Henry and Kloep 2007, 2011b). Vieni jaunuoliai anksti įsidarbina (pavyzdžiui, pirmuose studijų kursuose) ne dėl būtinybės išgyventi, o dėl noro save išbandyti, suprasti, „kas yra darbas“, įgyti darbo rinkoje itin vertinamos ir vėliau pranašumą suteiksiančios praktinės patirties, o uždirbtus pinigus leidžia kelionėms, pramogoms, taupo (ir gali išeiti iš darbo vos tik jis pradės trukdyti studijoms ar nepateisins savirealizacijos lūkesčių). Kitiems jaunuoliams

ankstyvas įsidarbinimas – labiau „priverstinė suaugystė“, kai turi prisiimti suaugusiojo atsakomybes anksčiau nei norėtų, nes tiesiog reikia išlaikyti save, o kartais ir padėti artimiesiems (o atsiradus sunkumų derinti darbą ir studijas, jie bus linkę nutraukti studijas) (Côté 2000). Tokia situacija dažniau susiklosto jaunuoliams, kurių mažiau palanki socioekonominė padėtis ir gyvenimo aplinkybės, kai tenka prisiimti atsakomybę už kitus šeimos narius, pavyzdžiui, kai įvyksta tėvų skyrybos ar netektis, užklumpa ligos, priklausomybės, bedarbystė, kai šeimoje yra daugiau vaikų – jauni žmonės turi pasirūpinti ne tik savimi, bet ir kitais. Viename Hendry ir Kloep tyrime dalyvavęs 18 metų vaikiną jautėsi nuolat pervargęs, nes turėjo rūpintis psichikos sutrikimų turinčiais mama ir broliu (tėvas šeimą paliko), valstybės pagalba buvo per maža, o padėti galinčių kitų artimųjų nebuvo: *„Aš gaminu, tvarkau namus, skalbiu, vairuoju, apsipirkinėju, gaminu, maitinu ir renginiu savo šeimos narius. Norėčiau gauti daugiau pagalbos. <...> Neprisimenu, kada aš užsėmiau tu, kas man patiktų ir teiktų džiaugsmą. Norėčiau skirti kiek nors laiko savęs paieškomis, patyrinėti įvairias galimybes, bet tai neįmanoma.“* (Hendry and Kloep 2011: 78). Dar tik žengdamas į „besiformuojančio suaugusiojo“ tarpsnį vaikiną kasdien darė tai, kas kitiems jaunuoliams galėjo atrodyti kaip ketvirtąjo dešimtmečio gyvenimo realybė. Nors ir slėgė nerimas, kad sunkią naštą jam gali tekti nešti visą jaunystės laikotarpį, kartu jis suvokė, kad kitos išeities nėra ir jis turįs pasirūpinti jam svarbiais žmonėmis. Čia svarbu atkreipti dėmesį, kad su besiformuojančia suaugyste susijęs tapatumo paieškų lūkestis, nors ir siejamas su palankesnėse socioekonominėse pozicijose esančiais jaunuoliais, būdingas ir kitiems jaunuoliams, kurie turi ribotų galimybių tą lūkestį įgyvendinti.

Itin kritiškai dėl Arnetto teorijos nusiteikę Kloep ir Hendry ironizuoja, kad tie, kurie pasirenka besiformuojančio suaugusiojo gyvenimo būdą, iš tikrųjų gali turėti daugiau panašumų ne su savo bendraamžiais, bet su pasiturinčiais į pensiją išėjusiais suaugusiais, kurie leidžia laiką ieškodami naujų savirealizacijos galimybių, daug keliauja, atranda naujus pomėgius, ieško naujų romantinių partnerių, bendrauja su draugais ir besimėgaudami savo „besiformuojančia senatve“ juda link mažiau pasitenkinimo teikiančios senatvės (Kloep and Hendry 2011: 110). Jų požiūriu, svarbu suvokti, kad besiformuojanti suaugystė apibūdina tik tam tikros gimimo kohortos tam tikru istoriniu laikmečiu, tam tikromis socioekonominėmis sąlygomis, tam tikrose visuomenėse ir tam tikrų tų visuomenių socialinių grupių susiformavusį savitą gyvenimo būdą.

Kai kurie teorijos kritikai mano, kad besiformuojančios suaugystės, kaip atskiro gyvenimo tarpsnio, išskyrimas ir šios idėjos populiarinimas tiek

akademiniame diskurse, tiek masinėse medijose yra netgi pavojaingas reiškiny, nes tokiu būdu viduriniajai klasei būdingos gyvenimo būdo tendencijos imamos traktuoti kaip norma – normalus (ar net natūralus) šios amžiaus grupės elgesys, o jos neatitinkantys (kurių yra didelė dalis) vertinami kaip nuo šios normos nukrypstantys (Côté 2000, 2014; Hendry and Kloep 2007; Parameswaran 2020). Kitaip tariant, vidurinėsios klasės standartas imamas traktuoti kaip 18–29 metų grupės standartas, pagal kurį vėliau vertinami visi jos atstovai. Be to, net tarp vidurinėsios klasės atstovų yra įvairių skirtumų tiek kalbant apie jų turimus lūkesčius, tiek apie tikrąjį elgesį, pavyzdžiui, tikrai ne visi jaunuoliai nori išgyventi ilgas tapatumo paieškas įvairiomis su jaunyste siejamomis praktikomis, ne visi nori atidėti vaikų laukimąsi ir kt.

1.5. Besiformuojanti suaugystė – „vienas etapas, daug kelių“?

Atsakydamas į kritiką Arnettas teigė, kad nuo pat pradžių pabrėžė, jog besiformuojanti suaugystė nėra universalus ir tuo labiau biologijos nulemtas reiškiny – tai pasikeitusių bendrabūvio sąlygų paskatintas gyvenimo etapas, būdingas ekonomiškai pažengusiose šalyse (Arnett et al. 2011b: 138; Arnett and Tanner 2011c: 125–128; Tanner and Arnett 2011b: 16). Taip pat jis tvirtino, kad, kalbėdamas apie besiformuojantiems suaugusiems būdingas savybes, jis niekada neturėjo omenyje, jog visos savybės būdingos visiems besiformuojančio suaugusiojo tarpsnyje esantiems žmonėms ir kad tas savybes skatina tos pačios įtakos. Jis turėjo omenyje, kad šios savybės labiau tikėtinos šiame amžiaus tarpsnyje nei kitais gyvenimo etapais. Taip pat neturėjo omenyje, kad tą patį elgesį skatina tie patys veiksniai: jis sutinka, kad vieni atidėti tėvystę gali dėl besiformuojančios brandos privalumų (gyvenimo galimybių tyrinėjimo), kiti – nes susiduria su sunkumais susirasti stabilias pajamas užtikrinantį darbą ir pan.

Pasiūlydamas konceptualius pokyčius – į žmogaus gyvenimo tarpsnių periodizaciją įtraukti naują tarpsnį savitu pavadinimu – Arnettas norėjo atkreipti dėmesį į industrinėse ir ypač poindustrinėse šalyse vykstančius demografinius pokyčius ir naujas 18–29 metų grupei būdingas bendras patirtis ir tendencijas, paskatinti kitus mokslininkus tirti šį gyvenimo tarpsnį (ir jam tas tikrai pavyko) (Arnett 2007b; Arnett and Tanner 2011c). Pasak jo, jaunimo gyvenimo pokyčiams apibūdinti siūlomi apibūdinimai, kaip antai „užtrukusi arba vėlyvoji paauglystė“, „jaunas suaugusysis“ netinka, nes šie apibūdinimai iš anksto suponuoja, kad žmogus yra arba paauglys, arba suaugęs, nors, kaip rodo tyrimai, šiuo amžiaus tarpsnių dažnas savęs nepriskiria nei vienai, nei antrai grupei. Sąvoka „užtrukusi paauglystė“ netinkama, nes dauguma

paauglių yra visiškai priklausomi nuo tėvų, gyvena jų namuose, vis dar išgyvena intensyvių kūno pokyčius, lytinį brendimą, negali prisiimti teisinės atsakomybės, negali balsuoti ar legaliai nusipirkti alkoholio, tabako, laisvai keliauti ir pan. Be to, paauglio poreikiai darbo ir meilės srityse kokybiškai skiriasi nuo besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio jaunuolių. Jauno suaugusiojo sąvoka irgi netinka, nes prie šios grupės paprastai priskiriami ir 30–40 metų žmonės, tačiau jų charakteristikos ir gyvenimo būdas reikšmingai skiriasi nuo 20–25 metų jaunuolių. Tipinio dvidešimtmečio gyvenimas poindustrinėse šalyse labai skiriasi nuo tipinio trisdešimtmečio: labiau tikėtina, kad pirmasis bus finansiškai priklausomas nuo tėvų, mokysis kurioje nors švietimo įstaigoje, neturės nuolatinio ar apskritai jokio darbo, nesusituokęs, neturintis vaikų, taip pat nebus tikras dėl to, kaip atrodys jo, kaip suaugusiojo, gyvenimas. O antrasis greičiausiai bus finansiškai nepriklausomas, baigęs mokslus, turintis darbą, sukūręs šeimą. Tad negalima suvienodinti tos pačios grupės tokių skirtingų individų. Pereinamojo laikotarpio sąvoka taip pat netiksli, nes nurodo trumpą laikotarpį tarp dviejų ilgiau trunkančių gyvenimo tarpsnių, o besiformuojanti suaugystė gana ilgai – iki 11 metų galintis trukti periodas.

Arnetas teigė, kad gali būti daug „besiformuojančių suaugusių“ („vienas etapas, daug kelių“), kurios gali skirtingai reikšti priklausomai nuo socialinės klasės, etninės kilmės, kultūros, lyties, religijos, seksualinės orientacijos ir kt. (Arnett 2016: 233–234; Arnett and Tanner 2011). Išsilavinimas, pasak jo, yra esminis gyvenimą struktūruojantis ir skirtingas patirtis šiuo tarpsniu lemiantis veiksnys (Arnett 2016). Tačiau apskritai besiformuojanti suaugystė egzistuoja ten, kur yra bent keleri metai tarp paauglystės (fizinės bei seksualinės brandos ir mokyklos baigimo) bei stabilių suaugusiojo vaidmenų darbo ir santykių srityje prisiėmimo.

Norėdamas pagrįsti, kad besiformuojančios suaugystės teorija gali būti taikoma visoms socioekonominėms grupėms, Arnetas inicijavo reprezentatyvią skirtingos socioekonominės padėties, kurią vertino pagal mamos turimą išsilavinimą⁵³, 18–29 metų jaunuolių apklausą (2012 m. buvo apklausta 1 009 JAV respondentai). Pristatydamas rezultatus Arnetas (Arnett 2014b, 2016) juos iliustravo ir iš ankstesnių kokybinių tyrimų surinktomis buvusių mažiau palankios socioekonominės padėties jaunuolių patirtimis

⁵³ Analizės metu respondentai buvo suskirstyti į tris grupes: tie, kurių mamos turėjo vidurinį ar žemesnį išsilavinimą; tie, kurių mamos buvo įgijusios profesinį ar nebaigtą aukštąjį išsilavinimą; tie, kurių motinos turėjo aukštąjį išsilavinimą. Tačiau neaišku, kokios pajamos, kokie darbai (taip pat nėra informacijos apie tėvo situaciją).

(Arnett 2004; Arnett and Tanner 2011). Šiame tyrime su besiformuojančia suaugyste siejamos charakteristikos – tiek tapatumo tyrinėjimas, tiek nestabilumas, tiek susitelkimas į save, tiek jausmas, kad esi „tarp“, tiek galimybių matymas – buvo būdingas daugumai visų grupių respondentų. Pavyzdžiui, 77 proc. jaunuolių visiškai sutiko arba labiau sutiko su teiginiu, kad dabartinis gyvenimo etapas „skirtas tam, kad suprasčiau, kas aš esu iš tikrųjų“, 71 proc., kad tai „susitelkimo į save metas“, 83 proc., kad jis „kupas pokyčių“, 83 proc., kad „šiam gyvenimo etape atrodo, kad viskas yra įmanoma“, 89 proc. respondentų buvo įsitikinę, kad vieną dieną pasieks tai, ko nori, 77 proc. nurodė tikintis, kad apskritai jų gyvenimas bus geresnis nei jų tėvų, 45 proc. pažymėjo, kad tam tikrais aspektais jaučiasi suaugę, kai kuriais ne.

Pirmąjį dešimtmetį po savo teorijos pristatymo Arnetas laikėsi pozicijos, kad besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis išgyvenamas labiau kaip pozityvus gyvenimo etapas, o apie šiame tarpsnyje patiriamas kančias kalbantys tyrėjai hiperbolizuoja situaciją niūrias pasaulio tendencijas projektuodami jaunimui, kuris iš tikrųjų yra gana pozityviai nusiteikęs dėl savo ateities (bet nebūtinai pasaulio ateities) (Arnett 1997: 25). Jo teigimu, jauni žmonės tiki, kad net jei pasaulyje situacija blogės, jiems pavyks susikurti gerą ir pasitenkinimą keliantį gyvenimą tiek sau, tiek tiems, kuriuos myli. Tačiau vėliau Arnetas pripažino, kad tai nėra tik pozityviai išgyvenamas tarpsnis – tai emociškai sudėtingas laikotarpis, kuriame gali būti daug sumišusių emocijų, nes viskas dar prieš akis, laukia daug iššūkių, o patirties dar mažai (Arnett 2014b, 2016). Jaunuolis tuo pat metu gali išgyventi tiek pakylėjimą, optimizmą, tiek nerimą ir nesaugumą. Todėl tyrimai, kurie parodo, kad jauni žmonės išgyvena daug nerimo, nepaneigia to, kad tuo pačiu metu jie gali patirti įvairias emocijas ar įvairiais gyvenimo klausimais būti skirtingai nusiteikę. Tai ir didelių lūkesčių, svajonių, optimizmo, ir didelių nusivylimų, nerimo metas. Anksčiau minėtame tyrime 82 proc. respondentų nurodė, kad dabartinis gyvenimo etapas yra smagus ir įdomus, 75 proc. teigė turį jame pakankamai laisvės, 81 proc. apskritai buvo patenkinti savo gyvenimu (Arnett 2014b, 2016). Kita vertus, 72 proc. respondentų sutiko su teiginiu, kad „šis gyvenimo etapas yra įtemptas“, 56 proc. pareiškė dažnai jaučiantys nerimą, 35 proc. – prislėgtumą, 35 proc. atrodė, kad jų gyvenimas nesiklosto taip, kaip jie norėtų. Nors visose grupėse tendencijos panašios, tačiau žemesnės socialinės pozicijos jaunuoliai šiek tiek dažniau nurodė jaučiantys nerimą, įtampą, prislėgtumą, kad jų gyvenimas nesiklosto taip, kaip norėtųsi, rečiau teigė, kad jų gyvenimas yra smagus ir įdomus (taip savo gyvenimą vertino 78 proc. žemesnės socialinės klasės jaunuolių, 90 proc. –

aukščiausios). Arnetas įsitikinęs, kad tarp skirtingos socioekonominės padėties jaunuolių yra daugiau panašumų nei skirtumų, ypač kalbant apie besiformuojančios suaugystės šerdį – 18–25 metų grupę.

Apibendrinamas 20 metų besiformuojančio suaugusiojo teorijos raidą Nelsonas (2020) svarsto, kad svarbiau klausiti, ne kas yra ir kas nėra besiformuojanti suaugystė, bet ką besiformuojanti suaugystė suteikia žmonėms? Jis pateikia analogiją su daiktais, pavyzdžiui, kėdė suteikia galimybę sėdėti, viryklė leidžia pasigaminti maisto. Atitinkamai – ką besiformuojanti suaugystė suteikia jauniems žmonėms? Ką reiškia būti 18–29 metų šiuolaikinėje visuomenėje? Kokios šios amžiaus grupės galimybės, kokie suvaržymai ir iššūkiai? Nuo ko priklauso skirtingos tos pačios amžiaus grupės patirtys? Ką su besiformuojančia suaugyste siejamos charakteristikos, pavyzdžiui, tėvystės atidėjimas, suteikia jauniems žmonėms? Kaip keičiasi žmonių gyvenimas, kai, palyginti su ankstesnėmis kartomis, jie kur kas ilgiau, papildomus 5–10 metų, neturi vaikų? Arba, kalbant apie besiformuojančiai suaugystei priskiriamą „susitelkimo į save“ charakteristiką, svarbiau klausiti, kaip tas „susitelkimas į save“ pasireiškia ir kokį poveikį gali turėti tolesniam gyvenimui? Galbūt vieniems susitelkimas į save reikš galimybę ilgesnį laiką pagyventi nerūpestingai, kitiems – pasirengimą ilgalaikiams suaugusiojo išipareigojimams. Ar priklausomai nuo šių skirtingų nuostatų skirsis tai, kaip jie pasitiks ketvirtąjį gyvenimo dešimtmetį? Nelsono manymu, svarbiau ne koncentruotis, ar besiformuojanti suaugystė yra atskiras etapas, ar ne, svarbiau klausiti, kodėl šis gyvenimo etapas vieniems yra klestėjimo, o kitiems – stagnacijos laikas? Kokias skirtingas galimybes ir suvaržymus / apribojimus šis etapas suteikia skirtingų socialinių grupių jaunuoliams? Kaip jauni žmonės naudojami tuo, ką jiems suteikia šis gyvenimo etapas? Kodėl dalis jaunuolių, net turėdami reikiamų išteklių, šiame gyvenimo etape ne klesti, o patiria krizę? Kodėl net turėdami pasirinkimo galimybių trečiajame gyvenimo dešimtmetyje kai kurie pasiturinčių tėvų vaikai labiau plaukia pasroviui, o ne stengiasi priimti sąmoningus sprendimus?

Kad ir kaip būtų, Nelsonas (2020) pažymi, kad dažnas jaunuolis mano, jog trečiasis gyvenimo dešimtmetis suteikia jam galimybę daryti tai, ko jam nesuteiks jos kitas gyvenimo laikotarpis: šiuo metu nereikia rūpintis kitais, gali rūpintis tik savimi, o ir socialiai priimtina, kad iš dalies tą daryti (rūpintis savimi) padėtų kiti. Tai laikas, kai gyvenime dar mažai kas nuspręsta dėl ateities, kai nėra neatšaukiamų sprendimų.

1.6. Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis Lietuvoje

Šiame skyriuje pristatysiu svarbiausias Lietuvos tyrėjų analizes, kurios atskleidžia Lietuvos jaunimo perėjimo į socialinę brandą tendencijas ir pokyčius lyginant su ankstesnėmis kartomis, taip pat leidžia atsakyti į klausimą, ar ir Lietuvoje galima kalbėti apie besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio egzistavimą. Pirmiausiai aptarsiu tyrimus, kuriuose analizuoti 1930–1984 m. gimę Lietuvos gyventojai, tada pereisiu prie gimusiųjų po 1980 metų.

1.6.1. Tapsmas suaugusiuoju Lietuvoje: gimę 1930–1984 m.

Pirmoji išsami skirtingų kartų Lietuvos gyventojų perėjimo į socialinę brandą studija – Sarmitės Mikulionienės disertacija „Gyvenimo kelias: perėjimas į socialinę brandą“ (2000), ją po dešimtmečio reikšmingai papildė bei naujų įžvalgų suteikė Stankūnienės ir Maslauskaitės sudaryta kolektyvinė monografija „Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės“ (2009) ir Sigitos Kraniauskienės monografija „Tapsmas suaugusiuoju: jaunimo socialinė branda Lietuvoje“ (2011) bei kiti jos darbai (Kraniauskienė 2009, 2016, 2021). Visos šios mokslinės studijos rėmėsi didelių atsitiktinių imčių apklausų, kurios buvo atliekamos vykdant tarptautinį „Šeimos ir gimstamumo tyrimą“⁵⁴ bei vėliau jo patirtimi besirėmusį „Kartų ir lyčių tyrimą“⁵⁵, duomenimis. Šiuos didelio masto daugiau nei 20 pasaulio šalių vykdytus tyrimus paskatino organizuoti⁵⁶ nuo XX a. septintojo dešimtmečio daugumoje ekonomiškai išsivysčiusių šalių prasidėję spartūs demografiniai pokyčiai: mažėjantis besituokiančių ir didėjantis kohabituojančių žmonių skaičius, stipriai mažėjantis gimstamumas, nesantuokoje gimusių vaikų gausėjimas, intensyvėjantis visuomenių senėjimas, besikeičiančios lyčių, seksualinio elgesio normos ir pan. (Stankūnienė ir Maslauskaitė 2009). Atsirado poreikis plėsti žinias apie tokius demografinės bei socialinės raidos pokyčius ir juos lemiančius veiksnius. Remiantis šiais tyrimais atliktos trys apklausos suteikė

⁵⁴ Tyrimo oficiali informacija internete: <https://unece.org/population/fertility-and-family-survey-ffs>

⁵⁵ Oficiali tyrimo interneto svetainė: <https://www.ggp-i.org/>

⁵⁶ Abu tyrimus inicijavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys, pirmas tyrimas inicijuotas XX a. dešimtajame dešimtmetyje, antrasis – 2000 metais. Nuo 2009 m. tyrimą koordinuoja Nyderlandų trapdisciplininis demografijos institutas. Lietuvoje šiuos tyrimus inicijavo ir koordinavo sociologė Vlada Stankūnienė bei Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografinių tyrimų centras (dabartinis Lietuvos socialinių tyrimų centras). Šiuo metu Lietuvos atstovė – sociologė Aušra Maslauskaitė.

įvairiapusės statistinės medžiagos analizuoti ir Lietuvos jaunimo tapsmo suaugusiuoju tendencijas, nes buvo fiksuojami su socialine branda siejami gyvenimo įvykiai: pirmasis išėjimas iš tėvų namų, edukacijos pabaiga, darbinės karjeros pradžia, pirmoji santuoka ar apsigyvenimas kartu nesusituokus ir pirmo vaiko gimimas. 1994–1995 m. Lietuvoje atlikta apklausa apėmė 5 000 18–49 metų (gimę 1945–1975 m.) respondentų (šiais duomenimis rėmėsi Mikulionienės disertacija). Remiantis „Kartų ir lyčių tyrimo“ duomenimis buvo atliktos dvi apklausos: pirmos bangos apklausa⁵⁷ atlikta 2006 m., jos imtis buvo 10 036 18–79 m. (gimę 1927–1988 m.) respondentai (šiais duomenimis rėmėsi Stankūnienės ir Maslauskaitės monografija), antros bangos apklausa atlikta 2009 m. ir apėmė 8 042 (2 294 respondantai buvo dalyvavę ir pirmos bangos apklausoje) tos pačios amžiaus grupės respondentus (šiais duomenimis rėmėsi Kraniauskienės darbai).

Mikulionienė (2000) tyrė 1945–1975 m. gimusius⁵⁸ ir perėjimą į socialinę brandą 1960–1995 m. patyrusius Lietuvos gyventojus. Jos analizė parodė, kad 1960–1990 m. perėjimo į socialinę brandą modelis Lietuvoje buvo mišrus: jam būdingi tiek tradiciniai, tiek modernūs bruožai. Pirmą kartą paliekant tėvų namus, edukacinės karjeros baigimo ir darbinės karjeros pradžios amžius senėjo (kaip ir daugelyje vakarietiškos orientacijos Europos šalių), o amžius formuojant pirmą šeimą bei gimstant pirmam vaikui tebejaunėjo (kaip ir kitose to meto socialistinėse šalyse). Modernaus perėjimo į socialinę brandą požymiai įsitvirtino dešimtojo dešimtmečio pradžioje, ir tai būdinga 7–8 dešimtmečio sandūroje gimusiai kohortai. Tačiau šis perėjimo į socialinę brandą modelių virsmas dėl specifinių dešimtojo dešimtmečio sąlygų vyko labai prieštaringai. Viena vertus, prasidėjo pirmos šeimos formavimo ir pirmo vaiko gimimo atidėjimas vyresniam amžiui (modernūs bruožai), ypač tarp aukštojo išsilavinimo siekusiųjų, taip pat pagausėjo kartu gyvenančių, bet nesusituokusių porų ir ne santuokoje gimusių vaikų. Kita vertus, gerokai pajaunėjo mokslų baigimo ir pirmo įsidarbinimo amžius (tendencija nebūdinga modernioms visuomenėms, ją aptarsiu šiek tiek vėliau).

Mikulionienė taip pat ieškojo jaunų žmonių perėjimo į socialinę brandą ir jų gimimo vietos, išsimokslinimo, tėvų šeimos dydžio ir stabilumo ryšio. Analizė parodė, kad tie respondentai, kurie buvo užaugę stabiliose (neišsiskyrusiose) šeimose ir (ar) vieno vaiko šeimose, turėjo aukštąjį

⁵⁷ Apklausos Lietuvoje vadintos „Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje“.

⁵⁸ Gimimo kohortos buvo suskirstytos taip: 1945–1950; 1950–1955; 1955–1960; 1960–1965, 1965–1970; 1970–1975.

išsilavinimą ir gyveno dideliuose miestuose, demonstravo atidėto elgesio modelį – darbinį ir šeiminių gyvenimą pradėjo vyresnio amžiaus lyginant su tais, kurie buvo užaugę gausiose ir (ar) nestabiliose šeimose, turėjo tik vidurinį išsilavinimą ir (ar) gyveno kaimo vietovėse. Individo išsilavinimo lygis šiame tyrime buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, kurie darė įtaką visiems gyvenimo įvykiams. Taip pat pastebėta, kad modernūs perėjimo į socialinę brandą bruožai anksčiau ėmė reikštis Lietuvos vyrų nei moterų tarpe.

Kraniauskienė (2011) analizavo gimusiųjų 1930–1984 m. gyvenimo kelią – asmens įgyjamo statuso kaitą gyvenimo eigos laikotarpiu nuo 16 iki 35 metų⁵⁹. Jos analizė parodė, kad tradicinė normatyvinė suaugusio žmogaus statusą žyminčių įvykių seka – mokslų baigimas, pirmasis įsidarbinimas, išėjimas iš tėvų namų, santuoka, pirmojo vaiko gimimas – Lietuvoje nuo XX a. penktojo iki XXI a. pirmojo dešimtmečio nedominavo, t. y. toks įvykių nuoseklumas nebuvo būdingas bent pusei visų kohortų atstovų. Populiaresnės buvo tokios sekos, kuriose sukeista pirmųjų dviejų ar trijų įvykių eilės tvarka. Tačiau nors tradicinis šablonas ir nebuvo vyraujantis visose kohortose, tačiau labiausiai nuo jo nutolę – jauniausi respondentai. Perėjimo į socialinę brandą tvarkaraščiai aiškiai pakito XX a. paskutinį dešimtmetį: pakito statusų išsidėstymo laikas, jų įvairovė – šių žmonių gyvenimo kelias tapo labiau individualizuotas, įvairesnis.

Analizuojamu laikotarpiu Lietuvoje greta dviejų dominavusių statusų – dirbančiojo / dirbančiosios ir dirbančio sutuoktinio tėvo / dirbančios sutuoktinės motinos⁶⁰ – buvo įtrauktas ir socialinės brandos kalendoriaus pradžioje laipsniškai įsitvirtino besimokančiojo / besimokančiosios statusas⁶¹.

⁵⁹ Gimimo kohortos buvo suskirstytos taip: 1930–1934; 1935–1939; 1940–1944; 1945–1949, 1950–1954; 1955–1959; 1960–1964; 1965–1969; 1970–1975; 1975–1979; 1980–1984.

⁶⁰ Kaip pažymi Kraniauskienė (2011: 32), toks dvinaris socialinės brandos kalendorius buvo būdingas 1930–1934 m. ir 1935–1939 m. gimusiųjų kohortose. Dirbančiojo / dirbančiosios statuso dominavimas rodo, kad tiek merginos, tiek vaikinai buvo anksti įtraukti į darbinę sritį ir atliko namų ūkio finansinių rėmėjų vaidmenį, iš pradžių – tėvų šeimos, o vėliau – formuodami savo namų ūkį ir kurdami šeimą.

⁶¹ Trinaris socialinės brandos kalendorius atsirado 1940–1945 m. gimusiųjų kohortoje ir įsitvirtino visose jaunesnėse vyrų ir moterų gimimo kohortose (kurios į socialinę brandą perėjo nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigos iki 10-tojo dešimtmečio). Šis pokytis susijęs su švietimo reformomis, kuriomis po Antrojo pasaulinio karo pamažu buvo ilginama mokymosi trukmė (tai būdinga industrinių valstybių plėtrai, kuri susijusi su vis didesne darbų specializacija ir atsiradusiu poreikiu įgyti specializuotų profesinių žinių). Šis pokytis taip pat rodo jaunimo vaidmens pokytį visuomenėje – žmonės nuo 16 iki 20 metų iš ekonominių namų ūkio rėmėjų

Pavyzdžiui, dvi iš trijų aštuoniolikmečių merginų, gimusių 1930–1939 m., dirbo, kas trečia mokėsi. Daugelis (apie 70 proc.) gimusių 1975–1979 m. merginų mokėsi, reta kuri dirbo, o 1980–1984 m. gimusios aštuoniolikmetės besimokančiųjų dalimi (jų buvo apie 80 proc.) lenkė visų kohortų atstoves ir gerokai nusileido dirbančiųjų dalimi. Vaikinų tendencijos panašios, tačiau jas savitai koregavo karinė tarnyba. Karinei tarybai trumpėjant ar išnykstant iš socialinės brandos tvarkaraščių, nuo 1975 m. gimusių vyrų kohortose šią veiklą pakeitė edukacija ir darbas. Dvidešimtaisiais gyvenimo metais visose vyrų kohortose dominuojantis statusas buvo dirbantis viengungis, o jauniausioje (1980–1984 m. gimusių) šis statusas tapo panašiai vyraujantis kaip ir besimokančiojo statusas (vien mokėsi apie 38 proc., vien dirbo apie 37 proc.). XX a. devintajame dešimtmetyje gimusio jaunimo edukacijos laikotarpis truko tris keturis kartus ilgiau nei gimusio ketvirtajame dešimtmetyje.

Kalbant apie dirbančio sutuoktinio tėvo / dirbančios sutuoktinės motinos statusą taip pat pastebėta skirtumų. 1940–1974 m. gimusių vyrų socialinės brandos kalendoriuose toks statusas pradėdavo dominuoti nuo 24–26 metų, o 1975–1979 m. gimusiųjų – nuo 29 metų. Moterų kalendoriuose atitinkamai pradėdavo dominuoti nuo 23–24 metų, o 1975–1979 m. gimusiųjų jau nuo 26 metų. Jauniausioje tiek vyrų, tiek moterų kohortoje 16–25 metų tarpsniu toks statusas būdingas tik labai nedidelei daliai. Universalus tiek vyrus, tiek moteris palietęs pokytis – nuolat didėjantis partnerystės kaip kohabitacijos, palyginti su santuoka, atvejų skaičius, taip pat didėjantis ne santuokoje pradėtų vaikų gimstamumas.

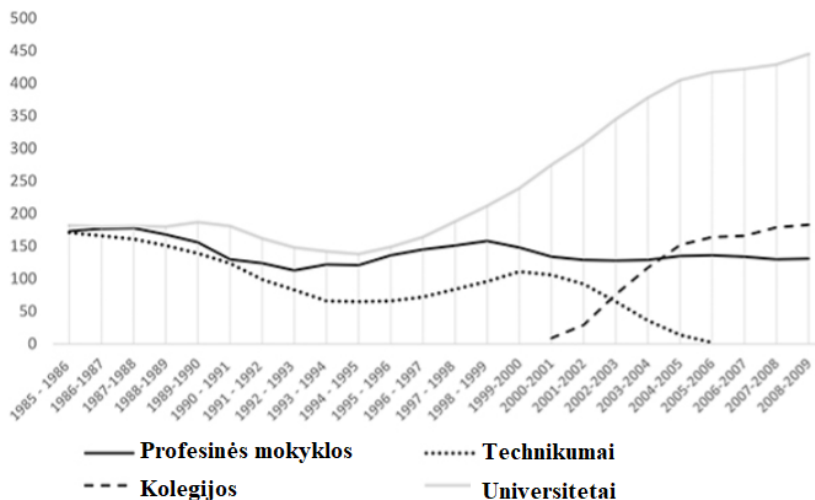
Kraniauskienės studija parodė, kad nuo 1970 m. gimusiųjų gyvenimo kalendoriuose išryškėjo dar vienas naujas reiškinyss – ilgiau išliekanti suaugusiojo vaidmenų statusų įvairovė (kalbant apie edukacinę, darbinę veiklą, šeiminius / partnerystės santykius bei prokreaciją). Kraniauskienė (2011: 49) atkreipė dėmesį, kad skirtinga statusų įvairovė būdinga visoms gimimo kohortoms 19–24 metų tarpsnyje, t. y. šis tarpsnis universaliai pasižymi heterogeniškumu. Tačiau jauniausios tyrimo kohortos heterogeniškumu pasižymėjo ir antroje trečiojo gyvenimo dešimtmečio pusėje. Pavyzdžiui, 25 gyvenimo metais 1970–1979 m. gimusiųjų kohortų atstovės turėjo 25 skirtingus statusus, 30-tais gyvenimo metais – 27. O štai

pamažu tapo žmonėmis, kuriuos reikia remti ar kurie gali gauti paramą, leidžiančią ne dirbti, o mokytis (Kraniauskienė 2011: 33).

1955–1959 m. gimusios moterys atitinkamai turėjo 17 ir 14 skirtingų statusų, gimusios 1934–1939 m. – 11 ir 10.

Tiek Mikulionienė, tiek Kraniauskienė atkreipė dėmesį, kad dešimtojo dešimtmečio pradžioje pajaunėjo mokslų baigimo ir pirmojo įsidarbinimo amžius, kuris prieš tai su kiekviena kohorta nuosekliai ilgėjo. Ši modernioms visuomenėms nebūdinga tendencija susijusi su tuo metu Lietuvoje vykusiomis ekonominėmis, politinėmis ir socialinėmis transformacijomis ir jų metu išaugusiu ekonominiu nesaugumu, neužtikrintumu dėl ateities. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę ir iš autoritarinio režimo perėjus į demokratinį, iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, žmonės bandė prisitaikyti prie naujų ekonominių ir socialinių sąlygų, įsiliesti į „naują rinką“, užsidirbti pinigų, aukštojo mokslo prestižas menkėjo, o profesinio išsilavinimo sistema nebeatliepė naujos ekonomikos poreikių (Kraniauskienė 2021; Leišytė et al. 2015, Leišytė et al. 2018). Todėl, atkūrus Nepriklausomybę, bendras mokinių ir studentų skaičius mažėjo iki maždaug 1996 metų (žr. 1 grafiką). Dalis jaunų žmonių nusprendė nesiekti tolesnio išsilavinimo, nes naujomis sąlygomis atsirado daugiau galimybių užsidirbti neskiriant papildomo laiko mokslams (arba prie jų grįžti vėliau), be to, patiriamas ekonominis nesaugumas skatino ieškoti būdų greičiau susikurti materialinį saugumą. Dalies jaunuolių tėvai praradę darbus ne tik nebegalėjo padėti savo vaikams, bet ir patiems reikėjo pagalbos prisitaikant prie naujų bendrabūvio aplinkybių, kuriomis jiems sunkiai sekėsi pakeisti darbą ar profesiją. Kaip pažymėjo Žilinskienė, daugeliui Lietuvos šeimų tas laikas buvo išbandymų, sukrėtimų, didelių pasikeitimų laikotarpis, o dalis paskutinės sovietmečio kartos atstovų, kurie „laukinio kapitalizmo“ sąlygomis pasirinko trumpalaikės finansinės sėkmės strategiją, laikėsi požiūrio, kad išsimokslinimas yra nevertingas, o jo siekiantys yra nevykėliai (Žilinskienė 2019, 2022). Tiesa, kaip pažymi Kraniauskienė (2021: 142), politinių, ekonominių ir socialinių transformacijų metu aukštasis išsilavinimas išlaikė didesnę patrauklumą nei profesinis. Galimai dėl to, kad toks išsilavinimas nebuvo susijęs su specifiniais konkrečiam užsiėmimui reikalingais praktiniais įgūdžiais, suteikė platesnį, daugiau kur pritaikomą išsilavinimą. Kai kurie į diplomą žiūrėjo kaip į savitą saugumo garantą, kuris galbūt neatrodė reikalingas tuo metu, bet galėjo praversti ateityje. Kita vertus, dėl ekonominio nestabilumo ir augančio nedarbo kai kuriems mažiau perspektyvų prisitaikyti naujoje darbo rinkoje turintiems jaunuoliams universitetai tapo lyg „laukiamosios salės“. Dalyvavimas aukštojo mokslo sistemoje teikė galimybę socialiai įprastu būdu atidėti darbinius sprendimus. Tačiau po pereinamojo laikotarpio (kurio metu vyko ir aukštojo mokslo reformos) moksleivių ir

studentų skaičius ėmė sparčiai augti, aukštojo mokslo prestižas kilo, diplomą tapo vertinamas kaip didesnių galimybių poindustrinėje ekonomikoje atveriantis garantas. Kraniauskienės (2021: 151) teigimu, tie, kurie gimė aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje, nustojo aukštąjį mokslą naudoti kaip „laukiamąją salę“. Atvirkščiai, dažnas, derindamas studijas ir darbą, siekė didinti savo konkurencingumą darbo rinkoje, kur diplomą buvo vis labiau vertinamas.

Mokinių ir studentų skaičius tenkantis 10 tūkst. gyventojų Lietuvoje (tūkstančiais)
Šaltinis: Kraniauskienė 2021: 141

1 grafikas. Mokinių ir studentų skaičiaus tenkantis 10 tūkst. gyventojų Lietuvoje (tūkstančiais)

Stankūnienės ir Maslauskaitės (2009) sudarytoje kolektyvinėje monografijoje kompleksiškai analizuojama Lietuvos gyventojų šeimos formavimo, santuokinės, kohabitacinės ir prokreacinės elgsenos, išėjimo iš tėvų namų tendencijos, santykiai tarp kartų ir lyčių, šeimos ir darbo derinimas, gyventojų gerovei, sveikatai turintys poveikį veiksniai ir kt. Ši studija patvirtino anksčiau aptartuose tyrimuose išryškėjusias šeimos formavimo tendencijas. Apibendrinant reikia pažymėti, kad analizė patvirtino, jog ir Lietuvai būdingi nuo XX a. septintojo dešimtmečio industrinių šalių demografinėje raidoje ėmę ryškėti nauji bruožai – vėlesnės / vėlyvos santuokos, plintanti / paplitusi kohabitacija, mažėjantis / mažas gimstamumas, augantis gimdymo amžius, didėjanti / didelė niekada nesituokusiųjų, ne santuokoje gimusių vaikų dalis (Stankūnienė ir Baublytė 2009; Maslauskaitė

2009). Tik Lietuvoje šie pokyčiai prasidėjo daugiau kaip dviem dešimtmečiais vėliau nei Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse. Duomenų analizė parodė, kad iki XX a. vidurio Lietuvoje santuokos buvo kuriamos vėlai, nesusituokusiųjų dalis didelė, kohabitacija egzistavo išimtiniais atvejais, gimstamumas mažėjo, tačiau lėtai. Nuo XX a. vidurio iki XX a. devintojo dešimtmečio buvo būdinga ankstyvos santuokos, labai maža niekada nesusituokusiųjų dalis, o kohabitacija ir vaikų susilaukimas ne santuokoje buvo smerkiami, gimstamumas ėmė mažėti vis sparčiau. Nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio santuokos „senėja“, plinta kohabitacija, didėja niekada nesusituokusiųjų, ne santuokoje gimusių vaikų dalis, gimstamumas ėmė mažėti labai sparčiai.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 1990 m. vyrai tuokdavosi būdami vidutiniškai 24 m., o moterys – 22,4 m.; 2005 m. vyrai – 27 m., moterys – 24,8 m.; 2015 m. vyrai – 29,7 m., o moterys – 27,4 m.; 2021 m. vyrai – 30,5 m., moterys – 28,3 m. (LSD 2015; LSD 2022c). Vidutinis pirmojo vaiko susilaukusių moterų amžius 1990 m. buvo 23,3 m., 2015 m. – 27,1 m., o 2021 m. – 28,2 m. (ten pat). Ne santuokoje gimusių vaikų dalis Lietuvoje ilgą laiką buvo apie 5–7 proc., išskyrus pirmuosius pokario dešimtmečius, kai šis rodiklis, rezistencinių kovų periodu pagausėjęs nesusituokusių porų, buvo padidėjęs iki 13 proc. (Stankūnienė ir Baublytė 2009). Ne santuokoje gimusių vaikų dalis Lietuvoje nuosekliai pradėjo didėti tik nuo paskutinio XX a. dešimtmečio: 1990 m. buvo 7 proc.; 2000 m. – 22,6 proc.; 2013 m. – 29,5 proc.; 2020 m. – 27 proc. (LSD 2022c). Kalbant apie gimstamumą apskritai, XX a. antroje pusėje gimstamumas pasiekė paprastą kartų kaitą užtikrinantį lygį ir aštuntąjį bei devintąjį dešimtmečius buvo stabilus. Tačiau nuo XX a. paskutinio dešimtmečio gimstamumas ėmė mažėti labai sparčiai ir XXI a. pradžioje nukrito iki labai žemo lygio (nuo 1996 m. suminis gimstamumo rodiklis nebesiekė 1,5, o nuo 2002–2005 m. nebesiekė 1,3) (Stankūnienė ir Baublytė 2009; LSD 2022c).

Pasak Stankūnienės ir Baublytės (2009: 23), Lietuvoje „kohabitacinės elgsenos sklaidos revoliucioniere“ buvo 1970–1979 m. gimusi karta, nuo kurios toks elgesio modelis plito sparčiausiai. Keitėsi ne tik elgsena, bet ir nuostatos seksualinio elgesio normų klausimais, pavyzdžiui, apie 10 proc. ketvirtajame dešimtmetyje gimusių respondentų pritarė teiginiui, kad „Nieko blogo, jei pora gyvena kartu be ketinimų kada nors susituokti“, tokiam teiginiui pritarė apie 60 proc. gimusių aštuntuoju ir devintuoju dešimtmečiais. 1975–1979 m. gimusiųjų kohortoje pusė visų, kūrusių partnerystę, asmenų pradėjo nuo kohabitacijos, o tarp 1980–1984 m. gimusių individų, kurie tyrimo metu jau buvo gyvenę pirmoje partnerystėje, net 75,8 proc. buvo sukūrę kohabitaciją (Maslauskaitė 2009). Taigi, XXI a. pradžia –

kohabitacijos dominavimo periodas, kai kur kas didesnė dalis partnerysčių pradedamos kohabitacija, o ne santuoka, ir tas būdinga įvairioms socialinėms grupėms – kohabitacija nėra tik kokios nors aiškiu socioekonominių charakteristikų rinkiniu pasižyminčios grupės pasirinkimas. Taip pat Maslauskaitė (2009) pastebėjo reikšmingą dalyką – jaunesnėse kohortose vyksta kohabitacijos tranzicijos į santuoką atidėjimas, t. y. ilgėja laikotarpis, kuriuo gyvenama kartu iki santuokos.

Svarbu pabrėžti, kad visuose aptartuose tyrimuose jauniausi – gimę 1970–1984 m. – respondentai tyrimo metu buvo tik įžengę į savo tapsmo suaugusiuoju kelią, jų gyvenimo kelio trajektorijos dar buvo aktyviai kuriamos, tad vertinti jų elgsenos tendencijas iš šių duomenų galima tik su išlygomis. Reikšmingos informacijos apie šią gyvenimo pasirinkimus drastiškai kintančios visuomenės sąlygomis dariusią kartą suteikė Maslauskaitės inicijuotas Šeimų ir nelygybių tyrimas, kurio metu 2019 m. buvo atlikta reprezentatyvi 3 005 35–49 metų žmonių apklausa (Baublytė ir Maslauskaitė 2021; Dirsytė ir Maslauskaitė, 2020; Maslauskaitė 2023; Navickė ir Kraniauskienė 2022). Šis tyrimas tik patvirtino ryškėjusias tendencijas. Tapsmas suaugusiuoju Lietuvoje toliau išgyveno ne vien destandartizaciją ir individualizaciją (šie procesai būdingi kalbant apie partnersytės / šeimos formavimo įvykius, išėjimą iš tėvų namų), bet ir standartizaciją edukacijos ir darbo srityje. Daugelis minėtos gimusiųjų kohortos žmonių tengėsi pirmiausia baigti mokslus, įsitvirtinti darbo rinkoje ir jau paskui kurti šeimą. Kiekviena jaunesnė kohorta vis labiau praktikuoja kohabitaciją, be to, ilgėja laikas, praleistas kohabitacijoje iki santuokos. Socialinės brandos tvarkaraščiai tapo labiau individualizuoti, atsirado didesnė įvairovė.

Iš didesnių kokybine metodologija besirėmusių tyrimų galėčiau paminėti (auto)biografines sociologines studijas apie pirmąją ir paskutinąją sovietmečio kartą (Leinartė ir Žilinskienė 2014; Šutinienė 2020; Žilinskienė and Melanie 2021; Žilinskienė et al. 2016; Žilinskienė 2019). Tiriant pirmąją sovietmečio kartą buvo analizuotos 98 (1945–1959 m. gimusių) žmonių rašytinės ir interviu metu papasakotos gyvenimo istorijos⁶². Analizuojant

⁶² Istorijos atrinktos iš: (1) 1995 m. Vilniaus universiteto, bendradarbiaujant su Helsinkio universitetu, organizuoto pirmojo Lietuvoje autobiografijų konkurso (surinkta 200 autobiografinių pasakojimų); (2) 2010–2012 m. Vilniaus universiteto vydomo projekto „Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose: viešųjų ir privačiųjų diskursų sąryšiai“ (Leinartė et al. 2014) metu interviu metodu užrašytų istorijų (99); (3) Rašytinių gyvenimo istorijų, kurios buvo atsiųstos 2010–2011 m. Vilniaus

paskutiniąją sovietmečio kartą 2017–2018 m. buvo atlikta 60 biografinių interviu⁶³ su 1970–1979 m. gimusiais informantais. Jų buvo prašoma papasakoti savo gyvenimo istoriją, apimančią vaikystės, mokslų, karjeros, partnerystės patirtis. Tačiau šiose studijose, išskyrus Kraniauskienės (2016) atliktą gyvenimo eigos ypatumų analizę (kuri daugiausia rėmėsi kiekybiniais „Kartų ir lyčių tyrimo“ duomenimis), tapsmas suaugusiu nebuvo pagrindinis objektas. Retrospektyviai perteiktų individualių patirčių ir reflektivių jaunystės epizodų prisiminimais sociologės siekė atskleisti sovietinės santvarkos poveikį to meto žmonių kasdieniam gyvenimui, taip pat tai, kaip sovietmečiu susiformavusios gyvenimo patirtys lėmė žmonių tapatybes, nuostatas ir gyvenimą Nepriklausomoje Lietuvoje. Taigi, šiose analizėse buvo gilinamasi į sovietmečio patirtis ir prisiminimus / atmintį bei to laikmečio poveikį dabartiniam gyvenimui.

Šaltinių apžvalga atskleidė, kad Lietuvos jaunuoliams būdingos panašios į Vakarų šalių tendencijos – didėjanti perėjimo į suaugusę standartizacija ir individualizacija bei dėl šių procesų gerokai išaugusi dalyvavimo švietimo sistemoje reikšmė bei trukmė, statuso „dirbantis, susituokęs ir turintis vaikų“ atidėjimas vėlesniam laikui arba jo nepasiekimas, priklausomybės nuo tėvų laikotarpio ilgėjimas. Didžiausias statusų, susijusių su tradicinėmis suaugusiojo socialinėmis žymėmis, heterogeniškumas jauniausioje kartoje rodo įvairesnių gyvenimo pasirinkimų integraciją į asmens biografiją ir kartu tokių skirtingų socialinių statusų normalizaciją visuomenėje. Tiesa, tiek kitose posocialistinėse šalyse, tiek ir Lietuvoje, jauniausios kartos edukacijos ir darbiniai sprendimai tapo labiau standartizuoti, o šeimos formavimas ir pirmojo vaiko gimimas – patyrė priešingus pokyčius. Daugeliui jaunuolių tapo įprasta prieš kuriant šeimą pagyventi savarankiškai, o vėliau, prieš įsipareigojant santuokai, pagyventi su partneriu. Laiko trukmė nuo tada, kai įvyksta kuris nors pirmas iš socialinės brandos įvykių, iki tada, kai įvyksta paskutinis, yra pailgėjusi. Savitus Lietuvos bruožus lėmė per pastarąjį šimtmetį Lietuvoje vykę procesai: valstybės atkūrimas XX a. pirmoje pusėje, Lietuvos Nepriklausomybės praradimas ir jos prijungimas prie Sovietų Sąjungos, vėliau – Nepriklausomybės atkūrimas.

universiteto kartu su leidykla „Vesmė“ orgnaizuotam autobiografių konkursui „Mano ir mano artimųjų likimas istorijos vingiuose“ (117 istorijų).

⁶³ Tyrimas atliktas vykdant Vilniaus universiteto projektą „Paskutinioji sovietmečio karta kintančios modernybės kontekstuose“.

1.6.2. Tapsmas suaugusiuoju Lietuvoje: gimę po 1980 metų

Apibendrinant galima teigti, kad ir Lietuvos jaunuoliams būdingos besiformuojančio suaugusiojo charakteristikos, ypač studentams. Ryškėjusios tendencijos leidžia kelti prielaidą, kad gimusiems po 1980 metų jos dar būdingesnės, nes šie žmonės augo laiku, kai dėl įstojimo į Europos Sąjungą, globalizacijos procesų, informacinių technologijų (ypač interneto, masinių, socialinių medių)⁶⁴ ir kapitalizmo plėtros vėrėsi ne tik niekada anksčiau neturėta prekių ir paslaugų pasiūla, bet ir studijų, darbo, laisvalaikio, mobilumo, informacijos prieinamumo ir komunikacijos galimybės. Šiandien jauni žmonės turi kur kas daugiau individualumo, saviraiškos, tapatumo tyrinėjimo laisvės, jie gali daryti įvairesnius gyvenimo pasirinkimus ir sulaukti daugiau tolerancijos (ir mažiau padarinių) pasirinkę netradicinius gyvenimo būdo modelius. Tačiau tyrimų apie šiandienius 18–29 metų Lietuvos žmonės nėra daug.

Naujausia tapsmo suaugusiuoju tendencijų analizė Lietuvoje, kuri orientavosi į jaunesnius nei anksčiau aptartuose tyrimuose žmones, – Rimanto Vosylio disertacija „Psichologiniai tapsmo suaugusiuoju aspektai skirtinga socialinės brandos eiga pasižyminčių jaunuolių grupėse“ (Vosylis 2017). Vosylis siekė ne tik atskleisti pagrindinius Lietuvos jaunuolių socialinių suaugusiojo vaidmenų įgijimo takus ir statusų derinių įvairovę gyvenamojo būsto, mokslų ir darbo bei partnerystės ir šeimos srityse, bet ir psichologinius tapsmo suaugusiuoju aspektus, kurie buvo įvardyti Arnetto besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio teorijoje (siekė įvertinti šios teorijos pritaikymo Lietuvai

⁶⁴ Pasaulinio interneto bumo pradžia sutapo su Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimu. 2000 m. asmeninį kompiuterį Lietuvoje turėjo 5,3 proc. namų ūkių, interneto prieigą – 2,3 proc., internetu naudojosi 10 proc. 16–74 metų asmenų, o 2006 m. atitinkamai kompiuterį turėjo 36,5 proc., interneto prieigą 31,7 proc. namų ūkių, internetu naudojosi 42 proc. visų 16–74 metų asmenų. Daugiausia kompiuteriu ir internetu naudojosi moksleiviai ir studentai (98 proc. visų šios grupės apklaustųjų). Kompiuteriu niekada nesinaudojo tik 4 proc. visų 16–24 metų respondentų, 65–74 metų grupėje tokių buvo 95 proc. 2006 m. asmeniniu kompiuteriu naudojosi 97 proc. 12–15 metų paauglių, iš jų tik 3 proc. – rečiau negu kas savaitę. Internetu naudojosi 88 proc. 12–15 metų apklaustųjų, mobiliuoju telefonu – 91 proc. Internetu 2006 m. naudojosi 42 proc. visų 16–74 metų asmenų, kompiuteriu naudojosi 47 proc. 16–74 metų asmenų. Tarp 16–24 metų ir 25–34 metų amžiaus grupėje daugiausiai internetu besinaudojančių žmonių (arti šimto). 2022 m. Lietuvoje buvo 80,3 proc. namų ūkių, turinčių asmeninį kompiuterį, 87,7 proc. interneto prieigą. 86,9 proc. 16–74 metų asmenų naudojosi internetu (16–29 metų grupėje – 99,8 proc.) (IVPK ir LSD 2006; LSD 2023; LSD 2022d).

galimybę). Analizė rėmėsi patogiosios atrankos būdu atrinktų 489 23–27 metų (gimusių 1987–1992 m.) jaunuolių apklausa, vykdyta 2014–2015 metais. Nors imtis nebuvo sudaryta atsitiktinės atrankos būdu⁶⁵, tačiau atrenkant respondentus buvo stengiamasi, kad sociodemografinėmis charakteristikomis ji būtų kuo panašesnė į Lietuvos jaunuolių populiaciją.

Nagrinėdamas gyvenamojo būsto, partnerystės ir šeimos, mokslų ir darbo statusų kaitą Vosylis nustatė keturis takus, kurie atspindi savitas jaunuolių grupes pagal išėjimą iš tėvų namų; aštuonis takus partnerystės ir šeimos srityje bei šešis takus judant link stabilios darbinės karjeros. Pagal išėjimą iš tėvų namų beveik pusė visų tyrimo dalyvių buvo priskirti „ilgai gyvenančių laikiname būste“ takui – jis buvo būdingas migruojantiems edukaciniais tikslais, siekiantiems pagyventi savarankiškai ir anksti su partneriu apsigyvenusiems jaunuoliams. Dauguma šios grupės jaunuolių iškart po mokyklos baigimo išsikėlė iš tėvų namų ir viso nagrinėjamo periodo metu (iki tyrimo atlikimo) gyveno laikiname būste. „Anksti šsikeliantys į nuosavą būstą“ Vosylio tyrime sudarė mažiausią dalį jaunuolių (12,5 proc.).

Partnerystės ir šeimos kūrimo srityje didžiausias (21,3 proc.) buvo „Nesikeičiančių santykių“ klasteris, jis apibūdina jaunuolius, kurie anksti užmezgė santykius su partneriu, tačiau neskubėjo apsigyventi kartu, tuoktis ar susilaukti vaikų. Daugiau nei pusė šios grupės respondentų baigę mokyklą turėjo partnerį, su kuriuo santykius išlaikė iki tyrimo momento, tačiau dar nebuvo apsigyvenę kartu ar susituokę. Mažiausiai jaunuolių (6,1 proc.) buvo priskirti „Ankstytvos šeimos“ grupei: daugiausiai šios grupės atstovų trejus metus po mokyklos baigimo turėjo partnerį, tuomet metus gyveno santuokoje be vaikų ir vėliau susilaukė vaikų.

Kalbant apie mokslų ir darbo sritį, didžiausia respondentų dalis (39,5 proc.) buvo priskirta „Teikiančių prioritetą studijoms, vėliau – darbui“ (dažniausiai treji metai studijų ir vėliau įsidarbinimas) ir „Ilgai studijuojančių“ (iki apytiksliai 25-erių metų trunkantis edukacinis periodas nepradedant darbinės karjeros) grupėms. Šie socialinės brandos takai buvo būdingesni moterims, vyrai buvo kiek labiau linkę derinti studijas ir darbą, o ne tik studijuoti. Dar vienas požymis, kad čia buvo daugiau jaunuolių, priskirtų „Vėliau užmezgančių santykius“ takui, tad ši respondentų grupė studijų metais buvo labiausiai susitelkusi į studijas. „Ilgai nedirbančių ir nestudijuojančių“ grupė buvo mažiausia imtyje (5,7 proc.). Šios grupės jaunuoliams daugiausiai buvo būdinga po mokyklos baigimo ilgiau nei pusmetį nestudijuoti ir nedirbti jokio mokamo darbo.

⁶⁵ Todėl tiksliai nereprezentuoja Lietuvos jaunuolių populiacijos.

Vosylis taip pat išskyrė šešis holistinius socialinės brandos takus, atsižvelgiant į socialinių statusų skirtingose gyvenimo srityse visumą. „Vėluojančios socialinės brandos“ tako (kuriam buvo priskirta 18,6 proc. respondentų) pagrindinis požymis buvo ilgai trunkantis ir nesikeičiantis statusas „neturintis socialinių suaugusiojo vaidmenų“, t. y. dauguma jaunuolių gyveno su tėvais, neturėjo partnerio arba turėjo partnerį, su kuriuo negyveno kartu, studijavo nedirbdami arba dirbo nestudijuodami. „Orientuotų į studijas“ tako (10,4 proc.) pagrindinis požymis – ilgas laikas, prabūtas „atskirai nuo tėvų gyvenančio studento“ statusu, kuriam būdinga studijuoti ir nedirbti iki apytiksliai 25-erių metų, gyventi laikiname būste, neturėti romantinių santykių arba gyventi kartu nesusituokus. „Orientuotų į darbinę veiklą“ tako (15,1 proc.) jaunuolius galima vertinti kaip ilgai gyvenančius laikiname būste kartu su partneriu, bet neskubančius tuoktis ir / arba susilaukti vaikų, bei anksti pradedančius darbinę karjerą, kiek mažiau dėmesio skiriant studijoms. „Orientuotų į santuoką be vaikų“ tako (19,4 proc.) jaunuoliams būdinga vėliau išsikelti iš tėvų namų, o išsikėlimas sietinas su sprendimu tuoktis ir / arba pradėti bendrą gyvenimą kartu su partneriu. Šie jaunuoliai kiek anksčiau pradėjo darbinę karjerą, kai kurie derino ją su studijomis. „Tradicinės eigos“ tako (27,4 proc.) jauniems žmonėms būdinga gana anksti išsikelti iš tėvų namų edukacijos tikslais ir studijoms einant į pabaigą (arba iškart po studijų) daryti žingsnius romantinių santykių ir darbinėje srityje. „Ankstyvos socialinės brandos“ takas (9 proc.) pasižymėjo ankstyvu socialinių suaugusiojo vaidmenų prisiėmimu.

Analizuodamas respondentų charakteristikas pagal tapatumo tyrinėjimą, sutelktumą į save, galimybių keisti savo gyvenimą matymą, optimizmą ir jausmą, kad esi „tarp“ (nei suaugęs, nei nesuaugęs), Vosylis išskyrė tris psichologinius profilius, kurių nė vienas neatitiko besiformuojančio suaugusiojo paveikslo pagal visus Arnetto nurodomus požymius, t. y. nė vienai grupei nebuvo būdingi visi požymiai. Tačiau maždaug trys ketvirtadaliai respondentų atitiko iš dalies: bent du iš penkių teorijoje apibūdintų šio tarpsnio bruožų jiems buvo būdingi. Pavyzdžiui, dalis jaunuolių buvo įsitraukę į intensyvias savojo tapatumo paieškas turėdami menkus tapatumo įsipareigojimus, jiems buvo būdingas mažesnis savęs kaip suaugusiojo jausmas, didesnė priklausomybė nuo tėvų įtakos (vienpusiu autoritetu grįsti santykiai) ir siekis nuo jų atsiskirti. Tačiau skirtingai nei Arnetto teorijoje, kur šis etapas vertinamas kaip pozityvus, kupinas optimizmo, jiems buvo būdinga mažesnis pasitenkinimas gyvenimu, didesni nerimo požymiai, mažesnis laisvės keisti gyvenimą suvokimas.

Vis dėlto remdamasis tyrimo rezultatais autorius darė išvadą, kad jo surinkti duomenys labiau patvirtina nei paneigia besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio teorijos teiginius: Arnetto teorijoje aprašomos jaunuolių patirtys yra būdingos ir Lietuvos jaunuoliams, tik vienos yra būdingesnės vieniems jaunuoliams, o kitos – kitiems (Vosylis 2017: 151). Be to, su besiformuojančia suaugyste siejamų bruožų pasitaikė įvairiose skirtingais socialinės brandos takais pasižyminčiose grupėse (išskyrus „ankstyvos socialinės brandos“), tai reiškia, kad su besiformuojančia branda siejamos charakteristikos būdingos ne tik ilgai studijuojantiems jaunuoliams (tačiau jiems dažniau). Lygindamas savo tyrimo rezultatus su panašaus pobūdžio tyrimais, atliktais užsienio šalyse, Vosylis apibendrina, kad Lietuvos jaunuolių socialinė branda yra panaši į Vakarų šalių jaunimo ir kad yra tapsmo suaugusiuoju įvairovė tiek kalbant apie socialines, tiek apie psichologines charakteristikas, o Arnetto teorija neperteikia šios įvairovės.

Taip pat svarbu paminėti Vosylio ir jo kolegų⁶⁶ atliktus tyrimus apie Lietuvos jaunuoliams svarbius tapsmo suaugusiuoju kriterijus (Vosylis 2014; Vosylis et al. 2016). Tyrėjai siekė atskleisti, ką Lietuvos jauniems žmonėms reiškia būti suaugusiems, kuriuos Arnetto išskirtus bruožus jie mano esant labiau ir mažiau svarbius. 2011 m. vykdytoje apklausoje, kurioje dalyvavo 313 18–23 metų jaunuolių (70 proc. studijavo aukštosiose mokyklose, tokia pati imties dalis buvo moterys), buvo užduotas atviras klausimas „Ką tau reiškia būti suaugusiu žmogumi?“ (Vosylis et al. 2016). 2013 m. vykdytoje apklausoje dalyvavo 434 19–26 metų jaunuoliai, jiems buvo pateikiami 39 suaugusio asmens ženklai, susiję su žmogaus socialinėmis, psichologinėmis / kognityvinėmis bei fizinėmis savybėmis, prašyta nurodyti, kurie jų yra būtini, kad asmenį būtų galima laikyti suaugusiu (Vosylis 2014).

Dažniausiai tyrimo dalyviai buvimą suaugusiu siejo su atsakomybe: suaugęs žmogus pasižymi ne tik didesniu atsakomybės jausmu už save, savo elgesio padarinius, sprendimus, bet ir už kitus (gebėjimas pasirūpinti kitais).

⁶⁶ Svarbu paminėti ir Vosylio kolegę, Mykolo Romerio universiteto prof. Ritą Žukauskienę, kuri yra 2015 m. išleistos kolektyvinės studijos apie besiformuojančią suaugystę Europos šalių kontekste redaktorė (Žukauskienė 2015). Šiai knygai baigiamąjį skyrių parašė ir pats Arnetas. Taip pat kartu su teorijos pradininku ji yra parašiusi bendrą publikaciją apie kai kurių sociodemografinių pokyčių poveikį besiformuojančių suaugusiųjų psichikos sveikatai (Arnett, Žukauskienė and Sugimura 2014). Tačiau tyrėja minėtose studijose Lietuvos situacijos neaptarė, todėl šiame skyriuje išsamiau šių darbų neapžvelgiu.

Kai kurie turėjo omenyje ne tik šeimos narius, kitus artimuosius, bet ir valstybę ar bendruomenę (pilietinė atsakomybė). Kitos svarbiausios savybės – savarankiškumas, laisvė / nepriklausomybė. Jaunuoliai šias savybes siejo pirmiausia su mažesne priklausomybe nuo tėvų, tiek finansiškai, tiek psichologiniu atžvilgiu. Suaugęs žmogus sugeba save išlaikyti ir visapusiškai savimi pasirūpinti, priimti tiek kasdienes, buitinius, tiek ilgalaikę gyvenimo perspektyvą lemiančius sprendimus, planuoti savo laiką ir pan. Jis turi didesnę laisvę rinktis savo gyvenimo kelią, pasaulėžiūrą, vertybes, daryti sprendimus, nusistatyti tikslus, siekti savo svajonių, gyventi pagal savo standartus tokį gyvenimą, kokio nori. Suaugęs žmogus įgyja daugiau teisių ir galimybių visuomenėje, jo nuomonė tarp suaugusiųjų matoma kaip lygiavertė. Įdomu pažymėti, kad vieni jaunuoliai tapsmą suaugusiuoju vertino labiau kaip pozityvų, išlaisvinantį, daugiau galimybių suteikiantį gyvenimo etapą, kiti – kaip labiau neigiamą, galimybes užveriantį / apribojantį. Pastarieji suaugystę siejo su įvairiais rūpesčiais, sunkumais, susijusiais su pinigais, gyvenimo sąlygomis, buitimi, mokesčiais, rutina, monotonija.

Taigi, rezultatai parodė, kad bent jau apklausti Lietuvos jaunuoliai tapsmą suaugusiuoju supranta panašiai kaip kitų Vakarų šalių jaunuoliai – pirmiausia kaip palaipsniui vykstantį procesą, kurio metu išsiugdomos tam tikros individualios savybės, o ne kaip vaidmenis keičiančių įvykių išgyvenimą (pavyzdžiui, santuoka). Tačiau šalia svarbių individo savarankiškumą, autonomiją ir savo elgesio kontrolę rodančių savybių Lietuvos jaunuoliams svarbios pasirodė ir savybės, apibūdinančios gebėjimą pasirūpinti kitais, ypač savo šeima. Apibendrinant pasakytina – tapsmas suaugusiuoju siejamas su procesu, kai iš žmogaus, kuriuo rūpinasi kiti, tampa žmogumi, kuris geba pasirūpinti ne tik savimi, bet ir kitais.

Aptardama Vosylio tyrimo rezultatus norėčiau atkreipti dėmesį į dvi svarbias įžvalgas. Nagrinėdamas jaunuolių, besiskiriančių psichologiniais profiliais, pasiskirstymą tarp skirtingų socialinės brandos takų, autorius nustatytė gana akivaizdžias paraleles tarp socialinių ir psichologinių tapsmo suaugusiuoju aspektų. Nustatytos sąsajos prieštarauja Arnetto svarstymams, kad socialinių vaidmenų kaita ne(be) turi reikšmės jaunų žmonių savęs kaip suaugusiojo suvokimui. Vosylio tyrimas parodė, kad socialinės brandos įvykiai ir dėl jų atsirandantys nauji vaidmenys yra tarsi laidininkai, padedantys inicijuoti vidinius pokyčius (pavyzdžiui, vaikų susilaukimas skatina prisiimti atsakomybę ne tik už savo, bet ir už kito žmogaus gyvenimą, moko gebėjimo pasirūpinti kitu ir pan.) (Vosylis 2017: 148). Lietuvos jaunuolių tyrimas patvirtino ir kitų panašius rezultatus gavusių tyrėjų svarstymus, kad psichologinių ir socialinių dimensijų atskyrimas ar supriešinimas yra dirbtinis

ir kad vaidmenų kaitos įvykių išgyvenimas yra reikšmingas žmogaus savęs kaip suaugusiojo suvokimui, nepaisant to, kad dalis jaunuolių nelaiko vaidmenų kaitos įvykių svarbiais tapsmui suaugusiuoju. Neišgyvenęs tam tikrų įvykių žmogus gali neįvertinti tikrosios jų reikšmės jo gyvenimui ir savijautai⁶⁷.

Kitas svarbus ir Vosyliui netikėtas dalykas buvo tas, kad analizuojant duomenis nebuvo nustatyta gyvenamojo būsto statusų kaitos bei mokslų ir darbo statusų kaitos ryšio. Remdamasis kitų autorių atliktais tyrimais ir statistiniais duomenimis, Vosylis atkreipė dėmesį, kad tendencija, kai darbinės karjeros pradžianulemia jaunuolių išsikėlimo iš tėvų namų, būdingesnė Pietų Europos šalių jaunuoliams, kur yra įprasta gyventi tėvų namuose iki santuokos ar net susituokus (net ir pradėjus darbinę karjerą). Tuo tarpu kitose Europos šalyse įsidarbinimas ir didėjančios pajamos yra labai svarbus išsikėlimo iš tėvų namų 18–30 metų tarpsnyje prognozuojantis veiksnys. Autorius pažymėjo, kad nors Lietuvos jaunuolių nedarbingumo lygis, palyginti su kitomis Europos Sąjungos šalimis, yra gana žemas⁶⁸, gyvenančių tėvų namuose skaičius yra gana didelis⁶⁹. Tai leidžia teigti, kad daugumos Lietuvos jaunuolių, nesvarbu, ar jie dirba ar ne, finansinė padėtis neleidžia pradėti savarankiško gyvenimo, t. y. tokiame amžiuje turima darbinė veikla nesuteikia finansinių galimybių išsikelti į nuosavą ar laikiną būstą (tiesa, apsigyvenimas kartu su partneriu finansinę savarankiško gyvenimo našta palengvina).

Šią Vosylio įžvalgą patvirtino ir daugiau svarbių duomenų apie Lietuvos jaunimo išėjimą iš tėvų namų suteikė Rūtos Brazienės, Apolonijaus Žilio, Rasos Indriliūnaitės ir Ingos Mikutavičienės parengta kolektyvinė

⁶⁷ Tačiau autorius iškart pažymi, kad, nagrinėjant ryšius tarp socialinių statusų kaitos ir psichologinių tapsmo suaugusiuoju aspektų, būtų nustatyti tik vidutiniai, dažnai ir silpni ryšiai (Vosylis 2017: 149). Todėl negalima užtikrintai teigti, kad socialinių suaugusiojo vaidmenų įgijimas būtinai skatina ir psichologinę brandą (ir atvirkščiai). Negalime teigti, kad socialinių vaidmenų neįgiję asmenys nėra suaugę, taip pat kaip negalime teigti, kad juos įgiję yra suaugę. Tačiau būtų teisingiau teigti, kad įgyjamas socialinis suaugusiojo statusas ne visada reiškia ir tapsmą suaugusiu, t. y. atsakingu, nepriklausomu ir savarankišku asmeniu. Lygiai taip pat galima teigti, kad tapti atsakingam, nepriklausomam ir savarankiškam asmeniui galima ir neįgijus suaugusiojo vaidmenų, t. y. gyvenant tėvų namuose, nedirbant, nesituokiant ar nesusilaukiant vaikų.

⁶⁸ 2021 m. 14,3 proc. (ES 16,6 proc.) 15–25 metų jaunuolių visiškai nedirbo, 2022 m. spalį 12,4 proc. (ES vidurkis 15,1 proc.), 2023 birželį 13,8 proc. Lietuvoje ir 14,1 proc. ES (Eurostat 2023; LSD 2022; Statista 2022b).

⁶⁹ 2009–2013 m. apie 60 proc. 20–29 metų jaunuolių gyveno su tėvais (Eurostat 2022b).

monografija „Jaunimas ir būstas Lietuvoje: skirtingos galimybės, trajektorijos ir iššūkiai“ (2018). Jaunimo apsirūpinimo būstu situacijai ir galimybėms Lietuvoje atskleisti sociologai atliko išsamią mokslinės literatūros ir įvairių statistinių duomenų jaunimo išėjimo iš tėvų namų bei apsirūpinimo būstu tematika analizę, taip pat 2017 m. atliko reprezentatyvią 1 201 18–35 metų Lietuvos gyventojų apklausą bei 19 giluminių pusiau struktūruotų interviu. Analizė parodė, kad Lietuvoje jaunimas santykinai ilgai gyvena su tėvais ir ši tendencija per pastarąjį dešimtmetį išlieka gana pastovi⁷⁰. Iš esmės nepakitusios tendencijos išlieka ir Europos Sąjungos šalyse, tarp kurių yra didelių skirtumų. Daugiausia 20–29 metų grupės asmenų gyvena su tėvais Rytų ir Vidurio (Lietuvoje, Latvijoje, Lenkijoje) bei Pietų Europos šalyse (Maltoje, Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje), o mažiausiai – socialdemokratinio gerovės valstybės modelio šalyse (Suomijoje, Švedijoje, Danijoje). Pavyzdžiui, 2016 m. Lietuvoje 75 proc. 20–24 metų ir 45 proc. 25–29 metų jaunų žmonių gyveno su tėvais, Italijoje iš 20–24 metų grupės taip gyveno 93 proc., 25–29 m. – 69 proc. Atitinkamai Švedijoje – 39 proc. ir 8 proc. Minėtais metais Lietuvoje jaunimas apsigyveno savarankiškai nuo tėvų vidutiniškai sulaukęs 25,4 metų, Italijos – 30,1 metų, Švedijos – 20,7 metų (Europos Sąjungos vidurkis 26,4 m.). Per pastaruosius dešimt metų Lietuvos jaunimo apsigyvenimo savarankiškai nuo tėvų vidutinis amžius svyravo tarp 24,7 ir 26,1 metų (Eurostat 2022b). 2021 m. vidutinis išėjimo iš tėvų namų amžius Europos Sąjungoje buvo 26,5 metų, vėliausiai tėvų namus paliko Portugalijos jaunimas (33,6 m.), anksčiausiai – Švedijos (19), o Lietuvos – 25,2.

Brazienė pažymėjo, kad nors Lietuvoje būsto savininkų skaičius, palyginti su kitomis šalimis, yra labai didelis, dėl didelių ir nuolat augančių būsto kainų jaunų asmenų, galinčių savarankiškai įsigyti nuosavą būstą rinkos kainomis, dalis yra gana nedidelė (iki 10–15 proc.) (Brazienė 2018: 11).

⁷⁰ Kalbant apie dar ankstesnius laikotarpius, „Kartų ir lyčių tyrimo“ pirmos bangos duomenų apie skirtingų kohortų išėjimą iš tėvų namų analizė parodė, kad išėjimo iš tėvų namų procesas XX a. antroje pusėje ir XXI a. pradžioje pasižymėjo heterogeniškumu (Kraniauskiene 2009). Gimusiems iki 1939 metų buvo būdingas vėlyvas išėjimas iš tėvų namų, gimusiems nuo 1940 iki 1964 m. – ankstyvas ir greitas, o gimusieji nuo 1965 m. šį gyvenimo įvykį vėl pradėjo atidėti. Pavyzdžiui, pusė pačios vyriausios kohortos vyrų iš tėvų namų išėjo iki 22,7 metų, moterų – iki 22,6 metų. Pusė 1955–1959 m. gimusių vyrų tai padarė iki 19,8 m., o moterų – iki 18,8 m. Pusė 1975–1979 m. gimusių vyrų išėjo iki 21,5 m., moterų iki 19,8 m. Jauniausia (1985 m. gimusi) kohorta panašėjo į vyriausiąją: didžioji dalis kohortos apklausos metu (2006 m.) dar nebuvo palikusi tėvų namų.

Jaunimas daugiausiai naudojasi keliomis pagrindinėmis apsirūpinimo būstu strategijomis – paveldi iš tėvų ar kitų giminaičių, jų finansine parama įsigyjant būstą (jį nuperkant, sumokant pradinį įnašą ar padedant išsimokėti paskolą) ir būsto nuoma iš privataus sektoriaus nuomininkų. Labiausiai jaunimo galimybes apsirūpinti būstu ir tapti nepriklausomiems nuo tėvų riboja finansinių išteklių stoka, nestabilus ar mažai mokamas užimtumas, išaugusi dalyvavimo švietimo sistemoje trukmė, jaunimo ir būsto politikos ribotumas jaunimo grupės atžvilgiu, nuolat augančios būsto įsigijimo ir nuomos kainos. Dėl anksčiau išvardytų veiksnių jauni žmonės vis dažniau ir ilgiau gyvena su tėvais⁷¹, sudaro vis didesnę nuomininkų iš privataus sektoriaus dalį, gyvena prastesnės kokybės būstuose. „Kartų ir lyčių tyrimo“ pirmos bangos duomenų analizė taip pat parodė panašias tendencijas: gimusieji 1960–1988 metais ir apklausos metu su tėvais gyvenę respondentai nurodė, kad didžiausias išėjimą iš tėvų namų varžantis veiksnys buvo ekonominis – atsiskyrus nuo tėvų šeimos, jų asmeninė finansinė padėtis būtų pablogėjusi (Kraniauskiene 2009).

Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio teorijos šalininkai, kaip buvo parodyta anksčiau, teigia, kad laisvė, lankstumas ir mobilumas yra vieni iš jaunimo geidžiamiausių dalykų. Šiuos troškimus įgyvendinti dažnai padeda gyvenimas tėvų namuose arba laikiname būste. Lietuvos jaunimo apsirūpinimo būstu tyrimo rezultatai atskleidė, kad nuomos, kaip gana lanksčios rezidencijos formos, pasirinkimas glaudžiai susijęs ir su šiuolaikinio jauno žmogaus mobilaus gyvenimo būdo lūkesčiais, darbo ir savęs paieškomis, neapsisotojant vienoje vietoje, tačiau judant kartais netgi tarp skirtingų šalių ir skirtingų gyvenamųjų aplinkų (Indriliūnaitė 2018). Nuoma leidžia gana lengvai išvengti ilgalaikių įsipareigojimų ir gan nesunkiai keisti gyvenamąją vietą. Tyrimo dalyviai 26 metų Vaidas ir 24 metų Greta taikliai apibūdino aptariamą gyvenimo būdą ir su juo susijusius lūkesčius: „*Na, aš turiu draugų, kurie nuomoja dėl tos laisvės pagrinde. Jei yra sutartis, bet ar trumpesniam laikui pasirašoma, ar ten laisvų formų sutarčių yra, tai jiems patinka ta laisvė, kad aš sugalvočiau, šaunu ten – šiandien pagyvenau Portugalijoje, rytoj ten Maltoje, gal bandysiu į Lietuvą grįžti <...>.*“ (Indriliūnaitė 2018: 158); „*<...> tada draugas rado darbą, mėnesį kartu su manim pragyveno, tada neteko darbo, tada aš pabaigiau dar gyventi tam būste kokį mėnesį <...>. Tada gavos taip, kad aš išvažiavau į Angliją <...> tuo*

⁷¹ Pirmąją sovietmečio kartą tyrusi Kraniauskiene (2016) pažymi, kad ji taip pat susidūrė su iššūkiais bandant atsiskirti nuo tėvų. Priverstinis gyvenimas su tėvais dėl butų trūkumo ar sovietmečiu egzistavusios griežtos asmens gyvenamosios vietos registravimo tvarkos buvo savitas tapsmo suaugusiuoju stabdis.

laikotarpiu, aišku nieko nesinuomavau, <...> tada grįžtant susiradau kitą būstą, kitame mikrorajone <...> ten pragyvenau maždaug gal tris mėnesius, bet tiesiog pajaučiau, kad tai yra ne mano rajonas, ne mano vieta ir nors sąlygos būte buvo labai geros, bet tiesiog man nepatiko. Tada sugrįžau vėl į tą patį rajoną, kuriame pirmiausia gyvenau ir dabar čia ir toliau gyvenu.“
(Indriliūnaitė 2018: 159)

Tačiau nepaisant to, kad gyvenimas tėvų namuose ar nuoma patenkina laisvės ir mobilumo poreikį, vis tiek tokia gyvenimo forma trečiajame gyvenimo dešimtmetyje kuria nestabilumo ir nesaugumo jausmą (apie tai daugiau kalbama 2.4. skyriuje „Amžiaus ketvirčio krizė – „prekariškos jaunystės“ pasekmė“).

2. AMŽIAUS KETVIRČIO KRIZĖ KAIP „TAMSIOJI“ BESIFORMUOJANČIOS SUAUGYSTĖS PUSĖ

2.1. Amžiaus ketvirčio krizės idėjos populiarėjimas

Vienas iš bandymų konceptualizuoti ir apibendrinti trečiojo gyvenimo dešimtmečio iššūkius (arba „tamsiąją“ besiformuojančios suaugystės pusę) – amžiaus ketvirčio krizės koncepcija (angl. *quarter-life crisis*). Masinėse medijose, populiariojoje kultūroje ir akademiname diskurse amžiaus ketvirčio krizės idėja pradėta artikuliuoti tūkstantmečio pradžioje. Terminas ėmė populiarėti po to, kai 2001 m. Alexandra Robbins ir Abby Wilner išleido knygą „Amžiaus ketvirčio krizė: unikalūs iššūkiai tavo trečiajame gyvenimo dešimtmetyje“. Atlikusios virš 100 interviu su skirtingų JAV aukštųjų mokyklų absolventais (kurie studijas baigė paskutiniame XX a. dešimtmetyje) autorės aptarė pagrindinius iššūkius, kurie buvo būdingi ilgą laiką švietimo sistemoje praleidusiems ir į „tikrą gyvenimą“⁷² išėjusiems jaunuoliams. Amžiaus ketvirčio krizę autorės apibendrino kaip jaunų žmonių psichologinį atsaką į visa apimančią nestabilumą, nuolatinius pokyčius, per didelį kiekį pasirinkimų ir panišką bejėgiškumo jausmą susidūrus su „šalta“, „nesvetinga“ darbo rinka ir ekonomine realybe (Robbin and Wilner 2001: 3). Mažai patirties už švietimo institucijų turėjusiems jaunuoliams buvo sudėtinga įgijus diplomą tvarkytis su tarsi „staiga“ užklupusia realybe, kurioje lygia greta reikėjo priimti daug svarbių, su karjera, gyvenamąja vieta, santykiais susijusių ir ateities gyvenimui svarbių sprendimų – visko vienu metu atrodė per daug. Nors ir įgijo kokią nors specialybę, daugelis jaunuolių buvo pasimetę dėl savo gyvenimo krypties, nežinojo, ką norėtų veikti toliau, kaip save realizuoti, kur dirbti, taip pat sprendė dilemas dėl gyvenamosios vietos, bandė suprasti, ar nori kurti santykius, ar dar niekam neįsipareigoti, ir pan. Buvo sunku išsirinkti iš daugybės alternatyvų, baisu padaryti blogą sprendimą. Kita vertus, jauni žmonės nenorėjo per anksti „susitupėti“ (angl. *settle down*), priimti sprendimus, kuriuos vėliau būtų sunku pakeisti, jie norėjo išlaikyti atvirumą pasirodysiančioms galimybėms, pasilikti erdvės spontaniškumui ir improvizacijoms. Studija atskleidė, kad kai kurie jaunuoliai universitetu (magistro studijomis) naudojo kaip „laukiamąją salę“ – tol, kol nežinojo, ką daryti su savo gyvenimu, studijos jiems buvo saugus būdas „prastumti“

⁷² „Tikras gyvenimas“ dažniausiai siejamas su išėjimu iš švietimo sistemos (mokyklos ar universiteto). Išėjus iš švietimo sistemos daugėja atsakomybės už tas sritis ir sprendimus, už kuriuos anksčiau buvo atsakingi kiti žmonės, dažniausiai tėvai / globėjai.

nežinomybės laikotarpį socialiai priimtinu ir net vertinamu būdu, atidėti išėjimą į „tikrą gyvenimą“, svarbių sprendimų priėmimą. Šis būdas atrodė patrauklus ir dėl galimybės be didesnių pastangų palaikyti socialinį gyvenimą. Bakalauro absolventai patyrė, kad baigus studijas nutrūksta daugybė universitete užsimezgusių ryšių, kad „dingus“ studijų kontekstui tampa kur kas sunkiau palaikyti draugystes, susirasti antrą pusę ir kt. Taigi universitetas jaunuoliams buvo lyg „privilegiuota observatorija“, kur buvo galima toliau tyrinėti save, pasaulį, palaikyti aktyvų socialinį gyvenimą.

Tačiau vienas iš sunkiausių nusivylimų kilo dėl didelio atotrūkio tarp turėtų karjeros lūkesčių ir realių galimybių juos įgyvendinti. Absolventai troško prasmingos karjeros, kurioje jie jaustųsi užsidegę, save realizuojantys ir turintys galimybių tobulėti, ir išgyveno nerimą, ar pavyks rasti sau tinkamą vietą „šaltoje, ekonominiais prioritetais besiremiančioje visuomenėje“. Robbins ir Wilner pabrėžė daugelio tyrimo dalyvių samprotavimuose išryškėjusią tendenciją: darbas aukštąjį išsilavinimą įgijusiems jaunuoliams buvo savęs apibrėžimo (tapatumo) pagrindas: tai, ką tu darai, nusako tai, kas tu esi. Užsiimti patinkama veikla dažnam buvo vienas iš svarbiausių gyvenime dalykų. Tačiau susidūrę su realybe jie suvokė, kad iš tokios veiklos bus sunku tapti finansiškai nepriklausomiems – tai lėmė nusivylimą darbo rinka, nepasitenkinimą gyvenimo perspektyvomis, jau priimtų sprendimų kvestionavimą, abejones ir visa apimančią nerimą dėl savo egzistencijos. Tokie išgyvenimai buvo ypač būdingi švietimo, kultūros ar meno srityje norėjusiems save realizuoti jaunuoliams: išgyventi iš šokio, rašymo ar kitokios kūrybinės veiklos, kuri nesorientuotų į masinio vartotojo skonį ir komercinius interesus, atrodė neįmanoma.

Nemažai aukštąjį išsilavinimą įgijusių absolventų įsidarbino žemesnės, nei jie įgijo, kvalifikacijos, jų lūkesčių neatitinkančiuose, nuobodžiuose darbuose vien tam, kad kažkaip išgyventų finansiškai (o dažnam dar reikėjo mokėti studijų paskolą). Kai kurie jautėsi per seni gyventi su tėvais ir imti iš jų finansinę paramą, todėl „kabinosi“ už bet kokio darbo, kad tik galėtų įgyvendinti „nepriklausomo nuo tėvų suaugusiojo“ lūkestį. Tačiau kartu išgyveno baimę tapti „vidutiniu savo gyvenimu nepatenkintu suaugusiuoju“, kuris dirba nemėgstamą darbą vien tam, kad išlaikytų savo „nepakenčiamą egzistenciją“. Jauni žmonės, dar neseniai turėję didelių lūkesčių ir optimizmą dėl ateities, užuot ėję į priekį ir klestėję, jautėsi taip lyg

slystų atgal. Užuoat realizavę save veiklose, kurios jų gyvenimui suteiktų gyvybingumo⁷³, jie ryte nenorėjo keltis ir eiti į darbą, tarsi merdėjo.

Užbėgdama už akių norėčiau paminėti, kad naujausių jaunimo santykių su darbu tiriančių studijų autoriai pažymi, kad bendrabūvyje, kuriame religija, tradicinės bendruomenės, socialinės normos ir švietimo institucijos praranda anksčiau turėtą reikšmę, o neoliberalus kapitalizmas bei individualizmas įsivyrąja kasdienybėje, atsigręžimas į save ir darbą jaunimui tampa egzistencijos šerdimi (Farrugia 2020, 2022; McRobbie 2016; Pagis 2020; Weeks 2011). Daliai šiuolaikinių jaunuolių, ypač esančių palankesnėse socialinėse pozicijose, darbas tampa esminiu savęs apibrėžimo pagrindu: tai, ką tu darai, nusako tai, kas tu esi. Jauni žmonės visavertį gyvenimą vis sunkiau įsivaizduoja be nuolatinės savirealizacijos, kuri savo ruožtu tampa neatsiejama nuo savęs kaip darbo rinkos dalyvio ir gebėjimo būti produktyviam kuriant ekonominę vertę. Kaip parodė David Farrugia studija⁷⁴, iš vidurinėsios klasės šeimų kilusiam jaunimui siekis „gauti pinigų už tai, kas tu esi ir ką tu mėgsti daryti“ tampa vienas iš svarbiausių gyvenimo tikslų, o aistra tam, kuo tu užsiimi gyvenime, – esminė gyvenimo varomoji jėga, kuri dažnai yra svarbesnė nei piniginis atlygis (Farrugia 2020, 2022). Ankstesnėms kartoms būdingesnė nuostata „dirbk, kad išgyventum“, „dirbk, kad padėtum savo šeimai“ keičia „daryk tai, kas tau patinka, ką tu myli“.

Nuo Robbins ir Wilner studijos praėjo daugiau nei 20 metų. Šiandien suvedus į „Google“ paieškos sistemą užklausa „*quarter life crisis*“, gaunama beveik pusantro milijono rezultatų: įvairiausios kokybės straipsnių, knygų, iliustracijų apie tai, kas yra amžiaus ketvirčio krizė, kokie jos požymiai, daug patarimų, kaip ją įveikti (individualiu lygmeniu), autentiškų krizę išgyvenusių patirčių ir kita. Daugiausiai amžiaus ketvirčio krizę pasirodo populiariosios psichologijos, savipagalbos šaltiniuose, rinkodariniuose prekių, paslaugų, studijų ar darbo rinkos naratyvuose arba patiems jauniems žmonėms dalijantis savo patirtimi. Shantenu Agarwalas su kolegomis atrado 130 tūkst. socialiniame tinkle „Twitter“ nuo 2011 iki 2015 m. paskelbtų viešų įrašų, kuriuose jauni žmonės dalijosi savo patirtimi ir minėjo amžiaus ketvirčio krizės terminą (Agarwal et al. 2020).

⁷³ Kalbėdami apie tokią veiklą ar darbą jaunuoliai vartojo tokius pasakymus: „*trips my trigger*“, „*makes us vibrant*“, „*I am meant to be*“, „*I am passionate about it*“ ir pan.

⁷⁴ 2016–2017 m. Australijoje jis atliko 74 biografinius interviu su 17–29 m. skirtingo užimtumo ir socioekonominio statuso asmenimis. Po metų jis dar kartą pakalbino dalį tyrimo dalyvių.

Vienas iš aktyviausiai ir nuosekliausiai amžiaus ketvirčio krizę tiriančių autorių akademiniam diskurse yra psichologas Oliveris Robinsonas (Robinson 2015a, 2015b, 2018; Robinson et al. 2013; Robinson and Smith 2009, 2010). Visi kiti darbai – daugiausiai autorių iki 30 metų⁷⁵ magistro darbai bei publikacijos, kurie remiasi kokybiniais tyrimais (pusiau struktūruotais interviu arba grupių diskusijomis) arba mažos tikslinės imties apklausomis. Tyrimai atlikti Airijoje (Murphy 2011), Danijoje (Dinesen and Mardorf 2021), Naujojoje Zelandijoje (Pole 2014; Rasmussen 2009), Indonezijoje (Azis 2021; Ihsani and Utami 2022; Zwagery and Yuniarramah 2021), Indijoje (Pande 2011), Filipinuose (Perante et al. 2013), Čekijoje (Cirklová 2020; Macek et al. 2007⁷⁶); Turkijoje (Yeler et al. 2021), Didžiojoje Britanijoje (Duara et al. 2021; Panchal and Jackson 2007; Robinson 2015a, 2015b, 2018; Robinson et al. 2013; Robinson and Smith 2009, 2010; Stapleton 2012), JAV (Black 2011; Atwood and Scholtz 2008). Daugiausiai buvo tiriami aukštųjų mokyklų studentai arba absolventai.

Visi šie tyrimai atskleidė labai panašias Robbins ir Wilner pastebėtas tendencijas. Subjektyviai amžiaus ketvirčio krizę išgyvenusiems jaunuoliams buvo būdinga: nerimas, abejonės, vidinė sumaištis, blaškymasis, savęs ir savo gyvenimo, visuomenės standartų ir normų kvestionavimas, didelis stresas, savo gyvenimo kontrolės praradimo ir buvimo spąstuose jausmas, neryžtingumas, sprendimų paralyžius (negalėjimas apsispręsti), prokrastinacija (atidėliojimas), ambivalentiškumas, nuovargis, apatija, nusivylimas, pyktis, beviltiškumas, bejėgystė, nesaugumas, neapibrėžtumas, beprasmybės jausmas, lyginimasis su kitais, nuotaikos nestabilumas, dažna emocijų kaita. Daugiausiai šie išgyvenimai buvo susiję su tapatumo, karjeros, darbo klausimais, santykiais, gyvenimo sąlygomis. Išsamiau šie tyrimai aptariami tolesniuose skyriuose. Tačiau visuose šiuose tyrimuose išryškėjo bendros tendencijos: amžiaus ketvirčio krizė buvo susijusi su jaunų žmonių negalėjimu apsispręsti, ką jie nori veikti gyvenime, taip pat – nusivylimu darbo rinka, „strigimu“ jų lūkesčių neatitinkančiuose darbuose, sunkumais bandant pasiekti finansinę nepriklausomybę.

⁷⁵ Autorių amžių paminėjau todėl, kad temų rinkimasis rodo ir jaunų akademikų bandymus suprasti tiek savo, tiek bendraamžių patirtis.

⁷⁶ Šiame tyrime ne apie amžiaus ketvirčio krizę, bet gilinasi į besiformuojančio suaugusiojo tarpsnį, tiek pozityvias, tiek neigiamas patirtis. Dauguma sutapo su amžiaus ketvirčio krizės patirtimis.

2.2. Robinsono amžiaus ketvirčio krizės modelis

Kaip ir Arnettas, Robinsonas pastebėjo besikeičiančias jaunų žmonių tapsmo suaugusiuoju tendencijas, taip pat naujus iššūkius, kurie buvo mažiau būdingi ankstesnėms kartoms. Jis ėmė gilintis į sunkesnes – krizines trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtis ir nustatė, kad dažniausiai tapatumo krizė ištinka ne paauglystėje (kaip teigė Eriksonas), o apie 25–35 gyvenimo metus ir yra susijusi su bandymu „išeiti“ iš besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio (Robinson 2008; Robinson and Smith 2010; Robinson 2011). Tačiau jis taip pat pastebėjo, kad krizinės patirtys turi specifinių niuansų. Remdamasis apie 200 giluminių interviu su 21–40 metų Didžiosios Britanijos gyventojais, kurie subjektyviai jautėsi išgyvenę krizę⁷⁷, jis išplėtojo du tipus apimančią – „užstrigimo išorėje“ (angl. *locked-out*) ir „užstrigimo viduje“ (angl. *locked-in*) – amžiaus ketvirčio krizės modelį (Robinson 2015a, 2015b, 2018; Robinson et al. 2013; Robinson and Smith 2009, 2010). Kurdamas krizės koncepciją jis nurodė apytiksliai amžiaus režius ir tam tikrus etapus, kurie būdingi krizės patirtį išgyvenantiems žmonėms (bet tai nereiškia, kad visi krizę išgyvenantys turi pereiti visus etapus ir būtent tokiu eiliškumu). Abiem krizės tipams būdingas intensyvus savęs, savo gyvenimo, visuomenės normų, standartų kvestionavimas arba kaip įvardijo Robinson ir Smith (2010a) – „audringos savęs paieškos“. Pasak Robinsono, amžiaus ketvirčio krizė susijusi su konfliktu tarp jaunystės laisvės, nepriklausomybės, tyrinėjimų ir suaugusio žmogaus įsipareigojimų bei sėslumo, taip pat – tarp individo siekio gyventi autentišką gyvenimą ir visuomenės normų bei lūkesčių. Krizės laikas yra lyg derybų metas, kuriame tenka ieškoti kompromisų.

Pirmojo tipo krizė būdinga maždaug 21–25 metų jaunuoliams, kuriems nepavyksta prisiimti juos tenkinančių ilgalaikių su socialine branda siejamų įsipareigojimų. Jiems sunkiai sekasi apsispręsti dėl ilgalaikių gyvenimo tikslų, karjeros krypties, rasti tenkinančią darbą, siekti finansinės nepriklausomybės, megzti norimus santykius. Bandydami tapti savarankiški

⁷⁷ Tyrimo dalyviams Robinsonas nurodė, kad krizės epizodas yra maždaug metus (bet gali trukti trumpiau ar ilgiau) trunkantis sunkesnis gyvenimo laikotarpis, kuriame pastebima daugiau įtampų, nerimo, nestabilumo nei įprastai gyvenime. Dažnai šis laikotarpis subjektyviai matomas kaip posūkio taškas, kurio metu įvyksta svarbių gyvenime pokyčių.

Kitur Robinsonas nurodo, kad krizę galima apibrėžti kaip ilgiau nei mėnesį trunkantį epizodą, kuriame jaučiamas didelis stresas bei patiriama sunkumų susidoroti su netenkinančia situacija. Be to, svarbu, kad žmogus subjektyviai išgyventą būseną įvardija kaip krizės epizodą.

žmonės ir vis patirdami nesėkmių, jie jaučiasi tarsi atskirti nuo suaugusiųjų pasaulio. Pasak Robinsono, kuo jauni žmonės turi daugiau lūkesčių, optimizmo ir entuziazmo siekti norimų dalykų, tuo didesnis nusivylimas ir frustracija juos apima susidūrus su sunkumais bandant juos pasiekti (Robinson 2018). Pasikartojančios nesėkmės lemia beviltiškumo jausmą, mažina pasitikėjimą savimi. Suvokęs, kad jo lūkesčiai stipriai atitrūkę nuo esamos situacijos ir kad realiai sudėtinga juos įgyvendinti, jaunuolis ima juos kvestionuoti, ieško naujų alternatyvių galimybių. Dažniausiai jam tenka daryti kompromisus tarp savo lūkesčių ir realybės, kurioje tie lūkesčiai gali būti įgyvendinti (tačiau apie tą „realybę“ Robinsonas beveik nekalba).

Antrasis krizės tipas būdingesnis 25–35 metų žmonėms, kurie jau yra įgiję tam tikrus socialinės brandos atributus, susikūrę gana aiškią ir stabilią gyvenimo struktūrą, tačiau esama gyvenimo situacija jų ne(be)tenkina, jie jaučiasi joje įstrigę – tarsi „užrakinti“ anksčiau gyvenime prisiimtų suaugusio žmogaus įsipareigojimų. Pavyzdžiui, žmogus ilgalaikėje perspektyvoje nebenori būti esamoje darbovietėje, romantiniuose santykiuose, iš esamos situacijos norėtų išeiti, bet jaučia frustraciją ir bejėgiškumą, negali to padaryti.

Užstrigimo suaugusiojo įsipareigojimuose krizės tipą Robinsonas atskleidė per keturis jos raidos ir įveikimo etapus (Robinson 2015; Robinson et al. 2013; Robinson and Smith 2009, 2010). Pirmasis etapas susijęs su individo patyrimu, kad socialiniai vaidmenys ir įsipareigojimai, susiję su karjera, darbu, santykiais, gyvenamąja vieta ar buitimi (dažnai būna kelių aspektų derinys), jau kurį laiką nebetenkina, yra per daug užgožę autentišką „Aš“. Nusistovėjusi gyvenimo struktūra subjektyviai patiriama kaip nenorimas, nedžiuginantis gyvenimas. Dažniausiai situacija būna susijusi arba su netenkinančiu darbu, kuris neatitinka žmogaus pomėgių, kompetencijų, nekelia susidomėjimo, pasitenkinimo ar prasmingos veiklos jausmo, nesuteikia galimybių savirealizacijai, tobulėti. Arba su netenkinančiais santykiais, kuriuose jaučiama monotonija, trūksta intymumo, aistros, gilesnio ryšio. Dažnai žmogus į tokią situaciją patenka tada, kai pirmoje trečiojo gyvenimo dešimtmečio pusėje gyvenimo pasirinkimus darė remdamasis materialistine ar konformistine orientacija, pavyzdžiui, pasirinko tam tikrą profesiją siekdamas uždirbti daug pinigų, tapti sėkmingas, įgyti statusą ir galią, patenkinti reikšmingų žmonių, autoritetų lūkesčius, gauti jų pripažinimą ir pan., ar tiesiog iš inercijos, nes „visi taip darė“ (Robinson and Smith 2010b).

Šiame etape žmogus neretai jaučiasi pasidavęs inercijai, išgyvena frustraciją, bet pasyviai su tuo gyvena, nes bijo ką nors keisti, abejoja jam prieinamomis gyvenimo alternatyvomis, nenori nuvilti ar įskaudinti artimųjų. Tokiems žmonėms atrodo, jeigu bandys keisti esamą padėtį, pasielgs

neatsakingai („ne kaip suaugęs žmogus“). Kitaip sakant, vyksta konfliktas tarp nepriklausomybės ir įsipareigojimų, tarp socialiai priimtino, „sėkmingo“, „normalaus“ – ir labiau „autentiško“ tapatumo. Tokį gyvenimą gali lydėti „egzistencinė kaltė“, kuri susijusi su nerimu, apgailestavimu, savigrauža, kad žmogus negyvena savo autentiško gyvenimo, neišnaudoja savo potencialo (Cohen 2003; Yalom 1980). Kaip vaizdingai apibūdino Robinsono tyrimo dalyviai, „strigimo“ nepageidaujamoje gyvenimo situacijoje patirtis gali būti apibūdinama kaip „klastrofobiška“, kaip „gyvenimas, apsisivilkus tramdomuosius marškinius“, kaip „buvimas užprogramuotam“, „užgrobtam kitų žmonių ar aplinkybių“ (Robinson and Smith 2010b: 130, 181, 184).

Antrasis – atsiskyrimo – etapas susijęs su bandymu kvestionuoti ir sugriauti *status quo*. Tai bręstančio perversmo laikas. Individas ima trauktis iš prieš tai buvusios gyvenimo rutinos, bando eliminuoti netenkinančias gyvenimo aplinkybes: išeina iš darbo, nutraukia santykius ir pan. Paprastai tai prieštarinių emocijų ir iššūkių kupinas etapas, kai individas gali jausti gėdą, kaltę, nerimą, abejones, bet kartu ir palengvėjimą, išsilaisvinimą, džiaugsmą, kad pagaliau išjudama iš užstrigimo ir sąstingio būsenos. Tiesa, kartais šis etapas įvyksta ne dėl paties žmogaus veiksmų – galbūt jį atleidžia iš darbo, romantinis partneris palieka pirmas ir pan. Pasak amžiaus ketvirčio krizės tyrėjų, ši tarpsnį galima pavadinti laikinu „tapatumo vakuumu“, nes atsisakoma senojo tapatumo, bet naujas dar nesusiformavęs (Robinson et al., 2013: 30). Žmogus gali jaustis taip, lyg jo „Aš“ „sunaikintas“, „sugriautas“ (Robinson and Smith 2010b: 183).

Trečiasis – tai eksperimentavimo, naujų dalykų išbandymo etapas, kurio metu individas tiria įvairias jam anksčiau nebūdingas gyvenimo galimybes, kurios jam leistų geriau pažinti save, rasti naują savo gyvenimo perspektyvą, ateities tikslus ir kelius jiems pasiekti⁷⁸. Krizės patirtis stimuliuoja smalsumą ir atvirumą savo pačiam, kitiems žmonėms ir pasauliui. Šiame etape individas gali pakeisti gyvenamąją vietą, profesiją, mokytis naujų dalykų, susitikinėti su naujais žmonėmis iš jam anksčiau nebūdingų socialinių grupių, kelti anksčiau neapmąstytus gyvenimo prasmės ar kitus egzistencinius klausimus, susidomėti anksčiau jo nedominusia literatūra, dvasinėmis praktikomis, pradėti psichoterapiją ir pan. (Robinson et al. 2017). Šiame etape neretai pasireiškia optimizmas ir tikėjimas, kad galima aktyviai kurti norimą gyvenimo būdą, nepaisant išorinių trukdžių, kad galima atsisipirti jaučiamam

⁷⁸ Šis etapas gali būti praleidžiamas, kai greitai įsitraukiama į kitus įsipareigojimus. Tokiu atveju (kai nebuvo refleksijai / apmąstymams skirto laiko) yra grėsmė vėl jaustis „įkalintam“ tų įsipareigojimų (Robinson 2018).

visuomenės spaudimui, kitų žmonių lūkesčiams ir vertinimams (ypač padarius netradicinius, visuomenėje vyraujančių standartų neatitinkančius pasirinkimus). Šiame etape tarsi vėl įžengiama į besiformuojančio suaugusiojo tarpsnį – koncentruojamasi į save labiau negu į kitus.

Išgyvendamas krizę žmogus dažnai linkęs persvarstyti savo santykį su socialinėmis struktūromis, normomis, tradicijomis – kiek jam jos atrodo teisingos, priimtinos ir vertos laikytis. Krizės patirtis ir jos sprendimas gali suteikti žmogui galimybę įgyti didesnę savo gyvenimo kontrolės (angl. *agency*) jausmą, kurti jį tenkinančią gyvenimo struktūrą, kurioje būtų didesnis balansas tarp to, kaip žmogus suvokia savo *vidinį Aš* ir jo pasireiškimo išoriniame pasaulyje (darbinėje veikloje, socialiniame gyvenime, santykiuose). Kaip sako Giddensas, „lemtingi momentai dažnai būna rekvalifikacijos ir galios įgijimo laikotarpiai“ (Giddens 2000: 183).

Ketvirtajame – sprendimo, atgimimo – etape, integruodamas prieš tai išgyventas naujas patirtis ir įgytas žinias bei atradimus apie save, žmogus daro sprendimus, priima naujus išipareigojimus. Dažnai jis jaučiasi perėmęs gyvenimo kontrolę į savo rankas, pasiryžęs gyventi „savo gyvenimą“. Išsprendus krizę, išivyrauja „naujas buvimo pasaulyje būdas“, atsiranda labiau subalansuotas santykis tarp „autentiško savęs“ ir gyvenimo būdo, socialinių vaidmenų ir išipareigojimų. Dabar gyvenimo keliu veda labiau vidinė, o ne išorinė motyvacija, stengiamasi būti nuoširdesniam tiek sau pačiam, tiek kitiems žmonėms. Pinigai, materialinė gerovė rūpi nebe taip kaip anksčiau. Gyvenimo struktūra lankstesnė ir atviresnė, socialiniai vaidmenys mažiau varžantys⁷⁹. Pokriziniu laikotarpiu kai kurie žmonės jaučiasi taip, lyg būtų „pabudęs“, atsiskleidęs jų „tikrasis Aš“, „autentiškas Aš“, ar, kaip įvardijo viena Robinsono tyrimo dalyvė, – „harmoningas Aš“, kuris nebejaučia anksčiau buvusios didelės įtampos ar atotrūkio tarp savojo *Aš* ir jo reikimosi visuomenėje: „Tai, ką jaučiu viduje, atsispindi ir išorėje. Taigi viduje ir išorėje yra harmonija“ (Robinson and Smith 2010: 135).

2.3. Amžiaus ketvirčio krizės patirtys nelygių galimybių perspektyvoje

Robinsonas labai išsamiai aprašė amžiaus ketvirčio krizės raidos ir įveikimo etapus, tačiau neakcentavo, kiek šias patirtis ir ypač galimybes įveikti krizę bei kurti „naują buvimo pasaulyje būdą“ lemia tiek šalies socioekonominės aplinkybės, tiek individo socioekonominė padėtis,

⁷⁹ Labai panašios patirtys kaip ir žmonių, kurie ilgą laiką gyvenę greitojo laiko režimu, vėliau persijungę į lėtojo laiko režimą (Pivoriūtė ir Poškauskaitė 2019).

kultūrinis kontekstas ir kiti struktūriniai veiksniai. Krizės laikas yra lyg derybų metas, kuriame tenka ieškoti kompromisų tarp individualių preferencijų ir platesnio visuomeninio konteksto. Akivaizdu, kad tos „derybos“ ir „kompromisai“ stipriai priklauso ne tik nuo individualių pastangų, sugebėjimų ar psichikos sveikatos specialistų pagalbos, bet ir nuo to, kiek individo ištekliai, socioekonominė padėtis ir šiai padėčiai (ne)palankios išorinės aplinkybės suteiks galimybių vieniems ar kitiems pasirinkimams ir sprendimams arba jas apribos. Pavyzdžiui, kalbant apie „strigimą“ netenkinančiame darbe ir kardinalius karjeros pokyčius, kurie padėtų įveikti krizę ir gyventi labiau autentišką gyvenimą. Veikiausiai ekonominio kapitalo sukaupusiai teisininkei bus paprasčiau tapti mėgėja segių (papuosalų) kūrėja nei atvirkščiai. Arba – vaikų neturinčiai ir gamtoje užsinorėjusiai pagyventi šeimai, kurių darbai gali būti atliekami nuotoliniu būdu, bus paprasčiau išsikraustyti gyventi į atokesnę kaimo vietovę (arba į senelių paveldėtą sodybą) nei šeimai, kuri turi mokyklinio amžiaus vaikų ir neturi automobilio. Taip pat ne visi tapatumo sumaištį patiriantys žmonės galės sau leisti lankyti psichoterapiją ar užsiimti kitokiomis savęs paieškų praktikomis ir kt.

Norėdama atskleisti kultūrinių ir socioekonominių veiksmų (tiek valstybės, tiek individo lygmeniu) įtaką amžiaus ketvirčio krizės patirtims, išsamiau aptarsiu tyrimus, kurie leidžia išryškinti tam tikrus skirtumus (visi jie rėmėsi kokybine metodologija ir tyrė būtent amžiaus ketvirčio krizės patirtis). Pole tyrė Naujoje Zelandijoje gyvenančių tonganų etninės mažumos studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtis (Pole 2014), Rasmussen – etninės daugumos (Rasmussen 2009). Parante su kolegomis domėjosi Filipinų studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtimis (Perante et al. 2013), Duara su kolegomis siekė palyginti aukštąjį išsilavinimą turinčių ir jo neturinčių Didžiojoje Britanijoje gyvenančių britų ir Indijoje gyvenančių asاميةčių patirtis (Duara et al. 2021). Mitra ir Arnett tyrė skirtingų etninių grupių bei nevienodos socioekonominės padėties jaunuolių Indijoje amžiaus ketvirčio krizės patirtis (Mitra and Arnett 2021). Dinesen ir Mardorf (2021) tyrimo objektas – danų jaunimo, o Murphy (2011) – airių jaunimo amžiaus ketvirčio krizės patirtys. Tonganų, asاميةčių, filipiniečių ir indų atvejai reprezentavo labiau kolektyvistinę kultūrą (ir tarp jų daugiau buvo tokių jaunuolių, kurių tėvai neturėjo aukštojo išsilavinimo ir nebuvo pasiturintys), kurioje pirmenybė teikiama bendriems tikslams ir siekiams. Britai, danai, airiai, zelandiečiai reprezentavo labiau individualistinę kultūrą (ir tarp jų buvo daugiau vidurinėsios klasės atstovų), kurioje vertinamas asmens individualumas, savarankiškumas, autonomija. Šie tyrimai parodė, kad kai kurios amžiaus ketvirčio krizės patirtys buvo bendros visiems jauniems žmonėms,

nepriklausomai nuo jų kultūrinės kilmės ar socioekonominės padėties, tačiau kai kurios patirtys buvo būdingesnės vieniems, o kitos – kitiems jaunuoliams. Toliau pristatomi šie panašumai ir skirtumai.

2.3.1. Finansinės nepriklausomybės siekis: „strigimas“ lūkesčių neatitinkančiuose darbuose ir rutinoje

Tyrimai parodė, kad tarp visų grupių jaunimo (išskyrus danus) buvo tokių, kurių krizės patirtys buvo susijusios su aplinkos lūkesčiais ir spaudimu kuo greičiau siekti finansinio savarankiškumo. Tačiau britų, airių, zelandiečių jaunimo finansinis savarankiškumas buvo siejamas su nepriklausomybe nuo tėvų, galimybe atsiskirti nuo pirminės šeimos, visiškai save išlaikyti ir gyventi „savo gyvenimą“, kad ir koks jis būtų. Asamiečių, tonganų, filipiniečių ir indų jaunimui finansinis savarankiškumas dažnai reiškė galimybes prisidėti prie tėvų šeimos gerovės, „grąžinti“ jų investicijas į sūnaus ar dukros mokslus, o tam tikrais atvejais net išgelbėti šeimą nuo skurdo (Perante et al. 2013), išspręsti įsisenėjusias jų problemas⁸⁰. Atsakomybė ir įsipareigojimai šeimai, giminei (ar net didesnei bendruomenei), jų lūkesčių įvykdymas jauniems žmonėms atrodė neišvengiami, dėl jų teko paaukoti asmenines svajones ir interesus. Aptariamose labiau kolektyvistinėse kultūrose tapsmas suaugusiuoju buvo suprantamas ne kaip individuali asmens kelionė, apimanti savęs paieškas ir šių paieškų metu padarytus sprendimus, bet kaip bendra šeimos ar net giminės kelionė. Jauno žmogaus laimėjimai ir nesėkmės paprastai vertinami ne kaip individualių pastangų, bet visos šeimos indėlio rezultatas, todėl sūnaus ar dukros pasiekimai atneša garbę ir statusą visai šeimai. Tėvai tikisi, kad po mokslų baigimo vaikai liks namuose (ar į juos sugrįš) ir reikšmingai prisidės prie šeimos gyvenimo tiek finansais, tiek kasdienėmis pareigomis ir atsakomybėmis. Tačiau nors dalis jaunų žmonių buvo pasiryžę paaukoti asmeninius tikslus ir interesus (kas lėmė krizę), jiems buvo sunku įgyvendinti ir šeimos lūkesčius (tai gilino krizę).

Visoms jaunų žmonių grupėms (įskaitant aukštąjį išsilavinimą turinčius britus, airius, zelandiečius) buvo sunku susirasti jų pomėgius, interesus, kompetencijas ir finansinio atlygio lūkesčius atitinkantį darbą, todėl (kai kurie po itin ilgai trukusių paieškų) įsidarbino „bet kur“. Vėliau jaunuoliai jautėsi „įstrigę“ tuose „bet kokiuose“ darbuose, kurie neatitiko nei universitetinio išsilavinimo, nei asmeninių preferencijų ir ambicijų, tačiau

⁸⁰ Didžiausias spaudimas buvo vyrausiam vaikui šeimoje, ypač jei tai sūnus.

buvo būtini norint išlaikyti bent minimalų finansinį savarankiškumą, todėl laikėsi į juos įsikibę (ypač tie, kurie turėjo prisidėti prie tėvų šeimos gyvenimo). Dažnas manė, kad įsidarbina tik trumpam, kol susiras ką nors geriau, bet tas „trumpam“ užtruko, nes baimė vėl būti bedarbiu ir ilgai nerasti darbo trukdė imtis pokyčių. Jauni žmonės jautėsi atsidūrę aklavietėje. Krizės pagrindas buvo jausmas, kad tuo metu, kai jie buvo jauni ir „turėjo“ gyvenime klestėti, eiti tik į priekį, jie stagnavo, švaistė savo potencialą, buvo įstrigę beviltiškoje situacijoje. Jaunų žmonių nusivylimą kėlė ir tai, kad visuomenėje taip vertinamas geresnio gyvenimo garantu laikomas aukštojo mokslo diplomas nepadėjo susikurti to žadėto „geresnio gyvenimo“ (ypač, kai į jį teko investuoti pinigus). Kėlė pyktį tai, kad pagal dirbamus darbus jie nesiskyrė nuo tų, kurie neturėjo aukštojo išsilavinimo.

Svarbu paminėti, kad įsipareigojimai šeimai, per anksti užklupusios atsakomybės ir būtinybė susirasti darbą buvo būdingos ne tik kolektyvistinių kultūrų atstovams, bet ir kitiems jaunuoliams, dažniausiai po mokyklos niekur nestudijavusiems ir kilusiems iš mažiau palankesnio socioekonominio statuso šeimų. Šie jaunuoliai dažniau patyrė „priverstinę suaugystę“ – kai turėjo, nors ir nenorėjo bei nebuvo tam pasirengę, priimti suaugusiojo vaidmenį ir įsipareigojimus, nes tėvų šeimoje įvyko pagrindinio šeimos maitintojo netektis, todėl reikėjo pasirūpinti ne tik savimi, bet ir visa likusia šeima. Tokia gyvenimo situacija susiklostė ne dėl pačių jaunuolių pasirinkimo, o dėl atsiradusių kitų žmonių poreikių. Kai kurių į trečiąją gyvenimo dešimtmetį įžengusių jaunuolių kasdienybė tapo nesustojančiu manevravimu tarp įvairių atsakomybių bandant užtikrinti aplinkinių gerovę ir nejauciant jokio pasitenkinimo. Atsakomybių buvo per daug ir per anksti. „Priverstinė suaugystė“ buvo būdinga ir tiems jaunuoliams, kurie išvyko ieškoti darbo į kitus nei tėvai gyvena miestus, o tėvai visai neturėjo jokių galimybių paremti finansiškai. Jiems reikėjo per trumpą laiką „išmokyti save būti suaugusiems“ – gyventi savarankiškai nuo gana jauno amžiaus su minimalia tiek finansine, tiek moraline parama (arba apskritai be jokios paramos) (Duara et al. 2021).

Kai kurios amžiaus ketvirčio krizės tyrėjos atkreipė dėmesį, kad dvidešimt kelerių metų jaunuoliams buvo būdinga ir tai, kas paprastai siejama su amžiaus vidurio krize (penktojo ar šeštojo gyvenimo dešimtmečio patirtimis) – monotonija, rutina ir stagnacija (Duara et al. 2021; Murphy 2011; Perante et al. 2013; Rasmussen 2009). Robbins ir Wilner (2001) teigė, kad jaunų žmonių krizės pagrindas – nuolatiniai pokyčiai ir nestabilumas, tačiau minėtos studijos parodė, kad šiuo amžiaus tarpsniu jaunuoliai išgyvena ne tik nestabilumą bei pokyčius, bet ir slegiančią stagnaciją, monotoniją, nedžiuginančią rutiną. Kai kurių jaunų žmonių kasdienybė juos sekino, jiems

nuolat trūko energijos, motyvacijos ir įkvėpimo apskritai kuo nors užsiimti. Vieni jaunuoliai studijavo, dirbo, gyveno tėvų namuose ir nors labai troško, bet neturėjo nei jėgų, nei pinigų keliauti, o kiti neturėjo net laisvalaikio. Įsipareigojimai ir atsakomybės, ypač jei jie buvo nepageidaujami ir prisiimti iš būtinybės išgyventi (pasirūpinti savimi) arba padėti kitiems, labai sekino. Palankesnės socioekonominės padėties jaunuoliams stagnacija, monotonija ir rutina labiau siejosi su nuolatiniu naujų patirčių ir išpūdžių trūkumu, nuoboduliu. Kai kuriems galimybių turėjusiems jaunuoliams „pabėgti į užsienį“ atrodė vienintelis sprendimas, leisiantis „restartuoti“ gyvenimą, rasti alternatyvių gyvenimo būdų, išspręsti įvairias gyvenimo dilemas (kurių svarbiausia – „ką man daryti su savo gyvenimu?“), kiti, jų manymu, tiesiog tuščiai leido laiką su draugais vartodami alkoholį ir pan. (taigi, vieni ieškojo, kiti tiesiog laukė) (Murphy 2011; Rasmussen 2009). Kaip pažymėjo Rasmussen, kelionės jauniems žmonėms atrodo panacėja, padėsianti išspręsti bet kokias dilemas, patikimiausias būdas „atrasti save“ ar bet ką, ko tas „Aš“ ieško (Rasmussen 2009: 107). Kai kuriems net atrodo, kad dirbti nemėgstamą ar mažai mokamą darbą užsienyje geriau nei tą daryti savo šalyje, todėl svarbu kaip nors „ištrūkti“ iš savo įprastos aplinkos.

2.3.2. Savęs paieškos ir gyvenimo galimybių tyrinėjimas

Kolektyvistinių kultūrų jaunimą tyrę autoriai pastebėjo, kad aukštųjų mokyklų studentai bei absolventai buvo veikiami dviejų viena kitai prieštaraujančių įtakų. Kai kuriems patrauklesnės atrodė „vakarietiškos“ individualistinės vertybės – jie norėjo gyventi kitaip, nei gyveno jų tėvai ar seneliai, tačiau spaudimas patenkinti tradicinius lūkesčius buvo labai didelis. Tas spaudimas buvo ne tik išorinis, bet ir vidinis. Kai kurie jauni žmonės jautė gėdą, kad, užuot pildę šeimos lūkesčius, labiau norėtų patenkinti savo asmeninius interesus, užsiimti savęs paieškomis ir kurti autonomišką gyvenimą. Taip pat išgyveno kaltę ir negalėjo džiaugtis, kai savo uždirbtus pinigus leido tik savo laisvalaikio veikloms, užsiėmė sau maloniais dalykais – tai atrodė savanaudiška ir nesąžininga šeimos atžvilgiu (Perante et al. 2013). Kai kuriems gimtąją šalį palikusiems jaunuoliams buvo iššūkis atrasti savo tapatumą ir kurti gyvenimą už šeimos ir bendruomenės ribų, o likusiems savo šalyje – suderinti asmeninius tikslus su tradicinėmis normomis. Minėta, kad itin didelį beviltiškumą išgyveno tie jaunuoliai, kurie negalėjo įgyvendinti nei asmeninių, nei savo šeimos ar bendruomenės lūkesčių.

Taigi, jaunuoliai iš kolektyvistinių kultūrų išgyveno gėdą ir kaltę dėl tokio savo elgesio ar lūkesčių, kurie individualistinėse kultūrose laikomi

norma. Šiuos skirtumus galima sieti ne tik su kultūriniu kontekstu, bet ir su socioekonominė padėtimi ir jaunimo jaučiamu saugumo jausmu šalies ekonominės padėties kontekste ir instituciniu palaikymu. Pavyzdžiui, Danijoje, kaip ir kitose Šiaurės ar Vakarų Europos šalyse, įprasta prieš išipareigojant suaugusiojo vaidmenims išgyventi savęs paiešką, gyvenimo galimybių tyrinėjimo laiką, pagyventi „tik sau“ (kitais sakant, patirti besiformuojančią suaugystę) (Dinesen and Mardorf 2021; Van de Velde 2006). Skandinavijos šalių jaunuoliai, palyginti su kitomis Europos šalimis, anksti išeina iš tėvų namų (ir tą valstybė jiems padeda padaryti), įsidarbina, bet ne tam, kad „taptų suaugusiais“, ne dėl būtinybės išgyventi, o dėl to, kad pažintų „tikrą gyvenimą“, išbandytų save, suprastų, ką nori studijuoti, ir visiems savaime suprantama, kad asmeninius pinigus jie leis savo reikmėms, pomėgiams, laisvalaikiui, kelionėms. Abejonių ir „netinkamo pasirinkimo“ atveju visuomenė „leidžia“ pakartotines paieškas, palaiko karjeros pokyčius ir pertraukas (pavyzdžiui, studijuojant universitete suteikia galimybę lengvai pasidaryti pertrauką, siūlo visokias atotrūkio metų alternatyvas ir pan.).

Reguliariai atliekamas socialinių ir ekonominių Europos studentų gyvenimo sąlygų tyrimas EUROSTUDENT⁸¹ rodo, kad dažniau studijas linkę atidėti Šiaurės ir Centrinės Europos šalių jaunuoliai (Hauschildt et al. 2015, 2021). Daugiau nei 25 proc. studijuojančiųjų Danijoje, Norvegijoje, Suomijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, būna įstoję po pertraukos. Taip pat šių šalių studentų populiacijoje didesnė studijuojančiųjų amžiaus įvairovė. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų posocialistinių valstybių, jaunuoliai nelinkę atidėti studijų. Daugiau nei 75 proc. norinčiųjų studijuoti įstoja iškart po vidurinės mokyklos baigimo. Tiesa, studijas atidedančių jaunuolių daugėja. Pagal 2010–2015 m. priėmimo į Lietuvos aukštąsias mokyklas rezultatus, per penkerius metus stojusiųjų, mokyklas baigusių tais pačiais metais, dalis sumažėjo dešimtadaliu (MOSTA 2015). Vis aktyviau bendrajame priėmime dalyvauja pertrauką tarp vidurinio ir aukštojo išsilavinimo padarę abiturientai: 2010 m. tokių buvo 28 proc. (14,1 proc. stojo po 1–2 metų pertraukos), o 2015 m. – 40 proc. (17,6 proc. stojo po 1–2 metų pertraukos). 2016 m. 44,1 proc. po pertraukos (MOSTA 2016), 2017 m. – 45,8 proc. (MOSTA 2018). Palyginti su EBPO ir ES 22 šalimis, Lietuva kasmet būna

⁸¹ Pavyzdžiui, 2012–2015 m. analizė (Hauschildt et al. 2015) rėmėsi 320 tūkst. studentų iš 28 Europos šalių apklausa (Lietuvos imtį sudarė 3 363 studentai), 2018–2021 m. analizė (Hauschildt et al. 2021) rėmėsi daugiau kaip 370 tūkst. studentų iš 26 Europos šalių apklausa (Lietuvos imtis – 3 358).

viena iš pirmaujančių šalių pagal tais pačiais metais vidurinį išsilavinimą įgijusių asmenų įstojimą į aukštąsias mokyklas (MOSTA 2018).

Kaip parodė ir Ozolinčiūtės analizė, studijas linkęs atidėti jaunimas iš valstybių, kurių BVP yra santykinai aukštas ir gyventojai uždirba daugiau negu kitose šalyse (Ozolinčiūtė 2015). Šiose šalyse jaunimas ir jų tėvai jaučiasi saugiau ir yra atviresni eksperimentavimui, netradiciniams karjeros keliams ir labiau susitelkę į savirealizacijos vertybes. Atitinkamai posocialistinėse šalyse jauni žmonės linkę neatidėti studijų dėl noro greičiau užsitikrinti saugumą įgyjant visuomenėje vertinamą ir geresnių karjeros galimybių suteikiantį aukštąjį išsilavinimą. Ten, kur jaunimas turi mažiau institucinio palaikymo ir daugiau ekonominio nesaugumo, linkstama rinktis saugesnes gyvenimo strategijas. Posocialistinių šalių jaunimui, ypač pirmąjį dešimtmetį po Nepriklausomybės atkūrimo, vis dar buvo būdingas gana standartizuotas įsitraukimas ir išėjimas iš švietimo sistemos, dalyvavimas darbo rinkoje, t. y. jaunuoliai mažiau praktikavo, o visuomenė mažiau toleravo pertraukas po mokyklos baigimo, pasirinktų studijų nutraukimą, dažną darbų kaitą ir kt. (Kovacheva 2001; Macek et al. 2007; Nugin 2008; Ozolinčiūtė 2015; Pivoriūtė 2011). Nukrypę nuo tradicinio karjeros kelio „mokykla > universitetas (ar kita švietimo institucija) > darbas“ (ar darbas iškart baigus mokyklą) jaunuoliai dažnai sulaukdavo neigiamos visuomenės reakcijos, spaudimo laikytis tradiciškesnio scenarijaus. Tačiau įstojimas į Europos Sąjungą, įsitraukimas į globalią rinkos ekonomiką, informacinių technologijų (ypač interneto, masinių, socialinių medijų) bei kapitalizmo plėtra atvėrė niekada anksčiau neregėtų galimybių visose gyvenimo srityse, o silpnėjančios tradicinės normos ir augantis individualizmas suteikė niekada neturėtą laisvę tomis galimybėmis naudotis. Posocialistinėse šalyse po 1980-ųjų (ir ypač po 1990-ųjų) gimę žmonės gyvenimo sprendimus priiminėjo (ir priima) visiškai kitokiame kontekste nei jų tėvai ir ypač seneliai. Biografinis 1980–2000 m. gimusiųjų gyvenimo eigos ir elgsenos tyrimas taip pat antrina šiai įžvalgai – gimusiųjų nuo 1980-ųjų gyvenimo keliai gerokai įvairesni nei vyresniųjų – jauni žmonės priima daug nestandartinių sprendimų (Navickė and Žilinskienė 2022). Tačiau dėl socialinio nesaugumo kai kurie linkę pasirinkti saugesnes, konservatyvias gyvenimo strategijas.

O šie skirtumai lemia panašias įtampas tarp tėvų ir vaikų, apie kurias kalbėjo aukštojo išsilavinimo siekę ar jį įgiję jaunuoliai iš kolektyvistinių kultūrų. Posocialistinių šalių jaunimo tėvai ir seneliai savo paauglystę ir jaunystę patyrė tokiaame bendrabūvyje, kai buvo aiškūs šeimos kūrimo, mokslų baigimo, darbo ir kt. pasirinkimo normatyvinio elgesio modeliai. Dažna darbų kaita, neprognozuojamas gyvenimo būdas, seksualiniai santykiai

nesusituokus – tai, kas šių dienų jaunimui yra norma, tuo metu buvo laikoma amoraliu elgesiu (Macek et al. 2007). Todėl tėvai ne visada palaiko savo vaikų norą eksperimentuoti ir rinktis rizikingesnę netradicinę gyvenimo būdą, o vaikai savo ruožtu pyksta ir jaučiasi nesuprasti, kai tėvai jiems taiko dabartiniam pasauliui nebetinkamus standartus.

2.3.3. Išaugusios galimybės ir laisvė: kaip pasirinkti?

Pasikeitusios bendrabūvio sąlygos, viena, suteikė galimybių jauniems žmonėms vėliau įsipareigoti, įsitraukti į ilgalaikės atsakomybės reikalaujančią veiklą bei saitus, ilgiau tirti įvairias alternatyvas, kurti subjektyviai autentišką gyvenimą. Kita, esant vis daugiau galimybių ir mažiau spaudimo eiti tradiciniu šeimos kūrimo, karjeros keliu, tapo sunkiau priimti ne tik kasdienius, bet ir lemtingus gyvenimo sprendimus. Remiantis tyrimais galima įžvelgti paralelę, kad tose šalyse ar socialinėse grupėse, kuriose įprasta prieš įsipareigojant suaugusiojo vaidmenims išgyventi savęs paiešką, gyvenimo galimybių tyrinėjimo laiką, pagyventi „tik sau“, amžiaus ketvirčio krizės patirtys buvo dažniau susijusios su tapatumo dilemomis, negalėjimu apsispręsti, ką jie nori veikti gyvenime (sprendimų paralyžiumi), nuolatiniu įkyriu alternatyvų ar jau priimtų sprendimų persvarstymu, abejonėmis. Šios abejonės ir negalėjimas rasti tenkinančių atsakymų apie gyvenimo kryptį buvo būdingas ir Čekijos bei Estijos jaunuoliams (Macek et al. 2007; Nugin 2008)⁸².

Jauniems žmonėms taip pat buvo būdinga baimė praleisti ką nors reikšmingo, nepatirti visų norimų patirčių, išsirinkti nebūtinai geriausią variantą⁸³. Kaip pažymėjo zelandiečius tyrinėjusi Rasmussen, kai kurie tyrimo dalyviai tarsi norėjo „turėti viską“ ir, pasirinkdami kurį nors variantą, jie rizikavo prarasti galbūt geresnes, jiems labiau tinkamas alternatyvas (Rasmussen 2009: 95). Pasirinkti, įsipareigoti reiškė per daug prarasti. Todėl kai kurie jaunuoliai vengė priimti sprendimus, delsė, o ką nors nusprendę negalėjo imtis ryžtingai jų įgyvendinti, nes akiratyje visada išlieka klausimas – kas būtų, jei būtų pasirinktas kitas kelias, priimtas kitas sprendimas? Panchal

⁸² Šiuose tyrimuose nebuvo kalbama apie amžiaus ketvirčio krizės koncepciją, buvo analizuojamos besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio patirtys (kurių dalis sutampa su amžiaus ketvirčio krizės patirtimis).

⁸³ Panašioms išgyvenimams įvardyti dažnai vartojami FOMO (angl. *fear of missing out*) ir FOBO (angl. *fear of better options*) terminai. Įsitraukimas į socialinius tinklus, kitų žmonių stebėjimas, viena vertus, padeda išlikti informuotam, kas vyksta aplinkui, kita vertus – tik dar labiau didina FOMO, nes nuolatos primena apie įvykius, veiklas, į kurias stebintysis nėra įsitraukęs.

ir Jackson tyrimo dalyvio brito samprotavimas taikliai iliustruoja šią būseną: „*Bandau galvoti, ką galiu veikti su savo gyvenimu – ir tai tik pablogina situaciją. Galėčiau būti nardymo instruktorius Tailande, galėčiau visą laiką skirti skulptūrai, galėčiau atidaryti arbatos parduotuvę Ežerų krašte (angl. Lake District). Galimybės beribės, ir niekas manęs nelaiko imtis bet kurios iš šių veiklų. Vien galvojimas apie tai veda iš proto, tad aš taip nieko ir nesiimu.*“ (Panchal and Jackson 2007: 48).

Čekų jaunimo tyrime viena 21 metų informantė lygino savo ir tėvų gyvenimą: „*Mes turime žymiai daugiau galimybių iš ko rinktis, bet būtent dėl to ir yra sunkiau, ir mes žymiai daugiau turime dėl ko nerimauti. Šiandien tu nežinai, ar padarei gerą sprendimą, ar galėjai pasirinkt kur kas geresnį variantą. <...> Šiandien tu gyveni su nuolatinėmis abejonėmis.*“ (Macek et al. 2007: 468).

Kai kurie autoriai tokias patirtis sieja su pertekliaus situacija ekonomiškai pažengusiose poindustrinėse visuomenėse – kuo daugiau pasirinkimo variantų ir laisvės rinktis, kuo mažiau orientyrų ir apribojimų, tuo žmogui psichologiškai sunkiau, rinkdamasis neapibrėžtumo sąlygomis, jis labiau jaučiasi ne laisvas ir laimingas, bet paralyžiuotas ir nepatenkintas (Bauman 2011; Pyšňáková and Miles 2010; Schwartz 2005). Kapitalizmo, technologijų, globalizacijos plėtros procesai paskatino didėjančią pasaulio kompleksiskumą ir įvairovę, tačiau laikas, per kurį galima viską absorbuoti, nepakito – šitaip atsiranda įtampa tarp augančių galimybių, poreikių, potencialių patirčių ir realių galimybių tai įgyvendinti (Pivorūtė ir Poškauskaitė 2019). Pasaulis dėl technologijų pažangos tapo fiziškai vis lengviau ir greičiau pasiekiamas, bet dėl nuolat augančios pasirinkimų įvairovės – psichologiškai vis sunkiau aprėpiamas. Šiuolaikinių žmonių potencialiai galimo patirti pasaulio horizontas plečiasi kur kas sparčiau nei žmogaus gyvenimo trukmė. Šiuos sunkumus dar labiau sustiprino informacinių ir komunikacinių technologijų, masinių medijų, socialinių tinklų plėtra, kuri suteikė galimybę būti nuolatiniame ryšyje su aplinkiniais ir pasauliu, matyti auginančias galimybes, nuolat lygintis su kitais žmonėmis ir išgyventi nerimą, kad „stebintysis“ atsilieka nuo kitų, gyvena blogiau, visko patiria mažiau (Dinesen and Mardorf 2021; Milyavskaya et al. 2018; Murphy 2011; Przybylski et al. 2013; Pyšňáková and Miles 2010; Rasmussen 2009; Reer et al. 2019).

Rasmussen pažymėjo, kad jos tyrimo dalyviams buvo būdingas „meilės-neapykantos“ santykis su galimybių įvairove: laisvės ir nuolatinių naujovių troškimas ėjo išvien su stabilumo, užtikrintumo, saugumo troškimu (Rasmussen 2009: 98). Susidarė įspūdis, kad trečiąjį gyvenimo dešimtmetį

įpusėję jaunuoliai jautėsi lyg gyvendami šalia plonos ribos tarp „per anksti“ ir „per vėlu“. Jauni žmonės bijojo per anksti prarasti nepriklausomybę, atsisakyti jaunystės teikiamo lankstumo pranašumų – atrodo dar per anksti įsipareigoti darbui, kurti šeimą, imti paskolą, įsigyti nuosavą turtą ir kt. Laikas iki 30-ties metų jiems atrodo kaip „galimybių langas“, kuriuo nepasinaudojus vėliau kai kurioms patirtims gali būti per vėlu. Tačiau gąsdino, kad vėliau gali būti per vėlu ir kalbant apie suaugusiojo įsipareigojimus. Ar tikrai vėliau spėsi susirasti partnerį? Ar nebus per vėlu susilaukti vaikų? Tokie prieštaringi troškimai mėgautis laisve ir kartu turėti saugumą apsunkino jaunų žmonių apsisprendimą. Kai kuriems buvo taip sunku, kad jie norėjo, kad kas nors iš išorės juos nukreiptų, papasakotų apie juos „neabejotiną tiesą“ (kuria remdamiesi jie galėtų priimti sprendimą) ar net nuspręstų už juos. Jie buvo pasirengę atiduoti savo laisvę, kad tik kas nors apibrėžtų jų gyvenimo kryptį. Tokioje situacijoje kai kuriems jaunuoliams studijos universitete buvo matomos kaip priemonė užmaskuoti savo neapsisprendimą, abejones, krypties neturėjimą, kartu imituojant, kad daroma kas nors prasmingo (Rasmussen 2009: 91). Panašus vienu metu išgyvenamas nuotykių ir saugumo troškimas išryškėjo ir Estijos jaunuolių tyrime (Nugin 2008). Kai kuriems tyrimo dalyviams jaunystė asocijavosi su naujovėmis ir žaismingumu, o suaugystė su rutina ir normatyviniu elgesiu, taigi, mažiau patraukliu gyvenimo etapu. Tačiau, kad ir kaip gąsdino suaugusiojo sėslumas, kartu gąsdino ir jaunystės neapibrėžtumas.

Taigi, daliai jaunimo amžiaus ketvirčio krizė susijusi su pasimetimu tarp gausybės galimybių, kurias siūlo ekonomiškai pažengusios valstybės, jiems sunku susitvarkyti su galimybėmis ir laisve, kokių iki šiol neturėjo jokia žmonių karta, jie vengia įsipareigoti ir prisiimti atsakomybių (nes nori būti laisvi ir išgyventi kuo daugiau patirčių), ieško savirealizacijos ir prasmės.

Apibendrinant amžiaus ketvirčio krizę tiriančių autorių įžvalgas, galima nurodyti esminius jai būdingus bruožus. Tai maždaug 18–35 metų tarpsnyje ištinkantis ir apie metus trunkantis epizodas, kurio metu pastebimai labiau nei įprastai gyvenime gali būti būdinga: nerimas, abejonės, vidinė sumaištis, blaškymasis, savęs ir savo gyvenimo, visuomenės standartų ir normų kvestionavimas, didelis stresas, savo gyvenimo kontrolės praradimo ir buvimo spąstuose jausmas, frustracija, neryžtingumas, sprendimų paralyžius (negalėjimas apsispręsti), prokrastinacija (atidėliojimas), ambivalentiškumas, nuovargis, apatija, nusivylimas, pyktis, beviltiškumas, bejėgystė, nesaugumas, neapibrėžtumas, nestabilumas, beprasmybės jausmas, lyginimasis su kitais, nuotaikos nestabilumas, dažna emocijų kaita. Daugiausiai šie išgyvenimai buvo susiję su savęs ir gyvenimo krypties

paieškomis, karjeros ir (ar) darbo klausimais, santykiams, finansine padėtimi, gyvenimo sąlygomis, prasmės paieškomis. Tai vidinės sumaišties ir konfliktų metas, kai žmogus jaučiasi atsidūręs kryžkelėje ir nežino, kuria kryptimi judėti, arba nemato, neturi galimybių ta kryptimi judėti. Taigi, kai vieni jaunuoliai trečiajame gyvenimo dešimtmetyje buvo prislėgti pasirinkimų gausos, kiti – pernelyg jauname amžiuje užklupusių pareigų, vieniems stagnacija ir monotonija susijusi su manevravimu tarp pareigų, kitiems – iš nuobodulio ir naujų išpūdžių trūkumo.

2.4. Amžiaus ketvirčio krizė – „prekariškos jaunystės“ padarinys

2.4.1. Jaunimo kaip socialinės grupės pažeidžiamumas

Kai kurie mokslininkai pabrėžia, kad tiek besiformuojančios suaugystės, tiek amžiaus ketvirčio krizės šalininkams (ypač jų idėjas skleidžiantiems masinių medių veikėjams) stinga aiškaus įvardijimo, kad tiek šis tarpsnis, tiek su juo siejamos krizinės patirtys daugiausia yra pasikeitusių socioekonominių sąlygų, konkrečiau – neoliberalios ideologijos, kapitalizmo, globalios rinkos ekonomikos raidos „sukonstruotas“ etapas, o ne universali, biologinės ar psichologinės raidos nulemta, šiam amžiaus tarpsniui „natūrali“ būseną (Parameswaran 2020; Côté 2014). Su besiformuojančia suaugyste siejamas elgesys ir krizinės patirtys atsiranda ne dėl to, kad žmogus sulaukė 18–29 metų, o dėl to, kad įprastai šiuo amžiaus tarpsniu visuomenė turi tam tikrų lūkesčių ir suteikia skirtingas galimybes ar apribojimus / kliūtis / suvaržymus šiuos lūkesčius (ar šiems lūkesčiams prieštaraujančius scenarijus) įgyvendinti. Tam tikras su besiformuojančios suaugystės tarpsniu siejamas elgesys ir krizės (visa apimantis nerimas, nesaugumas, netikrumas, nestabilumas, abejonės, blaškymasis, nuovargis) yra ne tik asmeninio individų apsisprendimo ir pasikeitusių prioritetų rezultatas, bet ir naujos ekonominės realybės, nesaugių užimtumo formų paplitimo, valstybės institucijų paramos trūkumo, jaunimui nepalankios socialinės politikos, aukštų pragyvenimo kaštų, arba apibendrintai – „prekariškos jaunystės“ – padarinys (Blanchflower and Oswald 2009; Buchholz et al. 2009; Blossfeld et al. 2006; Bynner 2005; Chesters et al. 2018; Côté 2000, 2014; Côté and Bynner 2008; EGRIS 2001; Gruževskis ir Brazienė 2017; Gruževskis ir Okunevičiūtė-Neverauskienė 2003; Henderson 2019; Inui 2009; MacDonald 2009; Neilson 2015; Parameswaran 2020; Silva 2013; Šileika et al. 2004). Tai ne tik tarpsnis tarp paauglystės ir suaugystės, kai su vienu tarpsniu siejamos normos nebetinka, o

su kitu – dar netinka, bet ir tarpsnis tarp seno pažįstamo, labiau saugaus gyvenimo ir neaiškos ateities.

Norėdami pabrėžti nepalankių socioekonominių aplinkybių įtaką jaunuolių galimybėms pasiekti nepriklausomo suaugusiojo statusą ir įgyvendinti trečiojo gyvenimo dešimtmečio siekius, tyrėjai pasitelkia įvairius terminus ir (ar) metaforas: Alcinda Honwana (2014) kalba apie „suaugystės belaukiančią kartą“ (angl. *waithood generation*), Metka Kuhar ir Herwig Reiter (2012) – apie „išaldytą perėjimą“ (angl. *frozen transition*), James Côté (1995; 2000) – apie „sulaikytą kartą“ (angl. *generation on hold*) bei „sulaikytą suaugystę“ (angl. *arrested adulthood*), Tanja Anđić (2019) – apie „užblokuotą ateitį“ (angl. *blocked future*), „užkardytą suaugystę“ (Hendry and Kloep 2007, 2011b). Šiais terminais autoriai nori pabrėžti, kad esama socioekonominė ir politinė neoliberalia ideologija besiremianti sistema neatveria galimybių jauniems žmonėms prieiti prie pagrindinių išteklių, kurie leistų tapti nepriklausomiems suaugusiems žmonėms – įgyti gerą išsilavinimą, rasti gerą ir stabilų atlyginimą suteikiantį darbą, įsigyti nuosavą būstą, kurti šeimą ir prisidėti prie visuomenės gyvenimo jaučiantis visaverčiais piliečiais.

Atvirkščiai – jaunuoliai tampa vis labiau pažeidžiami darbo ir būsto rinkoje, susiduria su naujomis rizikomis, kurios apsunkina savarankiško gyvenimo kūrimą. XXI a. sparčiai plintantis prekariškas užimtumas ypač stipriai veikia pirmuosius žingsnius darbo rinkoje žengiančią jaunimo grupę: jiems dažniau būdingi trumpesnio ar ilgesnio nedarbo periodai, nesaugus užimtumas⁸⁴, menkesni atlyginimai už darbą, nemokamos praktikos, darbas ne visą darbo dieną bei darbas pagal terminuotas sutartis. Negalėdami susirasti kompetencijas atitinkančio, finansinį stabilumą užtikrinančio darbo, jie negali priimti ilgalaikių sprendimų, planuoti ateities, tapti savarankiški – tai jų gyvenime kuria nuolatinio psichologinio nesaugumo, nestabilumo, nerimo, frustracijos, beviltiškumo, „nuolatinės dabarties“ (kai ateitis tarsi vis atidedama)⁸⁵ jausmą, lemia sunkumus derinant profesinį ir asmeninį

⁸⁴ „Eurostat“ duomenimis, 2021 m. apie 10 proc. jaunų darbuotojų Europos Sąjungoje dirbo pagal laikinas sutartis ne savo noru (norėjo turėti nuolatinį darbą, bet nerado). Tai buvo beveik dvigubai daugiau nei visų 15–64 metų žmonių vidurkis (4,9 proc.) ir rodo sunkumus, su kuriais susiduria kai kurie jaunuoliai, norėdami žengti pirmąjį žingsnį į darbo rinką. Didžiausia tokių sutarčių dalis tarp jaunimo buvo Ispanijoje (31,6 proc.), o mažiau nei 1 proc. – Suomijoje ir Austrijoje (Lietuvoje apie 1 proc.) (Eurostat 2022c).

⁸⁵ Neilson teigia, kad neoliberalia ideologija besiremiančiame bendrabūvyje dėl nuolatinio visa apimančio egzistencinio nerimo žmonės praranda pamatinį

gyvenimą, pervargimą, įspūdį, kad nekontroliuoja savo gyvenimo ir ateities (Bone 2019; Chesters et al. 2018; Crofts et al. 2015; Henderson 2019; Neilson 2015; Pande 2011; Robbins and Wilner 2001; Silva 2013).

Brazienė pažymi, kad, lyginant su ankstesnėmis kartomis, dabartinis jaunimas tiek Lietuvoje, tiek kitose Europos šalyse yra labiau išsimokslinęs, tačiau užima daug prastesnę padėtį darbo bei būsto rinkoje, yra vis labiau pažeidžiamas, todėl jam darosi vis sunkiau pasiekti rezidencinę autonomiją ir savarankiško gyvenimo stabilumą (Brazienė 2017). Vieną iš svarbiausių jauno žmogaus žingsnių savarankiško gyvenimo link – išėjimą iš tėvų namų, savo namų ūkio kūrimą – tiriantys mokslininkai apie šiuolaikinį jaunimą kalba kaip apie „nuomininkų kartą“, kuri, palyginti su jų tėvais ir seneliais, turi labiau ribotas galimybes įsigyti būstą, vis dažniau tampa nuomininkais ir jais išbūna vis ilgiau⁸⁶ (Cole et al. 2016; Filandri and Bertolini 2016; Hoolachan et al. 2017). Blogėja sąlygos ne tik tapti nuosavo būsto savininkais (pavyzdžiui, dėl didelių kainų, paskolų sąlygų), bet ir išsinuomoti priimtina būstą (dėl didelių kainų, kokybiško būsto nuomos pasiūlos trūkumo).

Nors būsto nuoma ir leidžia kai kuriems mobilų gyvenimo būdą gyvenantiems jaunuoliams patenkinti lankstumo, neprisirišimo prie vietos poreikį, tačiau tokia rezidencijos forma mokslininkų vertinama kaip nesaugi ir socialinio mobilumo galimybes mažinanti, ypač jeigu kalbame apie šeimą norinčius kurti jaunuolius arba jaunas šeimas su vaikais (Indriliūnaitė 2018). Savarankiškas gyvenimas atsiskyrus nuo tėvų paprastai susijęs su pozityviais pokyčiais įvairiose gyvenimo srityse, ypač kalbant apie veiksmų, gyvenimo būdo laisvę, savarankiškumo ugdymą, seksualinio gyvenimo kokybę, tėvų kontrolės ir įtakos mažėjimą, psichologinį atsiskyrimą ir pan. (Kraniauskiene 2009). Daugelio Vakarų Europos valstybių, taip pat ir Lietuvos, neoliberali būsto ir užimtumo politika bei su ja siejamas lankstumas lemia, kad jauni žmonės dėl darbo ir gyvenamosios vietos neretai balansuoja tarp savarankiškumo ir nepriklausomybės nuo tėvų bei tarp dalinės ar visiškos priklausomybės. Finansinį nestabilumą rodo ne tik dažnesnis ir ilgesnis gyvenimas su tėvais, bet ir „bumeranginės“ tendencijos, kai, išėjęs iš tėvų namų jaunuolis, susiklosčius nepalankiai gyvenimo situacijai, vėl į juos grįžta. Tyrimai rodo, kad grįžimas gyventi pas tėvus yra esminė strategija susidoroti su „nenumatyta ekonomine nesėkme“ – darbo praradimu arba kitais

„ontologinį saugumą“ (Neilson 2015), o Silva teigimu, šis visa apimantis nesaugumas ir nerimas paverčia mus „dabarties laiko kaliniais“ (Silva 2013).

⁸⁶ Jaunų žmonių apsirūpinimo būstu galimybės yra reikšmingai nulemtos šeimos socioekonominių išteklių (Brazienė et al. 2017).

gyvenimo pokyčiais, pavyzdžiui, sugrįžimu į švietimo sistemą ar santykių iširimu (Arundel and Lennartz 2017). Taip pat dažnas motyvas – noras susitaupyti pinigų eliminuojant nuomos už būstą ir kasdienio pragyvenimo išlaidas, nepaisant to, kad grįžimas gyventi pas tėvus gali neigiamai veikti psichologinę savijautą ir santykius su tėvais (Copp et al. 2017; Kins and Beyers 2010).

Kalbant apie blogėjančias socialines ir ekonomines jaunų žmonių gyvenimo sąlygas svarbu paminėti ir reguliariai vykdomą Europos studentų tyrimą EUROSTUDENT. Kas kelerius metus apklausama daugiau kaip 300 tūkst. studentų iš 25–27 Europos šalių, Lietuvoje imtis paprastai sudaro apie 3 000 respondentų (Hauschildt et al. 2015, 2021; LLS 2021b). Šios apklausos rodo, kad dirbančių studentų skaičius Europoje nuosekliai didėja, apie 70 proc. (Lietuvoje – daugiau nei 80 proc.) studentų dirba todėl, kad kitaip negalėtų pragyventi, apie pusę – todėl, kad kitaip negalėtų mokytis. Dėl būtinybės derinti mokslus ir darbą atitinkamai mažėja valandų skiriamų studijoms ir savarankiškam mokymuisi, skaičius. Tik maždaug pusei studentų studijos yra svarbesnės nei kita veikla. Analizės rodo, kad tėvų įgytas išsilavinimas susijęs su gyvenimiškomis studentų galimybėmis – būtinybė dirbti studijų metu dažniau būdinga tiems, kurių tėvai neturi įgiję aukštojo išsilavinimo.

Parameswaran (2020) atkreipia dėmesį, kad psychologizuojant ir individualizuojant jaunų žmonių patirtis ir būsenas kaip „normalų jaunystės“ etapą, neutralizuojamos problemos, kurios dažnai yra struktūrinės kilmės ir nepriklauso nuo jaunų žmonių individualių savybių. Ilgiau trunkantys tapatumo tyrinėjimai (laikomi besiformuojančios suaugustės skiriamuoju bruožu) dažnai vaizduojami kaip savanoriški ir geidžiami, atsirandantys dėl didesnių galimybių ir laisvės jomis naudotis (menkstančių tradicinių suvaržymų), tačiau tas blaškymasis dažnai slepia adekvačių kelių tapti savarankiškiems ir įgyvendinti savo siekius nebuvimą. Tokie su besiformuojančia suaugyste siejami apibendrinimai, esą jaunimas trečiajame gyvenimo dešimtmetyje „nenori sėslaus gyvenimo“, trokšta pagyventi nerūpestingai, niekam neįsipareigodamas, o tiesiog eksperimentuodamas ir patirdamas nuotykių, infantilizuoja jaunimą kaip socialinę grupę pateisina prekarišką jų užimtumą, darbdavių išnaudojimą ir neveiksmingą socialinę bei būsto politiką. Visuomenėje įsitvirtinus tokiems įsivaizdavimams apie jaunimą, nėra būtinybės rimtai žiūrėti į jų problemas, nes, manoma, jos kyla dėl pačių jaunų žmonių preferencijų ir pasirinkimų, tad „išaugus“ iš jaunystės laikotarpio ir pasikeitus pačių žmonių prioritetams, visos problemos išsispręs: pavyzdžiui, apsisprendę pagaliau kam nors įsipareigoti ir gyventi sėslų

gyvenimą, jie galės susirasti savarankišką gyvenimą garantuojantį darbą, išsikraustyti iš tėvų namų, įsigyti būstą, sukurti šeimą ir gyventi įprastą suaugusiojo gyvenimą. Kitaip sakant, problema yra ne tai, kad jauni žmonės patiria frustraciją ir jiems trūksta psichologinio atsparumo, o ekonominė realybė, kuri kuria įvairiausias prekariškumo formas.

Svarbu pažymėti, kad tokius jaunystės įvaizdžius ir patys jauni žmonės ima traktuoti kaip savaime suprantamą dalyką, ir tai trukdo organizuotis į politines grupes ir kitokias pilietines iniciatyvas, viešai komunikuoti apie savo poreikius ir problemas, jas spręsti kolektyviai. Jaunimo infantilizavimas atima iš jų politiškai svarbaus balso galią. Užuoat būręsi į pilietines iniciatyvas, bandę paveikti politikus, jie savo problemas sprendžia individualiai – lankosi pas psichikos sveikatos specialistus, vaikšto į ilgai trunkančias psichoterapijas⁸⁷, geria vaistus ir kt. Vis bando suprasti, kas jiems yra negerai, ką reikėtų savyje keisti, kad problemos išsispręstų, kad vietoje patiriamo bejėgiškumo save įgalintų ir pan. Nesaugumą jaunimas priima kaip savaime suprantamą dalyką (Heinz 2009; Parameswaran 2020)

Kai kurie tyrėjai pastebi tendenciją, kad šiuolaikiniams jaunuoliams reflektuojant savo gyvenimo pasiekimus ar nesėkmes būdinga pasitelkti individualizuotus aiškinimus, nepaisant to, kad, bendrai paėmus, jie suvokia istorinio konteksto, struktūrinių veiksnių įtaką žmonių gyvenimo šansams, pasirinkimams (Cahill and Cook 2020; Vogt 2018). Vienas iš galimų to paaiškinimų, kad, silpstant tradicijoms, daugėjant galimybių, stiprėjant individualizmui ir neoliberalizmui jauni žmonės sureikšmina asmeninės iniciatyvos, individualių pastangų vaidmenį. Prie to daug prisideda neoliberalios ideologijos retorika, kupina pasirinkimo laisvės fantazijos, su kuria jauni žmonės nuolat susiduria masinėse medijose – kine, muzikoje, literatūroje (ypač populiariosios psichologijos, saviugdų ir savipagalbos), socialiniuose tinkluose, reklamos ir kitokiuose prekių, paslaugų bei darbdavių rinkodariniuose naratyvuose. Šiuose naratyvuose jauni žmonės skatinami ieškoti savęs, siekti savo svajonių, autentiško gyvenimo būdo, savirealizacijos asmens potencialą patenkinančia karjera, formuojamos iliuzijos, kad šiame globaliame ir neribotų galimybių bei istoriškai neregėtą laisvę rinktis atveriančiame pasaulyje visko, ko tik nori, galima pasiekti, ir viskas priklauso tik nuo paties žmogaus pasirinkimų ir pastangų, todėl svarbu ieškoti, bandyti ir nepasiduoti (Chong 2020). Jeigu nepasisekė – per mažai stengeisi, per mažai mokeisi, per mažai investavai į save ar tiesiog tai yra ne tai, ko tu iš tikrųjų

⁸⁷ Kai negali pakeisti aplinkybių, belieka keisti save ar savo požiūrį į tas netenkinančias aplinkybes.

nori, todėl reikia ieškoti ir bandyti iš naujo. Tokie nuolat savęs ieškančių ir savo potencialą siekiančių realizuoti bei atsakomybę už savo gyvenimą prisiimančių žmonių idealai palankesni neoliberaliu kapitalizmu besiremiančiai sistemai, nes, ieškodami savęs ir bandydami išnaudoti savo potencialą, žmonės produktyviai dalyvauja ekonomikoje – vartoja įvairias prekes ir paslaugas, dalyvauja darbo rinkoje. O perkeliant atsakomybę ant individo pečių tiek politikams, tiek darbdaviams lengviau ignoruoti sisteminės problemas, pateisinti mažą atlyginimą, išnaudojimą, socialinę nelygybę ir kt. Tačiau ši retorika dažnai keltas su realiomis kasdieniame gyvenime jaunų žmonių patiriamomis nelygybėmis ir klūtimis. Furlong ir Cartmel (2007: 114) teigia, kad jauni žmonės kenčia nuo „epistemologinės klaidos“ (angl. *epistemological fallacy*), kai asmenines krizes suvokia vien tik kaip jų individualių trūkumų nulemtą rezultatą.

2.4.2. „Privilegiuoto jaunimo“ kančios ir nauji prekariškumo veidai

Skaitant besiformuojančio suaugusiojo teorijos kritiką, susidaro įspūdis, kad vidurinėsios klasės jaunuolių, aukštojo išsilavinimo siekiančių studentų padėtis yra mažiau problemiška ir kad išsilavinimas juos tarsi apsaugo nuo prekariško gyvenimo apraiškų. Todėl toliau norėčiau atkreipti dėmesį į keletą dalykų. Svarbu pažymėti, kad, viena vertus, išsilavinimas yra svarbi geresnių karjeros galimybių, tad ir nelygybės prielaida: ilgesnį laiką praleidžiantieji švietimo sistemoje vėliau gali varžytis dėl geresnių darbo pozicijų, kurti labiau individualizuotą gyvenimo kelią rinkdamiesi iš daugiau alternatyvų (Bradley and Devadason 2008; Buchholz et al. 2009; Danziger and Ratner 2010; Schwartz et al. 2005; Settersten and Ray 2010). Tačiau nors jaunuoliai iš žemesnio socioekonominio statuso šeimų ir turintys žemesnį išsilavinimą yra labiau pažeidžiami bei turi mažiau galimybių, tačiau pažeidžiamos tampa ir tos socialinės grupės, kurios anksčiau buvo laikomos kaip turinčios didesnę saugumą ir užtikrintumą – vidurinėsios klasės atstovai, aukštojo išsilavinimo siekiantys studentai ar jį turintys ir darbo rinkoje bandantys įsitvirtinti jauni specialistai (Chesters et al. 2018; Chong 2020; Dryžaitė 2021). Tai reiškia, kad diplomas nebe taip sklandžiai kaip anksčiau konvertuojamas į darbo vietą ar karjeros kelią (Burke et al. 2020). Kaip pabrėžė prekarišką gyvenimą tirianti sociologė Ieva Dryžaitė, šiuolaikinėse visuomenėse, kur vyrauja neoliberalus kapitalizmas, prekarizacija išėjo už nepasiturinčių, atskirties grupių ribų ir tapo nauja vidurinėsios klasės realybe (Dryžaitė 2021: 11). Aukštojo mokslo diplomai gali lemti didesnes darbo pasirinkimo galimybes, tačiau nebūtinai užtikrinti gerą darbą, ekonominę

nepriklausomybę, finansinį stabilumą ir atitinkamai – gerą gyvenimą⁸⁸. Daugėja išsilavinusių, bet skurstančių ir prekarišką gyvenimą gyvenančių žmonių, pavyzdžiui, tarp sveikatos apsaugos, kultūros, švietimo ir mokslo sričių darbuotojų. Aukštajam išsilavinimui tapus masiniam, diplomas praranda turėtą išskirtinumą ir tampa būtina sąlyga net ir paprastoms, aukštos kvalifikacijos nereikalaujančioms darbo pozicijoms užimti: „Diplomas nebegarantuoja „ypatingos“ darbo vietos, o dažnu atveju tik atveria kelią į vienodai vidutinišką ar net prastą darbo vietą „turgavietę““ (Dryžaitė 2021: 160).

Studijoms universitete tapus masiniam reiškiniui, aukštojo mokslo diplomai tiek darbdavių, tiek studentų nebėra vertinami kaip išskirtinumo ženklas, todėl, norint tapti darbo rinkoje patraukliam specialistui, svarbu studijų metais užsiimti papildomomis veiklomis, kurios suteiktų „pridėtinę vertę“ gyvenimo aprašymui (o tai irgi sudaro prielaidų skirtingas galimybes turinčių studentų socialinei nelygybei). Tokiomis aplinkybėmis dalyvavimas studentų atstovybės veikloje, savanorystė nevyriausybinėse organizacijose, knygų skaitymo ar kitokių klubų įkūrimas, lėšų rinkimas kalėdinėms dovanėlėms vaikų namams ir kt. tampa būdu įgyti pranašumą. Studijų reikšmę linkę nuvertinti studentai joms skiria mažiau dėmesio, laiko ir pastangų. Šios tendencijos, mano požiūriu, perteikia kai kurių autorių svarstymus, kad neoliberalaus kapitalizmo principais besiremiančioje egzistencijoje, kur vyrauja individualistiniai principai ir didelė konkurencija, žmogus tampa „preke“ ir, norėdamas konkuruoti ir save „parduoti“, būti pastebėtas, jis turi nuolat dėti pastangas išsiskirti iš kitų, išreikšti savo autentiškumą, individualumą, kurti ir valdyti „asmeninį prekės ženklą“, tapti „savęs (savo gyvenimo) entrepreneuru“, „savo išskirtinumo vadybininku“⁸⁹ (Bauman 2011; Csorba 2019; Hearn 2008; Duffy and Hund 2015; Houghton 2019; Kelly 2009; McRobbie 2016; McNay 2009; Whitmer 2019). Patraukliai supakuoti, apipavidalinti, išreklamuoti ir parduoti tampa svarbu ne tik prekes ar paslaugas, bet ir save.

⁸⁸ Geras gyvenimas Dryžaitės studijoje (2021: 9) siejamas su oficialiu mokamu darbu, nuosavu būstu, partneryste / šeima, patenkinamu vartojimu, dideliais ir sparčiai didėjančiais savirealizacijos, laisvalaikio, sveikatos, švietimo, įvaizdžio, vaikų auginimo, psichologinės sveikatos lūkesčiais.

⁸⁹ 1997 m. Tomas Peters paskelbė straipsnį „The Brand Called You“, kuris siejamas su asmeninio prekės ženklo valdymo (angl. *self-branding*) populiarizacija. Autorius kvietė priimti atsakomybę už savo išskirtinumą darbo rinkoje: „Esame generaliniai savo pačių įmonių direktoriai. Šiandieniniame versle svarbiausias mūsų darbas yra būti įmonės, kuri vadinasi „Tu“, rinkodaros specialistu.“ (Whitmer 2019).

Tai ypač būdinga kūrybinio sektoriaus atstovams, kurių igūdžiai nėra aiškiai apibrėžti (nėra aiškių nustatytų procedūrų, užduočių), gali būti plačiai pritaikomi darbo rinkoje ir kurie savo veikla turi kurti originalų, dėmesį atkreipiantį turinį, siūlyti idėjas, nestandartinius sprendimus (tai ypač galioja kalbant apie viešųjų ryšių, reklamos agentūras, kultūros, meno darbuotojus, entrepreneurius, startup'erus ir kt.). Šiose srityse pirmuosius žingsnius žengiantys specialistai neretai mato būtinybę tiek darbe, tiek po darbo (kurių ribos darosi vis mažiau aiškios) būti *kažkuo* išskirtiniai – išvaizda, pasaulėžiūra, pomėgiais, vartojimo įpročiais ir kt. (Allen et al. 2013; Bandinelli 2020; Chong 2020; Chow 2017; McRobbie 2016; Duffy and Hund 2015). Individo autentiškumas tampa lyg vizitinė kortelė, kurios dizainu tenka rūpintis nuolatos. Kai kuriems jauniems žmonėms būdingas kartais net obsesiškas susirūpinimas savo išskirtinumu ir desperatiškas noras išsiskirti, būti pastebėtam gali realizuotis pačiais netikėčiausiai pavidalais, pavyzdžiui, demonstravimu ir didžiavimusi, kad esi pervargęs ir niekam neturintis laiko⁹⁰, šokiruojančiai atviru kalbėjimu socialinėse medijose apie temas, kurios anksčiau buvo siejamos su intymia, privacia gyvenimo sritimi, buvo tabu⁹¹ ir pan.

Kai kurie autoriai pažymi, kad vidurinėsios klasės (paprastai privilegijuota grupė laikomos) jaunimo patiriamas prekariškumas pasireiškia „rafinuotesniais“, ne tokiais pastebimais būdais. Aukštojo mokslo diplomo infliacijos, didelės konkurencijos, individualizmo, neapibrėžtumo ir nesaugumo dėl ateities sąlygomis kai kurių karjeros siekiančių jaunų žmonių egzistencija ima suktis išskirtinai aplink bandymą tapti ekonomiškai produktyviam, patraukliam darbo rinkoje individui, susikurti įspūdingą gyvenimo aprašymą (Farrugia 2022; Perisic 2021). Jaunų žmonių išgyvenamas nerimas dėl ateities, nestabilumo jausmas skatina juos savo dienotvarkę užpildyti kuo daugiau veiklų, dėl ko jie nebeturi nei laiko, nei jėgų

⁹⁰ Kai kurie autoriai, permąstydami Thorsteino Vebleno (1992 [1899]) „demonstratyvaus vartojimo“ teoriją mūsų dienų kontekste kalba apie „demonstratyvaus užimtumo“ reiškinį (Bellezza et al. 2017; Gershuny 2005; Shir-Wise 2018). Didelis užimtumas, veiklumas, laisvo laiko trūkumas, pervargimas tampa svarbiu statuso simboliu. Minėtomis savybėmis pasižymintis individas aplinkiniams sudaro įspūdį, kad yra visuomenei reikalingas, turi darbo rinkoje svarbių savybių bei kompetencijų, be to, yra ambicingas ir savo pastangomis bando lipti socialinio mobilumo laipteliais, savo jėgomis siekti socialinio pripažinimo.

⁹¹ Pavyzdžiui, depresija, savižudybės, priklausomybės, valgymo sutrikimai, nerimo ir panikos atakos, onkologinės ligos, seksualumas, lytiškumas, mėnesinės, smurtas artimoje aplinkoje, skyrybos, netektys, vaikystės traumos, nepagražinti tėvystės / motinystės ir apskritai kasdienio gyvenimo užkulisiai. Kartais šokiruojantis atvirumas apie tokias temas, dalijimasis savo intymiomis patirtimis gali būti veiksminga strategija kurti išskirtinį Aš (Harrington 2018).

kitoms gyvenimo sritims, poilsiui, laisvalaikiui, šeimai ir kt., ir galiausiai jaučiasi nuolat pervargę. Perisic tai įvardija „neoliberaliu išsekimu“ (Perisic 2021). Studentai ar jauni aukštąjį išsilavinimą turintys specialistai stengiasi padaryti viską, ką gali, kad nesaugumo dėl ateities situacijoje bent jau kitų akyse atrodytų stiprūs, sėkmingi ir padarytų viską, ką gali, kad laimėtų „kapitalistinėse lenktynėse“, klestėtų „šaltoje ekonominiais principais besiremiančioje realybėje“⁹².

Šioje realybėje produktyvus dalyvavimas ekonomikoje, gebėjimas kurti piniginę vertę, karjeros pasiekimai imami traktuoti kaip sėkmingos ir prasmingos egzistencijos, saviraiškos sąlyga (Beck 2001; Farrugia 2018, 2019, 2020, 2022; 2019; Pagis 2020). Be to, tikimasi, kad žmonės ne tik bus kompetentingi, išsilavinę, ambicingi specialistai, bet ir savo darbą mylintys, jam aistrą jaučiantys, save darbe įprasminantys, entuziastingi, atsidavę žmonės, nebrėžiantys griežtų ribų tarp darbo ir kitų gyvenimo sričių. Michalė Pagis (2020) tokias tendencijas apibūdina kaip darbo romantizavimo ir emocionalizavimo procesus, kai kuriami siektini vaizdiniai, kad mylimas darbas gali patenkinti emocinius poreikius bei sutelkti ir aktualizuoti geriausias *Aš* savybes.

Aptartas tendencijas iliustruoja Jungtinėje Karalystėje atliktas kūrybinių industrijų studentų tyrimas (Allen et al. 2013). Jis parodė, kad esant didelei konkurencijai kūrybiniame sektoriuje studentai jaučia spaudimą ne tik įgyti akademinę kvalifikaciją, bet ir užsiimti įvairia papildoma veikla, kuri studijoms suteiktų „priedtinę vertę“. Nemokamos praktikos, įvairios stažuotės, menkai mokami pavieniai projektai, kuriuose dalyvaujama ne tiek dėl pinigų, kiek dėl patrauklesnio *LinkedIn* profilio ir pažinčių plėtimo, iniciatyvumas įvairiose kitose nemokamose veiklose tapo įprasta strategija siekiant įgyti pranašumą ir ateityje užimti geresnes pozicijas. Panašios tendencijos atsiskleidė ir Justinos Žutautaitės tyrime (2023), kurio metu ji atliko 21 interviu su dirbančiais (nuo 20 iki 50 valandų per savaitę) Vilniaus universiteto studentais iš įvairių fakultetų. Tiek dalyvavimas papildomose veiklose (savanorystė nevyriausybinėse organizacijose, nemokamos praktikos ir pan.), tiek įsidarbinimas dar studijuojant iš dalies buvo nulemtas noro išsiskirti darbo rinkoje ir baigus studijas jau turėti patrauklų gyvenimo

⁹² Psichiatras Verhaeghe'as pažymėjo, kad kai kurie neoliberalaus kapitalizmo sistemoje sunkiai prisitaikantys žmonės, išgirdę psichikos ligos diagnozę, jaučia palengvėjimą, nes turi oficialų pasiteisinimą, kodėl jie nėra tie „sėkmingieji“. Sėkmė juos aplenkė ne todėl, kad yra nevykėliai (per mažai stengėsi), o todėl, kad serga (lengvinanti aplinkybė) (Verhaeghe 2014).

aprašymą. Studentų požiūriu, tarp bendraamžių ir panašias specialybes studijuojančiųjų vyrauja didelė konkurencija, todėl siekiama įgyti pranašumą tarp tų, kurie kandidatuos į panašias pozicijas.

Didelė konkurencija tarp bendraamžių, troškimas tapti sėkmingam, baimė būti „vidutinybe“ ir gyventi įprastą suaugusiojo gyvenimą išryškėjo ir Estijos jaunuolių tyrime (Nugin 2008). 1986 m. gimusi Siiri apie savo kartos žmones kalbėjo kaip apie tokius, kurie jaučia didelį spaudimą būti tobuli: jie turi gerai atrodyti, būti protingi, sunkiai dirbti, sugebėti pasiekti visko, ko tik nori. Šie lūkesčiai suvokiami tarsi našta, bet kartu paskata būti aktyviam ir nuolat tobulėti. 1986 m. gimusi estė Katrin dalijosi *„Aš bijau, kad liksiu vidutinybe. Kad nepasieksiu nieko, ko norėjau, ir kad visgi atsidursiu situacijoje, kai dirbsiu kiekvieną dieną nuo 9 iki 5, auginsiu du vaikus, taupysiu, mokėsiu nuomą... Tai būtų blogiausias scenarijus iš visų.“* (Nugin 2008: 202). Sėkmę, kuri buvo siejama su karjeros pasiekimais, jauni žmonės mano esant svarbiu gyvenimo tikslu, o didelę konkurenciją – neišvengiama šiuolaikinio pasaulio duotybe, su kuria reikia dorotis ir prisiimti atsakomybę už rezultatus.

Tačiau tokios tendencijos atspindi prekariškas kūrybinio sektoriaus darbuotojų, ypač jaunų, sąlygas ir specifines socialines nelygybės prielaidas, būdingas siekiantiems aukštojo išsilavinimo. Pagal tokias „žaidimo taisykles“ galintys ir sutinkantys „žaisti“ jaunuoliai (dažnai turintys tėvų finansinį užnugarį) apsunkina nepasiturinčių studentų, kurie užsidirbti pragyvenimui turi patys ir negali sau leisti dirbti nemokamai, padėtį. Nedirbančiam ir tėvų visiškai išlaikomam studentui gali būti lengviau nei dėl būtinybės išgyventi dirbančiam studentui suderinti studijas su įvairia papildoma nemokama veikla. Pirmasis, dalyvaudamas studentų atstovybės veikloje, nemokamose praktikose, vasaromis savanoriaudamas užsienyje ar laisvalaikiu praktikuodamas įvairius hobių, gali įgyti svarbių įgūdžių, patirties ir kontaktų, kurie vėliau padidintų jo konkurencingumą darbo rinkoje (Allen et al. 2013; Danziger and Ratner 2010; Galambos 2007). Net tai, kad jam po paskaitų nereikia skubėti į darbą ir jis gali reguliariai socializuotis su kitais studentais baruose, važiuoti į už miesto vykstančius vakarėlius tėvų mašina ir nesirūpinti kuro išlaidomis (o dar ir pavežti kursiokus), jam suteikia visai kitokių galimybių kaupti socialinį kapitalą – Swartz (2008) tai įvardija „nepastebimu privilegijų perdavimu“⁹³. Kai kuriems jaunuoliams galimybę „pagyventi laisviau“, būti mobiliems ir lanksčiai prisitaikyti prie pasikeitusių aplinkybių, išlikti spontaniškiems, „atviriems pokyčiams“ padeda užsitikrinti

⁹³ Žinoma, palankesnėje socioekonominėje padėtyje esantis jaunuolis nebūtinai efektyviai išnaudos savo išteklius pranašumui įgyti.

gyvenimas tėvų namuose ir minimalus įsitraukimas į buitinius namų ūkio rūpesčius, Douglass (2005) tokį gyvenimo būdą įvardija „komfortiška laisve“, kurios neturi dažnas iš nepasiturinčios šeimos kilęs jaunuolis. Ne tik finansiniai ištekliai, bet ir tėvų žinios bei socialiai ryšiai gali padėti tiek studijuojant, tiek ieškantis darbo, tiek sprendžiant įvairias gyvenimo problemas. Kaip parodė van Stee (2022) tyrimas, į aukštąjį išsilavinimą įgijusių, universiteto gyvenimą pažinusių ir aukštos kvalifikacijos darbus dirbančių tėvų patarimus jaunuoliai linkę atsižvelgti ir jais pasitikėti labiau, negu tie jaunuoliai, kurių tėvai niekada nepatyrė universitetinio gyvenimo ir dirba nekvalifikuotus darbus. Šie geresnių gyvenimo perspektyvų nei jų tėvų siekiantys jaunuoliai tiek studijų procese, tiek darbo rinkoje linkę naviguoti savarankiškiau, pasikliaudami savo jėgomis, nes tėvų nemato kaip šiose srityse autoritetingų žmonių. Tėvų finansinė parama padeda sklandžiau įgyti aukštąjį išsilavinimą, o galimybė sugrįžti gyventi į jų namus yra tarsi „saugus lizdas“ ištikus įvairioms krizėms (pavyzdžiui, patyrus pervargimą, nutraukus studijas ar susidūrus su pasauline pandemija) (Swartz et al. 2011; van Stee 2022).

Iliustruoti skirtingas galimybes norėčiau Van Stee studijos, kurioje jis tyrė skirtingų socialinių klasių⁹⁴ studentų santykius su tėvais užklupus koronaviruso pandemijai, rezultatais. Aukštesnės klasės jaunuoliams užklupus pandemijai buvo būdinga „privilegiuota priklausomybė“: jie iš tėvų tikėjosi finansinės pagalbos, o už ją sutiko paaukoti dalį savo autonomijos leisdami tėvams daryti įtaką jų sprendimams ar net juos kontroliuoti (pavyzdžiui, kur gyventi pandemijos metu, ką daryti dėl studijų ir kt.). Tėvų moralinis ir materialinis palaikymas veikė kaip apsauginė jėga (ne tik finansinė, bet ir psichologinė pagalbė), kuri suteikė saugumą, sumažino nerimą ir stresą, kas leido mažiau nukentėti studijų procesui, akademiniams pasiekimams. Žvelgiant į ilgalaikę perspektyvą, patirtas saugumas visuotinio nesaugumo sąlygomis gali suteikti pranašumų įgyti aukštąjį išsilavinimą ir atitinkamai vėliau patekti į geresnes pozicijas darbo rinkoje. Darbininkų klasės dirbantiems studentams buvo būdinga „prekariška autonomija“: pandemijos metu jie prisiėmė didesnę atsakomybę ne tik už savo, bet ir už kitų šeimos narių gerovę, dėl to jautėsi savarankiškesni, neprivalantys atsižvelgti į

⁹⁴ Šiame tyrime darbininkų klasei buvo priskiriami tie jaunuoliai, kurių nė vienas iš tėvų neturėjo bakalauro laispio, dirbo fizinį darbą ar žemos kvalifikacijos darbą paslaugų, klientų aptarnavimo sektoriuje arba buvo bedarbiai. Aukštesnei klasei buvo priskiriami tie, kurių vienas iš tėvų turėjo bakalauro laipsnį, dirbo aukštos kvalifikacijos darbą, o namų ūkio pajamos per metus viršijo 100 000 dolerių.

tėvų lūkesčius. Finansinė nepriklausomybė, jų požiūriu, jiems suteikė teisę patiems priiminėti sprendimus dėl savo gyvenimo. Vienos darbininkų klasės studentės teigimu, „*Visos diskusijos galiausiai baigdavosi šia nuostabia išvada: jei tu man neduodi pinigų, aš neprivalau tavęs klausyti.*“ (van Stee 2022: 14). Svarbu pažymėti, kad darbininkų klasės jaunuoliams buvo būdingas jautrumas tėvų patiriamam stresui. Tėvų finansinis nepriteklus, sveikatos problemos, priklausomybės, rūpinimasis kitais šeimos nariais jaunuoliams atrodė didesni rūpesčiai nei jų pačių bėdos, tad jas stengdavosi spręsti savarankiškai ar net nuslėpti nuo tėvų. Dauguma net nesvarstė per pandemiją grįžti gyventi pas tėvus ne tik dėl to, kad jiems patiems trūko patogių gyvenimo sąlygų, bet ir dėl to, kad bijojo jiems sukelti riziką užsikrėsti virusu (kai kurie grįžę išgyveno kaltę dėl suteikiamos potencialios grėsmės ir šeimos apsunkinimo visiems sunkiu metu). Galvodami apie savo sprendimus, jie pirmiausia atsižvelgė ne į savo norus, bet į tėvų situaciją, pažeidžiamumą. Aukštesnių klasių atstovams atrodė natūralu, kad kol jie studijuoja, tai yra svarbiausias dalykas, ir jų tėvai yra atsakingi už jų saugumą ir komfortą. „*Kaip gera, kad aš turėjau vietą, kur galima buvo pabėgti artėjant pasaulio pabaigai ir išgyvenant nesaugumo jausmą.*“ (van Stee 2022: 19). Galimos grėsmės užkrėsti tėvus aukštesnių klasių atstovams nebuvo priežastis negrįžti namo.

Kai kurie kūrybinių industrijų lauke karjeros siekiantį jaunimą tiriantys autoriai pažymi, kad šių dažnai privilegijuota grupė laikomų jaunų specialistų tikrovėje prekariškumas sunkiau pastebimas ir yra suprantamas kaip neišvengiamas, savaime suprantamas iššūkių trokštančio, sėkmingu savo srities profesionalu norinčio tapti jaunuolio komponentas (Chong 2020; Chow 2017; McRobbie 2016). Chong pabrėžė, kad jauniems kūrybinio sektoriaus atstovams skirtoje startuolių skatinimo programų komunikacijos retorikoje (o ir pačių šio sektoriaus darbuotojų samprotavimuose) prekariškumas – nesaugumas, netikrumas, pažeidžiamumas – ne tik normalizuojamas, bet ir maskuojamas „verslumo dvasia“, kuri romantizuoja lankstumą, savarankiškumą, asmeninį iniciatyvumą, pasitikėjimą tik savo jėgomis, ambicingumą, drąsą rizikuoti, išeiti iš „komforto zonos“, polinkį į avantiūras ir nuotykius, ambicingumą, aistrą, inovatyvumą, savęs nuolatinį ugdymą ir įgalinimą (jei neišeina savarankiškai, galima samdytis koučerius), atkaklumą, aistringą atsidavimą (Chong 2020). Mąstymas, kad kokios nors išorinės aplinkybės gali tave apriboti arba sulaikyti nuo svajonių įgyvendinimo, taip pat tikėjimasis, kad valstybė turėtų suteikti kokią nors paramą siekiant savo tikslų, pagal šią logiką laikomas silpnumo ženklu. Svajonių siekiant (iš kurių svarbiausia – realizuoti save per mylimą veiklą ir nuo nieko nepriklausyti) reikia atsidavimo ir pasiaukojimo. Egzistencinės krizės, asmeniniai finansiniai

praradimai, psichologinis ir fizinis išsekimas, santykių iširimas, asmeninio gyvenimo praradimas vaizduojami kaip neišvengiama tikslų ir svajonių siekiančių žmonių pasekmė, kuri yra būtina sėkmės sąlyga. Kiek investuosi, tiek ir turėsi. Prekariškas gyvenimo būdas pateikiamas kaip patrauklus šiuolaikinio kūrybingą protą ir nuotykių trokštančią dvasią turinčio jauno profesionalo (koku dažnas ir nori būti) gyvenimo būdas, kurio didžiausia grąža – emocinis pasitenkinimas, laisvė, savirealizacija, savo potencialo įgyvendinimas. Finansinis atlygis, stabilumas čia neturėtų būti pagrindinė skatinamoji motyvacija. Kaip skelbė Jumpstarter startuolių akceleratoriaus reklama – „Svajonė yra toks tyras dalykas, kuris negali būti pagrįstas kokiais nors apskaičiavimais. Jei pradedi dairytis atlygio, tai nebėra svajonė.“ (Chong 2020: 11). Tačiau kaip pažymi Chong, jaunų žmonių lankstumo, kūrybiškumo, gebėjimo prisitaikyti ir „nuotykių trokštančios laisvos dvasios“ reikia ne tik save realizuoti norinčiam jaunimui, bet ir valstybėms bei jų ekonomikoms. Savęs netausojantys ir atsakomybę už rezultatus tik sau prisiimančios jaunuoliai gali itin efektyviai ir produktyviai prisidėti prie ekonomikos pažangos. Stengdamiesi realizuoti save jie kartu įvykdys ir valstybės ekonominius tikslus. O nesėkmės atveju, atsidūrę krizėje, jie savo nepasitenkinimą „paliks“ psichologų kabinete (o tai valstybei taip pat atneša ekonominę naudą).

Tyrinėdamas jaunus kūrybinių industrijų atstovus Chong apibendrina, kad jų gyvenime vyksta nuolatinė kova tarp paradoksaliai sumišusių išgyvenimų: vilties ir baimės, nevilties ir optimizmo, atsparumo ir pažeidžiamumo, nuovargio ir pasitenkinimo, nerimo ir džiaugsmo, situacijos neapibrėžtumo ir aiškumo, beviltiškumo ir jausmo, kad kontroliuoji savo gyvenimą (Chong 2020). Šiuos sumišusius išgyvenimus dažnai lemia neoliberalios retorikos kuriamų ir palaikomų troškimų ir realių galimybių juos įgyvendinti neatitiktis. Autorius, remdamasis Berlant, svarsto, kad krizines patirtis lemia intensyvėjantis pažeidžiamumas ir nesaugumas bei nuviliantis suvokimas, kad trokšamas gyvenimas jiems nebepasiekiamas ir kad jie yra tie pralaimėjęsiejai, kuriems nepavyko įvykdyti to, ką pavyksta padaryti daugybei kitų sėkmingų ir šiame pasaulyje klestinčių žmonių (kuriuos matome masinėse medijose ir kitur) (Berlant 2012, Chong 2020).

3. LIETUVOS JAUNIMO AMŽIAUS KETVIRČIO KRIZĖS PATIRČIŲ TYRIMAS

3.1. Tyrimo tikslas, metodologija ir eiga

Tyrimu siekiau atskleisti Lietuvos studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtis iš pačių jaunų žmonių perspektyvos. Nesiekiau rasti atsakymo, ar tikrai egzistuoja tokia krizė, kokie turėtų būti būtini ją apibrėžiantys komponentai ir kiek ji yra paplitusi. Siekiau geriau pažinti ir suprasti, kaip jaunuoliai Lietuvoje išgyvena trečiąjį gyvenimo dešimtmetį, ar jiems būdingos besiformuojančio suaugusiojo tarpsniui priskiriamos charakteristikos, su kokiais iššūkiais jie susiduria? Kas lemia, kad kai kuriems jaunuoliams šis etapas yra sunkių išgyvenimų, kurie įvardijami kaip amžiaus ketvirčio krizė, laikas? Tirdama subjektyvias jaunų žmonių perspektyvas, norėjau suprasti, kas jaunų žmonių gyvenimą, tariant Bourdieu (1999: 629) žodžiais, „daro skausmingą ar net negyvenamą“? Kokia „pasaulio našta“ slegia jų kasdienybę? Kaip atrodo ši kasdienybė? Kokios patirtys dvidešimt kelerių metų jaunuolį skatina jaustis taip, kaip pasakė viena šio tyrimo dalyvė – „*senu poniu erzilo kūne*“? Ar šios patirtys – panašios į užsienio šalių jaunimo patirtis? Ar Lietuvos jaunuoliai pasižymi kokiais nors savitumais? Kokios būtent mūsų laikmečio aplinkybės gali skatinti rasti šių patirčių?

Kadangi tyrimo objektas – „tamsioji“ besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio pusė, t. y. patirtys, kurios subjektyviai vertinamos kaip sunkios ar net krizinės, buvo siekiama suteikti tyrimo dalyviams galimybę laisvai dalytis tuo, kuo jie nori – bet kokiomis mintimis, vertinimais, jausmais. Todėl buvo pasirinkta kokybinė tyrimo metodologija (Sarantakos 2005). Tyrimu nesiekiau reprezentuoti visos Lietuvos 18–29 metų grupės, gilinausi į kelių aukštųjų mokyklų gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų studentų (ir vėliau – absolventų) patirčių įvairovę.

Duomenų rinkimo metodas – autobiografiniai rašytiniai jaunų žmonių pasakojimai apie jų amžiaus tarpsniui būdingus iššūkius ir krizines patirtis. 2015–2018 m. vedama sociologijos įvado kursą Vilniaus universiteto ir Vilniaus Gedimino technikos universiteto įvairių specialybių pirmakursiams⁹⁵ vieną paskaitą ar seminarą skirdavau jaunimo problematikai aptarti. Iš pradžių studentus supažindindavau su jaunimo sociologijos sritimi, kokiomis temomis

⁹⁵ Kai kurių specialybių studentams nurodytų metų intervale vedžiau tik seminarus, kai kurių – ir paskaitas, ir seminarus. Studentų skaičiai ir specialybės nurodytos skyriuje 3.2. „Duomenų atranka ir analizės metodas“.

ir probleminiais klausimais domisi šios krypties tyrėjai, daugiau dėmesio skirdavau tapsmo suaugusiuoju ir amžiaus ketvirčio krizės koncepcijoms, aptardavau šiuolaikinio jaunimo gyvenimo tendencijas bei pokyčius, palyginti su ankstesnėmis kartomis, ir kt. Tada inicijuodavau diskusiją, kad pirmakursiai pasidalytų, kurie aptarti aspektai jiems asmeniškai aktualūs, ar savo ir bendraamžių gyvenime pastebi panašias tendencijas, kurios mano išsakytos mintys juos labiausiai palietė, atliepė ir pan.⁹⁶ Galiausiai skirdavau užduotį – namų darbus: parašyti laisvo pobūdžio rašto darbą – refleksiją – apie jų amžiaus tarpsniui aktualius iššūkius, dilemas, problemas, įtampas, sunkumus ir, jei jaučiasi išgyvenę ar išgyvenantys krizę⁹⁷, apie šios krizės patirtis ir galimas priežastis⁹⁸. Taip pat siūliau rašyti apie tai, kas jiems atrodo svarbu kalbant apie tapsmo suaugusiuoju procesą. Apibendrindama užduotį – paprašiau studentų pasidalyti su manimi tuo, kas jiems asmeniškai atrodo svarbu, kas jiems, kaip jauniems žmonėms, labiausiai „skauda“.

Rašto darbams netaikiau jokių formos apribojimų⁹⁹, patariau, kad jeigu jiems taip būtų patogiau reikšti mintis, gali rašyti dienoraščio ar laiško draugui forma, o gal net įrašyti balsu savo mintis į diktofoną, o vėliau viską transkribuoti ir tik minimaliai suredaguoti. Taip pat, jeigu kils toks noras, leidau vartoti keiksmazodžius, lieti emocijas – skatinau nesivaržyti. Atkreipiau dėmesį, kad man svarbiausia jų subjektyvi perspektyva ir kad tekstų nevertinsiu kaip „teisingų“ ar „neteisingų“, „gerų“ ar „blogų“, taip pat nekreipsiu dėmesio į skyrybos ar rašybos klaidas. Norėdama motyvuoti studentus pabrėžiau, kad man, kaip jaunimą tiriančiai sociologei, svarbu ir rūpi išgirsti jaunimo balsą, juos pažinti bei suprasti, ir kad rašto darbai galės reikšmingai prisidėti prie šio siekio (pabrėžiau, kad darbus skaitysiu tik aš, tačiau anonimiškomis ištraukomis iliustruosiu savo straipsnius, pranešimus ir disertaciją).

⁹⁶ Po paskaitos ar seminaro pildydavau užrašus, pasižymėdavau, kurie aspektai sulaukdavo daugiausiai studentų dėmesio, užsirašydavau įsimintinas, iliustratyvias istorijas, apytikslės citatas (kai kurių studentų paprašydavau būtinai tam tikrą istoriją paminėti ir savo rašto darbe, vieną diskusiją studentų sutikimu esu įrašinėjusi). Darbe naudosisiu ištraukas ir iš diskusijų metu išsakyto turinio.

⁹⁷ Atkreipiau dėmesį, kad svarbu, ar jie subjektyviai jaučiasi tokią krizę išgyvenę / išgyvenantys, su kuo sieja šią krizę.

⁹⁸ Siūliau bandyti atsakyti, kodėl šiandien jauniems žmonėms gali būti sunku atsakyti į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu?“, kokie yra svarbiausi jų siekiai bei sunkumai bandant juos įgyvendinti.

⁹⁹ Vienintelis reikalavimas buvo dėl apimties – mažiausiai 1 100 žodžių.

Kadangi man buvo svarbu surinkti kuo daugiau autentiškų patirčių, pasirinkau papildomą motyvacijos priemonę – užduotį padariau privalomą ir, nors ir simboliškai, suteikiau jai svorio atlikdama kaupiamąjį kurso vertinimą¹⁰⁰. Kita vertus, man buvo ne mažiau svarbu, kad norėdami atsiskaityti studentai nebūtų „priversti“ dalytis asmeninio gyvenimo detalėmis ar kurti nebūtas istorijas, todėl išplėčiau sąlygas ir aiškiai pabrėžiau, kad tie, kurie nenori dalytis asmeniniais dalykais, gali analizuoti kitų bendraamžių situacijas, tiesiog apibendrinti seminaro metu išgirstą informaciją / diskusijas ar nuasmenintai analizuoti savo pasirinktą, tačiau su jaunimu susijusią temą. Kitas dalykas, man buvo svarbu, kad studentams „neprimesčiau“, apie ką reikėtų rašyti ir kokias problemas išryškinti, todėl kai kuriems kursams šią užduotį duodavau be jokio „įvedimo“ į temą, t. y. be išankstinio jaunimo gyvenimo tendencijų aptarimo paskaitos metu bei diskusijos. Rezultatai parodė, kad išankstinis „įvedimas“ į temą, diskusijos, gyvai išgirsti (kai kuriais atvejais itin jautrūs ir asmeniškai) bendraamžių pasidalijimai buvo lyg „apšilimas“ – paskatino studentus rašyti labiau per asmeninę prizmę, dalytis savo autentiškais patirtimis, atsiverti.

Pasirinkdama tokį duomenų rinkimo metodą siekiau, kad patys jauni žmonės iškeltų į paviršių jiems svarbias temas, jų pasakojimuose apie individualius išgyvenimus tikėjau rasti bendrą šiai amžiaus grupei būdingų patirčių ir joms įtaką darančių veiksnių. Tokį būdą pasirinkau ir todėl, kad tuo metu nebuvo galutinai apsisprendusi, į kokią su jaunimu susijusią problematiką norėčiau gilintis savo būsimoje disertacijoje, tikėjau, kad surinkti duomenis padės apsispręsti (taip ir nutiko). Todėl stengiausi vadovautis Louis Wirth (1931: 66) kadaise medicinos specialistams išsakytu patarimu – rinkdama duomenis laikiausi lankstaus ir eksperimentavimui atviro nusiteikimo¹⁰¹, o ne iš anksto apsiribojau procedūriniais ritualais ir

¹⁰⁰ Užduoties vertinimo sistema skirtingų semestrų metu skyrėsi, vienais metais ji sudarė 20–30 proc. (buvo galima surinkti 2–3 taškus iš 10) bendro seminarų pažymio (kuris atitinkamai sudarė 40 proc. bendro kurso vertinimo), kitais – tik 10 proc. (buvo galima gauti 1 tašką). Visus darbus stengiausi įvertinti aukščiausiu taškų skaičiumi, nebent buvo neįvykdytas apimties reikalavimas arba darbas buvo parašytas atmetinai (tik tam, kad būtų atsiskaityta), taip pat, kai darbas buvo atsiųstas vėliau nei nurodytą datą (visais šiais atvejais vis tiek balą sumažindavau tik simboliškai).

¹⁰¹ Disertacijoje pristatoma tik dalis šių „eksperimentų“. Papildomi „eksperimentai“ buvo šie: vienais metais esu davusi studentams užduotį – surasti internete jų gyvenimo tarpsnį atspindinčią iliustraciją ir ją paaiškinti vienu ar keliais sakiniais (surinkau 60 tokių užduočių). Kitais metais kurso gale paprasčiau atsakyti į du atvirus klausimus: „Pagalvok apie savo dabartinį gyvenimą ir artimiausius kelerius

dogmomis¹⁰². Nuo 2012 m. pradėjusi aktyviai dalyvauti konferencijose, skaityti viešas paskaitas ar pranešimus įvairiuose privačiuose renginiuose, vėliau ir dėstyti pirmakursiams, buvau pastebėjusi, kad, kalbant apie jaunimo problematiką, būtent savęs paieškų ir amžiaus ketvirčio krizės temos sulaukdavo daugiausiai susidomėjimo ir reakcijų, norėjau patikrinti, ar panaši tendencija vyraus ir rašto darbuose – taip ir buvo.

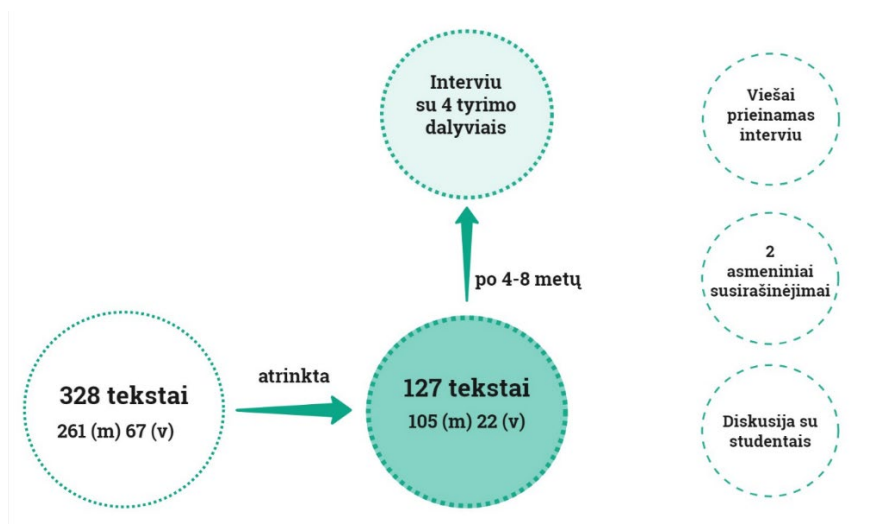
Galiausiai, dėl šios užduoties vyliausi sulaukti labai atvirų ir apgalvotų refleksijų mane dominančiomis temomis, nes a) studentai turėjo užtektinai laiko apgalvoti, apie ką jie norėtų rašyti, bei susikurti sau palankią aplinką užduočiai atlikti (skirtingai nei interviu metodu); b) užduotį paskyriau semestro viduryje, kai jau pažinojome vieni kitus (turėjau laiko įgyti studentų pasitikėjimą). Kadangi, remiantis studentų atsiliepimais¹⁰³, savo paskaitose ir seminaruose stengiuosi sukurti palankią / atvirą atmosferą visiems pareikšti savo nuomonę ir nebūti pasmerktiems, skatinu diskusijas, drąsinu juos nebijoti suklysti ir nevengti išsakyti „neteisingų atsakymų“, tikėjausi, kad reikšminga dalis mane kaip dėstytoją pažinusių studentų bus linkę manimi pasitikėti, atsiverti ir kaip tyrėjai (šis lūkestis taip pat išsipildė). Pajutę ir patikėję, kad būsiamam skaitytojui tikrai rūpi, jie buvo linkę atsiverti (pasitaikė atvejų, kai autoriai pageidaujamos apimties reikalavimą viršijo 2–5 kartus). Studentų refleksijose (nors to ir neprašiau) sulaukiau grįžtamojo ryšio apie paskirtą užduotį, paaiškėjo, kad daliai studentų ji turėjo terapinį poveikį (apie tai skyriuje „Sociologija kaip terapija ir sąmoningumo ugdymas“).

Taigi iš viso surinkau **328 rašto darbus**, kurių autoriai – 261 mergina ir 67 vaikinai (žr. 1 paveikslą). Po atrankos į galutinę analizę buvo įtraukti **127 rašto darbai**, kurių autoriai – 105 merginos ir 22 vaikinai (apie tekstų atrankos ir analizės metodą – kitame skyriuje).

metus. Aprašyk Tau aktualiausią iššūkį, baimę, nerimą, kuris susijęs su Tavo amžiaus tarpsniu. Koks klausimas, problema Tave labiausiai neramina? Koks didžiausias iššūkis/baimė/klausimas, kai galvoji apie save iki 30 (metų)?“ Surinkau 120 atsakymų. 2022 m. ir 2023 m. studentai seminaro metu turėjo grupėse aptarti namuose skaitytą mano straipsnį apie amžiaus ketvirčio krizę (Pivoriūtė), kiek tas straipsnis atspindi jų realybę, kokius jame išsakytus dalykus jie pastebi savo ir bendraamžių gyvenime, su kokiais straipsnio aspektais jie nesutinka ir kt. Vėliau kiekvienos grupės atstovas turėjo auditorijai pristatyti grupės vertinimus ir iškelti diskusinį klausimą bendrakursiams. Visi šiais būdais surinkti duomenys tik atliepė tai, kas pristatoma šioje disertacijoje, reikšmingų naujų dalykų nesuteikė, todėl jų į analizę neįtraukiau.

¹⁰² Dėl ko vis dėlto vėliau galėjau, nes apsunkino duomenų analizę.

¹⁰³ Studentų pasitenkinimo studijomis apklausų rezultatai tą rodo.

1 paveikslas. Duomenų rinkimo schema

Atlikusi preliminarą duomenų analizę pamačiau, kad ją praturtintų šiek tiek vyresnių, jau studijas baigusių bei daugiau gyvenimo ir darbo patirties įgijusių tų pačių tyrimo dalyvių patirtys¹⁰⁴. 2022–2023 metais, praėjus 4–8 metams nuo rašto darbo rašymo laikotarpio, susisiečiau su keturiais tyrimo dalyviais (jiems tuo metu buvo 25–32 m.), domėjausi, kaip susiklostė jų gyvenimas, ką šiuo metu veikia, kaip praėjus ne vieneriems metams prisimena laikotarpį, apie kurį dalijosi rašto darbuose. Konkrečius keturis žmones pasirinkau dėl to, kad jų refleksijos buvo itin išsamios, atviros, taikliai atspindėjo didelės dalies kitų tyrimo dalyvių patirtis¹⁰⁵. Be to, tyrimo atlikimo metu šie studentai buvo tarsi ant bręstančių pokyčių slenksčio (ant kurio veikiausiai vėliau atsidūrė ir daugiau tyrimo dalyvių), norėjau sužinoti, kaip jiems pavyko išspręsti buvusias dilemas, įveikti įtampas. Dėl itin iliustratyvių pavyzdžių į duomenų analizės pasakojimą įtraukiau ir vieną

¹⁰⁴ Pirminis sumanymas buvo atlikti longitudinalinį tyrimą, susisiekus su 54 tyrimo dalyviais, kurių rašto darbai pasižymėjo išskirtiniu atvirumu ir išsamumu, ir paprašyti jų parašyti dar vieną refleksiją apie tai, kaip susiklostė jų tolesnis gyvenimas, kaip jie mato anksčiau reflektuotas problemas ir kokie didžiausi iššūkiai dabartiniame gyvenimo etape. Vėliau galvojau leisti jiems pasirinkti: jei iš principo norėtų dalyvauti tolesniame tyrime, tai arba rašyti refleksijas, arba susisiekti su manimi išsamiam interviu. Deja, dėl laiko stokos šios idėjos neįgyvendinau.

¹⁰⁵ Šių interviu metu surinkti duomenys pristatyti skyriuje 3.10. „Kompromisų laikas: keturių tyrimo dalyvių gyvenimas praėjus 4–8 metams“.

buvusios studentės viešai prieinamą interviu¹⁰⁶, dvi citatas iš asmeninių susirašinėjimų su jaunais žmonėmis bei vieną ištrauką iš seminaro metu vykusios diskusijos.

3.2. Duomenų atranka ir analizės metodas

Pradinį duomenų masyvą sudarė 328 tekstai (iš viso 2 129 920 spaudos ženklų arba 1 183 puslapiai). Tekstų autoriai – 261 mergina ir 67 vaikinai iš a) Vilniaus universiteto filosofijos (35), geografijos (31), socialinio darbo ir socialinės politikos (62), sociologijos (42), chemijos, ekonomikos, filologijos, komunikacijos, medicinos, psichologijos, teisės, vadybos ir verslo administravimo, istorijos (64¹⁰⁷); bei b) Vilniaus Gedimino technikos universiteto kūrybinių industrijų ir pramogų industrijų programų (93).

Rašto darbams analizuoti ir duomenims vizualizuoti pasitelkiau MAXQDA ir MIRO programas¹⁰⁸ bei Braun ir Clarke (2006) metodinius patarimus kokybinei teminei duomenų analizei atlikti. Pirminę duomenų analizę derinau su tekstų atrankos kriterijų nusistatymu. Pasinėrimo į duomenis etape¹⁰⁹, prisipažinsiu – išsigandau, kaip „įveiksiu“ tokį didelį kiekį skirtingų pagal turinį ir formą tekstų. Ne kartą „skęsdama“ duomenyse gailėjausi, kad užduočiai netaikiau daugiau apribojimų, kurie būtų padėję susiaurinti tiek turinio, tiek formos įvairovę ir taip palengvinę analizės procesą. Du kartus nuosekliai ir įdėmiai perskaičiusi visus rašto darbus bei, atlikusi pirminį teminį kodavimą¹¹⁰, atmintinėse žymėjausi preliminaras idėjas, dažniausiai darbuose pasikartojančias temas bei išryškėjusias sąsajas (žr. 2 paveikslą), taikliausias ir vaizdingiausias citatas, nusistačiau pagrindinį atrankos principą.

¹⁰⁶ Bielskė, Brigita. 2020. Augalų namų kūrėja Karolina Poškauskaitė: „viskas, ką man patiko daryti, dabar įgavo prasmę ir tikslą“:

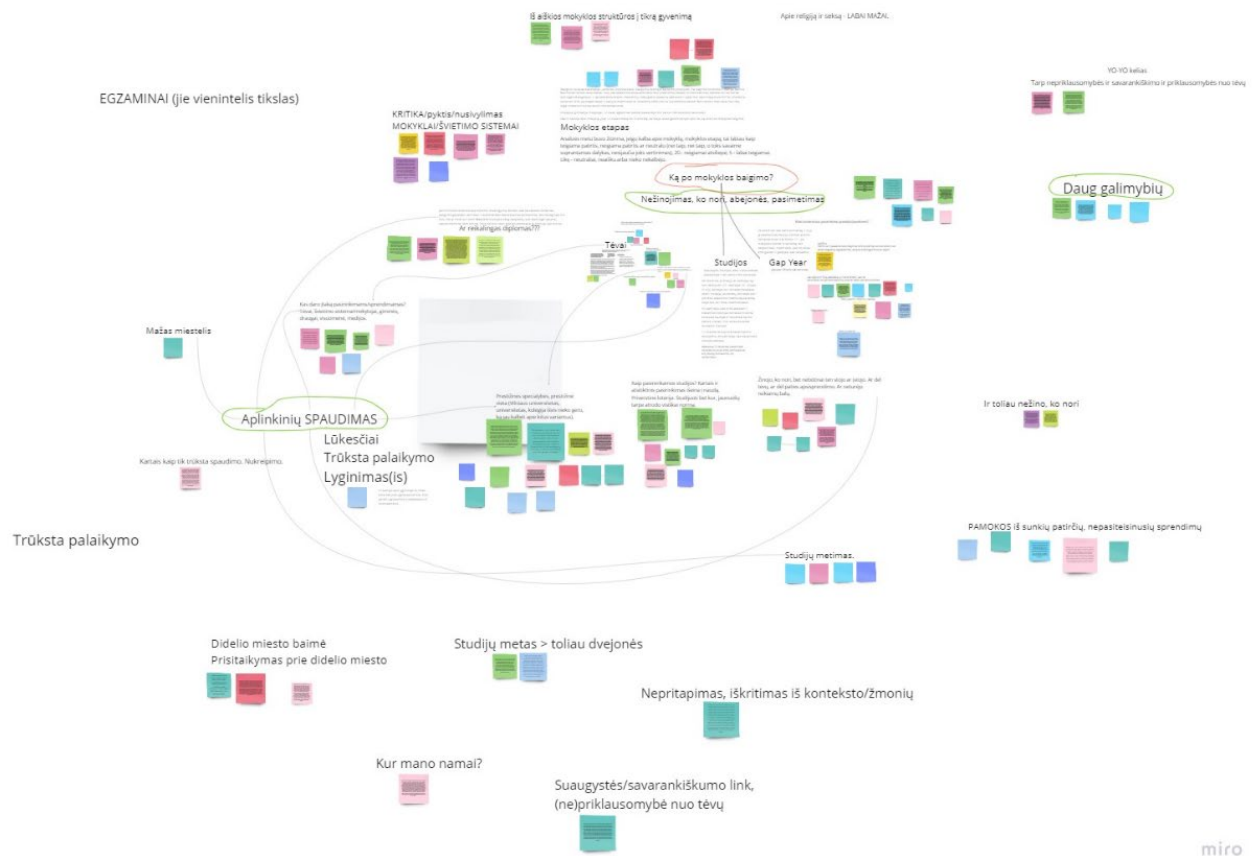
<http://www.euroguidance.lt/naujienos/augalu-namu-kureja-karolina-poskauskaite-viskas-ka-man-patiko-daryti-dabar-igavo-prasme-ir-tiksla>

¹⁰⁷ Įvairių specialybių studentai, kurie lankė sociologijos BUS.

¹⁰⁸ MAXQDA naudoju duomenims koduoti, citatoms atrinkti, statistiniams duomenims, žodžių debesims, o MIRO – vizualus įrankis, padėjęs kurti idėjas, rasti sąsajas braižantis minčių žemėlapius, taip pat juo dariau žodžių / frazių / dalyvių citatų grafikus.

¹⁰⁹ Kiekvieno kurso pabaigoje skaitydama ir vertindama darbus tekstuose žymėdavausi man reikšmingomis pasirodžiusias vietas, vaizdingas citatas ir kt., tačiau nuoseklios analizės ėmiausi tik 2021 metų pradžioje.

¹¹⁰ Pirmus du kartus įdėmiai skaitydama tekstus stengiausi identifikuoti ir su koduoti visas rašto darbuose net ir labai siaurai aptartas temas, net jei jos iš pat pradžių neatrodė reikšmingos disertacijoje nagrinėjamos problematikos kontekste.

2 paveikslas. Duomenų analizės procesas: idėjų žemėlapis

Pirmiausia eliminavau tekstus, kuriuose studentai tiesiog atpasakojo, apibendrino paskaitos ar seminaro metu mano ir kitų išsakytas mintis, bei tuos tekstus, kurie, mano vertinimu, buvo parašyti atmestinais, tik tam, kad būtų atsiskaityta, surinktas reikiamas balas. Skaitydama likusius rašto darbus nusprendžiau į analizę įtraukti tik tuos, kuriuose pirmakursiai dalijosi savo patirtimi, t. y. kalbėjo apie save. Taip pat įtraukiau ir tokius darbus, kuriuose studentai apie jaunimą svarstė nuasmenintai, daugiausiai pasakojo apie kitų bendraamžių pavyzdžius, tačiau lakoniškai išsakė ir savo poziciją ar pateikė reikšmingos informacijos apie save. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis analizavo atotrūkio metų vaidmenį jaunų žmonių gyvenime, o keliuose pastraipose užsiminė, kodėl pats pasirinko šį variantą, kaip praleido tuos metus ir kaip vertina šią patirtį.

Atlikusi pirminę tekstų atranką, įvertinau faktą, kad jaučiausi pavargusi nuo gilaus „pasinėrimo“ į duomenis, todėl sąmoningai padariau mėnesio pertrauką – atsitraukti nuo duomenų. Tada dar kartą perskaičiau visus tekstus, peržiūrėjau savo pirminius sprendimus dėl tekstų eliminavimo ar įtraukimo į tolesnę analizę¹¹¹, taip pat dėl reikšmingiausių temų, sąsajų ir pan. Galiausiai buvo atrinkti 127 rašto darbai (1 156 827 spaudos ženklai arba 642 puslapiai), kurių autoriai – 105 merginos ir 22 vaikinai.

Tyrimo rezultatų pristatymo dalyje pateikiau vaizdingiausias ir išsamiausiai nagrinėjamą aspektą atskleidžiančias tyrimo dalyvių citatas, kai kur pateikiu skaitinės informacijos, kuri jokių būdu nėra skirta kiekybiniam apibendrinimams daryti, o yra kaip aprašomoji statistika arba apie pačius informantus, arba apie jų tekstuose nagrinėjamos problematikos paplitimą šio tyrimo imtyje. Tyrimo dalyvių vardai pakeisti į atsitiktinius, vardus daugiausiai naudojau prie išsamių citatų. Kad būtų patogiau skaityti, naudodama trumpas į pasakojimą integruotas citatas (žodžius ar frazes), autorių vardų atskirai nenurodau (šios citatos pateiktos kabutėmis ir žymimos kursyvu). Atkreipiu dėmesį, kad kai kurių tyrimo dalyvių pasakojimų ištraukas sąmoningai pateikiau ilgas. Visų pirma todėl, kad jos labai vaizdingai, įtaigiai atskleidžia jaunuolių patirtis. Kita šio pasirinkimo priežastis ta, kad prieduose nepateikiau visų rašto darbų, tad stengiausi tai kompensuoti ištraukų gausa. Šį sprendimą taip pat lėmė žinojimas, jog mano darbą skaitys įvairaus amžiaus žmonės, dalis jų veikiausiai nebus susiję su akademine veikla. Jiems gali būti ypač įdomu susipažinti ne tik su mano apibendrinimais, bet ir su autentiškomis tų apibendrinimų iliustracijomis.

¹¹¹ Labai pasiteisinęs sprendimas, nes dėl *maždaug* 20 tekstų priėmiau kitokį sprendimą.

3.3. Tyrimo dalyvių charakteristikos: privalumai ir trūkumai

Pagrindinis šio tyrimo trūkumas susijęs su rašto darbų autorių – tyrimo dalyvių grupe, kuri gana homogeniška: viena vertus, apima tik dviejų universitetų daugiausia socialinių ir humanitarinių mokslų pirmo kurso studentus (tai nulėmė ir lyčių disproporciją). Antra vertus, aprėpia tik tuos, kurie siekia aukštojo mokslo, vadinasi, vienaip ar kitaip turėjo specifinius prioritetus ir finansines galimybes studijuoti, gerai išlaikė brandos egzaminus¹¹². Tų, kurie negalėjo ar niekada neketino studijuoti universitete (arba studijuoja, pavyzdžiui, tiksliuosius mokslus), patirtys ir dalykų aiškinimai veikiausiai būtų kitokie.

Šią grupę pagal tyrime naudotą metodą laikyčiau stiprybe dėl to, kad nemaža jos dalis pasižymėjo puikiais rašymo, savianalizės įgūdžiais, kai kurie studentai ypač išsamiai, vaizdingai ir įtaigiai raštu perteikė savo patirtis, galbūt kitų specialybių studentai (ar visai nestudijuojantys) nebūtų galėję taip sklandžiai reikšti savo minčių¹¹³. Be to, šie gebėjimo verbalizuoti savo patirtis įgūdžiai gali nurodyti specifinę, didesniu kultūriniu kapitalu pasižyminčią jaunimo grupę. Pavyzdžiui, kaip rodo sociologiniai tyrimai, kai kurios socialinės atskirties riziką patiriančios grupės sunkiau geba verbalizuoti savo padėtį, jausmus. Kalbėdami apie savo kasdienį gyvenimą, šių grupių atstovai yra linkę save nuvertinti, o kartais net mano neturintys teisės kalbėti, nes jų patirtys nėra svarbios, todėl juos apskritai sunkiau prakalbinti (Bourdieu et al. 1999; Tereškinas ir Dryžaitė 2009). Kai kurie Tereškino ir Dryžaitės (2009) tyrime dalyvavę darbininkai – sunkų fizinį darbą dirbantys vyrai – interviu metu nuolat atsiprašinėjo tyrėjų, kad neturi kompetencijos kalbėti apie savo gyvenimą, dažnai įsmeigdavo žvilgsnį į vieną tašką, į daugelį klausimų atsakė vienu žodžiu „nežinau“, „neįsivaizduoju“ arba tiesiog tylėjo. Svarbu pažymėti, kad šios disertacijos tyrimo dalyviai taip pat pasižymėjo įvairaus lygio rašymo įgūdžiais, tačiau neatsižvelgiant į tai, visų darbuose vyravo panaši problematika. Tiesiog stipresnius įgūdžius turėję studentai įtaigiau, išsamiau, įvairiapusiškiau įžodino daugeliui bendras patirtis.

Dar vienas šio tyrimo pavojus yra tas, kad tiriamoji grupė – mano studentai, rašydami rašto darbus, jau buvo „indoktrinuoti“ mano ir kitų

¹¹² Svarbu pabrėžti, kad nė viename rašto darbe nebuvo užsiminta, jog tėvai būtų prieštaravę studijoms aukštojoje mokykloje. Atvirkščiai, visi skatino, net jeigu šeimos finansinė padėtis buvo sunki.

¹¹³ Šio tyrimo imties merginos labiau pasižymėjo šiais įgūdžiais. Darau prielaidą, kad dėl vyraujančių lyčių normų bei socializacijos ypatumų vaikinams buvo sunkiau reflektuoti savo vidinius išgyvenimus ir jais dalytis su tyrėja.

dėstytojų paskaitų bei seminarų (ypač sociologai) – jie jau buvo susipažinę bei „išmokę“ tam tikro sociologinio diskurso kalbėti apie šiuolaikinį pasaulį (pavyzdžiui, kad „švietimo sistema atkartoja visuomenėje esančias nelygybes“), todėl savo refleksijose sąmoningai ar nesąmoningai galėjo juos atkartoti. Tokiu atveju studentų darbai „grąžino“ man tai, ką aš jiems (ar kiti dėstytojai) buvau „davusi“, ir kas man, kaip tyrėjai, naudinga, nes patvirtina mano skleidžiamas „tiesas“. Minėjau, kad man buvo svarbu studentams „neprimesti“ apie ką reikėtų rašyti ir kokias problemas išryškinti, todėl kai kuriems kursams šią užduotį duodavau be jokio „įvedimo“ į temą, t. y. be išankstinio šiuolaikinio jaunimo gyvenimo tendencijų aptarimo ar diskusijų. Rezultatai parodė, kad studentų aptariama problematika buvo panaši, neatsižvelgiant į tai, jie buvo įtraukti į temą ar ne. Tačiau vienas skirtumas ypač atsiskleidė: išankstinis įtraukimas į temą buvo kaip „apšilimas“ – paskatino studentus rašyti labiau per asmeninę prizmę, dalytis savo autentiškomis patirtimis. Gyvai išgirsti bendrakursių pasidalijimai sukėlė įvairius anksčiau nereflektuotus prisiminimus, paskatino atsiverti (ėmė veikti „sniego gniūžtės“ efektas, kai vienu žmonių atvirumas paskatina atsiverti ir kitus). Tačiau nors tarp skirtingų grupių nesijautė skirtumų pagal jų keliamas temas, mano aptartas pavojus dėl atkartojamų diskursų išlieka, tačiau tokiu atveju refleksijose bent jau atsiskleidė, kurie sociologiniai diskursai ir tikrovės aiškinimai jauniems žmonėms pasirodė artimesni.

Taip pat būtų buvę gerai, jei visų tyrimo dalyvių būčiau paprašiusi nurodyti tam tikrą bendrą informaciją, pavyzdžiui. gimimo metus, tėvų išsilavinimą, užsiėmimą ir kt. (neprašiau jų apie save pateikti jokios bendros informacijos). Tai būtų leidę palyginti grupes pagal socioekonominį statusą. Tačiau, norėdama atskleisti daugiau bent apytikslės informacijos apie tyrimo dalyvių amžių bei socioekonominį statusą, skaitydama rašto darbus stengiausi užfiksuoti tam tikras studentų charakteristikas: ar į dabartines studijas jie įstojo iškart po mokyklos baigimo (tai leistų spręsti apie amžių); detales, iš kurių galėčiau įvertinti galimą jų tėvų ar jų pačių finansinę situaciją (pavyzdžiui, ar tėvai skatino studijuoti, ar buvo svarbu, kad įstotų į nemokamą vietą, ar dabartinių studijų metu tėvai išlaiko, ar tai sudaro kokių nors sunkumų, ar studentas dirba ir kt.).

Kaip minėta, tyrimui atrinkti 127 studentų (105 merginų ir 22 vaikinių) darbai. Bent 22 tyrimo dalyviai¹¹⁴ baigę mokyklą darė 1–5 metų karjeros pertrauką, bent 29 yra nutraukę pirmąsias (kai kurie net dvejus ar trejas)

¹¹⁴ Tiek studentų savo darbuose užsiminė apie šį dalyką (galbūt buvo daugiau, bet jie neužsiminė).

studijas (dvi merginos pirmąsias studijas nutraukė trečiame kurse, dar du vaikinai – antro kurso pabaigoje). Taigi bent 51 studentas į dabartinę studijų programą yra įstoję ne iškart po mokyklos baigimo (viena tyrimo dalyvė minėjo turinti 6 metų darbo patirtį). Vadinasi, tyrimo dalyviai gimę 1993–2000 m. (tyrimo metu jiems buvo 18–25 m.).

Visais atvejais, jeigu darbe buvo užsiminta apie tėvų vaidmenį sprendžiant, ką veikti po mokyklos baigimo, tėvai (ar seneliai¹¹⁵) skatino studijuoti universitete. 52 rašto darbuose nepavyko užfiksuoti jokios informacijos apie autoriaus ar jo tėvų finansinę situaciją; 43 studentai užsiminė nedirbantys: 11 iš jų minėjo, kad studijų metais tikrai įsidarbins, vieni dėl to, kad tėvams bus sudėtinga taip ilgai padėti, kiti – nes nori pajusti, kas yra darbas, užsidirbti savo pinigų; 14 iš jų pasakojo, kad tėvų materialinė padėtis gera, jie nori ir be problemų gali juos išlaikyti (kai kurie studentai užsiminė, kad norėtų dirbti, bet tėvai neleidžia, kad nenukentėtų mokslai); 32 studentai užsiminė, kad dirba; 11 tyrimo dalyvių minėjo, kad jų šeima niekada nebuvo pasiturinti, kad mokestis už mokslus tėvams buvo reikšmingos išlaidos, bet tėvai darė viską, kad padėtų studijų metu išgyventi finansiškai; 6 iš šių tyrimo dalyvių nurodė dirbantys, kai kurie tik pusę etato, kad būtų lengviau tėvams (viena mergina užsiminė dirbanti nuo 11 klasės), kiti teigė labai taupantys ir skaičiuojantys tėvų skiriamus pinigus. Dvi į nemokamą vieną neįstojusios merginos negalėjo studijuoti norimų specialybių, nes tėvai neturėjo galimybių sumokėti už mokslą, todėl jos studijavo ten, kur pateko nemokamai. Taigi tyrimas apėmė ir tuos jaunos žmones, kurių pačių bei šeimos finansinė situacija buvo sudėtinga, tačiau jie vis tiek turėjo bent moralinį artimųjų skatinimą siekti aukštojo mokslo. Todėl šio tyrimo rezultatai reprezentuoja specifinę dalį jaunimo.

3.4. Kelios pastabos apie tyrėjos ir temos santykį

Kaip papildomą šio tyrimo trūkumą ar privalumą (tai priklausys nuo skaitančiojo pozicijos) galėčiau įvardyti tai, kad disertacijos tematika susijusi su manimi pačia. Tapsmo suaugusiuoju ir amžiaus ketvirčio krizės reiškiniais pradėjau domėtis dar tada, kai pati buvau besiformuojančio suaugusiojo tarpsnyje ir patyriau tam tikrų dalykų, kurie analizuojami šiame darbe, taip pat mane supo daugybė panašius išgyvenimus patiriančių bendraamžių. Noras geriau pažinti ir suprasti, kas ir kodėl su mumis „vyksta“, paskatino imtis jaunimo tyrimų. 2017 m. tinklaraštyje „Sociali sociologija“ paskelbiau tekstą

¹¹⁵ Trys tyrimo dalyviai minėjo augę be tėvų.

„Šiuolaikinis jaunimas: „Darom karjerą, bet nakčiai grįžtam pas tėvus““ (Pivoriūtė 2017a), kuriame pasidalijau savo įžvalgomis apie šioje disertacijoje nagrinėjamas temas (nuoseklios duomenų analizės tuomet dar nebuvau pradėjusi, duomenis dar tik rinkau, be to, svarsčiau galbūt keisti disertacijos temą). Straipsnis sulaukė išskirtinio skaitytojų dėmesio, gausybės komentarų, gavau daug el. laiškų, kuriuose jauni žmonės prisipažino tekste atradę savo išgyvenimus, dalijosi savo patirtimis (siūlė kreiptis į juos, jei ateityje reikės tyrimo dalyvių), sakė geriau suprātę, kas ir kodėl su jais vyksta, pažymėjo, kad žinoti, jog tokios patirtys būdingos ne jiems vieniems, leidžia pasijusti ne tokiems vienišiams. Kaip vėliau įvardijo iš manęs interviu ėmęs žurnalistas Karolis Vyšniauskas¹¹⁶ – tekstas buvo tapęs „internetiniu hitu“. Jis pasiekė apie 50 tūkst. unikalių vartotojų. Poko.lt duomenimis, socialiniame tinkle „Facebook“ nuoroda į straipsnį sulaukė 4 850 reakcijų. Straipsnis buvo perpublikuotas kituose portaluose, išverstas į anglų kalbą ir publikuotas leidinyje „What do people do?“. Žurnalistas Lukas Keraitis straipsnį įvardijo kaip „šiuolaikinio jaunimo veidrodį“ ir pasvajojo kur nors bare jaunų žmonių apsuptyje jį garsiai perskaityti „kaip mūsų kartos manifestą“. Po čia paminėto ir kitų nepaminėtų straipsnių ėmiau sulaukti dar daugiau kvietimų daryti pranešimus įvairiuose viešuose ir privačiuose renginiuose, pasisakyti medijose, prisijungti prie su jaunimu susijusios veiklos ir pan. Šiuo pasigyrimu norėjau parodyti, kad visas šis dėmesys rodo didžiulį šios problematikos aktualumą ne tik jaunimui, bet ir įvairioms visuomenės grupėms bei bandymą suprasti, kas ir kodėl „vyksta“ su „tuo šiuolaikiniu jaunimu“. Tai paskatino likti prie temos ir įvykdyti pradinį savo sumanymą. Tačiau nepaisant to, tyrimas reprezentuoja gana „privilegiuotą“ jaunimo dalį – tuos, kurie, kaip minėjau, turėjo galimybių ir tėvų (bent jau moralinį) palaikymą siekti aukštojo mokslo, taip pat daugiausia socialinių ir humanitarinių disciplinų studentus. Dažnai jie dirba vadinamam kūrybinių industrijų sektoriuje (todėl ir teorinėje dalyje šiai grupei buvo skirta daugiau dėmesio).

Sociologas Mažvydas Karalius vienoje tinklalaidėje kalbėjo: „Man atrodo, kad tarp sociologų kartais yra daroma tokia prielaida, kad atliekant tyrimą tu turi būti kaip kokia muselė ant sienos, nematoma, tarsi tavo

¹¹⁶ Pokalbis, „Žinių radijo“ laidoje „Man 20-keli“. Internetinė nuoroda: <https://www.youtube.com/watch?v=7Q7CCH3pIDw>
Interviu „Verslo žiniuose“. Internetinė nuoroda: <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2017/06/30/y-kartos-tyrinetoja--apie-mokslo-versla-ir-ketvircio-amziaus-krize#ixzz79kHOvi51>

vaidmens tame nėra. Tai aš nesutinku su tuo ir manau, kad tai išvis yra neįmanoma. Fotografas turi fotoaparata, biologas turi mikroskopą, o sociologas turi savo socialinę biografiją, kuri yra jo tyrimo instrumentas. Ir arba tu tai įdarbini, arba tu to neįdarbini. Aš manau, kad to savo vaidmens neįdarbinimas, savo biografijos neigimas, yra trūkumas.“¹¹⁷ Bent jau šiame profesinio gyvenimo etape sutinku su šia pozicija. Tai, kad tyrinėjau grupę, kurios dalimi pati buvau, manau, man padėjo ar bent jau nesutrukdė atskleisti jos narių patirtis, be to, stengiausi sociologės vaidmenį atlikti sąžiningai, save reflektuodama. Svarbu pažymėti ir tai, kad kai ėmiausi nuoseklios duomenų analizės (2021 m.), daugelį asmeninių dilemų jau buvau išsprendusi, tai dar labiau padėjo išlaikyti stebėtojo poziciją. Kita vertus, svarbu pripažinti, kad nesu neutrali kai kurių šiame darbe analizuotų reiškinių atžvilgiu, pavyzdžiui, manau, kad sėkmės naratyvai, kurie veda link „neoliberalaus pervargimo“, tapimo „preke“ ir savo vertės tik pagal ekonominį produktyvumą suvokimo, yra yda, su kuria mes, kaip visuomenė, turėtume „kovoti“, kiekvienas savais būdais. Socialinių mokslų atstovai, tyrinėdami ir kalbėdami viešai apie šiuos reiškinius (netgi jeigu išlaiko tariamą savo neutralumą) irgi prisideda prie šios „kovos“. Aš neutralios pozicijos šiais klausimais neužimu – esu kviečiama ir su dideliu entuziazmu priimu kvietimus skaityti viešas ar privačias paskaitas įvairiuose renginiuose apie šiuolaikiniam miesto profesionalams būdingas nuostatas ir gyvenimo būdą (tarp jų – produktyvumo, konkurencijos, pasiekimų kultūrą), kuris ilgojoje perspektyvoje veda link psichikos sveikatos iššūkių tiek individo, tiek visuomenės lygmeniu. Tikiuosi, kad neįvyko taip, kad asmeninė pozicija paskatino sureikšminti tuos tyrimo dalyvių pasakojimus, kuriuose itin išryškėjo šios temos (stengiausi tą kontroliuoti). Tačiau tai tik vienas iš pagrindinių darbe išryškėjusių aspektų, o kadangi darbas nėra kiekybinės metodologijos – nesiekiu generalizuoti, kokios patirtys ir iššūkiai yra paplitę labiausiai.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad tai, jog tyrimo dalyviai dalijosi savo gyvenimo kančiomis, kalbėjo apie tai, kas jiems, kaip jauniems žmonėms, „skauda“, nereiškia, kad, paklausus apie gyvenimo „džiaugsmus“, jie nebūtų savo gyvenime jų radę. Tačiau mano tyrimo objektas – būtent „tamsioji“ besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio pusė.

¹¹⁷ 72 atspalviai. 2023. Tyrėjas Karalius: kultūristės yra stiprios asmenybės, nepaklūstančios visuomenės padiktuotam moters gyvenimo scenarijui. LRT. Internetinė nuoroda: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000302006/72-atspalviai-kulturistes-stiprios-asmenybes-nepaklustancios-visuomenes-padiktuotam-moters-gyvenimo-scenarijui>

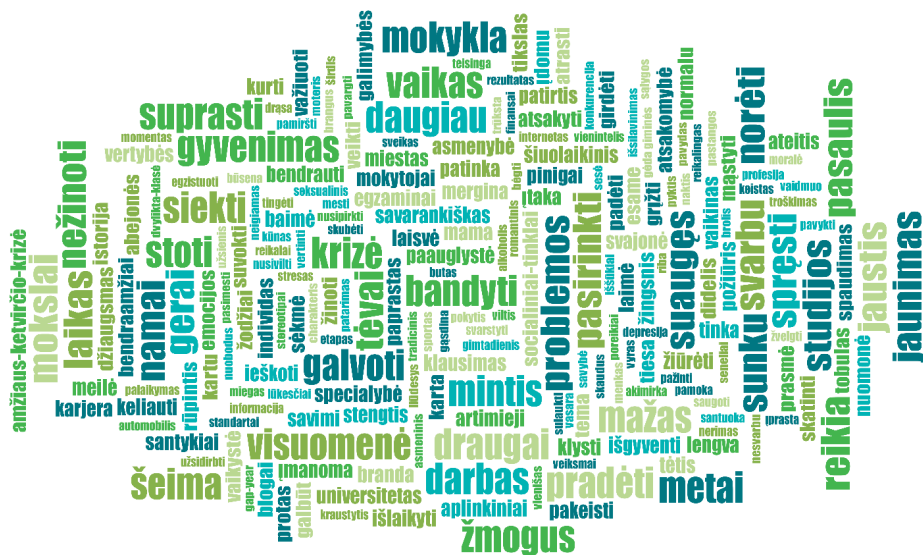
3.5. Įvadas į tyrimo rezultatus. Kaip atrasti save, tapti sėkmingam, finansiškai nepriklausomam ir patirti jaunystę?

Didžiąją dalį atrinktų rašto darbų galėčiau apibūdinti kaip išsamius ar tik fragmentiškus autobiografinius pasakojimus apie savo kelią nuo mokyklos baigimo iki dabartinių studijų laikotarpio ir šiame kelyje kilusius jų gyvenimą, savijautą reikšmingai veikusius iššūkius¹¹⁸. Vieni jaunuoliai koncentravosi į paskutiniuosius metus mokykloje, ypač laiką po brandos egzaminų, kai reikėjo apsispręsti dėl tolesnių planų, ir trumpai aptarė, kaip tuo metu priimtas sprendimas paveikė dabartinį gyvenimą. Kiti, vos užsiminę apie mokyklos ir jos baigimo etapą, daugiausiai dėmesio skyrė vėlesnėms patirtims. Dar kiti vienodai dėmesio skyrė visiems etapams, kadangi dar mokykloje kilusios įtampos bei dilemos ne tik kad vėliau neišsisprendė, bet dar ir pagilėjo arba jas pakeitė naujos. Buvo studentų, kurie pasakojo tik apie dabartiniame gyvenimo etape aktualius dalykus, niekaip jų nesiedami su praeitimi. Dalis tyrimo dalyvių analizavo konkrečias juos dominusias temas, kurios, jų manymu, svarbios kalbant apie šiuolaikinį jaunimą, pavyzdžiui, socialinių tinklų vaidmenį, polinkį lygintis su bendraamžiais, pareiškė savo poziciją, susiejo su asmeninėmis patirtimis.

Reflektuodami savo patirtis 79 tyrimo dalyviai įvardijo, kad kažkuriuo metu patyrė (ar tyrimo metu vis dar patiria) krizę ar jos apraiškas¹¹⁹. Kiti šios sąvokos nevartojo savo būsenoms įvardyti, bet kalbėjo apie labai panašias patirtis kaip ir pirmieji (pavyzdžiui, vieni jautė nuolatinį pinigų trūkumą ir nerimą, ar pavyks rasti patinkantį darbą su jiems patraukliu atlyginimu, bei įvardijo, kad tai pagrindinė jų krizės priežastis, kiti kalbėjo apie tą patį, tačiau krizės sąvokos nevartojo, nors minėjo, kad dėl to išgyvena labai sunkias būsenas).

¹¹⁸ Iššūkiai sinonimiškai vartojami su sunkumais, problemomis, įtampomis, dilemomis.

¹¹⁹ Kai kurie tyrimo dalyviai nežinojo, ar gali savo būseną įvardyti kaip tokią, ar jų išgyvenamų dalykų pakanka, kad tai jau būtų laikoma „krize“, kai kurie vengė tokio įvardijimo, nes manė, kad kitiems būna ir blogiau.

3 paveikslas. Žodžių debesis¹²⁰

Pagrindinius jaunų žmonių iššūkius pasirinkau atskleisti per keturis svarbiausius tyrimo dalyvių tekstuose išryškėjusius trečiojo gyvenimo dešimtmečio siekius¹²¹ (žr. 4 paveikslą), kurie apibendrina tam tikras specifines įtampas, dilemas, problemas. Bandymas įgyvendinti šiuos siekius, ypač juos suderinti tarpusavyje, kėlė daug prieštaravimų, dilemų, įtampų, kompromisų, kas dažnu atveju ir lėmė krizines patirtis.

¹²⁰ Žodžiai yra standartizuoti į daiktavardžio, būdvardžio ar veiksmažodžio bendrąsias formas, tačiau skaičiuotos visos galimos gramatinės žodžių formos. Pavyzdžiui, žodis „draugai“ apima visas tekste pasitaikiusias gramatines formas, atsižvelgiant į daugiskaitą, vienaskaitą, daiktavardį, būdvardį, linksnius: draugas, draugus, draugeliai, draugystė, draugiškas, draugauti ir kt. Kai kurie žodžiai skaičiuoti įtraukiant ir sinonimus, pavyzdžiui, po žodžiu „tėtis“ įtraukta tėtis, tėvas; „mama“ – mama, motina; „socialiniai tinklai“ įtraukta „Facebook“, „Instagram“, „Youtube“, „Twitter“ ir kt; *gap-year* – atotrūkio metai, metų pertrauka ir pan. „Jaustis“, o ne „jausmai“, nes dažniau buvo vartojamas veiksmažodis, o ne daiktavardis.

¹²¹ Poreikius, tikslus, troškimus, norus.

4 paveikslas. Pagrindiniai rašto darbuose išryškėję trečiojo gyvenimo dešimtmečio siekiai

Norėdama atskleisti jaunų žmonių egzistencinius prieštaravimus, susijusius su pirmiau aptartais siekiais, taip pat pasitelkiau dvi gausiai jaunų žmonių vartotas metaforas – „širdies ir proto balso“ – kurios padės perteikti dažno studento kasdienybėje vykusią „kovą“ tarp skirtingų požiūrių, perspektyvų. Šias perspektyvas buvo stengiamasi suderinti, o nepavykus suderinti – nuspręsti, kuri yra svarbesnė, ir būtent į ją reikėtų atsižvelgti priimant sprendimus, pavyzdžiui, ką veikti po mokyklos baigimo, ar nutraukti netenkinančias studijas, ar išeiti iš darbo ir pan. Ypač sunku buvo tada (o tai buvo dažniausi atvejai), kai vienas iš šaltinių – būtent „širdies balsas“ – lemtingu momentu nesiųsdavo jokių signalų, siųsdavo skirtingus arba atrode niekaip nesuderinamas su „proto balsu“. Visais šiais atvejais situaciją dažnai dar labiau apsunkindavo „proto balsui“ atstovaujančių ir pastiprinančių veikėjų spaudimas bei lūkesčiai.

Galbūt skaitytojas (kaip iš pradžių – ir aš) jau spėjo pagalvoti, kad „proto ir širdies balso“ perskyra jau senokai tapusi populiariosios psichologijos, savipagalbos mokytojų kliše, taip pat dirbtinai supriešina iš tikrųjų labai susijusius dalykus. Tačiau, mano manymu, ši dar XVII a. filosofo Blaise Pascalio apsvastyta proto ir širdies tvarka gana taikliai perteikia jaunų žmonių gyvenime kylančias dilemas, ryškiausias įtampas ir įtakas priimant

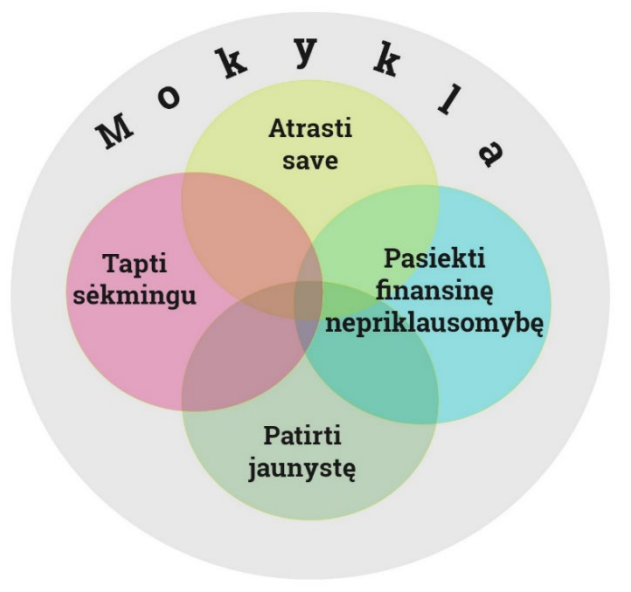
sprendimus, todėl pasitelkiau jas kaip analitinius įrankius. Pascalis rašė, kad „širdis turi savo paskatų, kurių nežino protas. Mes pažįstame tiesą ne tik protu, bet dar ir širdimi“ (Pascalis 1997: 91), ir kad būtent intuicija besiremiantis pažinimas gali atpažinti tokius dalykus kaip meilė, gėris, grožis ir kt. Dalis tyrimo dalyvių, reflektuodami savo patirtis, pasitelkė būtent šią priešpriešą.

Remiantis jaunų žmonių samprotavimais, „širdies balsas“ linkęs atstovauti siekiui būti savimi (ir siekiui patirti jaunystę bei „tikrą gyvenimą“) interesams. Jis remiasi jausmais, intuicija, yra tarsi „vidinis kompasas“. Kaip viena tyrimo dalyvė apibūdino, tai tarsi „*vidaus girdėjimas*“, kuris „*transliuoja autentišką mane*“ (pagal kai kuriuos – „*tikrąjį Aš*“), kuris siekia tikrumo, nuoširdumo su savimi. Būtent „širdies balso“ siunčiami impulsai jaunų žmonių dažniausiai buvo vertinami kaip atspindintys jų savastį. „Proto balsas“ savo ruožtu labiau atstovauja išgyvenimo (finansinės nepriklausomybės, materialinės gerovės), taip pat siekiui tapti sėkmingam interesams. Šis balsas labiau susijęs su intelektu – loginiu, racionalių, kritiniu mąstymu, kurį labai dažnai pastiprindavo ar jam atstovaudavo tėvai, kiti suaugusieji. Skirtumą tarp „širdies ir proto balso“ geriausiai iliustruoja Paulės ir Karolinos samprotavimai:

„<...> vis tiek tie iš vidaus einantys dalykai daugiau pasako apie tai, koks tu esi, ko tau reikia, kame tu būsi laimingas, o ne tie dalykai, kur tu racionaliai sudedi plusus ir minusus ir susumavęs pasirenki. . Man tai visad atrodė kažkoks robotizmas.“ (Paulė)

„Per pirmą susitikimą [su psichologe] darėme tokį pratimą, kur ji sakė saulė/mėnulis, dainuoti/groti, kava/arbata ir greitai, nemąstant turėjau atsakyti savo pasirinkimą. Galvojau, ką mes čia darom? Bet kuo toliauėjome per klausimus, tuo vis aiškiau pradėjau jausti krūtinėje ir iš karto suspurdėdavo atsakymas. Kažkur aplink saulės rezginį. Iki tol viską bandydavau spręsti logiškai išmąstydam. Net ir to „vidinio balso“ man buvo sunku klausytis, nes jam neturėjau loginio paaiškinimo. Po seansoėjau gatvę ir su savimi žaidžiau tą žaidimą, bandžiau pajausti, ko noriu šią akimirką. Tai buvo pirmieji bandymai ir tiesa, sėkmingi. Aišku, dar būna su tuo problemų, smegenys mėgsta uždominuoti, užgošti, bet tikiu, kad su laiku tai tik gilėja.“ (Karolina)

Norėčiau atkreipti dėmesį, kad ši jauniems žmonėms patraukli priešprieša gali liudyti terapinės kultūros¹²², kuriai atstovauja populiariosios psichologijos atstovai, savipagalbos mokytojai, nuomonės formuotojai ir kuri nuolat aptinkama populiariojoje kultūroje, masinėse medijose – kine, muzikoje, literatūroje, socialiniuose tinkluose, reklamoje ir kt., poveikį jaunų žmonių mąstymui, savęs ir pasaulio vertinimui. Kaip parodė emocijas tirianti sociologė Giedrė Plepytė-Davidavičienė, savęs pažinimas, tikrų norų supratimas, gerų sprendimų priėmimas šiame diskurse yra paremtas emocijomis ir jausmais, patinka – nepatinka principu (Plepytė-Davidavičienė 2023: 152). Emocijos tampa ne tik pasirinkimų pasekmėmis, bet ir priežastimi daryti vieną ar kitą pasirinkimą tiek kasdienėmis, tiek lemtingomis gyvenimo aplinkybėmis. Emocijos padeda atskirti „tikrą“ norą nuo „netikro“, „tikrąjį“ Aš nuo „netikro“ savęs ir pan. Racionalumas priimant sprendimą dažnai nustumiamas į antrą planą.

5 paveikslas. Mokykla kaip svarbus amžiaus ketvirčio krizės formavimosi kontekstas

¹²² XXI amžiaus pradžioje laimės mokslo plėtra, psichologijos institucionalizavimas suformavimo naują kultūrą, kurią sociologai vadina terapine kultūra, kurioje iškeliamas atskiros individo svarba, jo autonomijos ir laisvės siekis, noras patenkinti savo poreikius bei patirti malonumus. Laimės siekis, „darbas su savimi“, nuolatinis tobulėjimas, „vidinio pasaulio“ puoselėjimas čia tampa vienu iš pagrindinių kiekvieno asmens gyvenimo tikslų (Plepytė-Davidavičienė 2023).

Pagrindinis, ryškiausiai jaunų žmonių refleksijose atsiskleidęs siekis – būti savimi. Dažniausiai tai reiškė savirealizaciją patinkančia veikla (studijos, darbas ar bent laisvalaikis). Tokios veiklos neturėjimas ir nesėkmingos jos (vadinasi – ir savęs) paieškos, įkyrios, varginančios abejonės, blaškymasis tarp potencialių alternatyvų, negebėjimas priimti sprendimų ir ką nors pasirinkti buvo vieni iš dažniausių jaunuolių darbuose reflektuotų iššūkių. Šis siekis ir su juo susiję iššūkiai aptariami 3.6. skyriuje „*Kaip atrasti save? „Nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančioje suspenduotas gyvenimas*“.

3.7. skyriuje „*Bandymas (ne)būti tuo, kuo būti (ne)nori*“ aptiriamos patirtys jaunuolių, kurie pasirinko alternatyvius tradiciniam linijiniui karjeros keliui sprendimus – po mokyklos baigimo pasirinko atotrūkio metus ar nutraukė studijas. Daugumos ankstesnes studijas nutraukusių tyrimo dalyvių pasakojimuose būtent „strigimas“ nepatinkančiose studijose, ėjimas link sprendimo jas nutraukti ir šio sprendimo įgyvendinimas buvo centrinė pasakojimo apie patirtą krizę ašis. Tiek studijų nutraukimą, tiek atotrūkio metus galima vertinti kaip jaunų žmonių bandymą nebūti tuo, kuo būti nenorėjo, ir kartu pastangą būti tuo, kuo būti norėjo (ar bent pasiryžimą tai išsiaiškinti).

Antrasis jauniems žmonėms svarbus siekis – tapti finansiškai nepriklausomam. Dalies tyrimo dalyvių pasakojimuose atsispindėjo nerimas, abejonės, ar jų gyvenimo vizija bei save realizuoti padedantis darbas suderinamas su finansiniu savarankiškumu, galimybėmis užsitikrinti tenkinančią materialinę padėtį. Kai kurie, ypač darbo rinkos tendencijomis besidomintys ar darbo patirties jau turintys, jauni žmonės nuogaštavo, kad galimybės „užsidirbti“ iš jiems patinkančios veiklos atrodo labai ribotos. Juos gąsdino realybė, kurioje norint išgyventi gali tekti dirbti nedžiuginančius ir, jų požiūriu, beprasmius – „*sielą trupinančius*“ – darbus. Abu variantai – tiek užsiimti nepatinkančia, bet užsidirbti leidžiančia veikla, tiek dirbti patinkančią, bet išgyventi neleidžiantį darbą – skatino beviltiškumo ir neteisybės jausmą. Tačiau trečiasis variantas, kuris kai kuriems atrodė realiausia perspektyva – dirbti nepatinkančią ir mažai mokamą darbą – kėlė „*siaubą*“. Finansinio savarankiškumo aspektai itin susipina su dar dviem labai svarbiais jaunų žmonių siekiais – patirti jaunystę ir tapti sėkmingiems, reikšmingą socialinį statusą pasiekusiems (arba atvirkščiai – su bandymu atsispirti vyraujantiems sėkmės naratyvams ir užtikrintai, drąsiai kurti savo autentišką gyvenimą, nepaisant socialinio pripažinimo perspektyvų). Šie trys siekiai ir su jais susiję iššūkiai pristatyti skyriuje 3.8. „*Kaip tapti sėkmingam?*“ ir skyriuje 3.9. „*Kaip*

patirti jaunystę bei išgyventi? Pernelyg niūri egzistencija tokiaame amžiuje: „esame per jauni būti tokie seni““.

3.10. skyrius *„(Paskutinieji) metai mokykloje kaip lemtingas gyvenimo etapas: slenkstis į „tikrą gyvenimą“, suaugusiojo kelią ir amžiaus ketvirčio krizę“* skirtas tyrimo dalyvių mokyklos patirtims, kurios, jų pačių vertinimu, yra labai svarbios norint suvoki trečiajame gyvenimo dešimtmetyje kylančius sunkumus, aptarti. Šiame skyriuje į tam tikras Lietuvos švietimo sistemai būdingas ypatybes, vyraujančias normas ir ugdymo principus žiūrima kaip į amžiaus ketvirčio krizės formavimosi kontekstą, kuriam dėmesio neskyrė nė vienas teorinėje dalyje aptartas amžiaus ketvirčio krizę tyręs autorius. Amžiaus ketvirčio krizės tyrėjai daugiausiai dėmesio skiria ir krizę sieja su iššūkiais, kurie susiję su perėjimu iš švietimo sistemos (dažniausiai – universiteto) į darbo rinką ir apskritai – „tikrą gyvenimą“, kuris neva prasideda galutinai „išėjus“ iš švietimo sistemos (arba kaip teigė Robinsonas, krizė susijusi su bandymu „išeiti“ iš besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio). Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad krizė susijusi ir su „įžengimu“ į besiformuojančio suaugusiojo tarpsnį, „išėjimu“ į „tikrą gyvenimą“ po mokyklos baigimo (o bręsta dar anksčiau).

3.11. skyriuje *„Kompromisų laikas: keturių tyrimo dalyvių gyvenimas praėjus 4–8 metams“* pristatoma, kaip susiklostė keturių tyrimo dalyvių gyvenimas praėjus 4–8 metams nuo rašto darbų rašymo laikotarpio, analizuojama, kaip jie sprendė kylančius iššūkius bandydami įgyvendinti skirtingus gyvenimo siekius. 3.12. skyriuje *„Sociologija kaip terapija ir sąmoningumo ugdymas“* apsvartomas tyrimo metu išryškėjęs sociologijos terapinis ir sąmoningumo ugdymo vaidmuo, o 3.13. skyriuje *„Tyrimo rezultatų apibendrinimas ir aptarimas“* apibendrinami ir aptariami tyrimo rezultatai.

3.6. Kaip atrasti save? „Nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančioje suspenduotas gyvenimas

Pagrindiniai jaunų žmonių refleksijose atsiskleidę iššūkiai vienaip ar kitaip buvo susiję su jiems svarbiausiu siekiu – atrasti save (ar kaip įvardijo tyrimo dalyvė Jotėja – noru „išsipildyti“, „įgyvendinti save“). Studentų samprotavimuose išryškėjo nuostata, kad tik jausdamasis savimi žmogus gali gyventi autentišką, visavertį, prasmingą ir laimingą gyvenimą, jaustis „tikrai gyvas“, „gyvenantis, ne tik egzistuojantis“, „kvėpuojantis pilnais plaučiais“. Jeigu žmogus nesijaučia esantis savimi, vadinasi, jam reikia pažinti save, išsiaiškinti, kas jam suteiktų buvimo savimi jausmą, dažniausiai tai reiškė – atsakyti į klausimą „ką aš noriu veikti gyvenime?“. Dauguma tyrimo dalyvių

savęs atradimą pirmiausia siejo su tinkamu profesijos, karjeros krypties, „gyvenimo veiklos“ pasirinkimu¹²³. Jauni žmonės troško gyvenime užsiimti jų asmenybę atspindinčia, save realizuoti leidžiančia ir svarbiausia – patinkančia, džiuginančia, prasmės jausmą suteikiančia, įdomia, tobulėti skatinančia veikla, kurioje juos suptų pasaulėžiūra, vertybėmis, interesais panašūs žmonės, „*tarp kurių gera būti ir skleistis*“.

Kaip tyrimo dalyviai įvardijo, tai turi būti „*manybiška*“, „*tikrai mano*“, „*sava ir mano*“ veikla – užsiėmimas, su kuriuo žmogus norėtų tapatintis, kuris atspindėtų „*kas tu toks esi, kokia tavo esmė*“. Jaunų žmonių įsivaizdavimuose buvimą savimi išpildanti veikla pirmiausia turėtų atliepti „širdies balsą“, t. y. užsiimdami atitinkama veikla jie turėtų jausti, kad pagal „*vidinį kompasą*“ užsiima tuo, kuo užsiimti ir turėtų. Entuziastingas įsitraukimas į veiklą, jaučiamas įkvėpimas, energija, „*degimas aistra*“ dažnam atrodė rodiklis, įspėjantis, ar žmogus tikrai savo vietoje („*<...> tu tame esi ir tave tai tiesiog veža*“).

Tokios veiklos neturėjimas ir nesėkmingos jos (vadinasi – ir savęs) paieškos, taigi ir krypties, kurios link tada reikėtų judėti (pirmiausia, pasirenkant atitinkamas studijas, tada galvojant apie konkretaus darbo galimybes), įkyrios, varginančios abejonės, blaškymasis tarp potencialių alternatyvų (veiksmais ar tik mintyse), negebėjimas priimti sprendimų ir ką nors pasirinkti buvo vieni dažniausių jaunuolių darbuose reflektuotų iššūkių. „*Savęs neradimo*“ būseną, kuri reikšmingai veikė dalies jaunų žmonių kasdienybę, pasirinkau įvardyti „nežinau, ko aš iš *tikrųjų* noriu“ kančia (toliau vartosiu sutrumpintai – „nežinios kančia“), kurią ir aptarsiu šiame skyriuje. Pradėsiu nuo Merūnos citatos, kuri labai taikliai apibūdino daugumos šią kančią patyrusių jaunuolių išgyvenimus.

„Labai keistas jausmas, kad vienu metu apėmė net toks kažkoks egzistencinis šleikštulys, norėjosi vėmti nuo to nuolatinio kudakavimo „Ko aš noriu? Nežinau. Ko aš noriu? Nežinau... Tai ko po galais aš iš tikrųjų noriu? Nežinau...“.
<...> Atrodo, galiu būti bet kuo tik imk ir rinkis, kad tiek daug visko aplink, tiek variantų, tiek multivisatų, o aš nežinau, ko noriu. Man tai tebekelia siaubą. Rašydama dabar visa tai rodo, kad fiziškai jaučiu tą vimdantį jausmą gerklėj. <...> tai yra literally kankynė.“

¹²³ Kai kurie manė, kad tas supratimas gali ateiti tarsi natūraliai, netikėtai, nieko specifiško nedarant. Kitiems atrodė, kad reikia pažinti save ir visokias galimybes ir tada „ateis jausmas, kuri veikla yra būtent tavo“.

neužtikrinti savo pasirinkimu, abejojo, ar studijuojamas dalykas jiems tinka ir patinka, arba labai greitai, kai kurie vos per pirmą studijų mėnesį, jomis nusivylė, suprato, kad pasirinktoje karjeros kryptyje jie savęs nemato, tačiau dvejojo, kaip elgtis toliau, nesiryžo nutraukti mokslų, jautėsi tarsi įstrigę netenkinančioje situacijoje.

Karjeros krypties, pasirinktų studijų persvarstymas buvo būdingas daugeliui: dažniausiai jauni žmonės stengėsi įvertinti savo pasirinkimą būtent per „širdies balso“ perspektyvą („*Atsakymo tikslaus neturiu kodėl, tiesiog jaučiau, kad esu ne ten*“; „<...> *visa esybe jaučiu, kad tai ne mano kelias*“), tačiau buvo ir tokių atvejų, kai studijomis patenkinti ir „širdies balsą“ jautęsi atliepę studentai taip pat kvestionavo pasirinkimą, nes apėmė abejonės dėl darbo perspektyvų, galimybių užsidirbti pasirinktos specialybės srityje („<...> *kad ir kaip banaliai skambėtų vis dažniau negaliu išvengti minčių, ar nekils problemų dėl elementariai tiesiog išgyvenimui būtinų pinigų*“). Daugumos ankstesnes studijas nutraukusių tyrimo dalyvių pasakojimuose būtent „strigimas“ nepatinkančiose studijose, ėjimas link sprendimo jas nutraukti ir šio sprendimo įgyvendinimas buvo centrinė pasakojimo apie patirtą krizę ašis. Nė vienam studijas nutraukusiam jaunuoliui nebuvo lengva tam pasiryžti dėl įvairių priežasčių, bet dažniausiai dėl to, kad nežinojo, ką veikti vietoje to, todėl studijos atrodė visiems priimtinas būdas „*prastumti nežinomybės laiką*“. Galima teigti, kad dalis jaunuolių susidūrė su anksčiau gyvenime padaryto sprendimo, ką veikti po mokyklos baigimo, padariniais – jau tada dalies abiturientų išgyventa nežinia niekur nedingo, tik dar labiau ėmė slėgti¹²⁵. Tačiau panaši būseną buvo būdinga ir tiems, kurie stodami gerai žinojo, ko nori, tačiau iš arčiau susipažinus su studijuojamu dalyku situacija pasikeitė.

Studijų nutraukimo patirtis analizuoju skyriuje „Bandymas (ne)būti tuo, kuo būti (ne)nori“, o šiame skyriuje atskleisiu jaunų žmonių kasdienybę, kurioje nežinios kančia egzistavo lyg nuolatinis, gyvenimą apsunkinantis, frustraciją ir nepasitenkinimą keliantis, atsipalaiduoti neleidžiantis ir įsijausti į gyvenimą trukdantis fonas.

¹²⁵ Kalbant apie Robinsono amžiaus ketvirčio krizės modelius, galima sakyti, kad, viena vertus, jauni žmonės išgyveno „užstrigimo išorėje“ krizę – tai, kad pasirinko jų netenkinančias studijas, kėlė nerimą, kaip jiems pavyks įgyti išsilavinimą, „baigti mokslus“. Kita vertus – jie jau jautėsi įstrigę įsipareigojime, kuris, jei ir toliau bus nuspręsta jame likti, truks bent 4 metus, tad šią būseną būtų galima matyti ir kaip „užstrigimo viduje“.

Kai jauni žmonės nuolat kvestionavo esamą situaciją, abejojo, nebuvo užtikrinti dėl savo norų ir sprendimų, tada buvo lengvai blaškomi nepastovių nuotaikų ir emocijų, kitų žmonių nuomonių, socialiniuose tinkluose matomų neva laimingų ir savo gyvenimu besidžiaugiančių bendraamžių istorijų. Kai kurie tyrimo dalyviai pasakojo dažnai išgyvenę būseną, kai vieną dieną atrodo, kad jau tikrai žinai, ko nori ir kas tau patinka, tačiau po kelių dienų ar savaitių viskas pasikeičia. Tai lėmė polinkį mėtytis tarp skirtingų tikslų ir veiklų. Jeigu išbandžius kažką, kas atrodė „*pagaliau bus tikrai tavo*“, arba apsibrėžus naujus siekius galiausiai ir vėl grįždavo abejonės, tada apimdavo nusivylimo, beviltiškumo, menkavertiškumo, kaltės, kad iššvaistytas laikas ir energija, jausmai, nuovargis. Iš kai kurių studentų pasakojimų matyti, kad savęs paieškos, bandymas „*suprasti, kas esi*“ buvo patiriamas kaip varginantis užsiėmimas.

„Save mačiau kaip interjero dizainerę ir norėjau to mokytis, aplinka pradėjo dovanoti knygas susijusias su šia profesija, patikėjau, kad noriu to. Tačiau neilgam. Vėliau plaukdama baidarių žygyje sužinojau apie web dizainą. Netruko ilgai, kol užsimaniau jo ir tikrai galvojau, kad čia tai jau mano vieta. Sąžiningai kasdien važinėdavau į Mažvydo biblioteką ir ten mokiausi internetinio dizaino. Buvau tikrame pasimetime, nes kažkas kažkur papasakoja įdomiai, su energija ir vidine ugnele ir aš pati to užsinoriu bei pradėdu tikėti, kad ir man tai reikalinga ir naudinga, nors tai nekilo iš mano vidaus, o ateidavo iš išorės. <...> Mane nuolat lydėjo didelis pasimetimas, blaškiausi, kažkoks „kapstymosi“ metas buvo. <...> Jau po pirmo susitikimo [su psichologe], gerai išsiverkusi, supratau, kad labai ilgai sau melavau. Kažkas manyje atlaisvėjo ir atėjo aiškus žinojimas, kad tikrai nebūsiu nei interjero, nei web dizainere. Toje srityje mane sužavėjo įdomūs žmonės, kurie tuo užsiima, tiesiog norėjau būti viena iš jų. Bet ar tai siejosi su mano vidiniais troškimais? Ne.“
(Karolina)

„Visko tieeek daug ir visko taaaip norisi (na ne visko.. bet kai esi asmenybė kuriai daug kas įdomu tai ir metais <...> absoliučiai sekinanti karuselė. <...> norisi rezervuoti save tam jau tikrai TAM dalykui“ (Julija)

„Aš visą laiką blaškiausi <...>. Vieną dieną ištinka AHA momentas, kažkuo užsidegu, net keliais variantais, atrodo

negaliu apsispręst, kitądien pagalvojus apie bet kurį net skrandžio turinys sukildavo. “ (Upė)

„Taip pat nelabai gelbėja ir be galo didelė pasirinkimų gausa. <...> nuo to pasidaro tik dar sunkiau apsispręsti. Aš taip pat susidūriau su šia problema. “ (Augustė)

„Galvoji, naktimis nemiegi, paraudusios akys, begalė darbų: visokios organizacijos, kelionės, dešimtys naujų žmonių, vėl nemiga, <...> vien tam, kad suprastum, kas esi“. (Darija)

Nežinia, abejonės dėl dabartinio gyvenimo jauniems žmonėms kėlė nerimą ir dėl ateities. Jeigu nesi apsisprendęs, užtikrintas šiuo metu, neišskios pasidaro ir ateities perspektyvos. Kai kuriems įtampą smarkiai paaštrino būtent neiškumas, kiek laiko truks ta nežinia, kuri tarsi suspendavo gyvenimą esamajame laike ir neapibrėžtume, kartu jaučiant bėgantį laiką, kuriame tu lieki tik stebėtojas, o ne aktyvus dalyvis. Neapibrėžtumas dėl pasimetimo būsenos trukmės apsunkino ateities planų kūrimą, neleido „*pradėti savo gyvenimo*“, kėlė jausmą, kad esi „*kaip pakibus ore visą laiką*“. Kai kurie jauni žmonės, nors ir jautėsi „įkalinti“ dabartyje, tačiau tuo pačiu metu dėl nuolat patiriamo nerimo negalėjo mėgautis „*čia ir dabar*“ buvimu, atsipalaiduoti, patiriamas laiko spaudimas tarsi nuolat primindavo, kad jie *kažkur* nespėja ir reikia *kažką* daryti. Šį įspūdį sustiprindavo socialiniuose tinkluose praleistas laikas: tyrimo dalyviai kasdien stebėjo bendraamžių kasdienybę, kuri atrodė gausi įvairios veiklos, įspūdžių, patyrimo, bendravimo – tai kėlė jausmą, kad jie nuo pastarųjų atsilieka (net tais atvejais, kai patys gyveno aktyvų gyvenimą).

„<...> jeigu kas nors pasakytų, kad tai truks penkis metus, man būtų turbūt būtų žymiai lengviau gyventi, nei tai truktų tik metus, bet aš nežinočiau, kad tai baigsis po metų. <...> Tu negali pradėti savo gyvenimo. “ (Agota)

„Ir norisi pagreitinti tą sužinojimą, kad ateitų kažkoks nušvitimas ir kartais pagaunu save visišką kankynę, kai atrodo nori kažkokį pagreitinimą padaryt nu nes nebegali daugiau laukti ir švaistyti savo gražiausių metų kažkokiems nežinojimams. <...> Va čia Jums ir yra amžiaus ketvirčio krizės pavyzdys. <...> Kartais netgi pykstu ant savęs – nu ko tu, Jotėja, nežinai??? Davai sužinok, davai negaištam laiko!!!“ (Jotėja)

Laiko dimensija jaunų žmonių refleksijose pasirodė svarbi ir dar keliais atžvilgiais. Kai kuriems jaunuoliams buvo apmaudu neišnaudoti savo jaunystės potencialo, jiems norėjosi kuo greičiau skirti savo laiką ir energiją „savo dalykams“ – „širdies balsą“ atliepiančiai veiklai per studijas, darbą ar bent laisvalaikį. Kai kurių tyrimo dalyvių samprotavimuose matomas įsitikinimas, kad labiausiai mėgautis „savo dalykais“ gali jauname amžiuje, kuris buvo įvardijamas kaip „gyvenimo viršukalnė“, „gražiausi gyvenimo metai“, „gyvybingiausios, energingiausios dienos“, „vieninteliai geri metai gyvenime“, „energijos pikas“. Be to, būdamas jaunas turi daugiausiai galimybių eksperimentuoti su įvairiomis alternatyvomis, bandyti įgyvendinti „beprotiškiausias idėjas“, ištikus nesėkmei ar tiesiog persigalvojus kardinaliai keisti savo pasirinkimus. Dažnam apie tai rašusiam tyrimo dalyviui atrodė, kad su amžiumi potencialiai pasiekiamų gyvenimo pasirinkimų alternatyvų mažės – „skirtingų gyvenimų multivisatos trauksis“ – tad buvo gaila neva prarandamų galimybių.

Jotėja labai vaizdingai aprašė savo, kaip daug energijos ir pasitikėjimo savimi turinčio, bet nežinančio, ko nori, jauno žmogaus patirtį. Merginos svarbiausias krizės komponentas man pasirodė apgailestavimas, savigrauža ir frustracija dėl to, kad, pasak jos, gyvybingiausiame amžiaus tarpsnyje ji negali užsiimti dalykais, kurie padėtų „prasmingiau išsipildyti“, „įgyvendinti save“ ir kartu iki galo patirti gyvenimą ir jaunystę. 23 metų mergina trejus metus dirbo tarptautinėje kompanijoje, kūrė reklaminius tekstus bei rinkodaros strategijas žinomiems prekių ženklams. Po vienerių darbo metų Jotėja suprato, kad tokio pobūdžio darbe ji savęs nemato: nors darbovietė materialiniu atžvilgiu patenkino visus jos poreikius, tačiau veiklos sritis – prisidėti prie prekės ženklų, kurie jai pačiai net nepatiko, sėkmės – jai nesuteikė prasmės ir savirealizacijos jausmo. Merginai atrodė, kad darbas neatspindi jos asmenybės, polinkių, vertybių ir, išskyrus verslą, neatneša visuomenei naudos. Darbą Jotėja derino su filologijos studijomis, kurias pasirinko nutraukusi pirmąsias nepatikusias studijas ir kuriomis taip pat buvo nusivylusi. Netenkinančios situacijos mergina nekeitė pirmiausia todėl, kad nežinojo, kas jai patiktų ir būtų geresnė alternatyva, jai buvo svarbu, kad kitas bandymas tikrai būtų „manybiškas“, t. y. kad kito darbo ar studijų pasirinkimas remtųsi „širdies balsu“, kuris tuo metu tylėjo. Kol nebuvo apsisprendusi dėl tolesnių savo planų, ji jautėsi „tokia kaip pakibus ore visą laiką“:

„Sėdi tam darbe ir visu kūnu jauti kaip bėga gyvenimas pro šalį, savigraužiška karščio banga pareina per krūtinę suvokus,

kad laikas, kai man 23 jau niekada nebegriš, kad dabar gyvenu gyvybingiausias, energingiausias dienas, esu gražiausia, galėčiau būti ir drąsiausia, galėčiau mėgautis gyvenimu, siurbti kibirais, bet viso to neišnaudoju, nes sėdžiu darbe ir studijose, kurios nedžiugina, kurios išvis nejaudina. <...> Ir vis graužiuosi, kad neišnaudoju viso to savo potencialo dabar, o ne kada nors ateity, kai nebebūsiu tokiam energijos pike <...> Bijau, kad kai jau kažką atrasiu, gali būti per vėlu. Bet kol kas nedirštu rizikuoti, nes nežinau, kokių būdu išnaudoti tą savo potencialą, ko aš noriu, kas mane išties džiugintų. <...> Dėl to labai sunku išeiti į niekur, kai nežinai, neturi to svajonių plano, ką daryti. <...> Jeigu užsidegu, tai nieks manęs nesustabdys. Nėra ant ko užsidegti. Degtukas yra, o degtuku dėžutės su siera – ne. <...> Pamenu, kaip sėdėjau kavinėje, lijo lietus, pro langą mačiau kaip tirpsta kažkieno nulibdytas sniego senis. Pasijaučiau kaip jis, kad savo nežinojime tirpsta ir mano potencialas, ir galimybės kažkaip prasmingiau išsipildyti, ir dar jaunystė. <...> Man yra labai baisu neįgyvendinti savęs, gaila švaistyti energiją ir jaunas dienas dalykams, kurie nėra manybiški. <...> Ir toks jausmas, kad iki galo negaliu atsiduoti savo darbui, nes vis tiek yra žinojimas, kad kai tik turėsiu alternatyvą, dėl kurios neabejosiu, kai jausiu, kad čia mano, tai tikrai išeisiu.“

Kaip atskleisiu 3.7. skyriuje „Kaip tapti sėkmingam?“, Jotėjos išgyvenamą nežinios kančią švelnino tai, kad esamas darbas, nors ir nepadėjo jai „įgyvendinti savęs“, tačiau bent jau užtikrino kitą labai svarbų jauniems žmonėms dalyką – finansiškai nepriklausomo, gerą darbą turinčio, taigi sėkmingo žmogaus statusą. Patrauklus darbas¹²⁶ leido studentei patogiau laukti „didžiojo atsakymo“ (į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu?“), nuraminti „proto balsą“, padėjo išvengti aplinkos spaudimo, suteikė galimybę kaupti darbo patirtį, socialinį kapitalą ir svarbiausia – išgyventi (finansiniu požiūriu). Kaip skaitysite vėliau, kai kurie tyrimo dalyviai jautė nerimą dėl savo esamo ir būsimos socialinio statuso, pasiekimų visuomenėje. Kai kuriems nerimą sustiprino įsitikinimas, kad, norint kažko pasiekti jų pasirinktose karjeros srityse (ar apskritai šiuolaikinėje darbo rinkoje), reikia kuo anksčiau ugdyti reikiamas kompetencijas, įgyti praktikos, darbo patirties, megzti pažintis.

¹²⁶ Jos manymu, kitiems žmonėms jos darbas atrodė patrauklus.

Pasak jų, vėliau įsitraukus į darbo rinką būtų sunkiau pasiekti „kažko ypach reikšmingo“. Kaip rašė Kristupas:

„<...> šou industrijoj ypatingai jei nori būti dėmesio centre ir kažko ypatingai reikšmingo pasiekti, o ne už kadro (bet dažnai net jeigu tik už kadro), reikia pasižymėti kuo anksčiau, čia tikrai netinka tas atvejis, kad baigi bakalaurą <...> ir ieškaisi darbo. Jeigu ateisi peraugęs ir nelaiku atsibudęs kaip Pilypas iš Kanapių tai nuu keistai į tave žiūrės :))) <...> tikrai netenkins atsakymas, kad aj aš nieko neveikiau, nes matote nežinojau ką veikti :))) <...> tie po to ir skundžiasi, kad jokio darbo neranda, bet soriukas seni, kur tu buvai anksčiau?“

Galiausiai, kai kurie informantai reflektavo, kad jų pasimetimas gyvenime tarsi neleidžia jaustis suaugusiais žmonėmis. Šiems tyrimo dalyviams branda asocijavosi su savo tikslų turėjimu ir jų siekimu, darbu bei finansine nepriklausomybe, savarankiškumu, kuris atrodė būtinas ir kitam svarbiam gyvenimo įvykiui – šeimos kūrimui. Taigi, kai esi pasimetęs ir nežinai, ko nori, negali užtikrintai ir kryptingai šių dalykų siekti. Dalis studentų „rimtesnės karjeros“ pradžią, kuri atitinkamai suteikia galimybių kurti šeimą, pirmiausiai siejo su studijų baigimu, tai jiems atrodė kaip būtina įžanga į savarankiškumo kelią. Abejodami dėl pasirinkto dalyko, tačiau nežinodami, ką norėtų studijuoti vietoje to, jie jautė, kad jų savarankiško gyvenimo pradžia nusikelia į vis vėlesnį laiką.

„Aš nenorėčiau būti vyresnė mama kaip kad dabar madinga, man atrodo tėvai turėtų galėti karstyti su vaikais po medžius, turėti pakankamai fizinės energijos ką jau kalbėt apie emocinę <...>. Gal ir nežinau kokių keliu man eiti, bet tikrai gaszdina vis labiau aplankantis suvokimas, jog na nlb matau kad pavyks tai išpildyti iki kokių trim.“ (Vėja)

Ypač daug nusivylimo išreiškė tie tyrimo dalyviai, kurie manė, kad gyvenime jau įdėjo nemažai pastangų ieškodami „didžiojo atsakymo“. Pavyzdžiui, tie, kurie ne kartą jau buvo priėmę sunkų sprendimą nutraukti netekinančias studijas; kurie buvo pasidarę ilgesnę nei metai laiko karjeros pertrauką, išbandę įvairią veiklą ir net pradėję savarankišką gyvenimą (kai kurie jau buvo išsikraustę iš tėvų namų, susiradę darbą), bet vis tiek galiausiai išgyveno nežinios kančią, kuri „nubloškė“ į tą pačią situaciją, iš kurios taip atkakliai buvo stengiamasi išeiti. Bejėgiškumo jausmą iliustruoja Agnietės klausimas „tai ką DAR aš galiu padaryt?!“.

„Kai grįžau po trijų metų Anglijoje nebaigus studijų ir nieko nesusitaupius grįžau į [miestelio pavadinimas] mama juokais man sakė, kad va, apsidaužius per gyvenimo kampus grįžau ten, kur geriausia – į jos glėbį. O man atrodė, kad išvis norėčiau sulysti atgal į motinos gimdą, pasislėpti nuo viso pasaulio. <...> Ko labiausiai trūko tai kažkokio saugumo jausmo ir kad manim pasirūpintų, nes pati rūpintis savimi buvau pavargus.“ (Agnietė)

„Baigus mokyklą mano didžiausias noras buvo tiesiog ištrūkti kuo toliau ir būti savarankiškai. Net savo mokyklos baigime nedalyvavau, nes po paskutinio egzamino dar tą pačią savaitę sėdau į lėktuvą ir išvykau dirbti į Kiprą vasarai, o tiesiai iš ten studijuoti į Angliją. Po dviejų metų mečiau universitetą ir išvykau keliauti penkioms savaitėms. Grįžus nusprendžiau, jog skirsiu dėmesį savo asmeninei ir psichologinei brandai, o universitetas palauks metus. Po tų metų nusprendžiau palaukti dar metus. Atrodo, iš pradžių buvo svarbiausia, kad tik nepatekti į tradicinio gyvenimo pinkles, įrodyti sau ir visiems, kad galima daryti tai, ką nori. Taigi, po mokyklos baigimo praėjo daugiau nei keturi metai. „Palaksčiau“, pamačiau pasaulio, bet dabar atrodo lyg vėl viskas prasideda iš naujo o tas didysis atradimas taip ir neįvyko“. (Elzė)

„Štai, ketvirtį metų iš eilės esu pirmakursė... Gėda jau kam ir besakyti, kad nežinau ko aš noriu. Kad nesuprantu pati savęs. Kad noriu būti viskuo ir niekuo vienu metu. <...> Kaip visgi tapti suaugusia ir pasirinkti būtnet TĄ profesiją. Ir ta profesija ne tik turi būti artima man, bet kartu ir tokia, kuria dižiutuotųsi mano tėvai...“ (Ugnė)

Daliai nežinios kančią išgyvenančių tyrimo dalyvių ne tik buvo sunku prisiversti užsiimti tuo, kuo abejojo, pavyzdžiui, lankyti paskaitas, ruošti seminarus („kasdienės pastangos atlikti užduotis tampa kančia“), bet ir apskritai trūko energijos „gyventi“. Kai kurie pasakojo epizodiškai patyrę „visa apimančią apatiją“, „infantilumo duobę“, „grimzdimą į klampųjį smėlį, iš kurio negali išsivaduoti“, „pakibimą ir virš bedugnės“ arba, kaip įvardijo Kostas, jautėsi „viduje mirę“ – jie neturėjo energijos bei intereso ne tik dalyvauti studijų procese, bet ir apskritai ką nors veikti, kuo nors domėtis. Tuo metu laiką norėjosi leisti pasyviai, dažniausiai tiesiog naudojant įvairias

medijas (žiūrint filmus, serialus, naršant socialiniuose tinkluose ir kt.) arba būnant su draugais. Kai kurie pradėjo dažniau svaigintis, vartoti alkoholį, rūkyti. Dalis jaunuolių reflektavo patys suprantantys, kad toks elgesys tik gilino krizę: jausdamiesi nuo visko pavargę ir nepatenkinti savo gyvenimu jie ieškojo lengvo ir malonaus atsipalaidavimo, pabėgimo, tačiau jis padėdavo tik laikinai. Ilguoju laikotarpiu toks elgesys tik dar labiau išvargindavo, keldavo kaltės jausmą ir atimdavo energiją. Galiausiai, ž pritrūkdavo jėgų ištrūkti iš užburto rato.

„<...> pradėjau nebevaikščioti į paskaitas, tiesiog vakarais žadėdavau sau, kad eisiu, o ryte viskas ko norėdavau, tai gulėti lovoje iki pietų, vėliau būti namie, gal tik vakare išlysti į miestą, ramiai pasėdėt, tuščiai pakalbėt su savo draugėm.“
(Aurėja)

„Visada pagalvodavau, kad galiu gi pakeisti tą savo gyvenimą, kad nesijausčiau kaip „robotas“, bet nieko nedarydavau, kad tai pasikeistų. Nes tikriausiai <...> tiesiog nebuvo to noro, kai galvoji, kad gyvenime daugiau nieko niekada nepasieksi.“ (Zenonas)

„<...> toks jausmas lyg laukiau KĄ PARODYT LIKIMAS. O jis nieko neparodė. Vakarai, prieš kurį laiką buvę pilni nuotykių ir linksmybių pasikeitė į tingias ištisas dienas, nauja pramoga – naujas serialas <...>. <...> nori mesti studijas, nesijauti savoje vietoje, į paskaitas neini ir esi apsisprendęs, kad mesi, bet praleidi egzaminus ir nesugebi nueiti pasirašyti vieno dokumento, kad viską užbaigti. <...> Užsidariau namuose, dienomis miegojau, vedžiojau šunį, gėriau kavą, rūkiau ir tiesiog galvojau, o kas toliau? Prasidėjo ilgesys mokyklos laikų, juk nieko nereikia daryti, nei dirbti, nei daug pastangų dėti į mokslus. <...> Viskas atrodė beprasmiška, norėjosi priešintis viskam – kitų norams, nuostatoms ir laužyti bet kokias taisykles ir barjerus. Norėjosi KĄŽKĄ daryti, bet niekas nesidarė, norėjosi pagalbos iš kitų, bet nesinorėjo jos priimti. BUVO TIKRA SUMAIŠTIS tiek galvoje, tiek širdyje. Visuomet atsirasdavo pasiteisinimai (ne tik kitiems, bet ir sau) kodėl ir kaip darysiu, kai suprasiu, kad laikas daryti, bet dabar ne tas laikas.“ (Evelina)

Kelių studentų pasakojimuose apie kankinančias abejones išryškėjo noras, kad kas nors juos tarsi išgelbėtų nuo sprendimo priėmimo naštos, perimtų šią atsakomybę, arba kad situacija išsispręstų savaime, pavyzdžiui, atsitiktinai atsiradus kokiam nors pasiūlymui.

„Mintys mesti studijas iki dabar neduoda ramybės, tačiau vis dar tikiuosi, kad laikui bėgant atsiras koks netikėtas darbo ar praktikos pasiūlymas. Kad ir kaip kvaila vis tiek kartais pamąstai gal „prie ruso“ ir būtų geriau. Visgi, darbą, gyvenamą vietą duoda, nieko pačiam per daug galvoti nereikia. Gyvenį sau kaip marionetę ir atlieki, ką kitas pasako. Tokios mintys kyla vien iš to, kad pats nenori pradėti galvoti ir daryti. O kaip gali pradėti daryti, kai nežinai, ko nori ir kaip daryti. <...> Dažnai anksčiau galvodavau, kad <...> geriau iškart patapčiau pensininke. Dirbti, mokytis nereikia, pinigų gauni ir darai, ką nori. Turbūt, šiuo metu ir laikiu labiausiai pensinio amžiaus nors dar net nepradėjau pačio sunkiausio suaugusio, dirbančio žmogaus etapo.“ (Žiedunė)

Kitus abejonės veikė priešingai – paskatino tik dar labiau įsitraukti į tai, kuo abejojama, pavyzdžiui, į ne(pa)tinkančių studijų procesą, ar net apsimetinėti, kad ne(pa)tinkantys dalykai patinka, siekti juose kuo geriausių rezultatų. Kai kurių kasdienybėje ši ir anksčiau aprašyta būsenos keitė viena kitą, buvo sumišusios. Įsitraukimą į ne(pa)tinkančią veiklą nuolatinių abejonių akivaizdoje, remdamasi jaunuolių samprotavimais, galėčiau paaiškinti įvairiomis priežastimis. Toks elgesys kai kuriems buvo sąmoningai ar nesąmoningai pasirinkta „praktiška“ strategija (su)laukti, kol paaiškės „didysis atsakymas“, ji padėjo susidoroti su neapibrėžtumo, nerimo dėl ateities perspektyvų jausmu, suteikė saugumo jausmą, padėjo išlaikyti stipresnę savivertę, struktūruoti kasdienybę, turėti palaikančią („*nesugriūti padedančią*“) rutiną, išlaikyti socialiai veiklaus, produktyvaus žmogaus įvaizdį tiek prieš save, tiek prieš aplinkinius žmones, ypač tėvus, jausti, kad nėra gaišamas laikas.

„Kai galvoje chaosas, norisi bent dieną kažkokią tvarką turėti, nes kitaip tik gulėčiau lovoj ir žiūrėčiau į lubas, visiškai sugriūčiau, o dabar grįžus namo vis tiek kažkoks jausmas, kad kažką nuveikei.“ (Vykintas)

„Studijos priverčia nusipraust, apsirengt, susišukuot, kažkiek užsimiršti. Neslėpsiu, tikrai būna pasišlykštėjimo savimi

jausmas, nes tai visgi pagrinde bėgimas nuo realybės, bandymas imituoti atseit viskas okey. Gražuosi net ne dėl to, kad pasirinkau studijas visiškai be ryšio, bet kad toliau gaištu jose laiką. <...> Biškį gėdelę prisipažinti, kad nemetu studijų dar ir dėl to, kad nereikėtų dirbt :)) nes būtų gėda prieš tėvus, kad nesimokau ir dirbti nenoriu. o nenoriu, nes nežinau, ką norėčiau dirbti.. Kol studijuojau, tol atrodo visiškai normalu, kad tėvai išlaiko (ir patys taip yra sakę) <...> Bet nieks net neįtaria kaip man yra.“ (Viltė)

Taip pat tai galėjo būti bandymas numalšinti abejones, tarsi pabėgti nuo realybės, savitai apgauti save, ypač kai buvo nuojauta, kad, aiškiai įsivardijus, kad situacija netenkina, pritrūks drąsos, ryžto, aplinkos palaikymo ką nors keisti (buvo nenorima nuvilti tėvų, kurie didžiavosi, kad sūnus ar dukra studijuoja konkrečią specialybę), tokiu būdu lyg buvo bandoma išlaikyti iliuziją, kad „viskas gerai“. Tokiais atvejais jauną žmogų lydėjo kaltės, gėdos jausmai, kad lieka situacijoje, kuri netenkina, kad, užuot kažką keitęs, bando prie jos prisitaikyti ar net apsimesti, kad viskas gerai. Kai kurių jaunuolių požiūriu, toks elgesys yra nesąžiningas savo paties atžvilgiu, kenkia tiek fizinei, tiek psichinei sveikatai, bet svarbiausia – nutolina nuo pagrindinio tikslo atrasti save. Kaip teigė studentės Paulė ir Darija, tokiu būdu „smurtauojama prieš save“, klimpstama „į dar gilesnę savęs praradimo duobę. <...> Jei ilgai meluosi sau, taip ir nesuprasi, kas iš tikrųjų pats esi.“

3.7. Bandymas (ne)būti tuo, kuo būti (ne)nori

3.7.1. Sprendimas nutraukti nepatinkančias studijas

Kaip jau minėta praėjusiame skyriuje, nesiryžimas nutraukti nepatinkančių studijų buvo viena iš esminių pasakojimų apie krizines patirtis ašių (tiek tų studentų, kurie turėjo studijų nutraukimo patirties, tiek tų, kurie to labai norėjo, bet dar nesiryžo žengti šio žingsnio). Bent 29 tyrimo dalyviai buvo nutraukę pirmąsias (kai kurie net dvi ar trejas) studijas (dvi merginos užsiminė pirmąsias studijas nutraukusios trečio kurso viduryje, dar du vaikinai – antro kurso pabaigoje), 11 iš jų abejoja ir dėl dabartinių studijų. Apie svarstymus nutraukti studijas užsiminė ir 52 studentai, kurie neminėjo anksčiau studijavę kitur.

Studijų nutraukimo patirties turintys jaunuoliai daugiausiai dėmesio skyrė pasakojimui, kaip jieėjo prie šio svarbaus sprendimo ir ką patyrė ėmęsi jį įgyvendinti. Daugelis apie šią patirtį pasakojusių jaunuolių išgyveno ilgą

dvejonių, prieštarų išgyvenimų etapą ir sprendimą dažniausiai priėmė tik ėmus labai blogėti psichologinei savijautai („<...> *jaučiau, kad mano psichinė būseną žlunga. Jaučiau, kad jei būsiu ten ir kitais metais, turėsiu rimtų problemų*“). Nė vienam studijas nutraukusiam jaunuoliui nebuvo lengva tam pasiryžti dėl įvairių priežasčių, dažniausiai – dėl tėvų spaudimo studijų nenutraukti, nenoro jų nuvilti (ypač jei buvo studijuojama tėvų požiūriu prestižinė specialybė). Kiti tiesiog nežinojo, ką veikti vietoje to, todėl „proto balsas“ ramino, kad studijos yra socialiai priimtinas, saugus būdas „*prastumti nežinomybės laiką*“ ir „*kaip bonusą*“ dar gauti aukštojo mokslo diplomą. Daugumai apie tai rašusių jaunuolių atrodė, kad Lietuvoje vyrauja ne tik stipri norma būtinai studijuoti ir tą daryti iškart po mokyklos baigimo, bet ir žūtbūt pabaigti pradėtas studijas. Į studijų nutraukimą, jų nuomone, žiūrima kaip į nesėkmę, gėdingą dalyką. Todėl pasirinkti alternatyvius tradicinio linijinio karjeros modelio kelius jiems atrodė drąsus elgesys. Tiek studijų nutraukimą, tiek atotrūkio metus galima vertinti kaip jaunų žmonių bandymą nebūti tuo, kuo būti nenori, ir kartu pastangą būti tuo, kuo būti norėtų (ar bent pasiryžimą tai išsiaiškinti).

Kad ir koks nelengvas tai buvo etapas, tačiau visi be išimties studijas nutraukę tyrimo dalyviai retrospektyviai tą vertino kaip vieną iš geriausių sprendimų, po kurio jie patyrė didelį palengvėjimą, net tais atvejais, kai viduryje semestro buvo „*išeinama į visišką nežinomybę*“ („*Jau pirmą dieną atrodė, kad išsilaisvinau*“). Šis gyvenimo sprendimas jaunus žmones tarsi įgalino, suteikė savo gyvenimo kontrolės, didesnės brandos, sąmoningumo pojūtį. Kai kurie jaunuoliai tokiu būdu jautėsi kompensavę ankstesnį gerai neapgalvotą, inerciją ar aplinkos spaudimu besirėmusį pasirinkimą, ką veikti po mokyklos baigimo, kai kurie netgi išgyveno didelį pasididžiavimą savo veiksmu, kuris jiems simbolizavo savitą protestą prieš „studijavimo vardan studijavimo“ kultūrą. Įgyvendintas sunkus sprendimas taip pat suteikė pasitikėjimo savimi, drąsos pasitikti laukiančius iššūkius, bet svarbiausia – pagaliau buvo atsiliepta į „širdies balsą“.

Sudėtingą kelią link apsisprendimo nutraukti nepatinkančias studijas ir siekti būti tuo, kuo būti norėtų pagal „širdies balsą“, norėčiau iliustruoti studentės Tomos istorija, kurioje „proto ir širdies balso“ intensyvi kova vyko net kelis metus ir lėmė sunkias patirtis bei išgyvenimus. Šios studentės pavyzdys atskleis ir krizės formavimosi priešistorę, ir vėlesnius padarinius, taip pat tėvų įtaką. Toma nuo mažens jautė meilę gamtai bei susidomėjimą geografija, tačiau vyresnėse mokyklos klasėse jos noras sieti savo ateitį su šia sritimi nesulaukė artimiausių žmonių palaikymo. Pradėjusi galvoti apie ateities perspektyvas ir atsižvelgusi į tėčio patarimus, mergina nusprendė

siekti teisininkės karjeros, tam pradėjo atsakingai ruoštis dar mokykloje dalyvaudama įvairioje su šia profesija susijusioje veikloje.

„Pradėsiu nuo kiekvieno jauno žmogaus gyvenimo pokyčių epicentro – dvyliktos klasės. <...> Neatsilikau ir aš su teisininkės amplua. Įdėjau nemažai pastangų, kad įrodyčiau verta savo etiketės – dalyvavau X konkurse, tapau finaliste, viskas klostėsi taip, kaip ir turėjo norint pradėti teisininko karjerą nuo mokyklos laikų. Daug laimės teikė ir tai, kad tėvai manimi labai didžiavosi – vienintelė giminėje siekiau studijuoti „prestižinę“ profesiją. Laimingiausias buvo tėtis, kad šalia turės patarėją teisiniais klausimais, kurios šiandien ir taip brangiai kainuoja. Bet viskas iki dvyliktos klasės buvo kitaip. Grįžtant į 5-8 klases, vienintelis dalykas, kuris versdavo mano vyzdžius išsiplėsti, priversdavo širdį plakti greičiau ir suteikdavo didžiausią džiaugsmą, kurį gali jausti paauglys <...> buvo (ir yra) geografija. <...> Nors buvau užsispyrusi ir tvirtai žinojau, kad geografija yra tai, ko noriu siekti, daugelis pradėjo nuo to atkalbinėti, neva turėčiau savo žinias orientuoti į kitą mokslo sritį, kuri būtų pelningesnė. Laikas bėgo ir į mano sąmonę pradėjo skverbtis kitų nuomonės ir abejonės, mažiau, ar verta dėl to kovoti. <...> Jaučiausi, kad padėjau save į šoną ir vadovavausi kitų padiktuotomis idėjomis – „rinkis perspektyvią profesiją“, „ką tu veiksi su ta geografija“ ir panašiai. Taigi nuo to momento nebeturėjau nieko – nei kuo pasidžiaugti, nei ką daryti toliau. Taigi, aš, visada žinojusi, ką norėčiau veikti po mokyklos, turėjau permąstyti viską iš naujo. <...> Šiek tiek nerimavau, kad turiu atsikratyti idėjos, kuri mane sekė jau nuo pat pirmųjų atsiminimų, todėl nutariau pasitarti su tėvais. Mama liepė paklausti širdies balso, kurio, deja, tuo metu nenorėjau išgirsti. Tėtis atėjo su praktišku variantu – teisės studijos, pigu, praktiška, nemažas uždarbis. Ir ši mintis pradėjo augti kaip parazitas. Buvau užhipnotizuota pasakos, kad lengvai pasibaigsiu studijas, kurias užbaigia apie 200 studentų kasmet, susirasiu brangiai apmokamą darbą ir, vuolia, gyvensiu gerai, bei tuo pačiu būsiu pasididžiavimas tėvams. Pakerėta šių gražių svajonių tikslingai ėjau šiuo keliu, maniau, kad užsitikrinsiu stabilią finansinę ateitį, tokią, kokios

*galbūt neturėčiau baigusi geografiją. Aistrą gamtai uždusinau
ir numėčiau į giliausią savo sielos kampelį.“*

Toma pasakojo, kad, sužinojusi, jog įstojo į teisę, net nepajuto džiaugsmo, jis neatėjo ir vėliau studijuojant, tačiau stengėsi šią discipliną pamėgti ir pritapti prie kursiojų, į kuriuos jautėsi nesanti panaši. Mergina pasakojo pasidariusi šaltesnė, stengėsi nerodyti emocijų, būti santūri, susikaupusi, tačiau vis tiek jautėsi nesava – dažnai jai teko apsimesti, kad tokia yra, kai kursiojai, jos požiūriu, tokie buvo savaime. Pradėjusi jausti, kad nėra tokia, kokia, jos manymu, turėtų būti teisininkė, Toma pradėjo dar labiau stengtis ja būti – įsitraukė į papildomas teisininkų bendruomenės veiklas, susipažino su naujais, teisę studijuojančiais žmonėmis. Tačiau kuo toliau, tuo labiau mergina jautė nusivylimą studijomis, neteko pasitikėjimo savimi. Pirmame semestre situaciją gelbėjo bendri universitetiniai dalykai, kurie sudarė įvairiapusių ir įdomių studijų išpūdį, tačiau antrame semestre tvarkaraštyje dominavę „grynai teisiniai dalykai“ pasirodė visiškai neįdomūs. Toma suprato, kad studijos jai nepatinka, gavo pirmąją skolą, tačiau nusprendė „toliau eksperimentuoti su savimi“ – užuot nutraukusi lūkesčių neatitikusias studijas, ji mokėsi toliau.

Iš studentės samprotavimų galima suprasti, kad tokį pasirinkimą lėmė noras įrodyti, kad nėra nevyklė („nesugebu mokytis dalyko, kurį baigia net ne tokie gudrūs studentai“), baimė nuvilti tėvus („būsiu tėvų nusivylimas“), nepateisinti jų lūkesčių bei nuostata nepasiduoti kilus sunkumų („Negalėjau sau leisti išeiti ir viską mesti, nes aš nesupratau, kad taip galima, tiksliau, nebuvau patyrusi to jausmo, kad jei man kažkas nesiseka, galiu viską mesti. <...> ir jokių būdu neprisileisdavau minties, kad aš kažko negaliu“). Tačiau merginos psichologinė būklė tik blogėjo, ji pasakojo niekada nepatyrusi tokių sunkių emocijų išgyvenimų, kol pagaliau priėjo kritinį tašką, kuriame suprato, kad, siekdama būti tuo, kuo būti nenori, ji laiminga nebus. Kritiniu momentu Toma prisiminė meilę gamtai ir pradėjo galvoti apie geografijos studijas, šįkart nusiteikusi atsilaisyti prieš aplinkos vertinimus dėl šios profesijos nepelningumo.

„Tačiau atėjo ta laukta diena, kada aš supratau daranti didžiulę klaidą. Tada man viskas apsigvertė, buvo lyg kritinis taškas, nuo kurio pradėjau savęs nebespausti ir supratau, dėl ko bendrabutyje vis tyro tų vargšų studentų sielvartas, kurie iš paskutinių jėgų bando gauti vis geresnius skaičius ant popieriuko, dėl dalykų, kurių jie iš visos širdies nekenčia. O baisiausia, kad jie pasiryžę dirbti su tuo susijusį darbą ir kęsti

tai visą savo gyvenimą. Būti nelaimingai visą gyvenimą? Ačiū, bet tai ne man. Vietoje to, kad prievarta statyčiausi į teisininkės rėmus, leidau sau vėl pabūti savimi. Būdama visiškoje aklavietėje ir amžiname savęs žeminime bandžiau prisiminti, kas man suteikdavo didžiausią džiaugsmą ir taip antro kurso pabaigoje, lyg seną vaikystės meškutį žaislų dėžėje, iš giliausio širdies kampelio vėl išsitraukiau tą nuostabią meilę gamtos mokslams. Supratau, kad tai mano asmenybės dalis ir turiu ją priimti tokią, kokia ji yra, nekeisti ir nevaidinti kažko kito, puoselėti ir intelektualiai auginti aistrą geografijai. Reikėjo galvoje paneigti tuos egoistiškus visuomenės pasakymus, kad tai nepelninga profesija.“

Užsiminusi tėvams ketinanti nutraukti studijas, Toma sulaukė tėvų, ypač tėčio, pasipriešinimo. Situacija merginai buvo skaudi dėl kelių aplinkybių. Viena vertus, tėtis turėjo didelių lūkesčių dėl dukros teisininkės karjeros, labai tuo džiaugėsi ir didžiavosi, tad buvo labai sunku jį nuvilti bei liūdinti. Antra vertus, būtent tėtis vaikystėje padėjo atrasti meilę gamtai, o dabar jis buvo nepatenkintas, kad dukra nori rinktis kelią, kurį būtent jis padėjo atrasti.

„Tėtis, kuris taip didžiavosi savo būsima teisininke, pasipiktino labiausiai. Nekaltinau jo dėl šio požiūrio – nė trupučio. Tėvai nuoširdžiai nori, kad susikurtume laimingą gyvenimą, kad nereikėtų kentėti nepritekliaus ar dirbti sunkaus fizinio darbo, ar išvis likti be jo. Tėvas iš visos širdies linkėjo gero ir patarė, tai, kas jo žinomis (kurios galbūt ir nebuvo naujausios) buvo geriausia. Bet jis pamišo, kad jau seniai man padovanojo gražiausią dalyką pasaulyje, jis parodė, ko aš noriu ir išugdė didžiąją asmenybės dalį – begalinę meilę gamtai. Kai buvau dar maža, mes, su visa šeima eidavome į ilgus pasivaikščiojimus po gamtą, kadangi gyvename X, viskas buvo ypatingai įdomu, o tėtis, lyg profesionalus gidas išaiškino kiekvieno plotelio istoriją ir atsakinėdavo į mano ekstra metafizinius vaikiškus klausimus, į kuriuos kitas tiesiog numotų ranka. Jis man parodė vietas ir paaiškino procesus, kuriuos kiti mokosi tik mokykloje, o aš kaip mažoji mokslininkė daugumą dalykų jau supratau ganėtinai anksti – tėčio dėka. Savo meilę gamtai jis perdavė man, ir štai, dabar jis stovėjo

prieš mane nepatenkintas, kad mano tikrasis pašaukimas – geografija.“

Draskoma prieštarų jausmų ir nenorėdama nuvilti tėvų, Toma pradėjo trečią teisės kursą norėdama galutinai įsitikinti prieš inicijuodama „*drąstiškus pokyčius*“. Vis dėlto po ilgų derybų su savimi bei tėvais mergina nutraukė teisės studijas ir perstojo į geografiją, kur pasijautė „*savo vietoje*“.

Beveik visi studijas nutraukti nusprendę tyrimo dalyviai, panašiai kaip Toma, susidūrė su artimiausios aplinkos nepritarimu. Dažniausiai palaikymo iš svarbių žmonių trūkumas pailgino ir apsunkino jauno žmogaus apsisprendimą, ypač tais atvejais, kai, skirtingai nei Toma, jie neturėjo alternatyvios veiklos varianto, nežinojo, ką norėtų studijuoti ar veikti vietoje to. Kai kurie studijas nutraukę informantai susidūrė su itin neigiama artimų žmonių reakcija, pablogėjo santykiai su tėvais, seneliais ar kitais žmonėmis.

Panašų kaip Tomos kelią teko įveikti Kasparui, kuris skatinamas tėvų įstojo į vadybos ir verslo administravimo studijas, nes ateityje ketino dirbti sėkmingame tėvo versle ir kada nors jį perimti. Jam toks pasirinkimas atrodė „*visiškai natūralus, nes nuo mažens ištiesai girdėjau, kad esu vienturtis sūnus šeimoje ir niekas svetimas taip nesirūpins verslu kaip šeima. <...> giminių baliuos pastoviai parėždavo, kad būsimas paveldėtojas <...>*“. Vaikinui ilgą laiką atrodė savaime suprantama, kad bet kuris jo bendraamžis, jei tik turėtų galimybę, džiaugtųsi būdamas verslininku („*šitie [verslininkai] visada gyvens geriausiai*“), todėl ir pats buvo patenkintas, kad turės galimybę jau studijų metais prisidėti prie sėkmingai veikiančio verslo, netgi jautėsi pranašesnis už kitus, kad jo kelias jau suplanuotas, kad jam nereiks jaudintis nei dėl būsimų studijų, nei dėl darbo. Scenarijus, kad universitete Kasparas semsis teorinių, o tėčio versle viską stebėdamas iš vidaus – praktinių žinių visiems atrodė „*tobula karjeros pradžia*“. Tačiau pradėjęs studijuoti ir daugiau laiko leisti tėvo darbe vaikinai ėmė suprasti, kad jam nepatinka nei tokia veikla, nei „*tame besisukantys žmonės*“, nei perspektyva su tuo sieti savo ateitį – jis niekaip savęs nematė toje vizijoje, kuri ir jam pačiam, ir šeimai buvo vienintelė dar nuo mokyklos laikų. Užsiminus tėvams apie abejones „*tėtis apkaltino mane per mažai stengiantis <...> vidury kiemo ranka mojavu kad niekam neturi būti lengvas kelias, nes visko reikia atkakliai siekti nesivadovaujant kaprizais <...> reikia grūdintis, nes įdomumas nėra kriterijus žemei suktis aplink savo ašį*“.

Po pirmųjų stipriai psichologiškai išsekinusių mokslo metų Kasparas pastebėjo, kad vasarą jis labiausiai atsigavo skaitydamas istorines knygas, prisiminė, kad mokykloje jam labiausiai patikdavo istorijos pamokos bei

filmai, tačiau jis niekada į tai neatkreipė dėmesio, nes šią discipliną matė tik kaip bendram išsilavinimui reikalingą dalyką. Pradėjęs antrą kursą vaikinai ėmė svarstyti apie istorijos studijas, tačiau šią idėją slėpė: vakarais, norėdamas atsigausti „po dar vienos prateptos dienos“, skaitė istorines knygas šalia pasidėjęs „*kokį verslo vadovėlį*“, kurį galėtų greitai pagriebti užėjus į kambarį tėčiui. Po ilgų pykčių ir derybų su šeima, kai „*jau nebesinorėjo ryte pabusti*“, Kasparas antro kurso pabaigoje studijas nutraukė ir tais pačiais metais įstojo studijuoti istoriją, kur pasijautė „šviesmečiais kitaip nei verslyne“.

„<...> tėtis iki šiolei laukia, kada suprasiu apie savo klaidą, gailėsiuos <...>, o po tau jau kaip nors taisyčiau padėtį. <...> Kai manęs vos man užsiminus apie studijų metimą pašaiptu tonu paklausė: tai veltėdžiausi? Norėjosi staugti balsu, kad, blet (taip taip, blet), geriau tūlikus Mcdonalde valysiu nei stengsiuos gyventi gyvenimą, kurio negaliu net pakęst. <...> Bet mano šeimai atrodo atvirkščiai, atrodo, kad jie man damokėtų, kad tik nemesčiau studijų ir negriaučiau jų svajonių“ (Kasparas)

Nors studentas džiaugėsi atradęs savo sritį, tačiau suprato, kad jam reikės stengtis ne ką mažiau nei anksčiau, nes teks atlaikyti tėvo įvairiais būdais, pavyzdžiui, gerokai sumažintais kišenpinigiais, reiškiamą nepasitenkinimą, spaudimą, gal net savitą kerštavimą. Kasparas apgailestavo, kad tėvai nesididžiuoja ir nepalaiko to, kas jam pačiam atrodo kaip stipraus ir drąsaus žmogaus bruožas – „atsisakyti ant lėkštutės padėtų gėrybių <...> aiškiai deklaruoti, kuo tu tikrai nesi ir nenori būti“. Taip pat suprato, kad jam reikės psichologiškai „dirbti su savimi“, kad galėtų išlikti „savo tiesoje“, todėl pradėjo lankyti vieną iš šiuolaikinių Rytų kovos menų, domėtis Rytų filosofija. Pasak Kasparo, jis suprato, kad, norint išlikti savimi, yra svarbu ne tik užsiimti mėgstama veikla, bet ir „tavo esminiai pamatai, kurie viską laiko“, t. y. gebėjimas įveikti sunkumus bei būti sąžiningam su savimi ir kitais žmonėmis, kad ir kaip aplinkiniams būtų sunku tą suprasti.

3.7.2. Atotrūkio metai: gyvenimo patirtis ir suvokimas „kas aš nesu ir ko nenoriu“

Studijas nutraukę, tačiau jokio alternatyvaus plano bei užsiėmimo neturėję tyrimo dalyviai taip pat niekada nesigailėjo šio sprendimo ir vertino jį tik teigiamai, tačiau ne vienas iš jų jautėsi taip, tarsi iškart privalėjo užsiimti

kažkuo naudingą („reikėjo pateisinti savo egzistavimą <...> pateisinti savo buvimą žemėje <...> visuomenės lūkesčius“).

„Mano sesuo, šiaip tie metai labai atitolino mūsų ryšį ir beveik sugriovė. Buvau jos kaltinama, kad nieko nedarau ir turiu bent kažką daryti. Iš dalies aš sutinku su ja, bet ką daryti, kai niekas nesidaro ir nematau niekur prasmės. <...> Toks laikotarpis mažino mano norą bendrauti su žmonėmis, kurie manęs nesistengė suprasti ir palaikyti. Kas skatino ir mano pačios užsidarymą savyje.“ (Žiedė)

Keli tyrimo dalyviai, net ir patirdami didelį tiek savo paties, tiek kitų žmonių spaudimą kažkuo užsiimti, daugiausiai laiko praleido namuose naudodami medijas, stebėjo „teisingus gyvenimus“ gyvenančius bendraamžius, su kuriais vengė gyvo kontakto, bei patyrė didelį sukrėtimą, kai teko apsilankyti Darbo biržoje – juos visada bauginusioje įstaigoje, kurią manė esant visai kitokių žmonių, nei buvo jie, vieta. Ši nemaloni patirtis paskatino permąstyti savo situaciją ir pagalvoti apie tolesnius veiksmus.

„Darbo biržos įvaizdis anksčiau mano gyvenime figūravo kaip savotiška socialinės kontrolės institucija, panašiai kaip galimam nusikaltėliui rodomas kalėjimas. „Mokykis, vaikel, anaip eisi su babcēm ir diedais darbo biržos eilėse sėdėti.“ Tam tikra prasme, tai buvo puiki motyvacija geriau pamąstyti ką man reiškia išsilavinimas. Na, mažiau, mažiau, ir sumažiau, kad paskaitoje sėdėti yra lengviau, nei darbo biržos eilėje.“ (Darius)

„Tuomet jaučiausi labiau kaip paauglė nei kaip suaugusi. Tačiau valstybės institucijos diktavo man, jog man jau yra suėję 18 metų, aš esu suaugęs žmogus, kuris niekur nesimoko ir nedirba, todėl dėl privalomojo sveikatos draudimo mokesčio turiu registruotis darbo biržoje. Tai buvo sukrėtimas mano vidiniam pasauliui. Darbo birža atrodė pati tikriausia suaugusiųjų institucija, kur sunkiai atrasi mano amžiaus žmogų. Ten eiti buvo tikrai nejauku, nes visi buvo žymiai už mane vyresni, jaučiausi patekusi visai ne į savo pasaulį.“ (Salomėja)

Tačiau daugelis studijas nutraukusių tyrimo dalyvių atsiradusį laisvą laiką vertino kaip ne iškart po mokyklos baigimo paimtus atotrūkio metus („tokie biški užsivėlinę po studijų feilo prasidėję gap yearsai“). Šiame skyriuje

išsamiau pristatysiu tas atotrūkio metų patirtis, kurios subjektyviai buvo vertinamos kaip mažiau pozityvios, nepadėjusios rasti „didžiojo atsakymo“, o kai kuriems net pagilinusios krizę, tačiau vis tiek suteikusios svarbių suvokimų. Tačiau iš pradžių pristatysiu, kokius atotrūkio metų patirčių aspektus tyrimo dalyviai manė esant vertingiausius¹²⁷, tada bus galima suprasti, kokių lūkesčių šiam laikui turi dažnas jaunuolis ir atitinkamai gali nusivilti jiems nepasiteisinus. Atotrūkio metus visi apie tai rašė tyrimo dalyviai vertino kaip labai vertingą ir, jų manymu, kiekvienam jaunam – ypač pasimetusiam – žmogui reikalingą patirtį, savo pasakojimuose šiai temai skyrė itin daug dėmesio.

Dauguma informantų per savo atotrūkio laiką buvo išvažiavę į užsienį (daugiausiai į Angliją, taip pat vyko į Italiją, Daniją, Belgiją, Nyderlandus, Austriją, Ispaniją, Islandiją, Norvegiją, Australiją, Kiniją, JAV, Vietnamą), kai kurie į kitą Lietuvos miestą, dar keli liko savame mieste. Tuo metu jie savanoriavo (pavyzdžiui, gyvūnų prieglaudoje, organizacijose, kurios užsiima skurdžiai gyvenančių šeimų vaikų švietimu, anglų kalbos mokymu), dirbo (bare, restorane, drabužių, avalynės, elektorinių cigarečių parduotuvėje, knygyne, fabrike, skambučių centre, oro uoste, ligoninėje), keliavo.

Pasak tyrimo dalyvių, atotrūkio laikas prisidėjo prie asmenybės tobulėjimo, teigiamų charakterio ir bendravimo įgūdžių pokyčių. Tiriamieji nurodė, kad išsiplėtė jų akiratis, jie geriau pažino save bei pasaulį, atsikratė kai kurių kompleksų, įgijo įvairios gyvenimo patirties, pailsėjo nuo mokslų, tapo savarankiškesni, tolerantiškesni, pozityvesni, labiau pasitikintys savimi, drąsesni, ėmė kitaip vertinti materialius dalykus. Viena vertus, suprato, kaip sunku užsidirbti pinigų, save išlaikyti, kita vertus, kad gyvenime jiems svarbiausi ne materialūs dalykai. Kaip vieną jiems reikšmingiausių dalykų jie įvardijo didesnę draugų bei pažįstamų iš įvairių pasaulio šalių ratą, kitokios kultūros pažinimą, išmoktą ar patobulintą užsienio kalbą. Atotrūkio laikas kai kuriems padėjo apsispręsti dėl tolesnių karjeros pasirinkimų, paskatino aktyviau dalyvauti visuomeninėje veikloje (kai kurie jų grįžę ėmė savanoriauti Lietuvoje), naudotis ERASMUS galimybėmis (*„kai pirmąkart studijavau net nesvarsčiau erasmuso, tingėjau.. o dabar jau laikiu, kada aplikacijos prasidės, nes visiškai kitaip pamačiau tokios patirties prasmę“*). Daliai tyrimo dalyvių atotrūkio laikas leido įgyvendinti jaunystės ir pasaulio patyrimo poreikį, patirti nuotykių ir laisvės, *„mėgautis gyvenimu“*, o kai kuriems padėjo

¹²⁷ Toliau apie atotrūkio metus kalbėsiu apibendrintai, nesvarbu, jie buvo paimti iškart po mokyklos baigimo, ar ne.

suprasti, kad visą laiką taip gyventi negalėtų, kad norėtų įsipareigoti kokiai nors jiems prasmingai veiklai, kuria galėtų ką nors duoti visuomenei.

„Nes labiau pamaščius suprantu, kad keturi metai praleisti užsienyje suteikė man labai didelės gyvenimiškos patirties, kurią labai puikiai panaudoju savo kasdienybėje, suteikė tam tikros drąsos bendravime su vyresniais žmonėmis (pvz bendravimas su dėstytojais, nebijojimas sakyti savo nuomonės, netgi kritiškos. Galbūt tokiu savo elgesiu „neplaukiu“ pasroviui pagal dėstytojų nurodymus ir taip užsitraukiu jų nemalonią, tačiau dabar esu koks esu.“ (Vytenis)

„Pagyvenau 100proc. jaunystės vėjavaikiškumo laisvės bei nuotykių dvasioje <...> visada tą laiką priminsiu kaip privilegiją <...> kažį ar įmanoma tai pakartoti vėlesniam gyvenime. <...> esu dėkinga Visatai ir visiems, kad nepramazinau šitos galimybės. <...> Mane tai pilnai reabilitavo, grįžau su didele boosto doze ir tikėjimu ateitimi, kurios prieš tai švelniai tariant kažį ar mačiau.“ (Vilija)

„Ir žinokit, čia buvo vienas geriausių mano gyvenimo nuotykių. <...> Apie pačią Ameriką neišsiplėtosiu daug, o tik pasakysiu, kad tai buvo mano nerealiausias gyvenimo nuotykis lygi šiol. Nors prieš skrisdama ir turėjau daug baimių <...> tačiau visa tai man padėjo, visų pirma, sutikti nuostabius žmones, kurie mane labai įkvėpė, išėjimas iš komforto zonos, tapimas savarankiškesnei, pasaulėžiūros praplėtimas, iš esmės patobulinimas anglų kalbos įgūdžių ir t.t. Ir kiek mes daug pakeliavom... Kanada, Meksika, JAV rytinė pakrantė... Įspūdžių iki soties <...>“

„Palikom viską ir išsiruošėm į kelionę po Europą ieškoti atsakimų ir „tikrojo savęs“. Suvokimas, kad materialūs dalykai neatneš laimės išlaisvino mane. <...> Aišku atsakyti to sunku, bet padeda tvirti, meile ir gerumu paremti isitikinimai bei vertybės. Savasias atradau kelionėje. <...> Gap year galima pailsėti nuo savo gyvenimo, gali pakeisti viską, tai geriausias būdas išeiti iš savo komforto zonos ir naujai isikvėpti gyvenimui.“ (Ignė)

Kaip ir minėjau, kitiems atotrūkio laiko patirtys buvo mažiau džiuginančios, nepateisinusios lūkesčių, bet pačių tyrimo dalyvių vis tiek suvoktos kaip labai vertingos gyvenimo pamokos. Kai kurie pasakojo per šią pertrauką išgyvenę dar didesnę krizę, tačiau tas laikas vis tiek suteikė vieną jiems itin svarbų dalyką – suvokimą „kas aš nesu ir ko aš nenoriu“ bei nuoširdų norą mokytis ir atrasti sau (pa)tinkančias studijas. Šias patirtis labai taikliai atspindi Luko pasakojimas apie tai, kaip jis, norėdamas užsidirbti ir patirti gyvenimą be tėvų kontrolės, išvyko dirbti į Anglijos fabriką – vietą, kurią pats vertino kaip „*nieko nesugebančių pasiekti*“ žmonių pasirinkimą ir kartu vietą, kur, nepaisydamas visko, ketino stengtis „*pasiimti kuo daugiau*“ patirties.

„Atvykau į antrąją Lietuvą. Šalis, kuri mano įsivaizdavimu buvo prieglobstis lietuviams, kurie nesugebėjo gimtajame krašte susikurti savo vietas. Iš tiesu nežiūrėjau į Angliją, kaip į kažkokią didingą ar pilną galimybių valstybę. Ne dėl pačios šalies, bet dėl mūsų antplūdžio į ją. Kažkurioje sąmonės dalyje glūdėjo mintis, kad čia atvykta žmonės užsidirbti arba nesugebantys nieko pasiekti, pradirbi visą gyvenimą kokiame nors fabrike ir taip nesiekti nieko daugiau.“

Po kelių mėnesių darbo sandėlyje dėliojant prekes entuziazmas ėmė blėsti. Nesudėtingo darbo monotonija, įdomios, prasmingos veiklos bei gilaus, intelektualaus bendravimo trūkumas ėmė stipriai bloginti savijautą – vaikinai jautė, kad, užuot iš šios patirties kažko mokėsis, pamažu „*degraduoja*“. Net savaitgalio linksmybės, kurios rodos galėtų džiuginti jauną žmogų, labiau slėgė dėl jausmo, kad tokio pobūdžio laiko leidimas daugiau atima, nei duoda kažką svarbaus. Pamažu Lukas vis labiau ėmė ilgėtis to, ko anksčiau rodos taip stipriai nevertino – mokykloje buvusių savirealizacijos galimybių, bendraminčių.

„Bet su laiku pradėjo lįsti aplinkos marazmai. Darbas pasidarė visiškai monotoniškas ir be tikslo. Tiesiogine to žodžio prasme, darbas man nedavė jokių žinių ar naujų gabumų. Tik primindavo diena iš dienos kaip skaičiuoti iki 20 ar, kad reikia greičiau dirbti, nes valdžiai skaičiai nepatinka. <...> Aj, dar vos nepamiršau. Mano anglų kalbos žinios pradėjo kristi, nes nebuvo su kuo bendrauti. Mano pamainoje pagrinde buvo lietuviai, o tie keletas britų su kuriais teko darbe susidurti, tai buvo labiau small talk, nei kokia diskusija ar pokalbis. <...> Atsimindavau mokyklos laikus, kuomet tik veik,

tik bendrauk. Visko buvo tiek daug, savirealizacijos galimybės beribės. O čia atrodo nebuvo nieko. <...> Linksmųjų netrūko, gal net atvirkščiai jų buvo tiek daug, tiek galimybių save nuodytis ir skęsti tame, kad net reikėjo apsiraminti <...>. Aš žinojau ko noriu, žinojau, kad noriu grįžti į žinių ir įvairiausių veiklų pasaulį. Į rutiną, kurioje ryte išeini ir tik vakare pareini pernaktoti, nes vis kažką veiki, darai, kuri, bendrauji. <...> O čia <...> buvę lietuviai neturėjo didelių siekių gyvenimui, jokių mokslo siekių. Jie buvo paprastesni ir turėjo žemesnius gyvenimo lūkesčius. O aš taip negalėjau ir nenorėjau. Nesiruošiau savo gyvenimo čia baigti kaip vidutinybė, turėjau daug tikslų ir svajonių, ir norėjau juos pasiekti. <...> manau tuomet man reikėjo šalia pavyzdžio, kokio žmogaus, kur matyčiau, kad yra pasiekęs kažko, ar bent galėtų mane paspirti teigiama linkme.“

Galiausiai vaikinai nusprendė grįžti į gimtinę. Čia, sulaukęs draugo pasiūlymo, įsidarbino oro uoste bagažo krovėju. Sudomino ne tik didesnė už minimalią algą, bet ir galimybė pabūti „egzotiškoje vietoje“, iš arti patyrinėti lėktuvus ir kaip veikia visa oro uosto sistema. Tačiau netrukus ir čia aplankė panašūs suvokimai: gilesnių pokalbių nepalaikantys bendradarbiai, darbas monotoniškas, fiziškai sunkus, slenkantis darbo grafikas. Darbas naktimis stipriai išvargino, todėl laisvu laiku nebūdavo jėgų užsiimti savišvieta, kažkuo domėtis.

„Ir tuomet atėjo man supratimas, kad aš šito nenoriu. Tai ne man. Aš tikrai galiu daugiau. Tai artėjant vasaros pabaigai, užpildžiau prašymą <...>“

Panašią patirtį išgyveno Pijus, nors jo atotrūkio metų pradžia buvo labiau džiuginanti. Vaikinas buvo išvykęs savanoriauti į Australiją ir ten praleistą laiką įvertino kaip vieną iš geriausių gyvenime. Sugrįžęs į Lietuvą labai aiškiai pajuto įvykusius pokyčius: jautėsi brandesnis, savarankiškesnis, drąsesnis, labiau pasitikintis savimi, lengviau bendraujantis, o svarbiausia – atsirado noras svajoti ir tikėjimas, kad visus savo sumanymus galima įgyvendinti. Grįžęs iš kelionės vaikinai norėjo užsiimti kuo nors įdomiu, todėl įsidarbino vienoje klinikoje reanimacijos pagalbinio darbuotoju. Ši patirtis ilgainiui nustelbė prieš tai išaugusį ūpą ir entuziazmą, jaučiama stagnacija paskatino greičiau galvoti apie būsimas studijas:

„Greit aš pradėjau vėl rūkyt, nustojau skaityt, pradėjau leist dienas prie filmų, naktimis dirbt ir gyvenime atėjo stagnacija. Racionalizavau viską kaltindamas darbą ir jo aplinką. Tai nebuvo maloniausias darbas. Nuo išmatų valymo iki lavonų vežiojimų – aš dariau viską. Prie viso to dar prisidėjo bendradarbiai. Daugiausia dirbau su kitai sanitarais ir seselėm.“

Nepaisant to, ar atotrūkio laiko patirtis buvo labiau teigiama, ar neigiama, kai kuriems jaunuoliams ji leido kitaip įvertinti apskritai mokslo ir aukštojo mokslo svarbą, studijų vertę. Svarbiausia – atsirado vidinis noras mokytis, aktyviai ieškoti sau patinkančios srities, o tokios neradus vis tiek koku nors būdu tobulėti, siekti naujų žinių, gebėjimų. Po atotrūkio laiko vėl pradėję studijuoti jaunuoliai dabar savo studijas patyrė ne kaip iš išorės primestą elgesio modelį, bet kaip pačių sąmoningą pasirinkimą. Kai kurie pajuto didelį dėkingumą tėvams, kad gali studijuoti universitete ir nedirbti. Nemalonaus darbo patirtis ar bandymas pagyventi savarankiškai be tėvų pagalbos leido įvertinti, kaip yra sunku rūpintis buitimi, uždirbti pinigų beiir save išlaikyti. Ne visi jautėsi atradę, ko nori, tačiau aiškiai suprato, ko nenori, ir tai motyvavo „judėti į priekį“ net nesant aiškos norimos krypties.

„Nesvarbu ar tai sociologo diplomą ar teisės, žinau tik vieną – vien buvimas mokymo įstaigoje tave lavina, plečia akiratį ir jis reikalingas kiekvienam žmogui. <...> per metus susiformavo mano pačios požiūris į mokslą <...>. Padirbusi savo mieste [drabužių parduotuvėje] pajutau tą neišsilavinusių žmonių apsuptį ir vienintelis dalykas ką supratau – pasiilgau mokslo ir nenoriu būti viena iš jų.“
(Žiedė)

„<...> įsikraustai į butą, supranti, kad iš tikrųjų yra tiek daug dalykų, apie kuriuos nepagalvojai, tiek daug prekių, kurios yra būtinos namams, tačiau neturi tam išteklių. Mėnesių mėnesius bandai sudurti galą su galu, galiausiai paskelbi visišką bankrotą, pasiduodi ir grįžti namo. Šis (ne)nusisekęs savarankiškas gyvenimas padėjo suvokti, kokia milžiniška atsakomybė yra būstas ir jo išlaikymas, kiek daug reikia dirbti, norint save išlaikyti. <...> Supratau, ką reiškia tikrasis nuovargis <...>, kad neišsisuksi iš savo pareigų <...>. O svarbiausia, ką man suteikė Gap Year patirtis – neapsakomą

norą mokytis. <...> kelyje pasitaikė ir tokių žmonių, kurie, pavyzdžiui, niekada taip ir nėra gavę aukštesniojo išsilavinimo <...>. Šie individai man labiausiai padėjo atrasti tai, ko aš noriu. Tiksliau – ko nenoriu. Nenoriu būti tokia, kaip jie (tikrai nesakau, kad jų negerbiu), noriu patirti mokymosi džiaugsmą <...>.” (Jogailė)

3.7.3. Tarp „globalios įgalinančios įvairovės“ ir „vietinės ribojančios realybės“

Kai kurie užsienyje pagyvenę ar daugiau pakeliavę ir įvairių žmonių sutikę jaunuoliai, sugrįžę į Lietuvą, išgyveno didelį kontrastą, kurį pastebėjo dar mokykloje (tik mokykloje tas kontrastas išryškėdavo vietinę realybę lyginant su internete stebimu pasauliu) kalbant apie visuomenės požiūrį į studijas, atotrūkio metus, karjerą, šeimą, gyvenimo būdo pasirinkimus ir kt.

Tiek užsienyje, tiek virtualioje erdvėje jauni žmonės sutiko (arba stebėjo) įvairiais gyvenimo keliais einančius žmones, iš jų buvo tokių, kurie niekada nestudijavo, bet tai jiems nesutrukė siekti karjeros, kurti (pa)tinkantį gyvenimo būdą, jaustis laimingiems. Jauni žmonės pamatė, kad kai kuriose šalyse pasidaryti atotrūkio metus ir studijuoti kur kas vėlesniame amžiuje, nei įprasta Lietuvoje, yra normali, netgi skatinama praktika, nes norima, jog studijos būtų sąmoningas pasirinkimas prieš tai „*paragavus tikro gyvenimo skonio, labiau pagalvojus, ko tu nori*“.

Tyrimo dalyvė Kornelija pasakojo Danijoje susipažinusi su mergina Aske, kuri atotrūkio metus pasiėmė trečiame kurse, nes jautėsi „išsikvėpusi“, o universitetas kaip tik skatino padaryti pertrauką, kad vėliau su didesne motyvacija galėtų sugrįžti į studijas (kai kuriuose universitetuose netgi būna karjeros konsultantai, kurie gali padėti susidaryti pertraukos planą, kad laikas būtų panaudojamas turiningai ir padėtų pasiekti savo tikslų). Tuo metu Aske įsidarbino danų „hojskole“¹²⁸ mokykloje, kur vedė kino ir popkultūros

¹²⁸ Neformaliojo danų ugdymo dalis, kuri orientuota į savęs ieškančius, gyvenime pasimetusius jaunuolius, kurie nori geriau pažinti save, išmokti naujų dalykų. Mokykloje nėra nei pažymių, nei egzaminų, čia svarbiausia įvairia veikla įgyti gyvenimo patirties, socialinių įgūdžių. Rugpjūčio 1 dieną Antalietėje, Zarasų rajone, prasidės edukacinis projektas „Inovatorių mokykla“, kurio tikslas – ugdyti socialinius lyderius, skatinti kūrybiškumą ir aktyvų dalyvavimą. „Inovatorių mokykla“ yra skirta 18–29 metų žmonėms. Programa suteiks unikalią galimybę įgyti naujų žinių, gebėjimų, patirties bei sukurti naujus ryšius, paruošti „gyvenimui ir visuomenei“. Inovatorių mokykla yra bandomoji edukacinė programa, skirta suaugusiems 18–29 metų, kurie nori vystytis ir augti kaip asmenybės. Programa

užsiėmimus „kartu su kitais savęs ieškančiais kosmiškai įdomiais žmonėmis per bendruomeniškumą ir davimą kitiems ieškojo savęs“. Šios merginos pasakojimas Kornelijai kėlė didelį pavydą, ir kaip ir kitiems tyrimo dalyviams panašios patirtys, skatino supratimą, kiek daug įtakos jaunam žmogui atsiskleisti ir save realizuoti turi šalies ekonominė padėtis, visuomenėje esamos pasirinkimo galimybės, vyraujančios normos ir įsitikinimai. Kornelijai buvo liūdna, kad po pertaukos įstojusi jau turėdama kur kas atsakingesnę požiūrį į studijas, savo kurse aplink matė „nemažai nesusipratusių ką čia veikia ir neišsilaksčiusių studentų <...> taip gaišdami savo laiką gaišina ir kitus <...> tempia žemyn tiek žingeidžius kursiokus tiek dėstytojus“.

Daug jaunuolių, panašiai kaip Kornelija, pasitarkė įvairius užsienyje ar internete pavyzdžius, nuo kurių atsispirdami kritikavo, jų manymu, Lietuvoje vyraujančias tendencijas, ypač tai, kad jauni žmonės nuolat patiria aplinkos spaudimą būtinai studijuoti ir siekti aukštojo mokslo diplomo iškart po mokyklos baigimo, kas neva yra būtina sąlyga norint ko nors pasiekti karjeros srityje, taip pat – kad skirtingai vertina įvairias profesijas ar darbus. Jauni žmonės matė daug galimybių mokytis savarankiškai, buvo atradę įvairių nemokamų nuotolinių kursų geriausiuose pasaulio universitetuose, tad bakalauro studijų universitete nematė kaip vienintelės galimybės gauti kokybišką išsilavinimą. Kita vertus, jie sutiko neva gyvenimu besidžiaugiančių, laimingų žmonių, kurie buvo padarę kardinalių karjeros pokyčių ar net būdami keturiasdešimties metų ir turėdami aukštąjį išsilavinimą dirbo „paprastus darbus“ ir tiesiog „mėgavosi gyvenimu“ – ir toks gyvenimas kai kuriems tyrimo dalyviams neatrodė kuo nors prastesnis už kitus, visuomenėje labiau gerbiamus, vertinamus pasirinkimus.

„ALIO ALIO... atsibuskit, kodėl viskas turi būti tiesi tvarkinga linija?“ (Jonas)

Aptartą atotrūkį, kuriame kildavo nemažai prieštaraimų, pasirinkau įvardyti kaip atotrūkį tarp „globalios įgalinančios įvairovės“ ir „vietinės ribojančios realybės“. Stebėdami ar (ir) dalyvaudami pirmoje realybėje jauni žmonės pamatydavo daugiau galimybių visose gyvenimo srityse, praplėsdavo galimas savo gyvenimo vizijas, patikėdavo galintys kurti autentišką

startuoja rugpjūčio 1-ąją ir truks iki lapkričio pabaigos. Skaitykite daugiau: <https://www.delfi.lt/tvarilietuva/tvarumo-istorijos/lietuvoje-siulo-nauja-mokymosi-forma-cia-svarbiausia-visai-ne-egzaminai-ir-pazymiai.d?>

gyvenimą, eiti savo gyvenimo keliu, nesvarbu, kad ir ką nuspręstų. Antroji realybė tarsi siaurino jaunų žmonių akiratį, susijusį tiek su gyvenimo vizijos formavimu, tiek su pasaulio, kuriame ta vizija bus įgyvendinama, suvokimu. Kai kurie jaunuoliai prisiminė, kad šeimoje ar mokykloje pasidaliję juos įkvėpusiais „globalios įgalinančios įvairovės“ pavyzdžiais, sulaukdavo nudrąsinančios ir ribojančiais įsitikinimais pagrįstos suaugusiųjų reakcijos, kad tai „*nesąmonės*“ ar „*tai tik keli atvejai iš milijono*“. Kai kurių studentų pasakojimuose tarsi jautėsi apmaudas ir liūdesys, kad tėvai nepalaiko, netiki, kad jie gali būti būtent tie, kuriems pavyktų. Vienas studentas gana išsamiai aprašė verslininko ir investuotojo Peterio Theilo 2011 m. sukurtą „Thiel Fellowships“¹²⁹ programą, kurios tikslas – padėti jaunesniems nei 22 metų žmonėms įgyvendinti naujus verslo sumanymus išsvengiant dalyvavimo tradicinėje švietimo sistemoje. Studijos universitete kai kuriems jauniems žmonėms gali atrodyti vienintelė vieta, kur jie gali sukaupti reikiamą socialinį kapitalą, kuris vėliau padės siekti savo tikslų. Minėtos programos dalyviai gauna 100 tūkst. dolerių stipendiją bei fondo tinklo įkūrėjų, investuotojų ir mokslininkų pagalbą, taigi, iškart suteikiama galimybė bendrauti su įvairių sričių profesionalais.

„Ten jų puslapy yra tokia citata “My grandmother wanted me to have an education, so she kept me out of school” (“Mano močiutė norėjo, kad turėčiau išsilavinimą, todėl laikė mane atokiau nuo mokyklos”). Lietuvoj būtų “Mano močiutė norėjo, kad turėčiau išsilavinimą, todėl liepė stoti į VU - ir niekaip kitaip vaikelį!“. Paklausiau per klasės valandėlę mokytojo, ką jis manytų apie tokią programą Lietuvoje, tai jis atšovė “Nesvaik, turbūt vėl nepadarei namų darbų” (repliką palydėjo klasiokų žvengas, ypač tų kur kaip robotukai visą gyvenimą mokėsi tik dėl dešimtuko, ne dėl savęs). Tai vat va tokios pasaulio ir vietinės Lietuvėlės tendencijos. <...> atrodo, kad iš tavęs tikimasi stagnacijos šiame dinamiškame ir greitai kintačiame pasaulyje.“

„[grįžus] buvo įspūdis kad staiga taip smarkiai išsiplėtusios išsidauginusios mano jau eilinį kartą minimos multivisatos ėmė trauktis, kad norintys tave nusodinti aplinkiniai tau su

¹²⁹ Šaltinis: <https://thielfellowship.org/>

*adatėlēm sprogdiva tavo svajones kaip oro balionus (ir tikrai
> gal visa tai buvo tik iliuzija??? O gal aš sugrįžau į iliuziją?
<...> kas išviso yra tikra?).“ (Merūna)*

3.8. Kaip tapti sėkmingam?

3.8.1. Sunkiai pasiekiami sėkmingo žmogaus įvaizdžiai

Dar viena ryški įtampa, atsiskleidusi tyrimo dalyvių pasakojimuose apie patirtą ar patiriamą amžiaus ketvirčio krizę, buvo susijusi su siekiu tapti sėkmingam, reikšmingą socialinį statusą pasiekusiam žmogui pagal visuomenėje vyraujančius sėkmės įvaizdžius, arba kaip tik – su bandymu atsispirti vyraujantiems sėkmės naratyvams (jaučiamam spaudimui juos įvykdyti) ir užtikrintai, drąsiai kurti savo autentišką gyvenimą, nepaisant socialinio pripažinimo perspektyvų.

Tikslas būti sėkmingam jaunų žmonių refleksijose dažniausiai buvo siejamas su karjeros pasiekimais ir iš to ateinančia materialine gerove, taip pat tam tikromis žmogaus savybėmis, kurios, kai kurių iš jų manymu, yra būtinos (arba jiems atrodė, kad kiti žmonės taip mano), jei šiame laikmetyje nori tapti svarbus ir pripažintas, „*padaryti karjerą*“, „*kąžko pasiekti*“, „*įrodyti savo vertę*“, „*laimėti*“, „*pasiimti viską, o ne siekti lygiųjų*“, „*praturtėti*“, „*atkreipti į save dėmesį*“. Apibendrinant reikia pažymėti, kad šios savybės, kurias vienas studentas įvardijo kaip „*kapitalistines vertybes*“, kita studentė kaip „*patrauklumo rinkai ir svetimumo sau buketą*“, pateiktos 7 paveiksle. Kartais kai kurios iš šių savybių buvo siejamos ne tik su sėkmingumu, bet ir su jaunatviškumu – kai kuriems atrodė savaime suprantama, kad jaunas žmogus turi norėti pasižymėti tokiomis savybėmis, esą jei jis visomis jėgomis stengsis išnaudoti savo jaunystės potencialą, tai šios savybės „*natūraliai*“ atsiskleis ir padės tapti sėkmingam (viena tyrimo dalyvė, kurios manymu, ji nepasižymi daugeliu iš aptartų savybių, teigė, kad ji yra „*užspaudus savo jaunatviškumą*“ ir, susitvarkiusi su šia problema, ji savyje atras tas trūkstamas savybes, svarstė, kad gal dėl to reikės net apsilankyti pas psichologą).

7 paveikslas. „kapitalistinės vertybės“, „patrauklumo rinkai ir svetimumo sau buketas“

Buvo tyrimo dalyvių, kuriems karjeros siekiai ir buvo svarbiausias gyvenime prioritetas, jie norėjo atitikti bent dalį „kapitalistinių vertybių“, tačiau išgyveno dėl to, kad, jų manymu, per mažai jomis pasižymi, dar nėra nieko reikšmingo nuveikę (Linas tai įvardijo „pasiekimų deficitu“¹³⁰), yra niekuo neypatingi, „tiesiog vidutiniški“, „paprasti“, „eiliniai žmogeliukai“. Čia norėčiau pateikti ištrauką, kurią savo pranešimuose, paskaitose rodžiau veikiausiai daugiausia kartų ir kuri iki šiol visada sulaukia išskirtinio klausytojų dėmesio nepriklausomai nuo jų amžiaus, tačiau labiausiai atliepia jaunimą dėl itin taikliai atspindėtos jų savijautos (viena iš reakcijų – iškart po šio vaikinio citata). Tai atsakas studento Martyno, kai 2015 m. socialinio tinklo „Facebook“ žinute pasveikinau jį su 20 gimtadieniu ir pasidžiaugiau, kad jam dar „viskas prieš akis“:

„<...> ir amžius... hahah, vis atkreipiu dėmesį, kaip man artimi žmonės vis pasako, kad man dar TIK 20, ir kad čia

¹³⁰ Šiam nerimui dėl savo pasiekimų toliau ir vartosiu apibūdinimą „pasiekimų deficitas“.

viskas prieš akis ir pan. o realiai yra taip, kad aš esu apimtas siaubo dėl savo amžiaus, nes man JAU 20... ir ką aš nuveikęs? ko pasiekęs? kai kiti mano metų žmonės grupes kuria, fotografuoja, piešia, nežinau, kuria kažką arba bent jau yra stipriai pažengę kurioje nors srityje. ir patyrę. tai, deja, šitoj vietoj mano amžius yra skaudi ir silpna vieta...“

„Būtent tas jūsų skaidrėse parodytas postas, to vaikino, mane šokiravo – aš lygiai tai pat jaučiuosi kaip parašyta toje žinutėje.“ (Aurelija)

Pamenu, perskaičiusi studento atsakymą ilgai apie jį mąščiau (ir tebemąstau) – ką apie mūsų laikmetį pasako faktas, kad šitaip jaučiasi 20 metų žmogus? Kitas dalykas – minėtą studentą būčiau priskyrusi prie tų jo paties apibūdintų išskirtinių „jo metų žmonių“. Jis buvo vienas iš labiausiai kurse į studijas įsitraukusių, atsakingai besimokančių studentų, kuris, kad galėtų save išlaikyti, dirbo vienoje maitinimo įstaigoje, o laisvalaikiu *dj'audavo*, nes turėjo išskirtinį muzikinį skonį, mokėjo parinkti įdomią, klausytojus įtraukiančią muziką. Rašto darbuose atsiskleidė daugybė panašių atvejų – mano akimis, išskirtiniai studentai nuolat lyginosi su kitais, jų manymu, sėkmingesniais bendraamžiais (ypač su socialiniuose tinkluose matomais jų įvaizdžiais), vertino save kaip prastesnius. Iš kai kurių studentų pasakojimų paaiškėjo, kad sunerimti dėl savo socialinio statuso, pasiekimų ir sau būdingų savybių paskatino ne tik lyginimasis su kitais bendraamžiais, bet ir susidūrimas su dėstytojų, šeimos narių, giminaičių tiesiogiai išsakomais lūkesčiais. Tai skatino atsirasti dar ir pavydo bei pykčio jausmus ar net „privertė nekęsti savo pačių gyvenimų“.

„Tačiau panašią krizę išgyvenau tik prasidėjus mokslams universitete. Vienos pirmųjų paskaitų metu, dėstytojas pasakojo apie studijų dalyką, bei, apskritai, apie pačias studijas. Apie tai, kad čia yra ruošiami būsimieji projektų vadovai, todėl „vidutinybių“ ir „neapsisprendėlių“ lauks be galo sunkus kelias, o galbūt ši kryptis yra ne visai ir skirta jiems. Apie tai, kad turime būti ryžtingi, labai drąsūs ir konkuruoti. Tos paskaitos metu net sustingau ir išsigandau. Nesu tokia, kurios būdo bruožus buvo nupasakojęs dėstytojas. Grįžusi namo puoliau į ašaras ir guodžiau save vienintele mintimi – pakentėti iki sesijos, ir, jei vis dar jausiuosi čia svetima, studijas nutrauksiu. Kelis mėnesius mąščiau, ir

graužiau save dėl to, ar teisinga linkme einu. Ilgainiui pastebėjau, kad nėra visiškai taip, kaip buvo nupasakojęs dėstytojas <...>.“ (Ernesta)

„Tikrai jaučiu norą tobulėti, kurti, siekti tikslų <...>. Tačiau <...> aš esu labiau intravertiška <...> asmenybė: man nėra lengva susibendrauti su žmonėmis, daryti ryžtingus sprendimus, neturėjau daug papildomos veiklos, nes beveik visą laiko dalį skirdavau mokymuisi <...> Žinau, kad esu drovi, susikausčiusi, dažnai nutyliu savo mintis bei nuomonę ir, žinote, nesu girdėjusi jokios sėkmės istorijos apie žmogų, kuris kažko daug pasiekė toks būdamas. <...> [Giminaičiai] girdami stropią dukrą, jie dažnai bando sumenkinti mane, pavyzdžiui, sako: „Loretai sekasi matematika, tam daug proto reikia, o tos lietuvių kalbos taisyklių mokėjimas nieko vertas. Ką tu išvis veiksi gyvenime...“. <...> Kartais atrodo, kad gyvenimas – nesibaigiančios lenktynės. Lenktynės, kuriose turi įrodyti, kad tą akimirką esi pasiekęs daugiau nei kiti tavo ar panašaus amžiaus žmonės. Jei to neįrodysi – tave laikys prastesniu, kvailiesniu ir nevisaverčiu žmogumi.“ (Dominyka)

Nerimas dėl socialinio statuso – subjektyviai patiriamas „kapitalistinių vertybių“ trūkumas, „pasiekimų deficitas“ – vienus tyrimo dalyvius lyg paralyžiuo, jie graužėsi, menkino save, nuolat lyginosi su kitais, analizavo, kodėl jie per mažai stengiasi, ką daro ne taip, kad dar neturi kuo pasididžiuoti, tačiau nieko nesiėmė, kad tai pakeistų. Atvirkščiai, kai kurie stengėsi tik dar labiau vengti socialinio gyvenimo, kuriame bendraujant su bendraamžiais suintensyvėdavo patiriama įtampa bei dvejonės, išryškėdavo jų „negebėjimas pasireikšti“. Jauni žmonės stengėsi išvengti rizikos, kad aplinkiniai „demaskuos“ jų silpnybes, jiems atrodė geriau, kad pastarieji nieko apie juos nežinotų, negu kad išsiaiškintų apie sėkmės potencialo stoką. Zitos pasakojimas apie praleistą vakarą su veikliais bendraamžiais labai taikliai perteikia daugelio jaunuolių būsenas:

„Noriu papasakoti istoriją, kuri galbūt labiausiai sukrėtė mane ir nuo to laiko labai daug apie tai mąstau. Buvo <...> šeštadienio vakaras ir draugė pasiūlė susitikti. Likus porai valandų iki susitikimo ji pranešė, kad bus ne viena ir pasikvietė keletą draugų. Tai buvo 5 visiškai nepažįstami žmonės, bet kadangi esu komunikabilus žmogus, tai man problemos

nesudarė ir kaip tik labai apsidžiaugiau, kad susipažinsiu su naujais žmonėmis. Tačiau niekuomet nepamiršiu to vakaro nejaukumo ir tokio savęs nuvertinimo, bei nusivylimo savimi. Kaip visuomet naujose kompanijose prasideda tie patys klausimai „Kur studijuoji?“ ir ateina eilė tam klausimui, kai tiesiog pasimeti – „Ką veiki gyvenime?“. Taip, šį klausimą buvau girdėjęs n kartų, vasarą – kai dirbau, galėjau pasakyti, jog kažkuo užsiimu, o dabar, atrodo tiesiog egzistuoju ir daugiau nieko. Tačiau iš šio klausimo kaip ir pavyko gražiai išsisukti, jog studijuoju, laikausi vairavimo teises, ir kartu bandydama save apgauti, pasakiau, kad nelabai ir lieka laiko kažkam daugiau, nes dar yra šeima ir draugai. Matėsi šių žmonių tokie lyg paniekinami žvilgsniai, lyg kažkoks ironiškas smerkimas. Aš iš smalsumo (galbūt labiau mandagumo) paklausiau jų to paties. Kai kurių akyse iškilo tokia pasididžiavimo kupina šypsena ir jie pradėjo pasakoti apie savo gyvenimus. [Išsamiai pasakoja, ką jie veikia] <...> Tokio nejaukumo jausmo nebuvau patyręs per visus 19 metų ir atrodė norisi sulįsti į žemę, nes jauteisi visiškai NIEKAS. <...> Grįžau namo, atsiguliau į lovą ir viduje tokia tuštuma. Taip, gyvenime ne kartą pagalvojau, kad nieko neveikiu, nieko nesu pasiekęs, bet nebuvau susidūrusi su realia situacija, kai tavo bendraamžiai ar metais vyresni yra jau TIEK gyvenime padarę. Galvoje sukosi įvairios mintys, kad ką aš neteisingai darau? Kodėl nerandu savo gyvenimo kelio? Apėmė dar didesnis nusivylimas savimi, kad iš viso aš nebežinau ar studijuoju tą dalyką, kurį noriu, ar jis teikia man džiaugsmą.“ (Zita)

Kiti tyrimo dalyviai, atvirkščiai, – šalia studijų stengėsi su dideliu entuziazmu įsitraukti į kuo daugiau veiklų (net ir kai jos nedžiugino, o kartais net ir labai vargino); domėtis kokiais nors neįprastais dalykais (net jei jie iš tikrųjų nė kiek nedomino); bendrauti su įvairiais žmonėmis (net jei tie ryšiai neteikė jokio pasitenkinimo). Veiklumas, buvimas nuolat užsiėmusiam, išsiskiriančiam studentų pasakojimuose atsiskleidė kaip itin reikšmingas socialinio statuso atributas dėl to, kad šios savybės tarsi simbolizavo „sėkmės potencialą“. Jaunas amžius kai kuriems atrodė pateisinamas argumentas dar nebūti ko nors pasiekusiam karjeros srityje – dažnas 19–20 metų žmogus paprasčiausiai to dar nespėjo padaryti, nėra baigęs studijų ar turėjęs

pakankamai darbinės patirties. Tačiau tokiais atvejais itin svarbu parodyti, kad tu to sieki jau dabar ir turi ar bent stengiesi ugdyti savybes, kurios greičiausiai leis viso to pasiekti ateityje (tarsi pastanga gauti sėkmės avansą / kreditą). Remdamasi studentų patirtimis galiu teigti, kad net pervargimo jausmas, nuolatinis skubėjimas bei laiko neturėjimas buvo dalykai, kuriais tarp jaunų žmonių buvo būdinga girtis, didžiulis.

Ne vienam studentui nerimas dėl statuso trukdė savęs paieškas: užuot stengęsi pažinti, atrasti save ir sau svarbius tikslus, jie energiją nukreipė mėginti atitikti „sėkmingo žmogaus“ įvaizdžius. Dėl savo tikslų pasimetusi, bet nepatinkančiose studijose itin aktyvi Viltė svarstė, kad „*niekada taip ir neatrasti savo vietos, bet ir būti nieko nenuveikus*“ jai būtų „*kažkas klaikus*“, todėl geriau „*būti veikliu ten, kur tau nepatinka, negu būti nieku*“, studentas Augustas galimą savo potencialo neišnaudojimą prilygino „*pralaimėjimui*“, kuris jam atrodė „*be galo baisiai*“, tačiau „*ypatingai baisiai*“ jam atrodė „*gyventi pralaimėjimo būsenoje pasiekus senatvę*“, todėl svarbu „*veikti veikti veikti, net jei nežinai ką nori veikti*“.

Ne vieno studento refleksijose pastebėjau, kad vien tik studijų universitete jie ir jų aplinkos bendraamžiai nelaikė reikšmingu užsiėmimu, norint būti sėkmingam būtina šalia to užsiimti papildoma veikla – dirbti, savanoriauti, organizuoti renginius, lankyti kokius nors kursus, aktyviai kuo nors domėtis, „*būti pasinešusiu ir paskendusiu savo n-iolika hobijų*“ ir tuo būtinai dalytis socialiniuose tinkluose pabrėžiant savo mėgavimąsi viskuo, ką darai. Kaip teigė tyrimo dalyvės, turi „*turėti kažkokį savitą savo egzistencinio kelio prieskonį, kuris galėtų išskirti tave iš kitų*“, „*turi daryti kažką ypatingai kitokio, kad būtum įdomus*“, o tą padaryti itin sunku, kai tikrovėje arba jaunų žmonių kasdien naršomoje virtualioje erdvėje nuolat sutinki įvairių žmonių su savo unikaliomis istorijomis. Keli tyrimo dalyviai išgyveno gėdą, kad tik studijuoja, pasakojo labai norį susirasti darbą, tačiau iš tėvų nesulaukę pritarimo tokiai idėjai. Tėvams buvo svarbiausia, kad dukra ar sūnus visą dėmesį skirtų mokslams, o aktyvumas kitose srityse buvo palaikomas tik tais atvejais, kai jiems atrodė, kad tai nepakenks studijų rezultatams. Taigi, dalis jaunuolių išgyveno įtampą norėdami (ar negalėdami) suderinti tarp bendraamžių vyraujančių normų ir tėvų lūkesčių.

Išgyventi „pasiekimų deficitą“ ypač sunku buvo tiems tyrimo dalyviams, kurie mokykloje jautėsi ir kitų buvo laikomi sėkmingais (dažniausiai, vėlgi dėl to, kad buvo labai veiklūs, visur dalyvaudavo ir laimėdavo įvairiuose moksleivių konkursuose ar rinkimuose, aplinkiniai norėdavo su jais bendrauti ir pan.), o studijų metais nepavyko išlaikyti šios pozicijos (Sandra tai įvardijo „išblėsimu“). Universitete, kitaip nei mokykloje,

jiems sunkiai sekėsi atsiskleisti, susirasti draugų, kuo nors išsiskirti iš kitų – jiems teko pamatyti save sau nebūdingoje, nepatrauklioje pozicijoje, ir buvo nelengva save tokį priimti. Prieš tai sukauptas „sėkmės potencialas“ naujoje socialinėje aplinkoje per labai trumpą laiką „anuliavosi“ ir dabar teko vėl siekti to, kas jau pasiekta. Keli studentai savo amžiaus ketvirčio krizės pradžią susiejo būtent su šio „*kritinio savęs*“ patyrimu bei savigrauža, išgyvenama gėda prieš save ir artimus žmones, kad „*visų nuostabai buvo nusirista iki eilinio žmogeliuko*“.

„Nuo vaikystės visad buvau energingas, nenustigstantis vietoje, užsiimdavau viskuo kuo tik galėdavau. Mokyklos laikais pasiekiau daug <...>. Jau nuo šeštos klasės pradėjau vesti renginius, juos organizuoti, dalyvauti įvairiausiuose konkursuose, pasižymėjau tiek aktoriniais, tiek kalbėjimo, tiek sportiniais nebloginiais įgudžiais. Kartu su vienu iš geriausių draugų <...> vertėm kalnus, buvom žinomi ir gerbiami visoje mokykloje tiek tarp mokinių tiek tarp mokytojų, visada mėgdavom improvizuoti. Vykstant kažkokiam renginiui galėdavome per kelias minutes sukurti kažką neįtikėtinai kvailai juokingai kūriškai originalaus ir visi pamilo tai ką mes darome. <...> Išlaikius visus egzaminus ir patvirtinus jog stosių į X universitetą, jau buvome su draugu užsibrėžę tikslus užkariauti X, galvojome jog tai galime padaryti, nors ir įstojome į skirtingus fakultetus, tačiau manėme jog tai mums nepakenks ir mes pavarysim. Pats sau užsibrėžiau tapti kažkuo, nebūti tiesiog studentėliu <...> ir man tai atrodė vieni juokai. Tačiau viskas pasisuko kita linkme. <...> Pirmomis dienomis buvau super energingas, nusiteikęs griauti kalnus. Tačiau aš negalėjau suprast kodėl aš negaliu pritapti, atrodė viskas čiki, su visais bendrauju, visi kaip ir mane mėgsta, tačiau viskas atrodė vis vien keistai. Praėjus laikui, nei aš padariau kažką <...>, nei aš pasiekiau kažko daugiau, aš buvau umm... „paprastas“...“ (Žilvinas)

3.8.2. Kaip nepasiduoti sėkmės naratyvams?

Kita dalis tyrimo dalyvių rašto darbuose kvestionavo šį tarp jaunų žmonių ir visuomenėje paplitusį sėkmingo žmogaus modelį, išreiškė nusivylimą ir apmaudą, kad tai daugeliui atrodo sektinas pavyzdys, o kitaip

gyvenantys ar mąstantys žmonės neretai, kaip įvardijo Ignas, „*automatiškai nurašomi kaip lūzeriai*“, jiems būdingos kitokios asmenybės savybės – nuvertinamos ir matomos kaip silpnybės. „*Kapitalistinėmis vertybėmis*“ besiremiantis sėkmės modelis kai kuriems studentams atrodė nesuderinama su buvimu savimi – su tuo, kokie jie yra ar nori būti, kas jiems gyvenime svarbu, kaip jie nori gyventi, kokių dalykų siekti. Dažniausiai šį sėkmės naratyvą kritikavo tie, kurie studijavo ir (ar) ateitį siejo su, jų manymu, visuomenėje neprestižinėmis, nuvertinamomis profesijomis (pavyzdžiui, socialiniu darbu, filosofija, filologija, istorija). Jiems atrodė neteisinga, kad visuomenei itin reikalingos profesijos yra nuvertinamos tiek materialiu, tiek moraliniu požiūriu, o studijų patrauklumas vertinamas pagal tai, kiek jų suteiktas diplomas padės užsidirbti pinigų, būti konkurencingiems darbo rinkoje.

„<...> studijuoji socialinį darbą <...>, žmonės dažnai nuvertina ir nebelaiko tavęs įdomiu ar kažko siekiančiu gyvenime. <...> Ir tai yra dar vienas iššūkis jauno žmogaus gyvenime, nes kas jeigu tu nori studijuoti įprastą, galbūt, nepopuliarią dalyką, užsiimti tik tau įdomia, o kitiems tikriausiai nuobodžia veikla ir dirbti darbą, kuriuo niekas nesižavi. <...> kodėl tada visuomenė vis kartoja, kad reikia atrasti save ir daryti tai kas patinka?“ (Veronika)

„Būtent taip, kaip intravertė, galėčiau apibūdinti savo asmenį mūsų margoje visuomenėje. Ir tikrai nesibodėju žodžio „intravertas“, nors ir žinau, kokie stereotipai vyrauja visuomenėje ir kokios etiketės yra klijuojamos tokiems asmenims kaip aš. Tuo tarpu daugeliui mano bendraamžių uždarumas, nebuvimas dėmesio centre, stebėtojo pozicija <...> asocijuojasi su neįdomia, nuobodžia asmenybe. Jie nėra populiarūs, todėl ir netraukia daugumos, nes su tokiais žmonėmis tai daugumai lyg ir iššūkis bendrauti, o tas lėtas pažinimo kito žmogaus procesas pernelyg nuvargina tą tipinį vartotoją, kuriam viskas turi būti „čia ir dabar“, kuris net nebando pažinti to intraverto geriau ir netgi suprasti, kokia galbūt neeilinė, įdomi asmenybė jis/ji yra. Vartotojui (pavadinasiu jį taip) lengviau yra apeiti tik išore, atkreipti dėmesį tik į jo uždarumą ir iškart atstumti, nes juk su tokiais žmogumi yra baisiausiai nuobodu... O aš tikrai su visu tuo nesutinku! Ir tikrai čia neturiu omenyje tik savęs, be manęs tokių intravertų yra tikrai nemažai.“ (Jolita)

Minėtas apmaudas kilo ne tik dėl to, kad jauni žmonės būdami tokie, kokie yra ar nori būti, jautėsi mažiau vertinami visuomenėje, bet ir dėl to, kad galvodami apie ateitį jautė nesaugumą, baimę pasirinkus patinkančią veiklą tiesiog iš jos neišgyventi ar nuolat persidirbti, pervargti bandant užsidirbti papildomai. Kai kurie dalijosi savo artimos aplinkos pavyzdžiais, kurie kėlė neteisybės jausmą. Indrė pasakojo apie mamą, kuri turi magistro laipsnį, netausodama savęs vadovauja vienai valstybės institucijai, yra nuolat pervargusi ir uždirba tris kartus mažiau už jos net bakalauro diplomo neturintį brolių, kuris dirba IT įmonėje, kuria „visokius appsus“ ir gali atostogauti porą kartų per metus. Merginai atrodė neteisinga, kad, pasirinkus visuomenei itin reikalingas profesijas ir nusprendus iš principo dirbti viešajame sektoriuje, nes nori prisidėti prie socialinių problemų sprendimo, esi pasmerktas susidurti su finansiniais, šeimos ir darbo derinimo, psichinės ir fizinės sveikatos išsaugojimo iššūkiais, o kartais netgi jaustis „*antrarūšiu, nes tavo veikla negeneruoja pelno*“.

Kai kurių tyrimo dalyvių pasakojimuose išryškėjo įsitikinimas, kad būti savimi, t. y. užsiimti patinkančia, prasminga, tačiau visuomenėje mažiau vertinama veikla (tas pats galioja ir kalbant apie šeimos kūrimą), jie galės ar net „*igis teisę*“ tik tada, kai prieš tai sau ir kitiems įrodys galintys būti sėkmingi pagal vyraujančią sėkmės modelį, taip pat – kai jausis finansiškai saugūs išbandyti save naujoje, bet mažiau finansinio atlygio suteikiančioje veikloje. Norėčiau grįžti prie aptarto tarptautinėje kompanijoje trejus metus dirbančios, tačiau nesijaučiančios savo vietoje Jotėjos pavyzdžio. Skaitant merginos refleksiją susidarė įspūdis, kad kol laukė prabylančio „širdies balso“, ji stengėsi, kad ir „proto balsas“ nekeltų priekaištų. Dirbdama, jos manymu, prestižinėje kompanijoje ir būdama finansiškai nepriklausoma, Jotėja jautė ne tik materialinę saugumą, bet ir užtikrintumą, kad įrodė sau ir kitiems turinti sugebėjimų, yra paklausė darbo rinkoje net neturėdama aukštojo išsilavinimo, kuris, merginos manymu, yra „*privalomas normalumo įrodymas*“, įrodymas, kad nesi „*nevykėlė*“. Jeigu kada nors mergina pasirinks mažiau prestižinę ir menkiau mokamą darbą bei nebaigs jokių studijų, jai nebus gėda prieš kitus – ji bus įrodžiusi, kad turi „sėkmės potencialą“. Studentės pasakojime jaučiamas ir apgailestavimas, kad ji nėra patenkinta dabartiniu darbu, nes jis jos nedžiugina, nors „*daugelis tik pavydėt galėtų man tokio*“.

„<...> Rugsėį darbe vyko mokymai, atvažiavo trys lektoriai iš X, buvo visokie praktiniai užsiėmimai, žaidimai, pristatymai. Ir aš sėdžiu ir galvoju, kaaaaaaaip nerealų, ir kaaaip gaila,

kad šitie mokymai vyksta darbe, iš kurio vis tiek išėisiu. Kodėl aš negalėčiau būti laiminga šitame darbe? Viskas būtų tobula, jei jausčiausi, kad čia mano vieta, apie geresnę darbovietę ir pagaltot negalėčiau. Ir toks jausmas, kad negaliu pilnai mėgautis ir kartu lyg kažkoks kaltės jausmas, kaip išdavikė kokia, kad naudojuosi gėrybėmis, į mane investuoja, o aš svajoju, kuo greičiau iš čia išeiti. Lyg laikyčiau koją tarpdury ir neičiau nei į vieną pusę, nes nesinori per daug įsijausti, kad po to nebūtų gaila išeiti, ir kartu neaišku, ar bus kur išeiti. Toks kaip pakibęs ore visą laiką. <...> Tikslumo dėlei tai ne sėdžiu darbe (prieš tai rašiau, kad sėdžiu), o stoviu darbe, nes visas įrengta pagal naujausius trendus. Turiu stalą, kurio aukštis reguliuojasi su pulteliu, galiu reguliuotis pagal savo patogumą :))) Nu kodėl man nepatinka šitas darbas??? Jotėja, kur tu dar rasi tokią fancy darbovietę? Nu o jeigu užsimanysi dirbti teatre, tai turbūt šalsi apšiurusiuose užkulisiuose. Bet dabar tai su nuobodžiais, paviršutiniškais žmonėmis, kuriems pavakarienauti su X vadovu yra labai zjbs <...>. Tai bet ar aš noriu į tą teatrą??? Kartais jaučiu, kad pavyzdžiu Renkuosi mokyti chebrai. Dažnai galvoju, gal tai būtų mano savirealizacija? Pedagoginė veikla, gūdžioje rajono mokyklose atnešti kažkiek šviesos. Bet kartu yra jausmas, kad reikia kažko pasiekti prestižiniam darbe, kad būtų galima dirbti kažką įprasto. Dar gal būtų gerai du metus čia padirbt, kad tikrai turėt įrodymą – va, aš galiu, aš kieta.“

Apgailėstavimas, kad nenori savyje ugdyti „kapitalistinių vertybių“ bei dirbti, kitų manymu, patrauklaus darbo, buvo būdingas dar keliems tyrimo dalyviams. Jie tarsi norėjo norėti to, ko nenorėjo, jiems atrodė, kad tam tikrais atžvilgiais gyvenimas pagal minėtą sėkmės modelį būtų gerokai lengvesnis, nes iš principo jau dabar yra jį įgyvendinę, tad galėtų taip ir toliau patogiai gyventi. Štai studijų metais tarptautinėje rinkos tyrimų kompanijoje įsidarbinusi ir ne savo vietoje besijautusi Karolina taip pat išgyveno, kad nėra patenkina tuo, kuo rodos labai džiaugėsi kiti žmonės:

„Žiūrėjau į mane supančius žmones ir suprantu, kad mūsų niekas neįjungia. Tuo pat metu – mačiau žmones, kuriems tas darbas tiko ir patiko, todėl vis klausdavau savęs, kodėl man jis „nelimpa“? <...> Šiandien aiškiai prisimenu, kad save bausdavau už tai, kad manęs tai netenkino: „Karolina, tu dirbi

gerą darbą, sėdi patogiai, šiltai, turi atlyginimą, gali kilti karjeros laiptais, labai patogi vieta, ko tu dar nori??“ Ir aš bijojau tai keisti, laukiau, galbūt „suaugsiu“ ir man pagaliau patiks toks darbo modelis. Juk suaugę žmonės dirba tokius darbus ir jiems iš pažiūros viskas gerai. <...> Labai norėjau priversti save būti normalia: eiti į biurą, mėgti tokią aplinką, pasitenkinti tuo saugumo pojūčiu ir patogumais.“

Tyrimo dalyvė Skaiva panašiai savo situacijai apibūdinti pasitelkė palyginimą su sėdėjimu patogiam kambaryje su nuolat pravertomis durimis. Kasdienybę, kuri sukasi apie „strigimą“ gerai mokamame, tačiau prasmės jausmo neteikiančiame darbe IT sektoriuje, mergina apibūdino kaip nuobodų gyvenimą patogumų atžvilgiu puikiai įrengtame kambaryje. Kambario durys sąmoningai paliktos pravertos, į jas vis žvalgomasi ir laukiama, kada ji bus pakviesta į kuklesnį, bet jaukesnį ir labiau pagal asmeninį skonį įrengtą kambarį. Viena vertus, mergina išgyvena graužatį, kad sėdėti tokiam puikiam kambaryje jai nepatinka, ji nesijaučia laiminga (lyg ir norėtų, kad būtų kitaip, nes tada išsispęstų daug dilemų ir gyvenimas pasidarytų paprastesnis). Kita vertus, nerimauja, bijo, kad, sulaukus kvietimo, gali būti sunku palikti komfortišką kambarį, nes „pinigai ir materialus komfortas turi didžiulę trauką, tave labai greit gali įsiurbti ir nebepaleist“. Mergina svarstė, kad artimiausiuose planuose ji ketina kelis metus „gerai pavaryt“ dabartiniame darbe, kad susitaupiusi pinigų galėtų saugiai iš jo išeiti ir visą laiką skirti „savęs paieškoms“. Saugumo jausmą suteiks ne tik tai, kad neliks rūpesčio kaip pragyventi, bet ir gyvenimo aprašyme jau būsiantis „garantas“, kad „neužsidirbti“ pasirinko savo noru, o ne dėl to, kad „negalėčiau pritaapti didelę korporaciją“.

Kai kurie informantai svarstė, kad, nepaisant to, jog patys nenori „dalyvauti konkurencijoje kovoje“, nesijaučia turintys (ir nenori turėti) reikiamų savybių joje laimėti, tačiau suvokia, kad pasirinkimas joje nedalyvauti, t. y. nedėti sąmoningų pastangų „būti geresniais už kitus“ bei neugdyti savyje „kapitalistinių vertybių“, gali gerokai sumažinti galimybių įsitvirtinti darbo rinkoje, kur labai daug „aršiujų karjeristų“. Būti konkurencingam, kai kurių manymu, yra labai svarbu net minėtose nuvertinamose, neprestižinėmis laikomose bei mažai mokamose pozicijose, nes neatitinkant „kapitalistinių vertybių“ apskritai sumažėja galimybių atsiskleisti ir įrodyti savo vertę kiekvienoje srityje. Socialinio darbo studentė svarstė, kad net už mažą atlygį „stengdamasi dirbti nuoširdžiai ir atsидavusiai“, bus mažiau vertinama už tuos, kurie pasiryžę „dirbti per tris

darbus už minimalius pinigus beveik nematant savo artimųjų“, jos manymu, „*dirbti gerai neužtenka, reikia dirbti viršijant žmogiškumo ribas*“. Kita studentė pasakojo po bandomojo laikotarpio vienos tarptautinės kompanijos klientų aptarnavimo skyriaus skambučių centre buvusi atleista dėl per lėto, palyginti su kitais, darbo tempo. Merginą tai išgąsdino, ji svarstė, kaip jai ateityje pasiseks „*rimtame darbe*“, kai dėl lėtesnio tempo (nors jai pačiai atrodė, kad jos tempas – normalus) nepritapo „*net šūdiname*“.

Tam tikrais atvejais būtent susidūrimas su sunkumais ar nuolat lydintis nuovargio, tuštumos jausmas (su kuo kai kurie siejo savo amžiaus ketvirčio krizę) bandant pasiekti ar išlaikyti „sėkmingo žmogaus“ statusą paskatino studentus pergaltoti savo santykį su vyraujančiais sėkmės naratyvais. Taip pat paskatino apmąstyti savo gyvenimo prioritetus, vertybes, motyvaciją bei kitus svarbius egzistencinius klausimus ir taip išsigryninti savo siekius (ar bent jau suprasti, ko tikrai nenori). Tai padėjo pamažu išeiti iš krizinės būsenos ar bent jau suprasti jos kilmę.

Išsamiau norėčiau supažindinti su Vitalijos istorija. Kaip ir Žilvinas, mergina mokykloje užėmė sėkmingos moksleivės poziciją, kurią stengėsi išlaikyti ir būdama studentė, tačiau, susidūrusi su, jos manymu, įvairiais atžvilgiais geresniais bendraamžiais, pradėjo savimi abejoti, nusivertinti, tai, kas anksčiau pavykdavo lyg savaime, pasikeitus socialinei aplinkai ėmė reikalauti labai didelių pastangų. Anksčiau buvusi ta, kuri neabejoja savo verte, kuriai pavydi kiti, prasidėjus studijoms ji netikėtai tapo ta, kuri pavydi kitiems, kuri nori būti tokia kaip jie.

„[Mokykloje] Kad ir kur dalyvaudavau, kad ir kur atsidurdavau, man vis sekėsi. „Papkės“ pilnos pagyrimo raštų, diplomų, apdovanojimų, o brandos atestate arti tobulybės išlaikytų egzaminų rezultatai. Ir labai ilgai neabejojau savo verte, nekvestionavau, ar viso to užtenka, kad pasakyčiau, jog esu įdomi asmenybė, net negalvojau ir nieko neklausiau, ar tikrai esu tokia. <...> [Universitete] <...> paprasčiausiai pastebėjau, kad ypatingų, gabių žmonių iš tiesų yra krūvos. Tada iškilo klausimas: „O gal aš nesu ypatinga, gal aš absoliuti vidutinybė <...>?“. O tada pradėjo lėtai ir skaudžiai byrėti mano pasaulis <...>. Pradėjau save lyginti su kitais bendraamžiais. <...> Kiti <...> tikrai protingesni, daugiau pasiekę, turi daugiau draugų <...>. Trumpai tariant <...> jie yra tokie, kokia noriu būti aš, bet nesu. Ir, žinoma, įsijungia savęs graužimas, tas menkas balselis, kurį kažkodėl

taip sunku nutildyti, kuris kasdien primena kokia aš nuobodi ir nelabai ko verta.“

Bandydama įsilieti į studentišką gyvenimą ir būti pastebima, bendraudama su bendraamžiais mergina stengėsi sugalvoti įvairių temų ir taip būti įdomi pašnekovė, kviesti į įvairias neįprastas veiklas ir taip būti smagi kompanionė, ir apskritai – pateikti save kuo patraukliau. Tačiau laikui bėgant Vitalija suprato, kad jaučiasi labai vieniša, kad visos užsimezgsios draugystės yra paviršutiniškos, kad jose ji neleidžia sau atsiverti, būti pažeidžiama, parodyti, kokia yra iš tikrųjų. Stengdamasi nuslėpti, jos požiūriu, ne tokias tobulas savo savybes, studentė jautėsi vis labiau susikausčiusi, nelaiminga, pavargusi ir galiausiai susipainiojo, kokia ji iš tikrųjų yra ir ko nori.

„Dėl tokio savęs graužimo ir abejonių savo verte pradėjau laikytis atstumo bendraujant su žmonėmis. Pradėjau atsargiai apgalvoti kiekvieną savo žodį ir veiksmą, kad aplinkiniams bent atrodyčiau įdomi. Visa tai vyksta taip subtiliai ir švelniai, jog abejoju ar tai galima pavadinti melu, bet to vis vien pakanka retkarčiais sustoti ir suabejoti savo gyvenimo tikrumu. Tiesiog retkarčiais atrodo, kad apsimetinėjau. Dėl to kuo toliau, tuo labiau tampu uždaresnė, bent asmeniniame gyvenime. <...> Labiausiai trikdo tai, kad dėl visa to, kas vyksta, sunku pačiai suvokti kokia iš tiesų aš esu. Kai aplink tiek daug žmonių, kai reikia pateisinti tiek daug skirtingų lūkesčių, lengva pamesti save. <...> Įdomiausia, jog panašiai tuo metu, kai galvoje įsijungė galinga savigraužos ir savęs lyginimo su aplinkiniais mašina, atsirado atsakomasis balsas šiai savikritikai.“

Mergina ėmė dažniau užsiimti savianalize, gilintis į praeitį ir jos įtaką dabarčiai, savo elgesio motyvaciją ir pan. Ji ėmė svarstyti, kad, būdama moksleivė, daugiausia stengėsi įsitraukti į įvairių veiklą ir ko nors siekti ne dėl to, kad pati norėjo, o dėl to, kad artimiausia aplinka ja labai didžiavosi, kėlė jai didelius lūkesčius, kad ji tuo metu net nesusimąstydavo, ar tie dalykai buvo svarbūs jai pačiai. Dabar šie dalykai jos nebemotyvavo, atsirado poreikis jausti gilesnę, jos pačios atrastą savo gyvenimo pasirinkimų ir veiklos prasmę, noras būti nuoširdesnei su kitais ir pačia savimi. Nepaisant naujų suvokimų, studentė kasdienybėje vis dar kovoja su iš nerimo bei nesaugumo jausmo kylančiu noru atitikti jai vis atgrasesnį „sėkmingo žmogaus“ įvaizdį, tačiau

stengiasi tai apmąstyti ir pamažu atsikratyti baimės gyventi pagal save, ieškoti autentiško kelio ir nesiekti jai nepriimtinių „kapitalistinių vertybių“.

„Todėl iki šiol gyvenu periodiškai keičiantis nuotaikoms: vienu laikotarpiu galiu būti produktyvumo mašina, veiklios asmenybės apibrėžimo įsikūnijimas, tačiau laikui bėgant „perdegu“, nes tai, ką darau, paprasčiausiai neteikia laimės, atrodo beprasmiška, taigi, seka visiškai neproduktyvus laikotarpis, pilnas savigailos ir iššvaistyto laiko. <...> Tiek laiko, kiek save engiu atitikti standartus, tobulai atlikti tam tikrus kitų primestus vaidmenis, tiek laiko suvokių, kad visos šios normos visuomenėje gali būti laužomos. <...> Dėl to dažnai susimąstau, ar neabejotinai esu ten, kur noriu. Ar tikrai esu toks žmogus koks noriu būti, koku jaučiu širdimi būti teisinga? Ar tai, ką darau, yra prasminga ir ar tai iš tiesų verta mano laiko?“

Svarbu pabrėžti, kad panašiai kaip Vitalijos atveju, krizės išgyvenimo paskatinta savirefleksija, geresnis savęs pažinimas, savo tikslų įsisąmoninimas, pasiryžimas eiti savo pasirinktu keliu nebūtinai reiškė, kad jaunas žmogus jautėsi užtikrintas, tapo atsparus vyraujančio sėkmės naratyvo įtakoms. Matydami kitus aktyviai sėkmės siekiančius ir aplinkinių pripažinimo sulaukiančius bendraamžius ar susidūrę su kitų žmonių lūkesčiais, neretai studentai imdavo abejoti savimi bei savo pasirinkimais, jie negalėdavo atsipalaiduoti „būdami savimi“. Panaši būseną buvo būdinga ne vienam tyrimo dalyviui: kai kuriems net gerai save pažįstantiems, žinantiesiems, ko nori, jaunuoliams kasdienybėje prirėkdavo pastangų atsilaukyti prieš užklumpančius impulsus laikyti sėkmingo žmogaus stereotipų ar matuoti savo vertę bei gyvenimo galimybes pagal atitiktą „kapitalistinėms vertybėms“. Taigi, amžiaus ketvirčio krizė buvo susijusi ir su negebėjimu atsilaukyti visuomenės spaudimui, varginančiu blaškymusi tarp vidinio siekio „būti savimi“ ir išorės įtakų skatinamo poreikio „būti sėkmingam“.

„<...> atkirtau, kad nesiruošiu lipt per kitų galvas ir kažkam kažką įrodinėti, tai ji [sesė] atrėžė, kad kalbu kaip 85 metų bobutė poliklinikoje eilėje pas daktarėlį ir dar pradėjo visa išsikreipus imituoti šlubuojančią senutę. <...> Norėjau ją pasmaugti, trenkti ir kartu taip ir pasijaučiau – nieko verta, juk turėčiau siekti kalnus nuversti <...>. Kokius kalnus aš nuversiu jei net versti nieko nenoriu? <...> Dar prieš penkias

minutes atrodė, kad tikrai žinau, kas man svarbu, ir va kaip lengvai pavyksta išmušti iš vėžių.“ (Žygintė)

„Kai sėdžiu ir kelias dienas visus vakarus ruošiuosi seminarui, jaučiu didžiulę kaltę, kad kol aš čia flegmatiškai gilinuosi, kažkas kažką suorganizavo, nuvarė į tūšą, ir t. t. ir pan. ir atvarė po to neužsičiaupdami pasakoja. O tu sėdėjai prie fakin teksto... Bet man ir patinka prie jo sėdėti. Bet esmė, kad niekaip nematau, kaip tokiu būdu aš tapsiu sėkminga. Aišku, kai per seminarą galiu lygiavertiškai diskutuoti su dėstytojais, nes esu įsigilinusi, tas jausmas atperka, bet labai greitai išsisklaido, vos tik imi skrolinti instagramą ir visas tas pasaulio margumynas, kuriame tu nedalyvauji, užgriūna ant tavo pečių... Atrodo galėčiau džiaugtis kad darau ką noriu, bet negaliu atsipalaiduoti, nes atrodo, kad darau per mažai ir praleidžiu kažką ko net pati nesuprantu, ką tiksliai. <...> Į paskaitas stengiuosi ateiti prieš pat paskaitą, kad nereikėtų stovėti prie auditorijos ir klausyt kas kur ką veikė ir kur ruošiasi varyti ir po to parintis, kad aš nevarysiu nors ir nenoriu varyti. <...> Vis tiek yra skirtumas, tarp tos, kuri niekur neina, nes pati nenori ir kai neina, nes niekas nekviečia.“ (Ūla)

3.8.3. Šeimos kūrimas „kaip nieko neveikimas“ „pasiekimų varžybose“

Galiausiai „kapitalistinėmis vertybėmis“ besiremiantis sėkmės modelis ypač nepriimtinas atrodė tiems studentams, kuriems būti savimi, savirealizacija pirmiausia asocijavosi su šeiminiu gyvenimu. Jie ir norėjo, ir ketino artimiausioje ateityje kurti šeimą, o „darnios šeimos“ sukūrimas, „laimingų vaikų užauginimas“ jiems atrodė reikšmingas, daug laiko, pastangų, išminties bei kitų dalykų reikalaujantis užsiėmimas (viena studentė tai įvardijo „pačiu sunkiausiu darbu iš kurio tu niekada negali išeiti“). Iš informantų pasakojimų galima spręsti, kad tokie jaunuoliai tarp bendraamžių jautėsi „nenormalūs“, viena studentė minėjo, kad jai būtų gėda garsiai prisipažinti, jog, jei tik turėtų su kuo, ji jau dabar mielai kurtų šeimą, bei kad neturi ir nenori turėti jokių karjeros ambicijų, jai tiktų dirbti paprastą darbą, o jei tik būsimas vyras galėtų išlaikyti šeimą, džiaugtųsi galėdama išvis nedirbi. Jauni žmonės dalijosi įvairiomis situacijomis, kuriose jie susidūrė su jiems svarbių tikslų nuvertinimu lyginant su karjera ir darbu, tai, kas jiems atrodė kaip stiprybė, kitų buvo vertinama kaip silpnybė. Tai dažnai paskatino juos kelti ir

kitus egzistencinius klausimus, pavyzdžiui, apie žmogaus vertę, žmogiškumą, gyvenimo tikslus, laimę, prasmę ir kt.

Onėja, pasakodama apie savo pastangas ko nors pasiekti ir šių pastangų keliamą nuolatinį pervargimą, prisiminė ją labai paveikusią ir ilgam įsiminusią situaciją, kai mokyklos laikų pažįstama prieš pat baigiamuosius egzaminus pasakė, jog labai norėtų jų neišlaikyti, kad nereikėtų studijuoti, nes yra labai pavargusi nuo mokslų ir nebenori dalyvauti „*pasiėkimų varžybose*“ su ambicingais bendraamžiais. Anksčiau apie studijas svajojusi mergina prieš pat mokyklos baigimą panoro sukurti šeimą, kad galėtų „*nieko neveikti ir būti labai gera mama*“. Ši situacija Onėjai sukėlė pyktį ir neteisybės jausmą, kad mūsų visuomenėje šeimos kūrimas, palyginti su karjera, vertinamas „*kaip nieko neveikimas*“, o visa egzistencijos svarba siejama su darbu. Jos manymu, būti „*priklausomam nuo darbo tapo madinga*“, susipažįstant su naujais žmonėms svarbiausia turėti su profesine veikla susijusį „*gerą prisistatymą*“ („*nes niekas neprisistatinėja kaip labai gera mama ar labai geras tėtis, nes po tokio prisistatymo išgirsi: o ką tu iš tikrųjų veiki gyvenime?*“), o sutikus seniai matytą pažįstamą svarbiausia papasakoti, kas reikšmingo nuveikta nuo paskutinio susitikimo. Linas samprotavo, kad dažnam jaunuoliui „*pirmajame gyvenimo tarpsnyje susižieduoti atrodo kažkaip susiję su negebėjimu likti savarankišku*“, kad įsipareigodamas kitam žmogui jis atsisako savo individualumo, laisvės, įrodo savo priklausomybę nuo kitų žmonių, kad jį tenkina „*saikingas ir normalus gyvenimas*“, vadinasi, jis yra „*susitaręs su savo galimybėmis, ribotas ir nieko nepasieks*“.

Kai kurių jaunų žmonių refleksijose atsispindėjo ne tik apgailestavimas, kad karjeros pasiekimai vertinami kaip centrinė gyvenimo ašis, bet ir kad „*kapitalistinių vertybių*“ logika persikelia net į romantinius / tarpasmeninius santykius ir netgi į santykį su pačiu savimi. Susirūpinimas sėkminga karjera, nerimas dėl statuso ir pasiekimų ne vieną jauną žmogų paskatino kol kas nesileisti į artimus romantinius santykius, šios gyvenimo srities klausimus nukelti į ateitį, kai tam bus laiko ir psichologinės energijos. Studentė Dagnė pasakojo besistengianti iki magistro baigimo išsilaikyti „*apsauginiame nuo bernų kokone*“. Ji prisiminė vasarą, kai liepos mėnesį susipažino ir ėmė susitikinėti su simpatišku vaikinu Remigijumi, tačiau rugpjūčio gale per vieną susitikimą mergina netikėtai jam pasakė, esą tarp jų viskas baigta ir tai bus jų paskutinis pasimatymas.

„Jaučiau, kad galiu rimtai įsimylėti tą žmogų, pradėjau nenumaldomai apie jį galvoti ir norėti su juo būti. Nujaučiau, kad gali būti sudėtinga suderinti su studijomis ir darbu. Savaitę

paverčiau ir grįžau į normalias vėžes. Vis prisimenu su nostalgija, pagalvoju, kaip galėjo viskas klostytis, bet dabar negaliu tam skirt savo energijos, nemoku suderint tų dalykų.“

Mergina tuo metu kaip tik planavo nuo rugsėjo prisidėti kaip savanorė prie vienos (pasak jos – labai prestižinės) visuomeninės organizacijos, kuri jungia daug reikšmingą statusą turinčių žmonių, veiklos, todėl ėmė nerimauti, ar įsimylėjimo būsenos galės viską suderinti ir naujoje vietoje pasirodyti „*verta būti tokių žmonių kompanijoje*“. Darbo rinkoje vertingas gyvenimo aprašymo įrašas jai tuo metu pasirodė svarbesnis nei potencialūs santykiai / draugystė.

27 metų Emilija¹³¹ prisiminė situaciją, kai norėjo sužavėti jai patinkantį vaikina, padaryti įspūdį ir vienintelis būdas tą padaryti jai tuo metu atrodė parodyti savo gyvenimo aprašymą, kuriuo ji labai didžiavosi („*tokia jauna ir jau tiek veiklų*“) ir kurį labai nekantravo koku nors „*netyčiniu*“ būdu parodyti savo simpatijai. Mergina suvaidino, kad jai po kelių dienų reikia išsiųsti gyvenimo aprašymą dėl vieno potencialaus projekto ir labai reikia, kad kas nors greitai peržvelgtų, ar nėra gramatinių klaidų, tad paprašė jo. Vaikino atsakymas ją labai nustebino:

„<...> jisai man atviru tekstu pasakė, jog jam nerūpi mano darbai ir pasiekimai, jog jam rūpi, kokia aš esu NEPAISANT darbų, sakė norėtų pažinti mane ne kaip darbuotoją. O pirmiausia kaip žmogų. <...> aš visiškai suakmenėjau ir buvau šokiruota lyg kas būtų skėlęs antausį ir pabudinęs iš kažkokios milžiniškos iliuzijos ir klystkelio.“

Draugystė su šiuo vaikinu ir konkrečiai ši situacija jai „*pirmą kartą atvėrė akis*“, kaip stipriai ji vertino save bei visą savo egzistenciją tik pagal „*CV aprašymą*“, ją sukrėtė tai, kad net savo kaip merginos patrauklumą vertino remdamasi juo. Emilija suprato ilgą laiką gyvenusį įsivaizduodama, kad ir jos tėvų meilė ir pasididžiavimas auga kartu su jos profesiniais pasiekimais, kitą vakarą po ją sukrėtusios vaikinio žinutės ji paskambino savo mamai: „*<...> man atrodė, kad aš turiu patikrinti kuri realybe cia dabar tikresne tai paskambinau mamai ir tiesiai sviesiai paklausiau ar jie myletu mane jei as bučiau tik prekybcentrio kasininke ar kazkas panasaus.*“

¹³¹ Iš asmeninio susirašinėjimo su mergina, kuri, perskaičiusi mano straipsnį, parašė išsamų laišką apie savo asmeninius išgyvenimus, daugiausiai ji reagojo į anksčiau čia pateiktą Martyno citatą apie nerimą dėl pasiekimų.

Jau minėta ir „pasiekimų deficitą“ išgyvenanti Vitalija jautėsi net neverta ieškoti kokių nors romantinių santykių, kol netaps savarankišku žmogumi:

„Galvoju, kad aš pati ir mano gyvenimas yra chaosas, kurio niekam nedera rodyti. Bent kol kas. Būtina pirma baigti mokslus, susirasti pastovų darbą, turėti savo būstą, tapti visokeriopai nepriklausoma <...>. Tik tada, tik tokiu atveju bus įmanoma kažką įsileisti į savo aplinką ir jaustis verta dėmesio, verta pretenduoti į kito žmogaus partnerius. Vis neapleidžia jausmas, kad privalau būti kaip prekė. Privalau būti konkurencinga, traukianti dėmesį, reiškia, privalau būti kažkuo unikali ir ypatinga, o jeigu tokia iš tiesų nesu – neverta nė lįsti į „rinką“. <...> Taip pat dar bendrauti su žmonėmis savotiškai baisu ir dėl to, kad bet kokios draugystės pradžioje atskleidžiamos tik pačios geriausios pusės, o bendraujant toliau atsiranda rizika, jog išaiškėjus netobulumams, tam tikrų standartų ar vertės neatitikimas, tas žmogus pasitrauks. <...> Velniškai apmaudu, nes prie to kito žmogaus jau bus priprasta ir prisirišta, o laikas ir energija, išnaudoti bendraujant su tuo asmeniu, jau bus iššvaistyti, kai galbūt juos būčiau galėjusi paskirti saviugdai bei priartėjimui prie savo tobulos versijos.“

3.9. Kaip patirti jaunystę ir išgyventi? Pernelyg niūri egzistencija tokiaame amžiuje: „esame per jauni būti tokie seni“

Dar viena tyrimo dalyvių gyvenime atsiskleidusi ir su amžiaus ketvirčio krize susijusi įtampa – atotrūkis tarp lūkesčių kalbant apie tai, kaip turėtų atrodyti jauno žmogaus gyvenimas, ir esamos situacijos. Ankstesniuose skyriuose atskleidžiau jaunų žmonių išgyvenamas įtampas dėl noro / siekio tapti sėkmingiems ir noro / siekio būti savimi. Šiose įtampose aktualus buvo ir išgyvenimo būnant savimi klausimas. Šiame skyriuje išryškinsiu šį išgyvenimo klausimą kartu su kitu svarbiu noru / siekiu – patirti jaunystę (išnaudoti jaunystės potencialą) ir „tikrą gyvenimą“, pasaulį.

Kai kurie tyrimo dalyviai savo išgyvenamą amžiaus ketvirčio krizę siejo su pernelyg niūria egzistencija perdėm jauname amžiuje. Esu užsiminusi, kad ne vienam tyrimo dalyviui jaunystės potencialo išnaudojimas buvo susijęs su pastangomis tapti sėkmingam visą dėmesį sutelkiant būtent į karjeros sritį. Tačiau kitiems studentams jaunystė siejosi, visų pirma, su labai

intensyviu įvairių gyvenimo sričių – „tikro gyvenimo“ – pažinimu, įvairiapusiškos patirties kaupimu, savęs išbandymu bei pažinimu naujose situacijose. Taip pat – su nuotykiiais, nerūpestingumu, laisve eksperimentuoti niekam neįsipareigojant, laimės, džiaugsmo, malonumų patyrimu. Visų šių dalykų jauni žmonės tikėjosi (ar manė, kad galima) pasiekti aktyviu socialiniu gyvenimu, savęs išbandymu skirtingose veiklose, bendravimu su įvairiais žmonėmis bei svarbiausia – keliaujant (o idealiau atveju kai kurie svajojo, kad iš visus šiuos dalykus suteikiančio / jungiančio gyvenimo būdo būtų galima dar ir užsidirbti).

Dalis jaunų žmonių teigė išgyvenantys amžiaus ketvirčio krizę iš dalies dėl nuolatos jaučiamo šių dalykų trūkumo ir netikėjimo, nematymo perspektyvų, kaip tą būtų galima pakeisti ateityje. Skaitant studentų rašto darbus susidarė įspūdis, kad jų įsivaizduojamas jauno žmogaus gyvenimas jiems asocijavosi su judėjimu, energija, gyvybingumu, o esamas tikrasis gyvenimas buvo išgyvenamas kaip stagnacija (viena tyrimo dalyvė savo kasdienybę įvardijo „užpelkėjimu“ (užpelkėjusi jaunystė), nepaisant to, kad tam tikrais atvejais jaunuoliams buvo sudėtinga suderinti skirtingas savo veiklas.

Atotrūkį tarp norimo ir esamo gyvenimo lėmė ne tik „nežinau, ko aš iš *tikrųjų* noriu“ kančios sukeltas infantilumo, neveiklumo jausmas, „strigimas“ nepatinkančiose studijose ar darbe, bet ir būtinybė išgyventi, nerimas dėl finansinės padėties. Šie veiksniai ypač aktualūs buvo tiems, kurie neturėjo finansiškai galinčių padėti tėvų. Siekiui patirti jaunystę ir pasaulį įgyvendinti reikėjo lankstumo ir laisvės (neprisirišti ir neturėti ilgalaikių įsipareigojimų), o būtinybei išgyventi ir nerimui dėl finansinės padėties malšinti (saugumo siekis) – sėslumo, įsipareigojimo.

keliauti, pamatyti pasaulį, mylėti ir pažinti. Noriu gyventi. Visi iš manęs tikisi rimtos mokslininkės, tačiau kada gyventi, jei ne dabar. Kol esu pilna jėgų, svajonių ir ryžto.

norėti visko

ryte atsibusti su nekantrumu

nauji žmonės

kvėpuoti pilnais plaučiais

DAUGIAU PAŽINTI

šėlti

nuotykių

bėgti laukais, pas močiutę pjauti žolę, pasivolioti pievoje, iš vištų surinkti kiaušinius, nueiti į daržą krapų, žaisti tinklinį, maudytis, degintis.

tyrinėti

sugert gyvenimo kuo daugiau

suprast dalykus

KRYKŠTAUTI IŠ NUOSTABOS IR ATRADIMŲ

būti su draugais

gyventi

tiesiog mėgautis jaunyste

daug visko nuveikti, pamatyti, išragauti, išgirsti, paliesti, net jei tektų nudegti.

rizikuoti

įsimylėti gyvenimą

Taaa prasme, aš noriu nudegti!!!

Tokiam amžiui viskas greit užgija!

šokti

mylėti ir džiaugtis. Mylėti. Ir visai nesvarbu ką, darbą, žmones, keliones, vyną ar katiną.

pakeliauti po pasaulį

mėgautis

būti drąsiam

išbandyti

džiaugtis

išsilakstyti

semtis patirties

leisti į pasaulėžiūrą praplečiančias keliones

pildyti svajones ar tiesiog svajoti

gyvenimo pamokos

PAGYVENTI LAISVIAU

kurti nevykusius

kvailioti

nauji įspūdžiai

juoktis

eilėraščius

kada dar jei ne dabar atsiliapt

į gyvenimo šauksmą

netikėtumai

nerti į plačius vandenis

NU VA TIESIOG - NIEKO NEVEIKTI

tyyysoti hamake be

eksperimentuoti

priimti visus iššūkius

kaltės jausmo

miro

8 paveikslas. Su kuo tyrimo dalyviams asocijuojasi jaunystė

Norėčiau supažindinti su Monikos situacija. Mergina iš inercijos ir tėvų spaudžiama įstojo į jai neįdomią studijų programą, tyrimo meto gyveno su vaikinu vieno kambario „*nejaukiame bendrabučio tipo bute Naujanų rajone, kur nemalonu ir kelia depresiją pareidinėjant namo bet koku paros metu*“ bei „*kuriame žiemos metu šalta, o tu net negali sau leisti ant maximumo įsijungt elektrinio šildytuvo, nes... ahhh, tai paprasčiausiai kainuoja*“, ne visu etatu dirbo avalynės parduvėje ir kartais „*už simbolinį atlygį*“ tvarkė tolimų giminaičių namus. Vaikinas buvo pasiėmęs studijų paskolą, savaitgaliais dirbo bare, todėl jie retai matėsi, o kai būdavo kartu, jausdavosi per daug pavargę („*esam visiškai too young to be this old*“), kad susigalvotų įdomios veiklos ir „*džiaugtųsi vienas kitu*“, todėl tiesiog žiūrėdavo serialus ar žaisdavo kompiuterių žaidimus. Abiejų tėvai neturėjo galimybės padėti finansiškai, tą darė tik kartais (tačiau stipriai spaudė siekti kuo geresnių mokslo rezultatų), todėl teko dirbti darbus, kurie leistų patenkinti minimalius pragyvenimo poreikius ir kuriuos būtų galima suderinti su studijomis. Kaip įvardijo tyrimo dalyvė, kartais ji pasijusdavo taip, kad jos gyvenimas lyg „*pilnų kančios dienų stūmimas ir tiek*“ ir tokia realybė jai atrodė „*siaubinga atsižvelgiant į tai, kiek man metu*“ (ne vienas tyrimo dalyvis jautė kaltę, kad yra jaunas ir jaučiasi blogai). Merginai neteikė džiaugsmo nei studijos, nei darbas, nei laisvalaikis, nei butis, nei santykiai. Vienu metu ji buvo sugalvojusi bent savo laisvalaikio

metu stengsis veikti tai, kas jai teiktų džiaugsmo – ketino užsiimti kūrybine veikla, kurti bei siūti originalias prijuostas, vėliau jas dovanoti ar parduoti internetu. Tačiau niekad taip ir nepavyko to įgyvendinti. Kaip vieną iš pagrindinių to priežasčių mergina įvardijo pinigų bei laiko trūkumą, taip pat – nuolatinį nuovargį. Liūdesį kėlė ir jausmas, kad ji nebeturi „tikrų namų“ – nuomojamas butas jai buvo atgrasus, o aplankiusi tėvų namus nebejausdavo, kad jie vis dar priklauso ir jai.

„Jeigu apsigyventume jaukesniame bute ar bent aplinka būtų širdžiai mielesnė manyčiau kad gyvenimas pagerėtų keliais kartais, bet peržvelgę butų skelbimus (žiūrim nuolat bent kartą į savaitę) greit nusileidžiam ant žemės nes nuomos kainos švelniai tariant yra virš mūsų galimybių ribos. <...> o užsiminus kad dailomės geresnių sąlygų dar ir tėvai pakomentuoja, kad kam leisti pinigų į orą, svarbu yra stogas virš galvos. Jie nesupranta, kaip smarkiai man tai kainuoja emociškai, <...> kaip ten nėra to ORO kuo kvėpuoti.“

Tyrimo dalyvė minėjo socialiniuose tinkluose „įkyriai sekanti“ „Partners in Crime“ gyvenimą – sutuoktinius, kurie apie dešimtmetį dirbę samdomus gerai mokamus darbus nuo 8 iki 17 val. būdami trisdešimt kelerių metų iš jų išėjo. Dabar didžiąją gyvenimo laiko dalį jie užsiima savo aistra – kelionėmis (kai po kelis mėnesius apsigyvena palankaus vandens sportui klimato vietovėje, o į Lietuvą grįžta tik vasarą) ir kaitavimu. Kelionėse jie dirba nuotoliniu būdu kaip laisvai samdomi socialinių tinklų turinio kūrėjai, reklamuoja jų kasdienybėje naudojamas prekes ir paslaugas (kurias patys gauna nemokamai arba su didele nuolaida) ir taip užsidirba pragyvenimui, o Justinas dar ir uždirba iš savo aistros – kaituoti moko kitus. Nuolat dalydamiesi naujais potyriais, atradimais ir gyvenimo džiaugsmiais, jie bando įkvėpti kitus keisti nemėgstamą darbą ar apskritai – nedžiuginantį gyvenimo būdą. Tačiau šių žmonių gyvenimo stebėjimas Moniką ne tik įkvėpdavo svajoti apie kitokį gyvenimą, bet ir keldavo beviltiškumo jausmą, supratęs, kaip stipriai jos norimas gyvenimas nutolęs nuo jos dabartinės tikrovės ir kad bent artimiausioje ateityje ji nemato galimybių šios realybės pakeisti. Įkyrų lyginimasi ji išgyveno kaip „savęs engimo sadomazochistinės valandėlės“, tačiau pati nesuprato, kodėl ir toliau tą darė, nors taip tik pablogindavo savo savijautą, be to, jautė, kad jau „nusibodo gyventi stebint kaip gyvena kiti, norisi gyventi pačiai“, tačiau tuo pačiu metu atrodė, kad „gyvenimas prasidės kažkada ateityje“, nors pati ateitis rodė labai miglota.

Kita studentė Lina svarstė per anksti susidūrusi su „suaugusio žmogaus realybe“, kai kiekvieną dieną reikia pačiai rūpintis visais buities reikalais, skaičiuoti ir taupyti pinigus, atsakingai studijuoti ir dirbti – ir tai ją išgąsdino. Ji svarstė, kad būdama dar tik dvidešimties metų jaučiasi nuolatos pavargusi, neturinti laiko „mėgautis gyvenimu“ ir „anksčiau laiko pasenusi“, negalėjo susitaikyti, kad tokiam amžiaus tarpsnyje „gyvenime mato tik tiek“, jaučiasi kaip „senas ponis erzilo kūne“ ir jau „abejoja, ar gyvenimas dar turės jai ką įdomaus pasiūlyti“. Studentė pasakojo socialiniuose tinkluose stebinti per milijoną sekėjų turinčią keturiolikmetę Sky Brown, kuri, būdama profesionali riedlentininkė ir banglentininkė, jau yra laimėjusi šio sporto pasaulio čempionatą, savo gyvenime „nemato pilkų spalvų“ ir „vien iš reklamos galėtų daugiau niekada nedirbti“. Panašūs pavyzdžiai studentei kėlė pavydą ir išryškino kontrastą lyginant su jos gyvenimu. Nesijausdama laiminga Lina prisipažino, kad gyvendama tokiu dideliu tempu be pasitenkinimo ir prasmės jausmo lyg „pervargstanti veltui“, o būdama pavargusi dar labiau praranda pasitikėjimą savimi, tampa labiau skeptiška pozityvių gyvenimo pokyčių atžvilgiu:

„Na galimai būtų gan paprasta taip gyvent jei matyčiau jog čia toks tik laikinas gyvenimo etapas, bet kažkodėlgi imu galvoti, niekuo ypatingu nepasižyminčių žmonių gyvenimėlis visada ir yra toks ant pervargimo ir nykumo ribos, ypač mūsų Lietuvėlėje kur egzistuoti darosi per brangu. <...> Kiti sako, kad užsienyje galima būtų veikiant tą patį sau žymiai daugiau leisti, ir ji teisi, bet ten nebūtų šeimos ir draugų kurių buvimas šalia bent retkarčiais praskaidrina dienas. <...> Jau kartais nebeaišku nuo ko jaučiuosi pavargusi, gal imu pavargti nuo pačio pavargimo būsenos. <...> O kartais kai pagalvoju, kad susirguzi vėžiu net neturėčiau pinigų normaliam gydymui ir reiktų prašyti visuomenės paramos ar tiesiog numirti... Tada norisi tiesiog dirbti, kad galėtum prireikus elementariai palaikyti gyvybę.“

Nuovargis, nepasitenkinimas savo gyvenimo kokybe, sumišęs su intensyviu išitraukimu į virtualią realybę buvo būdinga daugeliui tyrimo dalyvių. Esu minėjusi, kad vieniems tai buvo lengviausias būdas pabėgti nuo netenkinančios realybės, gauti greitą atsipalaidavimą ir malonumą. Kitiems virtualus pasaulis atrodė kaip tuo metu vienintelis prieinamas langas į pasaulį, kurį jie taip norėjo pažinti ir patirti: jeigu pats neturi galimybių keliauti, gyvai pažinti pasaulio, patirti įvairių įspūdžių, susipažinti su naujais žmonėmis, gali

tą šiek tiek kompensuoti vartodamas įvairiausio pobūdžio informaciją – skaitydamas naujienas, žiūrėdamas filmus, serialus, klausydamasis tinklalaidžių, sekdamas kitų žmonių iš viso pasaulio gyvenimą ir kt. Tačiau ir šioje srityje kyla dar viena papildoma įtampa, susijusi su nksčiau aptartu atotrūkiu tarp „globalios įgalinančios įvairovės“ ir „vietinės ribojančios realybės“. Viena vertus, pasinėrę į virtualią realybę, jie nuolat sulaukia skatinimų „būti savimi“, „kurti unikalų gyvenimą“, „atrasti save“, „žiūrėt kaip tau geriau“, kita vertus, kai jaunas žmogus stengiasi taip ir daryti – susiduria su aplinkos pasipriešinimu, nesulaukia palaikymo, yra vertinamas tiek, kiek atitinka vyraujančius gero, sėkmingo gyvenimo lūkesčius / įvaizdžius („*Būk kuo nori būti!*“, *šaukia vieni*. „*Ai, bet tik ne tuo, ir ne ten!*“, *staigia kiti*.“; „*<...> kaip reklamoj – būk savimi, bet po žvaigždute mažom raidytėm surašytos papildomos sąlygos ir tu jų nepstebėjai, bet tau apie jas tuoj pat praneša vos tik tu pabandei būti savimi.*“).

Būk (s)avimi*

***yra papildomų sąlygų**

miro

9 paveikslas. Tyrimo dalyvio refleksijoje panaudotas memas¹³²

Kita vertus, kai kurie tyrimo dalyviai patys abejojo, kiek tam tikri gyvenimo scenarijai yra realiai prieinami daugumai jaunuolių, o kiek tiesiog kuria nerealius lūkesčius.

„Yra begalė Instagram paskyrų, kuriose rodoma, kaip žmonės keliauja ar gyvena taip lyg kiekviena diena būtų paskutinė. Po gražiomis ir šimtus kartų koreguotomis nuotraukos dažnai būna parašyta kokia nors citata ar mintis, kuri neva turėtų įkvėpti sekėjus daryt tai, kas jiems patinka, atsikratyti negatyvumo ir tiesiog mėgautis gyvenimu, nes jis mus skirtas tik vienas. <...> Tačiau tokie įrašai tik priverčia <...> nekęsti

¹³² Dėl autoriaus teisių memą „perdariau“ pati, panaudodama tik jame buvusį užrašą.

savo pačių gyvenimų, nes šios gražios gražių žmonių nuotraukos parodo gyvenimo pusę, kurios ne visiems iš mūsų teks paragauti. Aš asmeniškai nesu mačiusi nei vienos paskyros, kuri būtų nurodžiusi, kaip nuvykti į visas šias gražias vietas, kurios yra taip giriamos ar kaip gauti tam tiek daug pinigų. Atrodo, jog dauguma Instagram'o žmonių, kurie turi daugiau nei penkiasdešimt tūkstančių sekėjų, nieko neveikia tik keliauja ir mėgaujasi gyvenimu. <...> Kaip nebūtų keista mūsų favoritų gyvenimas mums taip pat yra pavydėtinas, kadangi viskas, ką jie daro, tai daro rūbų apžvalgas, keliauja, bendradarbiauja su įvairiais prekių ženklais, žaidžia vaizdo žaidimus ir t.t. „Vlogeriai“ visuomet atrodo pasitempę, gražūs bei laimingi, kas verčia jaustis dar menkliau, kadangi jų gyvenimas atrodo „lengvas“.“ (Vita)

Tyrimo dalyvė Kamilė savo refleksijoje piktinosi dažnai socialiniuose tinkluose aptinkamais šūkiais, kad „viskas yra įmanoma, tereikia labai norėti, tikėti ir viskas pavyks“. Mergina su ironija prisiminė žiūrėjusi interviu su jaunu verslininku, kurio esminė žinutė buvo ta, kad sėkmingam verslui svarbiausia atitinkamas psichologinis nusiteikimas ir visų ribojančių įsitikinimų atsisakymas, „savo galvos pravalymas nuo neigiamų programų“. Interviu pabaigoje „tarp kitko paaiškėjo, kad <...> verslo pradžiai sūneliui „paskolą“ davė tėvukas“. Taip pat Kamilė su nuoskauda prisiminė, kaip jos kursioke per paskaitos metu vykusią diskusiją aiškino, kad gyvenime svarbiausia pozityvus nusiteikimas ir kad net jaunas žmogus dėl savo paties neigiamo požiūrio gali gyventi kaip „sukriosės senukas“. Studentei pyktį ir neteisybės jausmą kėlė tai, kad minėta kursioke neįvertino to, kad vieniems bendraamžiams nereikia rūpintis tuo, iš kur gauti pinigų elementariems išgyvenimo poreikiams ir dirbti „sielą trupinantį darbą“, o kitiems – tenka. Pastariesiems, pasak Kamilės, pozityviai nusiteikti daug sunkiau nei tiems, kuriems tų poreikių patenkinimas dėl tėvų pagalbos yra savaime suprantamas ir nereikia papildomo laiko ir energijos išteklių.

„Labai pikta kai girdžiu taip kalbant. <...> Per vieną savaitgalį jinai gali ištaškyti tiek pat, kiek visos mano pragyvenimo išlaidos per mėnesį. <...> Į universitetą atvažiuoja tėvų pirktą mašiną. <...> Garantuotai galvoja, kad važinėjantys troleibusais tą daro irgi dėl savo nepozityvaus požiūrio. Laaabaai labai pikta.“

Studentė pasakojo apie vasarą įskilusį jos tėvų automobilio stiklą, dėl ko tėvas negalėjo atlikti techninės apžiūros, o stiklui pakeisti neturėjo papildomų pinigų. Du mėnesius į darbą ji paveždavo pakeliui važiuojantis kaimynas, o stiklui trečdalį pinigų galiausiai paskolino pati studentė. Pasak Kamilės, toks šeimos gyvenimo fonas, kuriame trūksta pinigų „*ne tokiems ir dideliems dalykams*“, tikrai apsunkina „*bendrą kasdienį nuotaikynumą*“ – skirtingai nei anksčiau minėtos jos kursioinės, kai šeimoje pinigų klausimas „*išvis nėra rūpestis*“.

3.10. (Paskutinieji) metai mokykloje kaip lemtingas gyvenimo etapas: slenkstis į „tikrą gyvenimą“, suaugusiojo kelią ir amžiaus ketvirčio krizę

3.10.1. Kai ateina laikas išvykti, nors ir nėra aiškaus kelionės tikslo¹³³

Viena iš dažniausiai studentų darbuose aptartų temų – paskutinieji metai mokykloje¹³⁴, ypač laikas po brandos egzaminų, kai reikėjo apsispręsti dėl tolesnių gyvenimo planų. Skaitydama refleksijas susidariau įspūdį, kad dvyliktoje klasėje daugeliui moksleivių atrodė, kad tolesnio kelio pasirinkimas po mokyklos baigimo yra lemtingas momentas gyvenime („*esminis gyvenimo etapas*“; „*lemtingas metas*“; „*gyvenimo pokyčių epicentras*“), nuo kurio priklausys labai daug jiems svarbių dalykų ateityje. Kita vertus, šis etapas jaunų žmonių pasakojimuose atsiskleidė kaip itin sunkus, prieštarigus jausmų keliantis periodas, kuriame buvo ypač daug abejonių, pasimetimo, blaškymosi tarp potencialių alternatyvų, tarp savo norų, ketinimų, ateities gyvenimo vizijos ir kitų žmonių požiūrio. Dėl šiame etape patirtos įtampos ir sunkumų bandant priimti svarbų sprendimą kai kurie jaunuoliai šį laiką įvardijo „*juodu gyvenimo etapu*“, „*sunkiausiu laikotarpiu iš visų*“, „*kraupiausiu gyvenimo tarpsniu*“, „*absurdišku laikotarpiu*“, „*ištisu juodu košmaru*“, „*dvyliktos klasės karštligė*“, „*priverstine loterija*“, kurioje nesinorėjo dalyvauti. Būtent šiuo tarpsniu kai kurie tyrimo dalyviai įvardijo

¹³³ Tai amerikiečių dramaturgo Tennessee'o Williamso citata. 2016 m. savo vedamo sociologijos įvado pirmo kurso studentams daviau užduotį: rasti kokią nors iliustraciją ar citatą, kuri taikliai atspindėtų jų subjektyvius išgyvenimus, patirtis esamame amžiaus tarpsnyje. Viena studentė pasitelkė Williamso posakį: „*There is a time for departure even when there's no certain place to go.*“ Šie žodžiai, pasak jos, taikliai apibūdina situaciją, kai būdamas abiturientas žinai, kad turi priimti svarbius sprendimus dėl tolesnės ateities, tačiau visiškai nežinai, ką norėtum daryti.

¹³⁴ Ar gimnazijoje.

pirmą kartą patyrę krizę ar jos apraiškų arba svarstė, kad būtent šiame etape „paklojami pamatai“ šiai krizei atsirasti vėliau.

„<...> dabar manyčiau, kad buvo krizė. Tuo metu tai tikrai nesusimąsčiau, kaip tą būseną galima įvardinti, bet dabar kai žiūriu iš laiko perspektyvos, tai matau kaip ištisą juodą košmarą, intensyviausiai trukusį apie pusmetį minimum. Dabar kai prisimenu net atrodo ohoho kiek aš išgyvenau... ir kartu... kokia nesąmonė buvo visa tai sureikšmint.“ (Iveta)
„[kai reikėjo išsirinkti, ką veikti po mokyklos baigimo] aš akis į akį susidūriau su žengiančio į savarankišką gyvenimą žmogaus problemomis.“ (Adrija)

Remdamasi studentų refleksijomis galiu teigti, kad mokyklos baigimas ir tolesnio kelio pasirinkimas daugeliui atrodė lemtingas, bet kartu ir labai sudėtingas metas pirmiausia dėl to, kad tai buvo pirmas „*tokios didelės reikšmės*“, „*realių padarinių turėsiantis*“ sprendimas jų gyvenime. Nuo šio sprendimo turėjo priklausyti ne tik karjeros, savirealizacijos galimybės, materialinė padėtis, šeimos kūrimo perspektyvos, pasitenkinimas gyvenimu, buvimo savimi ir laimės jausmas, bet ir santykiai su jiems reikšmingais žmonėmis, ypač tėvais, pastarųjų vertinimai bei savijauta. Šis sprendimas buvo susijęs ne tik su pirmu tokiu rimtu bandymu apibrėžti save, savo karjeros ir gyvenimo kryptį, bet ir lyg „*startinė pozicija*“, slenkstis į „*tikrą gyvenimą*“, „*suaugusio žmogaus kelią*“, kuriame, skirtingai nei anksčiau, reikės priimti vis daugiau savarankiškų sprendimų ir vis dažniau priimti atsakomybę už savo pasirinkimus bei veiksmus. Pasakojimuose apie 12 klasės patirtis įžvelgiau ir nekantrumo kuo greičiau užbaigti mokyklos etapą, ir baimės galvojant apie „*tikro gyvenimo*“ pradžią.

„<...> buvo tas profiliavimas jau neatsimenu kurioj klasėj, kur sakė kad nuo to priklausys kur bus galima vėliau studijuoti, bet jis man tooooks nereikšmingas atrodė, toks kaip netikras, kažkoks žaislinis dalykas, dėl tariamos ateities kuri kada nors ateis. Aš sąmoningai net nesuvokiau, kad tai apie mane, kad man čia to reikia, atrodė, kad čia tėvams ar mokytojams reikia tik dėl jiems suprantamų priežasčių :D <...> Atrodė, kad ta ateitis niekada neateis. Ir realiai ateina ta diena, kai suvoki, kad čia NEBE ŽAIDIMAS. Reliai 12 kl. atėjo suvokimas, kad dabar jau čia bus APIE MANE. Suvokiau realų svorį. Dabar turiu pasirinkti, pradėti piešti savo TIKRO GYVENIMO

kontūrus. Nežinau, dėstytoja, ar jūs žinot tą jausmą, kai bandai ant lapo nupiešti kažką, pirmą brūkšnį nubrėži ir jis kažkoks ne toks, suglamžai lapą, imi naują ir vėl (man taip nuolat būdavo per dailės pamokas). Tai labai panašiai jaučiausi :D Kad reik save nupiešti, kokia aš būsiu tikrame gyvenime, bet kad ir kokį brūkšnį bedėčiau, atrodė NEPANAŠU į mane. Nu ir dar atrodė, kad tą pirmą brūkšnį reik iš pirmo karto TOBULĄ nupiešti.“ (Upė)

„Ateina toks metas kai baigi mokyklą ir prasideda gyvenimas... <...> Aš pati pamenu, kai baiginėjau mokyklą ir kiek daug minčių buvo mano galvoje, nes reikėjo mąstyti, ką reikės veikti toliau gyvenime, kai pasibaigs mokyklą, kuri visada atrodė lyg amžina.“ (Ignas)

„Tik būdama dvyliktoje susimąsčiau, kad „mokyklinis“ gyvenimas tuoj baigsis ir prasidės kažkas visiškai kitokio, kur dar nebuvo įžengę, jaučiausi kažkaip didingai kai apie tai pirmą kartą pagalvojau ir kartu apėmė baimė, kad dabar jau kelio atgal nebebus. <...> nebegalėsiu kaip nepatinkančioj stovykoj paskambint tėvams kad atvažiuotų pasiimti. Nors dabar kai rašau, tai esu be galo dėkinga, nes mano tėvai visada atvažiuotų manęs gelbėti kad ir kiek man metų būtų. Bet vis tiek, jau jauti, kad atėjo metas stengtis įvairiose situacijose išsigelbėti pačiam, nes žengi į suaugusio žmogaus kelią.“ (Danielė)

Suteikę šiam sprendimui didelę reikšmę, jauni žmonės bijojo pasirinkti neteisingai, suklysti, kai kuriems atrodė, kad pasirinkimas negalės būti keičiamas arba kad nesėkmė pradiniam etape gali užprogramuoti nesėkmės tolesniame gyvenime (ne vienas studentas rašė vėliau supratęs, kad toks jų mąstymas buvo labai ribotas ir tik apsunkinęs rinkimąsi). Baimė suklysti buvo stipriai sumišusi su kita baime – nuvilti tėvus, nepateisinti jų tiesiogiai ar netiesiogiai išsakomų ar tik nujaučiamų lūkesčių. Šią baimę kai kurie tyrimo dalyviai labai išgyveno net ir tada, kai tėvai nedarė jokio spaudimo ir juos palaikė, nes tokiais atvejais ypač norėjosi, kad tėvai jais didžiūtuos. Galvojimas apie tėvus dažnam abiturientui buvo papildomas įtampos šaltinis, ne palengvinęs, o tik apsunkinęs lemtingu gyvenimo momentu svarbaus sprendimo priėmimą.

„Mano nuomone, sunkiausia būna ne pačiam priimti konkretų sprendimą, už kurį visa atsakomybė bet kokių atveju atiteks tau, tačiau baimė kaip į tai sureaguos tau svarbūs žmonės iš aplinkos. Nenoras nuvilti, troškimas, kad tavimi didžiutęsi, verčia rinktis nenorimus ar net nekenčiamus dalykus, stengtis prie jų prisitaikyti, bet taip elgdamasis tu nesijauti laimingas <...>.“ (Elena)

„<...> tu bijai suklysti, bijai apvilti savo tėvus, kurie į tave įdėjo tiek daug vilčių, bijai pasukti ne tuo keliu, bijai pasirinkti ne tą profesiją, bijai susidėti ne su tais žmonėmis, bijai to kankinančio netikrumo. Tu bijai. Nuolat bijai. Nuolatinis baimės jausmas sujaukia tavo pozityvų mąstymą, tu nebegali priimti tinkamų sprendimų. Tu, tiesiog, jautiesi nesaugus ir pažeidžiamas.“ (Karolis)

Svarbu pažymėti, kad kai kurie tyrimo dalyviai, atvirkščiai, – klysti nebijojo (gal net ir norėjo), savo galimą nesėkmę matė kaip potencialią vertingą gyvenimo pamoką, kuri prisidėtų prie didesnės brandos, suteiktų išminties. Tačiau įtampą, nusivylimą, frustraciją ir pyktį keldavo tai, kad artimi žmonės savo patarimais, o kartais net aršiais bandymais primesti savo nuomonę stengdavosi apsaugoti nuo „neteisingų“ sprendimų. Tokiu būdu jie tarsi kėsindavosi atimti galimybę savarankiškai priimti pirmą tokį svarbų sprendimą gyvenime, galbūt suklysti ir taip pasimokyti iš savo klaidų, tapti brandesniu žmogumi. Tiesa, kai kurie jaunuoliai netgi jautė aplinkos lūkestį, kad abiturientai, kaip jau pasiekę tam tikrą brandą žmonės, savarankiškai apsispręs dėl tolesnių gyvenimo planų ir priims atsakomybę už savo gyvenimą, tačiau kai bandydavo tą padaryti, vietoj palaikymo sulaukdavo priešingos reakcijos.

„Apskritai man žiauriai pikta, kai dabar mano tėvai ar jų amžiaus žmonės sako tą žodį „SUAUK“. Pirmą kartą jį išgirdau, kai pabaigęs mokyklą pasakiau tėvams, kad noriu į kariuomenę. Namuose mama pakėlė tikrą skandalą akcentuodama, kad dabar, man yra tas laikotarpis, kai aš turiu mokytis bei nešvaistyti savo laiko. <...> Tada mama pradėjo aiškinti, kad elgiuos nesubrendeliškai bei, kad man reikia suaugti ir liautis priiminėti kvailus sprendimus. Na, o aš kaip tik mažiau atvirkščiai, kad kaip tik tai, kad kai aš priimu sprendimus, kurie turės tiesioginių pasekmių mano tolesniam

gyvenimui ir yra žengimas į suaugusio žmogaus pusę. Antrą kartą išgirdau žodį suauk iš tėvų tada, kai pranešiau, kad įstojau į filosofiją. Jiems tai atrodė labiausiai neracionalus sprendimas, kurį tuo metu galėjau padaryti. Nes kaip „visi žino“ baigus filosofiją būsiu pirmas eilėj darbo biržoj. Ir šiaip žiauriai apmaudu, kai į tave žiūri, kaip į vaiką“. (Edvinas)

„Visi aplink kartojo, kad va, žengsite į suaugusiųjų gyvenimą, turite mokytis savarankiškumo ir atsakomybės, imt gyvenimą į savo rankas, turit pasirinkti gyvenimo kelią... bla bla bla. <...> Mokytoja per išleistuves pasakė „jūs jau išlaikėt BRANDOS egzaminus, gavot BRANDOS diplomą, tai liudijimas, kad jau GALITE spręsti PATYS“. Aha, jo... o po kelių dienų >> eeee, blogai čia renkiesi, rinkis kitą variantą, aš geriau žinau kaip tau reikėtų daryti. Tai kam pliurpti tas beletristikas?“ (Upė)

„Pastarieji keturi metai, praleisti mokykloje, mano galvoje kuria ryškiausias asociacijas su aplinka, kuri reikalavo „bręsti“, „surimtėti“, „elgtis atsakingai“ ir t. t. <...> Manau, kad visa ši mokyklinė kontrolė ne ugdė mane ir vedė link suaugusiojo gyvenimo, o atvirkščiai, privertė vadovautis aplinkos taisyklėmis ir tam nesipriešinti, kas manyje tik slopino brandą.“ (Vaiva)

Tokios prieštaringos situacijos kildavo dėl to, kad tyrimo dalyviai ir jų tėvai ar mokytojai turėjo skirtingą suvokimą apie tai, kas yra suaugęs žmogus, sureikšmindavo skirtingus brandos atributus. Daliai tiriamųjų branda asocijavosi ne tik su savarankiškumu ir atsakomybės prisiėmimu, bet ir gebėjimu pasipriešinti visuomenės spaudimui, pastanga eiti autentišku, sau priimtinu gyvenimo keliu, net jei jis neatitiktų vyraujančių standartų ar nesuteiktų materialaus saugumo. Tėvai ir mokytojai, jaunuolių manymu, sureikšmindavo aukštą socioekonominę padėtį, visuomenėje vyraujančių sėkmingo gyvenimo standartų, kurie dažniausiai buvo siejami su pasiekimais kokioje nors prestižinėje profesijoje, įvykdymą bei atitinkamai standartinius poreikius leidžiančia patenkinti finansine padėtimi. Daliai studentų atrodė, kad aplinkinių suaugusių žmonių vizijos apie tai, kas yra branda ar geras gyvenimas, yra „stereotipinės“ ir veda link „pilko ir nuobodaus gyvenimo“, kuris ypač gąsdino apie ateitį svajojusius jaunuolius. Tačiau, kita vertus, būdami finansiškai priklausomi nuo tėvų, jie jautėsi „skolingi“, turintys

atsižvelgti į tėvų pageidavimus darydami svarbius sprendimus, negalintys spręsti tik pagal save.

„<...> tai susidaro išpūdis, kad pasisekęs gyvenimas yra pliusiukų užsidėjimas ant tokių standartinių dalykų kaip arimas dėl buto, mašinos ir vaiku, viena kelionė kurs nors per metus, kėlimasis į darbą per kančias, nes reikia kreditą gražinti, raminamųjų gėrimas prieš miegą nes nieko gero daugiau gyvenime nematai. Man tai nėra branda, man tai nėra sėkmingas gyvenimas.“ (Ažuolas)

„<...> kol pats savęs neišlaikau, jaučiuosi skolingas ir negalintis turėti griežto savo balso. Nenoriu priimti jų brukamo gyvenimo būdo, bet kartu jaučiu, kad kažkiek turiu atsižvelgti į jų norus kol esu nuo jų priklausomas.“ (Ignas)

„Aš pasirinkau stoti, vietoj troškimo kažkur iškelti, užsidirbti ir piešti; aš pasirinkau stoti į Vilniaus Universitetą, o ne į Vilniaus Dailės Akademiją, kuri aplinkiniams siejosi su bedarbyste <...>. Vienintelis pasirinkimas stoti į mane dominusį ir patraukusį dalyką sociologiją, o ne į ekonomikos fakultetą, kurį taip bandė išsiūlyti X vadinęs sociologiją „nesąmone“, buvo sprendimas, kurį priimiau savo noru. Tikriausiai tai ir buvo mano, kaip suaugusios asmenybės, sprendimas.“ (Vaiva)

„Įprastinio “suaugusio” gyvenimo būdas man <...> asocijuojasi su pasidavimu, ėjimu lengviausio pasipriešinimo keliu, kurio gale glūdi vulgariai nuobodi kasdienybė. Šeima, minivenas ir butas Perkūnkiemy – tai <...> pilko, “normcore”iško” gyvenimo išraiška. <...> “Suaugusio” stereotipinis vaizdinys mane kiek gąsdina ir varo į neviltį, kuri apdainavo mano kartos dievukas Žygimantas “Mesijus” Kudirka:

a ko tu nori?

tik šeimos namuos ir vakarais panoramos.

a ko tu nori?

darbo ir buto, jo. <...>

lieki be ambicijų

visai kaip po vėmimo

lauki jau kondicijoj
paskutinio patepimo <...>
a ko tu nori?
gyventi pižoniškai
po to pasenti patogiai <...>
ko tu no ri?
ko tu ari?
ką tu ri tu?
ru ti ną!
(Dovydas)

Skaitydama refleksijas apie dvyliktos klasės etapą, atkreipiau dėmesį, kad kai kuriems jaunuoliams didelį stresą kėlė tai, kad svarbiam sprendimui, ką veikti po mokyklos baigimo, priimti jie jautėsi turėję labai mažai laiko, būtinybė apsispręsti užklupo tarsi staiga, nepasiruošus. Tai rodo, kad kai kuriems iš jų ateities planų klausimas iškilo tik dvyliktoje klasėje ar jos pabaigoje. Susidarė įspūdis, kad vieni tyrimo dalyviai dėl to kaltino aplinkinius, kurie tarsi iš nepasiruošusių moksleivių ėmė reikalauti atsakymų į anksčiau nekeltus klausimus, kiti buvo linkę prisiimti atsakomybę, kad gerokai anksčiau nesiėmė svarstyti šių dalykų. Kad ir kaip būtų, kai dvyliktoje klasėje kai kurie „staiga“ suvokė turintys priimti svarbų sprendimą, laiko ir jėgų kokybiškiems apmąstymams nebebuvo.

„<...> mums buvo duota visiškai neadekvačiai laiko, kaip tu gali per tiek laiko susivokti savyje.“ (Sabina)

„Tiesą sakant tik egzaminams kabant ant nosies aš pirmą kartą išgirdau žodį „tikslai“. Turiu omeny, kad reiktų susimąstyti apie gyvenimo tikslus, ko aš sieksiu. <...> O kaip tie tikslai keliame?“ (Vaida)

„[amžiaus ketvirčio krizės] esminis veiksnys man visada buvo pakankamai aiškus. Tai staigus išorinis ir vidinis spaudimas ŽINOTI, kuo esi, kuo nori būti ir kur eini savo gyvenime. Po dvylikos metų praleistų už mokyklos suolo, išgyvenant paauglystę ir hormonų audras, tuo pat metu saugiai ir savaime suprantamai naudojantis visais patogumais, kuriuos suteikia tėvų globos sparnas, vieną dieną, po išleistuvių vakarėlio, turi atsikelti ir žinoti, ką nori veikti gyvenime.“ (Jovilė)

„Visada susimąstydavau, koks absurdiškas yra laikotarpis, kai mums, dvyliktokams, reikia per pusę metų nuspręsti, ką mes norime veikti visą gyvenimą.“ (Dainė)

„Toks jausmas, kad nuo sausio mėnesio kažkas faster mygtuką būtų įjungęs, realiai nebuvo laiko RAMIAI visko apgalvoti. Ką tu gali apgalvoti kai plauki <...> kalnų upe ir tuoj bus krioklys?:)) Žiūri kaip čia neapvirst, neprigert. Egzistencinių klausimų tu tuo metu toje valtyje, na, nlb pagvildensi :))“ (Vėja)

Kalbant apie abiturientų planus, ką veikti po mokyklos baigimo, rašto darbuose išryškėjo tik dvi iš tikrųjų svarstytos alternatyvos – tęsti mokslus (beveik visada – universitete) arba metų pertrauka su intencija mokslus tęsti vėliau. Keli tyrimo dalyviai dvyliktoje klasėje svarstė, kad galbūt apskritai niekada nestudijuos, tačiau toks variantas liko tik mintyse kaip hipotetinė, realiai nesvarstyta alternatyva dėl visuomenėje ir artimiausioje socialinėje aplinkoje vyraujančių normų bei stereotipų, kurie prieštarautų tokiam gyvenimo scenarijui. Daugiau svarstymų apie aukštojo mokslo reikšmę kai kuriems kilo pradėjus studijuoti ir nusivylus studijomis.

Taigi, pagrindinė dilema, su kuria iš esmės buvo susijusios visos kitos įtampos ir keblumai, – ką studijuoti ir ar studijuoti iškart? Praėjusiame skyriuje bendrais bruožais atskleidžiau, kodėl dvyliktos klasės bei kelio po mokyklos baigimo rinkimosi etapą jauni žmonės išgyveno kaip itin sudėtingą ir prieštarinę laikotarpį. Šiame skyriuje išsamiau aptarsiu dažniausiai studentų refleksijose aptartas įtampas, sunkumus, su kuriais jie susidūrė bandydami pasirinkti konkrečias studijas ar metų pertrauką, ir kurie, jų manymu, prisidėjo prie krizės ar jos apraiškų. Ypač sunkių išgyvenimų patyrė tie, kurie a) visiškai nežinojo, ką norėtų studijuoti, ir kartu patyrė didelį aplinkinių, ypač tėvų, spaudimą būtinai studijuoti; b) žinojo, ką norėtų studijuoti, tačiau nesulaukė tėvų palaikymo (kartais tėvai ne tik nepalaikė, bet ir spaudė studijuoti specialybes, kurios nesutapo su jaunuolio norais); c) blaškėsi tarp įvairių specialybių; d) žinojo, ką norėtų studijuoti, tačiau nepavyko įstoti.

Norėdama aptarti tolesnio kelio po mokyklos baigimo rinkimosi patirtis pasitelkiau „širdies, proto balso“ kovos metaforą, kuri labai taikliai apibūdina dažno jaunuolio kasdienybėje kilusias dilemas. „Proto balsas“ šiame etape atstovavo požiūriui, kad aukštojo mokslo diplomas yra būtinas norint siekti karjeros, susirasti gerą darbą, užsitikrinti materialų pagrindą,

„kažko pasiekti“. Taip pat – svarbu neatidėlioti, nuosekliai susitvarkyti su mokslais, studijuoti iškart po mokyklos baigimo. „Proto balso“ keliamas pagrindinis klausimas – kokią specialybę pasirinkti, kad ji būtų paklausī darbo rinkoje bei suteiktų garantijų vėliau rasti gerai mokamą darbą? „Proto balso“ pagrindinis interesas – karjeros pasiekimai, socialinis statusas, materialinis saugumas (finansinė nepriklausomybė), todėl skirtingas specialybes bei švietimo institucijas jis vertina nevienodai.

„Širdies balsas“ atliepia jauno žmogaus asmenybę bei pomėgius ir jo svarbiausias klausimas – kokia studijų programa man patiktų, būtų įdomi ir vėliau suteiktų galimybę išreikšti ir realizuoti save, susirasti mėgstamą, džiuginantį darbą? Jeigu „širdies balsas“ neparodydavo konkrečios krypties, jis skatindavo neskubėti tęsti mokslų, nestudijuoti bet ko, geriau pasidaryti metų pertrauką, kurios metu pavyktų „suaktyvinti“, „prakalbinti“, „išgirsti“ tylinčius ar prislopintus „širdies impulsus“. Pagrindinis „širdies balso“ interesas – atrasti save ir save realizuoti per mėgstamą veiklą, tad jokia specialybė ar mokslo institucija nėra nuvertinama kaip prastesnė (nuostata, kad jeigu užsiimsi mėgstama veikla, tai pavyks ir užsidirbti). Galiausiai jaunų žmonių esė darbuose atsiskleidė jų noras tiesiog pailsėti nuo mokslų, nusiteikti studijoms, įgyti gyvenimo patirties ir įgūdžių, pažinti „tikrą gyvenimą“, pasaulį, kitokias kultūras ir žmones, užsidirbti pinigų, atsidurti naujose situacijose, pasimėgauti laisvės pojūčiu, patirti džiaugsmo, malonumų, pasilinksminti. Šias intencijas apibendrinau „jaunystės balso“ metafora. Norėdami atsižvelgti į šį jaunystės balsą kai kurie tyrimo dalyviai pasirinko atotrūkio metus iškart po mokyklos baigimo arba nusivylus pirmosiomis studijomis ir jas nutraukus. „Jaunystės balso“ pagrindinis interesas – išnaudoti jaunystės potencialą bei patirti / pažinti gyvenimą / pasaulį, todėl kol kas nebūtina mokytis ar galvoti apie rimtą darbą, jei tai trukdo šiam tikslui. Iš anksto norėčiau atkreipti dėmesį, kad, kalbant apie mokyklos laikotarpį, aktualiausia buvo suderinti „proto ir širdies balsą“, „jaunystės balso“ motyvas jaunų žmonių refleksijose kur kas dažniau pasirodė kalbant apie laikotarpį jau po mokyklos baigimo.

„Prieš akis tūkstančiai galimybių, bet kad ir kiek galvojau, kas džiugintų mano širdį priešdaviau tą pačią išvadą – iš to neužsidirbsiu, o kai galvodavau, iš ko galėčiau užsidirbti atrodydavo, kad tai manęs nedžiugins, kad nebūsiu laiminga tuo užsiiminėdama. Atrodo tokia neteisybė, kodėl šiti dalykai dažniausiai prasilenkia? Mano geriausia draugė <...> visada sakė žiūrėt kur linksta širdis ir man tą patį patarė, abi dar

kalbėjom, kad kai esi užsivedęs savo dalyke, tai pinigai tikrai ateis. Bet mano tėvai greitai mane atvėsino, kad tai tik jaunatviškas idealizmas ir kad vėliau gailėsiuos nesugalvodama kaip pragyvent ir atėjusi prašyti pas juos pinigų. <...> Įdomu kaip būtų reagavę, jei būčiau pasakius, kad pagal maniškį jaunatvišką idealizmą tai apskritai mąstyčiau tik apie tai, kaip pakeliaut po pasaulį ir patirt nuotykių <...> pakvėpuot laisvės oru ir t.t. ir pan. Na bet – žinoma – to jau būtų buvę per daug. Užteko ir to, kad priešinausi jų racionaliems pasiūlymams studijuoti „perspektyvias“ specialybes.“ (Diana)

„Jauno žmogaus užduotis yra ne tik rasti darbą, specialybę, kurioje tau patiktų būti, į kurią norėtum gilintis ir dirbti, bet dar kad galėtum iš jos ir pragyventi. Tai dažnai skamba kaip du nesuderinami dalykai. Aš pati, kai stojau į dailėtyrą, o šimet ir į sociologiją, žinojau, kad einu mokytis todėl, kad noriu įgyti žinių, mokytis apie pasaulį, žmones, kultūrą, išmokti daugiau apie save pačią. Tačiau visuomet žinojau, ypač su dailėtyra, kad karjeros galimybės prastos. Visgi tikiu, kad turint motyvacijos ir noro, įdirbio, galima visko pasiekti, kad ir kaip sunku būtų. Galima ir Lietuvoje juk per du darbus dirbti, studijuoti, turėti papildomų projektų ir taip užsidirbti. Tačiau šiuo klausimu sesuo galėtų visuomet man atkirsti: užsienyje tiek daug dirbti net nereikėtų, kad užsidirbtum tiek pat, kiek ardamas Lietuvoje. Taigi. Nėra čia ko ir bepridurti – pragyventi Lietuvoje jaunam žmogui ypač sunku, o ką jau kalbėti apie šeimos kūrimą.“ (Inga)

„Pirmasis išgyvenimas, suteikęs man daugiau nerimo, nei kada nors tikėjaisi, buvo klausimas – kokią studijų programą pasirinkti, kad ji ne tik teiktų man džiaugsmą ir visišką pasitenkinimą, bet kartu garantuotų plačias ir perspektyvias karjeros galimybes.“ (Adrija)

„O didžiausia dilema buvo tarp to, kas patinka ir kas atrodo perspektyvu.“ (Vestina)

„Tėvai visuomet svajojo, jog būčiau teisininkė, tačiau ši specialybė manęs niekad nežavėjo. Mano viduje atsirado vidinis prieštaravimas, lyg ir norėčiau patenkinti tėvų norus,

tačiau mintis, kad visą gyvenimą turėsiu dirbt nemėgstamą darbą, ragino galvot, ko aš iš tikrųjų noriu.“ (Auksė)

„Kas kelis metus sudaromi paklausiausių ir nepaklausiausių specialybių sąrašai, kurie tarsi įpareigoja jauną žmogų kryptingai eiti link paklausiausių specialybių. Nesvarbu, kad laimingas batsiuovys geriau, nei „surūgęs“ teisininkas. Juk jei dirbi tokį darbą, į kurį kasdien eini kaip į šventę ir įdomų užsiėmimą, būsi daug sėkmingesnis ir laimingesnis, nei į tą, kurį primetė tam tikri apskaičiavimai.“ (Enrika)

Taigi, nuspręsti, į kurį – labiau širdies ar proto – balsą atsižvelgti ar kaip juos suderinti renkantis tolesnį kelią po mokyklos baigimo, jauniems žmonėms nebuvo lengva, ypač kai „širdies balsas“ atrodė nesuderinamas su „proto balsu“, o artimi žmonės patarinėjo, spaudė, o kartais net reikalavo vadovautis „proto balsu“. Tačiau ypač varginančias abejones ir blaškymąsi tarp skirtingų alternatyvų patyrė tie, kurių „širdies balsas“ nesiuntė jokių impulsų (arba siuntė labai skirtingus) apie tai, ką jie norėtų toliau mokytis, su kokia profesija sieti gyvenimą, kokį darbą dirbti, o studijas universitete matė kaip vienintelį galimą pasirinkimą įgijus brandos atestatą (ar dėl tėvų spaudimo būtinai studijuoti iškart po mokyklos baigimo ar dėl savo paties įsitikinimų)¹³⁵.

„Žinojau, kad noriu studijuoti, bet kur? Nežinau. Mokykloje man sekėsi viskas vienodai gerai. Patiko tiek tikslieji mokslai, tiek humanitariniai. Į nei vieną pusę manęs netraukė, todėl artėjant stojimų laikotarpiui panikavau.“ (Augustė)

„<...> aš tuo momentu net nenutuokiau ko noriu ir mano gyvenimo siekliai keitėsi kasdien. Vieną dieną norėjau būti dizainerė, nes mėgstu kurti, piešti, užsiimti menine veikla, kitą dieną suprasdavau, kad nieko čia nebus ir reikia man studijuoti „rimtą dalyką“, ką įvardinau ekonomiką, matematiką, kad ir politiką.“ (Auksė)

„Po truputi bėgant laikui, kai jau apėmė mintys apie tai ką reikės veikti po dvylikos mokyklos suole praleistų metų atėjo

¹³⁵ Ypač buvo sunku tiems, kuriems mokykloje visi dalykai sekėsi maždaug vienodai ir jie neturėjo aiškos patinkančios srities. Iš 90-ies žmonių, kurie savo rašto darbuose užsiminė apie tai, ar jie žinojo, ar nežinojo, kur norėtų studijuoti, 53 rašė, kad nežinojo, 47 – žinojo.

panika. <...> Norėjosi ir rėkti, ir bėgti. Rodėsi paprasčiau būtų tiesiog išprotėti nei išsirinkti ateities profesiją.“ (Vasarė)

Pasimetimo, dvejonų akivaizdoje dažnai sprendimas būdavo priimamas a) remiantis „proto balsu“, t. y. pasirenkama paties jaunuolio arba / ir, tėvų manymu, praktiška, paklausī, prestižinė specialybė; b) stojama pagal egzaminų rezultatus ten, kur didesnė tikimybė įstoti ir nemokėti už mokslą; c) studijos pasirenkamos visiškai atsitiktinai; d) pasiimami atotrūkio metai / padaroma metų pertrauka. Jeigu tėvų spaudimas būtinai studijuoti buvo itin stiprus, dažniausiai d) variantas, net jei buvo svarstomas, nebuvo pasirenkamas.

Kai kurie jaunuoliai minėjo, kad, likus vos savaitei ar net kelioms valandoms iki stojimo dokumentų pildymo, jų emocijos, norai ir potencialūs studijų pasirinkimai vis dar keitėsi daugybe kartų. Tam didelę įtaką darė ir artimiausios socialinės aplinkos žmonių vertinimai, pastabos, patarimai. Pasitaikė ir tokių, kurie studijas galiausiai pasirinko visiškai atsitiktinai – durdami pirštu į studijų sąrašą. Įdomu pabrėžti, kad tokia, vienos studentės įvardyta „*priverstinė loterija*“ kai kuriems išėjo į naudą – pastudijavę kelis mėnesius jie džiaugėsi pasirinkimu, buvo patenkinti studijomis. Tačiau dažniausiai būtent atsitiktinai pasirinktos ir nepatinkančios studijos lėmė krizės atsiradimą ar pagilėjimą.

„<...> praktiškai dūriau pirštu į studijų sąrašą. Tai buvo filologijos studijos su kuriomis nieko bendro gyvenime nesu turėjusi ir iki šiol nesuprantu, kaip ir kodėl ten atsiradau.“ (Vasarė)

„Per tuos mokyklos metus aš neatradau nieko, kas man būtų kėlę norą eiti to mokyti į universitetą. Mane gąsdino visi tie prašmatnūs programų pavadinimai, neturėjau nė menkiausio supratimo, kas už jų slepiasi. Nesupratau pačių studijų tvarkos. Žodžiu, prieš LAMA BPO deadline'us atsisėdau prie kompo ir sukroviau į savo anketą bet ką.“ (Fausta)

„Galvojau valandų valandas. Mintys ir profesijos keitėsi kasdien. Iki pat tos nakties, kai reikėjo pasirinkti vieną iš dviejų. Socialinė aplinka veikė mane kaip niekad stipriai. Klausimai, neturintys jokio pagrindo, kaip pavyzdžiui: 'Nu ir ką tu su ta savo prancūzų kalba?', 'Politika??? Tu juokauji? Kam gadintis tuos nervus?' dar labiau privertė jaustis

pasimetusiai ir sugniuždytai. Visi variantai neįtiko mano draugams, mano tėvams ir netgi man pačiai. Vis dėlto nuo pat 10 klasės buvau įsitikinusi, kad linkstu link politikos, juk visos veiklos, visi projektai, laisvalaikis buvo skirtas jai. Bet kažkas viduje nedavė ramybės, kad tai gal vis dėlto ne mano kelias, kuriuo noriu eiti. Užpildžiau stojamųjų tvarkaraštį paskutinę dieną ir išėjau su drauge pasivaikščioti. <...> Ir ji paklausė 'Ar tikrai nori tapti politike? Aišku, kad pasibaigsi mokslus, tai nieko nereiškia. Bet vis tiek, ar įsivaizduoji save politiko kedėje?'. Ir tuo momentu kažkas atsitiko. Staiga vienas klausimas privertė suvokti ir suprasti, kad ji yra teisi. Ten savęs neįsivaizduoju. <...> Grįžusi namo ištryniau politikos mokslų studijas iš sąrašo ir užsimerkusi įrašiau sociologiją. Tikrąja ta žodžio prasme įrašiau akiai, net nežinodama, kas tai per mokslas. Ryte turėjau atsikelti ir dar kartą apsvarstyti savo jokio pagrindo ir pasiteisinimo neturintį pasirinkimą. Aš to nepadariau, nes paprasčiausiai pramiegojau. Po dviejų savaitių gavau laišką, kad įstojau į sociologiją. Puoliau į paniką, verkiau visą naktį, o ryte susitikau su drauge ir nuėjome pasivaikščioti į parkelį.“ (Vytautė)

Baigti šį skyrių norėčiau Dainės istorija, kuri atskleidžia, kokia stipri ir abejones skatinanti gali būti net atsitiktinė aplinkinių suaugusių žmonių replika ir koks svarbus yra artimų žmonių palaikymas lemtingais gyvenimo momentais. Dainė nuo pirmos klasės vaidino teatre ir iki vienuoliktos klasės jos svajonė buvo tapti aktore. Teatro vadovai, tėvai, mokytojai, draugai net neabejojo, kad po mokyklos ji sieks studijuoti aktorinį. Tačiau vienuoliktoje klasėje išgirsta vieno mokytojo pastaba paskatino suabejoti savo planais, pažadino „proto balsą“.

„Tik buvo vienas mokytojas, informatikos, kuriam pasakius, jog ruošiuosi studijuoti vaidybą, jis pažiūrėjo į mane ir pasakė: „su tokia galva, į tokią specialybę? Iš Tavo būtų puiki programuotoja, o ir uždirbtum daugiau...“. <...> Būtent tada pradėjau abejoti savo pasirinkimu. Pradėjau mąstyti ne apie tai, kaip jausis mano siela dirbadama kažkokį darbą, bet kaip jausis mano kūnas. Kiek aš uždirbsiu ir pan. O juk akivaizdu, kad aktoriai niekada daug neuždirba. Nenorėjau suktis kino industrijoje, nes man tai niekada neatrodė žavu. Galbūt todėl, kad teatras man yra magiškas dalykas, kuris mane verčia

jaustis laiminga. Taigi. Pakalbėjusi su tėvais ir jiems pasakiusi, kad nebenoriu būti aktorė, jie realiai man nieko nesakė, patarė, kad elgčiausi kaip noriu pati. <...> Prasidėjo tuomet kažkoks nenormalus forsavimas, nežinojimas ką daryti. Visur ieškojau, kur galėčiau save realizuoti, bet ieškoti sekėsi sunkiai. Nes nuo mažumės gyvenusi mintimi, kad būsiu akotrė, negalėjau kitose srityse įžvelgti to, ką mačiau vaidyboje. Tie mano ieškojimai tęsėsi kone metus. Bet jau 12-os klasės pradžioje vėl grįžau prie minties, kad vis dėlto reikia siekti svajonės. Nežinau, kas privertė mane taip persigalvoti. Regis, buvau tvirtai apsisprendusi priešingai. Tačiau visgi. Pagalvojau, kad tai yra mano kelias.“

Mergina visus metus aktyviai ruošėsi stojamiesiems, skaitė daug knygų, repetavo, konsultavosi su ketinamos studijuoti programos dėstytojais, studentais. Sėkmingai įveikusi pirmą turą, antro turo stojamųjų metu stovėdama prieš komisijos narius mergina jautėsi lyg tai buvo pati svarbiausia diena jos gyvenime. Tačiau Dainė jautė nepasirodžiusi taip, kaip galėjo, nes naktį prieš stojamuosius jaudinosi dėl netikėtai traumą patyrusios mamos. Sužinojusi, kad nepavyko įstoti, mergina labai išgyveno, kaltino save per prastai pasirodžius. Tačiau kur kas sunkiau pasidarė tada, kai sulaukė mamos reakcijos papasakojus apie savo nesėkmę:

„Ir čia išgirdau žodžius, kurie skaudina mane dar ir dabar. Mama sako: „o tai gal Tau reiktų Šiauliuose mokytis? Man atrodo, kitur ir nepaims Tavęs.“ Tada žiauriai susinervinau, nes į Šiaulius gali įstoti bet kas iš gatvės. Ir negalėjau patikėti, kad mama mane taip nuvertina.“

Išgyvendama dėl nesėkmės mergina pabandė įstoti į dvi alternatyvias, jos manymu, prastesne kokybe pasižyminčias vietas, tačiau vis dar padėsiančias siekti tapti aktore. Į abi įstojo, tačiau labiau norimoje vietoje pavyko įstoti tik į valstybės nefinansuojamą vietą, nes tėvai neturėjo galimybės sumokėti reikiamos sumos, Dainė suprato, kad teks atsisakyti savo svajonės. Galiausiai mergina išsirinko jos polinkiams artimiausią studijų programą ir sėkmingai įstojo. Vos pirmame kurse mergina suprato, kad studijos jai visiškai nepatinka ir neatspindi jos požiūrio į kultūrą ir meną. Studijose, jos manymu, vyraujantis komercinis požiūris į minėtas sritis atrodė jai svetimas ir nepriimtinas. Dėl to mergina jautėsi pasimetusi, nežinanti, ką daryti.

3.10.2. Norma studijuoti bet ką arba „studijavimo vardan studijavimo“ kultūra

Kai kurių studentų pasakojimuose apie stojimo laikotarpį išryškėjo daug liūdesio, nusivylimo, apmaudo bei pasipiktinimo situacija, kai nežinodami, ką norėtų studijuoti, abiturientai, pasidavę inercijai ar aplinkos spaudimui būtinai studijuoti, vis tiek stoja, studijas pasirenka atsitiktinai, stoja į nepatinkančias specialybes, užuot pasiėmę atotrūkio metus, per kuriuos galėtų labiau susiprasti ir priimti sąmoningesnį sprendimą. Iš jaunuolių pasakojimų susidarė įspūdis, kad toks elgesys jų aplinkoje buvo dažna, normali praktika, kaip studentas Jonas įvardijo – „*seniai susiformavusi studijavimo vardan studijavimo kult(r)ūra*“ (toliau tekste tokiam elgesiui apibūdinti vartosiu pasakymą „studijavimo vardan studijavimo kultūra“)¹³⁶. Pyktis ir nusivylimas buvo skirtas ne tik bendraamžiams, kurie taip elgiasi ir dažnai net nekvestionuoja tokio elgesio, tėvams, mokytojams ir apskritai švietimo sistemai, kuri, jų manymu, formuoja ir palaiko minėtą kultūrą, jie buvo nepatenkinti ir nusivylę savimi, kad net supratę tokio elgesio absurdiškumą patys nuplaukė pasroviui.

„Kaip pavyzdį norėčiau pateikti savo situaciją, kuri tuo metu mane ne tik stebino, bet netgi liūdino ir slėgė. Kaip ir daugelis šiuolaikinių abiturientų, taip ir aš buvau pasimetęs dėl savo specialybės pasirinkimo ir klausimas kur stoti, buvo vienas didžiausių galvos skausmų pakankamai ilgą laiko tarpą. Galimybė niekur nestudijuoti tėvų buvo atmesta be didesnių diskusijų, nes nuo mažens skiepyjamas auklėjimas ir visuomenės spaudimas, jog nebaigęs mokslų tiksiu tik griovius kasti, man buvo įsišaknijęs, taigi idėja niekur nestoti ir pačiam nelabai patiko. Galų gale bendromis pastangomis kartu su tėvais išsirinkau daugiau mažiau man patinkančią specialybę.“ (Juras)

„Būdamas abiturientas tiksliai nežinojau kur noriu stoti, tačiau buvau beveik įsitikinęs, kad stosiu iškart baigęs mokyklą, nes taip juk daro daugelis mano bendraamžių. Didžioji mano draugų dalis sakė: - Stosiu ten, kur priims.

¹³⁶ Kitas „studijavimo vardan studijavimo“ kultūros pasireiškimas – kai aplinka spaudžia nemesti nepatikusią studijų, skatina nepaisant nieko jas pabaigti, „pakentėti“.

Tačiau man šie žodžiai kėlė didelį nerimą ir svarbius klausimus. O jeigu man nepatiks ten kur įstosių? Ar aš tikrai norėsiu dirbti darbą, kurio nemyliu? Taip pat jaučiau didelį spaudimą iš tėvų, jog po mokyklos būtinai turiu studijuoti universitete. Bandžiau save raminti, kad taip daro daugelis, juk daug žmonių dirba nemylimus darbus, arba studijuoja specialybes, kurių patys nesupranta. Tačiau tuo pačiu mane ir piktino, kad žmonės nemoka būti savarankiškais ir nesugeba siekti savo svajonių, pasiduoda aplinkinių spaudimui.“
(Orestas)

Jauni žmonės reflektavo, kad „studijavimo vardan studijavimo“ kultūra daug prisideda prie jaunimo amžiaus ketvirčio krizės, nes vėliau jie susiduria su neapgalvoto sprendimo padariniais – kankinasi nepatinkančiose studijose, vėl (ar vis dar) išgyvena varginančias abejones ir dažnai lieka tarsi įkalinti nepasitenkinimo būsenoje, nes ta pati kultūra skatina žmogų „pakentėti“, „pasibaigti studijas“ (ypač jei jaunuolį ir toliau kankina „nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančia ir jis neturi geresnės alternatyvos).

Dauguma šias temas reflektavusių studentų išreiškė labai panašias mintis, kurios dažniausiai buvo susijusios su, jų manymu, perdėta mokyklos ir tėvų orientacija į brandos egzaminus, aukštojo mokslo diplomo svarbos sureikšminimu, siaurai suprantamu karjeros konsultavimu, negebėjimu suteikti „gyvenimiškų žinių ir įgūdžių“, paruošti „tikram gyvenimui“, atitrūkimu nuo „pasaulio tendencijų“, negebėjimu prisitaikyti prie „pasikeitusios realybės“. Mokykla, užuot parengusi jauną žmogų „tikram gyvenimui“, padėjusi pamatyti įvairias ateities perspektyvas, skatinusi drąsiai kurti ir įgyvendinti savęs ir savo gyvenimo viziją, kaip apibūdino studentė Ona, „paleidžia su infantilia laikysena gyvenimo atžvilgiu ir siauru akiračiu“. Būdamas tokios laikysenos ir akiračio, mažai patirties turintis, savęs gerai nepažįstantis ir toks žmogus, kuriam trūksta drąsos, yra labiau pažeidžiamas, mažiau atsparus aplinkos įtakai, lengviau blaškomas, tad ir atsakyti į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu“ tampa sudėtingiau. Toliau atskleisiu, kas lemia „studijavimo vardan studijavimo“ ir kartu nesąmoningo gyvenimo kultūrą.

Dvyliktoje klasėje jaunuoliai jautėsi taip, kad mokytojų ir tėvų dėmesys buvo sutelktas tik į galimus būsimų brandos egzaminų rezultatus, nesistengiant suteikti papildomų prasmų pačiam mokymosi procesui ir nesirūpinant kitomis gyvenimo sritimis. Be to, iš aplinkos jie nuolat sulaukdavo priminimų, kad egzaminai labai svarbūs, nes nulems būsimų studijų galimybes, o pastarosios atitinkamai – tolesnio gyvenimo

perspektyvas. Suaugusių žmonių pozicija, jaunų žmonių manymu, buvo aiški: po mokyklos baigimo vienintelis pageidautinas, „teisingas“ kelias – tęsti mokslus, siekti aukštojo mokslo diplomo, todėl kitos galimos alternatyvos bus priimamos su pasipriešinimu. Pastebėjau, kad net jei patys jaunuoliai kritiškai žiūrėjo į aplinkinių spaudimą, egzaminų ir aukštojo mokslo sureikšminimą, jie vis tiek norėjo pasiekti gerų rezultatų, sulaukti aplinkinių žmonių pripažinimo. Kai kuriuos tyrimo dalyvius kankino mintys, kad nuo būsimų egzaminų ir stojimo rezultatų priklausys ir jų kaip žmonių vertė tiek artimųjų, tiek visuomenės akyse, tai kėlė didžiulę įtampą, gąsdino, liūdino ir skatino dar daugiau stengtis kartais net netausojant savo sveikatos. Tai lėmė, kad dalis jaunuolių, viena vertus, prarado mokymosi džiaugsmą (kai kurie prisipažino tokio niekada ir nepajutę), norą siekti žinių, mokėsi tarsi „iš reikalo“. Antra vertus, potencialios studijos universitete, jų supratimu, buvo mokyklos pratęsimas, kurio vėlgi pirmiausiai „reikia“ ne jiems patiems, o aplinkiniams suaugusiesiems.

„Mokykla, tėvai ir visi kiti vyresnieji sudarė tokį įspūdį, kad diplomai - svarbiausias dalykas pasaulyje, kad be jo tu - niekam neįdomus, nieko nesukursi, todėl pradėjau to diplomo bijoti lyg baubo. Maniau, jog neturėdama popieriaus - aš nieko verta, tiesiog manęs nėra. Šios mintys tikrai gąsdino, jaunam žmogui sunku sau sakyti tokius dalykus. <...> Visi sakė: nesvarbu ką mokytis, svarbu mokytis, svarbu diplomai.“
(Žemyna)

„<...> esminis dėmesys buvo nukreiptas į aukštesnių skaičiukų gavimą per testą – vienkartinį rezultatą. Taip, sutinku, kad valstybiniai egzaminai yra svarbūs jaunuolio gyvenime, bet mokykla ir aplinkiniai, regis, šaržavo vaizdą taip, lyg nieko svarbesnio nebūtų nei dvyliktokui jo egzaminų rezultatas, kuris atveria kelius. Kelius į bedugnę, jeigu nėra krypties. Kam reikalinga pasirinkimų laisvė, jeigu neįmanoma nieko su ja nuveikti, nes nėra išsikeltos tvirtos ir pagrįstos tikslų? Aptikau kokią didžiulę įtaką man darė aplinka, kai jau buvo beveik per vėlu.“ (Austėja)

„Gimnazijai svarbu formuoti žmogaus mąstymą ir eglesį taip, kad jis siektų gerų testų ir kontrolinių rezultatų, o atėjus brandos egzaminams juos išlaikytų kuo geriau, tiek geriau, kiek reikalauja aukštosios mokyklos. Gimnazijoje keliame

reikalavimai atimdavo vis daugiau laiko, užduotys ir mokslas keldavo apatiją, stiprus stresas kildavo kažko nepadarius, „nedasimokius“ ar blogai parašius testą. Taip po truputį manyje blėso troškimas piešti. Galvoje kildavo mintys, kad niekad nepiešiu taip gerai, kaip kiti, kad aš net nesu tam talentinga, kad būdama menininke nieko gyvenime nepasieksiu, o kažką pasieksiu tik tuo atveju, jei baigsiu aukštuosius mokslus.“ (Vaiva)

„Mokymosi džiaugsmas? Čia kažkoks egzotinis paukštis? <...> Atrodė, kad studijos būtų kaip katargos pratešimas. Kažkas ką reik dar truputi pasikankinus įveikt, kad tik visi atsiknistų ir pagaliau būtų galima gyvent savo gyvenimą. Mūsų visuomenėj diplomai tai kelias į laisvę nuo aplinkos reikalavimų, kurie lenda per gerklę, tu lauki kad tik paliktų tave ramybėj.“ (Una)

Kelios merginos pasakojo paskutinį pusmetį išgyvenusios itin sunkią psichologinę būklę (vieną jų gulėjo ligoninėje), didžiulį nuovargį, tačiau net ir kraštutinėse situacijose jos nejautė aplinkinių žmonių palaikymo ir rūpesčio kitais nei egzaminai dalykais. Tokiais atvejais jos jautėsi nesuprastos, susvetimėjusios su aplinka, vienišos, o kartais net nužmogintos.

„Gal per graudžiai nuskambės, bet jaučiausi kaip nuvarytas darbinis arklys, kuriam dar vanoja per šonus kad nesukluptų, nes privalai, tarsi privalai suarti 10, jokių būdu ne 9 eiles.“ (Žyginta)

„Viduje pykau ant viso pasaulio vien dėl to, nes mes visi buvome ne žmonės, o numeriai. Dienyne, egzaminu lape, reitingų lentoje ar bet kur kitur. Mes nebebuvome asmenybės ir visiems tai tiko. Mokyklos administracija, psichologai, mokytojai - niekam nerūpi tavo psichologinė būseną, visiems rūpi tavo pažymiai, bandomieji egzaminų rezultatai ir tavo lankomumas. Nesuskaičiuosiu kiek kartų sėdėdama pamokoje, miegodama 6 ar mažiau valandų galvodavau apie tai, kas bus ir kaip ši sistema mane spaudžia ir verčia jaustis silpnai. Kiek kartų, nepakėlus krūvio, įtampas, išėjau iš klasės apsiverkusi. Tiesiog. Nes visko buvo per daug. Vienintelis matematikos

mokytojas, pasilikęs mane po pamokos pasakė, kad 'nesvarbu kaip išlaikysi egzaminą, aš visada tave atsiminsiu kaip labai gerą žmogų. o tai ir yra svarbiausia'. Visiems kitiems tavo emocinė būseną nerūpi. O ji yra netgi svarbesnė už tavo reitingus.' (Vytautė)

„Tuo momentu jaučiausi nesuprasta ir vieniša, nors turėjau draugų, tėvus, kurie mane lankydavo [mergina pasakojo, kaip 12 klasės pabaigoje gulėjo ligoninėje]. Nes man atrodė, kad jie yra kaip vienas kūnas, vardu visuomenė, kaip viena asmenybė, kaip vienas protas, kaip vienas žmogus, kurio nekenčiu. <...> Vietoj klausimo ar gerai jaučiuosi sulaukdavau klausimo, ar pasimokiau artėjančiam egzaminui <...>. Kai atėjo laikas laikyti egzaminus, juos išlaikiau, ir tada kilo klausimas koks tikslas eiti į mokyklą, jeigu nuo metų pradžios neinu ir va, pasiruošiau pati, išlaikiau. Pabaigus mokyklą dar vis nežinojau kas noriu būti, ką noriu veikti, žinojau tik tiek, kad man reikia pailsėti nuo įstaigų, kurios įpareigoja, suvaržo gyvenimą ir jį paverčia monotonišku.“ (Auksė)

Nepaisant to, kad tėvai ir mokytojai kreipė link vieno „teisingo kelio“ po mokyklos baigimo, jie dar ir įvairiais būdais parodydavo, kad skirtingos mokymosi institucijos bei specialybės nėra lygiavertės ir kad, norint ko nors pasiekti, reikėtų orientuotis į darbo rinkoje paklausias, prestižines specialybes. Taip pat, kad reikėtų stengtis mokytis taip, jog pavyktų įstoti į nemokamą vietą. Taigi, tai dar labiau siaurino suaugusių žmonių jaunimui formuojamą „teisingo“ gyvenimo kelio viziją. Su nevienodu profesijų bei kitokių gyvenimo kelių nei studijos universitete traktavimu jauni žmonės susidurdavo įvairiomis aplinkybėmis. Kartais lūkesčiai būdavo išsakomi tiesiogiai, pavyzdžiui, kai tėvai taip ir pasakydavo, kad tikisi, jog jų dukra ar sūnus studijuos konkrečią specialybę konkrečioje įstaigoje. Kartais – netiesiogiai, pavyzdžiui, kai tėvai girdavo pažįstamų vaikus, kurie įstojo į, jų manymu, puikias specialybes. Tačiau kartais tie lūkesčiai būdavo išreiškiami ypač nemaloniai, pavyzdžiui, kai mokytojai, tėvai ar net draugai atkalbinėdavo, o kartais net šaipydavosi iš jų nusižiūrėtų specialybių.

„Aplinkiniams <...> juoko forma paminėdavau, kad norėčiau filosofiją studijuoti, sulaukiau daug kritikos ir net

pasišaipymų: iš draugų, mokytojų, praktiškai iš visų, net „geriausių draugų.“ (Artūras)

„Rinkdamasi studijas jaučiau didelį spaudimą ir iš giminaičių, dauguma mano minčių apie tam tikras studijas buvo išjuoktos: „iš to neužsidirbsi“, „šito nepatempsi“, „tos studijos tik kvailiams“ ir pan. Mano nuomone, tik tikrai morališkai stiprus žmogus gali ignoruoti tokius pasakymus ir laikytis savo įsitikinimų. Aš tokia nebuvo ir nesu. Man visada rūpėjo aplinkinių nuomonė, sunkiai išgyvenau kiekvieną repliką. Dėl to mane ilgai kamavo neužtikrintumo jausmas, slėgė įvairios abejonės dėl ateities.“ (Dominyka)

„Mūsų mokykla „šovė“ paskutinį ir lemiamą smūgį. Mokyklos tinklalapyje, pirmą kartą atsirado abiturientų stojimų rezultatai. Taigi, buvo rašoma tai: vardas, pavardė, kurioje klasėje mokeisi, dabartinė mokymosi įstaiga, specialybė, finansavimo šaltinis. Tie, kurie gimnazijos nebaigė, neįstojo, buvo „pagerbti“ net paryškinu šriftu ir žodžiais: NEBAIGĘ arba NEĮSTOJO.“ (Saulė)

3.11. Kompromisų laikas: keturių tyrimo dalyvių gyvenimas praėjus 4–8 metams

Tyrimas parodė, kad vienas iš svarbiausių trečiojo gyvenimo dešimtmečio siekių – atrasti save ir pasireikšti patinkančioje ir prasmingoje veikloje, taip pat patirti jaunystę ir pažinti gyvenimą – tam padėtų naujos patirtys, išpūdžiai, kelionės ir žmonės. Tačiau šiuos siekius įgyvendinti trukdė „nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančia, taip pat nerimas ir nesaugumo jausmas dėl to, kaip reikės išgyventi finansiškai. Daugelis šiomis temomis reflektavusių studentų abejojo, kad iš tam tikrų darbų (ypač valstybiniame sektoriuje, švietimo, mokslo, kultūros, meno, socialinių paslaugų ar kitose nekomercinėse srityse) galės užsitikrinti juos tenkinančius atlyginimus. Trys tyrimo dalyvės jau studijų metais buvo įsidarbinusios, dirbo, jų požiūriu, visuomenėje vertinamus ir gerai mokamus darbus: Jotėja tarptautinėje kompanijoje kūrė reklaminius tekstus ir rinkodaros strategijas žinomiems prekių ženklams, Karolina rinkos tyrimų kompanijoje užsiėmė tyrimais, Skaiva – IT sektoriuje. Šie darbai tuometinių studentų nedžiugino, nesuteikė prasmės ir savirealizacijos jausmo, tačiau užtikrino kitus labai svarbius dalykus – sėkmingo žmogaus statusą bei finansinį savarankiškumą.

Šių trijų tyrimo dalyvių situacija atspindėjo ne vieno autoriaus pastebėtą tendenciją, būdingą aukštąjį išsilavinimą įgijusiems jauniems (dažnai idealistiškai nusiteikusiems kūrybinio sektoriaus) specialistams. Užsiėmimai, kuriuose jie gali gauti tenkinantį atlyginimą, jiems nesuteikia prasmės ir savirealizacijos jausmo, o tie užsiėmimai, kurie tą suteikia – neužtikrina juos tenkinančių pajamų arba, norint tokių turėti, reikėtų nuolat persidirbti¹³⁷. Kyla dilema – ką daryti? Šią dilemą norėčiau apsvarstyti išsamiau, nes pastebiu, kad ji svarbi ir jauniems mokslo ir švietimo darbuotojams¹³⁸.

Šią tendenciją apmąstantys autoriai pažymi, kad prasmingos veiklos ir savirealizacijos trūkumą išgyvenantys, aukštą kvalifikaciją turintys jaunuoliai kartais ieškosi bet kokio gerai mokamo darbo turėdami vienintelį tikslą – kurį laiką dirbti vien tam, kad būtų užsidirbama pinigų, kurie vėliau suteiktų saugumą ir leistų imtis jiems svarbesnės, įdomesnės, prasmingesnės, bet finansiškai rizikingesnės veiklos. Coupland tokio pobūdžio darbą įvardijo „prieškūrybinėmis atostogomis“ (kurios kartais trunka ir dešimtmetį), nes daugeliui žmonių jų darbuose labiausiai ir trūksta kūrybiškumo, taip pat bendruomeniškumo vietoje konkurencijos bei lėtesnio tempo (Coupland 2005: 58). Emerson Csorba taip pat atkreipia dėmesį į panašų reiškinį (Csorba 2019). Jis pabrėžia, kad JAV daug gabių, gerai besimokiusių, labai besistengiančių prestižinių universitetų absolventų pasuka į finansų ir konsultavimo industrijas, nors jose jaučiasi nelaimingi ir nerandantys prasmės. Tačiau kai kurie taip elgiasi sąmoningai, dėl įgyjamo statuso, galios, pinigų ir lavinamų įgūdžių, kuriuos vėliau viliamasi panaudoti „keičiant pasaulį“ – pavyzdžiui, prisidedant prie socialinių problemų sprendimo kuriant socialinį verslą ar dirbant aplinkosaugos, sveikatos apsaugos, žmogaus teisių, švietimo, kultūros srityse. Prestižiniuose, bet pasitenkinimo netekiančiuose darbuose praleistas laikas vertinamas kaip investicija į prasmingesnę ateities veiklą ar gyvenimo būdą. Daug žmonių tiesiog nori užsidirbti pinigų, kad ateityje galėtų susikurti pasyvias pajamas, pavyzdžiui, investuojant į

¹³⁷ Psichologas Saidas Dadaševs tyrė mėginusiųjų nusižudyti savižudybės proceso patirtis Lietuvoje (Dadašev 2017). Viena iš tyrimo dalyvių nurodė priežasčių, paskatinusių mėginti nusižudyti, – dideli sau keliami lūkesčiai, per didelis užimtumas ir tenkantis krūvis siekiant finansinio saugumo. Situacija, kai ilgą laiką didžiąją gyvenimo laiko dalį atiduodi darbui, tačiau vos patenkinini pirminius poreikius, žmonės veda į beviltiškumą. Autorius svarstė, kad visuomenės lūkesčių nepateisinanti Lietuvos ekonominė situacija gali būti specifinis mūsų kultūrai suicidinės rizikos veiksnys, prisidedantis prie pernelyg didelio užimtumo poreikio (Dadašev 2017: 91).

¹³⁸ Šią situaciją taikliai aprašė Daiva Repečkaitė (2016).

nekilnojamąjį turtą, kurios leistų apskritai nebedirbti ir, sulėtinus gyvenimo tempą¹³⁹, mėgautis gyvenimu, daugiausia dėmesio skiriant pomėgiams, kelionėms, šeimai, draugams ir sau. Panašios elgesio strategijos įvardijamos „ankstyvo išėjimo į pensiją“ filosofija ar judėjimu¹⁴⁰ (Fisker 2010; Robin and Dominguez 2008). Visais išvardytais atvejais žinojimas, kad netenkinanti darbą dirbsi tik ribotą laiką, leidžia užpildyti tuštumos, beprasmybės jausmą, nes žmogus žino, kad dirba dėl ateityje laukiančios laisvės, savirealizacijos ar prasmės jausmo.

Dar kiti pasirenka teorinėje dalyje aptartą „skaitmeninio klajoklio“ gyvenimo būdą. Vieni jų nuotoliniu būdu toliau dirba pasitenkinimo neteikiančius darbus, o „darbo tik dėl pinigų“ keliamą tuštumos jausmą bando kompensuoti didesnę komfortą (už mažesnes išlaidas) suteikiančiomis gyvenimo sąlygomis, turingu laisvalaikiu, dvasingumu, saviugdos bei sveikatingumo praktikomis. Kiti persidėlioja prioritetus, sumažina savo materialinius poreikius bei lūkesčius (stengiasi gyventi minimalistškai), atideda šeimos kūrimą ir atsiduoda savo mėgstamai, tačiau mažiau finansinės gražos duodančiai veiklai. Dar kiti pasirenka „tyliojo atsitraukimo“ (angl. *quiet quitting*) strategiją – psichologiškai jie atsiriboja nuo savo darbo ir įdeda ne daugiau pastangų, nei reikia privalomoms užduotims ir išpareigojimams atlikti (Harter 2022; Formica and Sfodera 2022; Scheyett 2023). Jie dirba be motyvacijos ir stengiasi minimaliomis pastangomis užsidirbti priklausančią atlyginimą, o darbo metu „sutaupyta“ energiją skiria gyvenimui po darbo. Dar kiti bando save realizuoti ir išgyventi derindami įvairius darbus ir pajamų šaltinius. Chong šiam darbo rinkoje tarp kūrybinio sektoriaus atstovų populiarėjančiam reiškiniui apibūdinti vartoja terminą „*slash career*“ (Chong 2020). Tokie pavyzdžiai, kai žmogus derina daug skirtingų veiklų, darosi vis dažnesni (pavyzdžiui, sertifikuota jogos mokytoja, pasakų vaikams rašytoja, anglų kalbos korepetitorė, aktorė, prekės ženklo turinio socialiniams tinklams kūrėja). Pastebėjau, kad kai kurie darbdaviai aptariamą jaunų žmonių

¹³⁹ Su lėtojo laiko koncepcija galima susipažinti straipsnyje „Kai nebetenkina „per daug ir per kažkaip“: egzistenciniai pokyčiai kintant gyvenimo ritmui“ (Pivoriūtė ir Poškauskaitė 2019).

¹⁴⁰ Angliškai FIRE (*Financial Independence, Retire Early*), „Retire 35 (40)“ ir pan. Įdomu pažymėti, kad 2013–2018 m. laikotarpiu FIRE judėjimo „Google“ paieškų skaičius išsaugo 94 proc. (TD Ameritrade 2018). Kalbant apie lietuvišką kontekstą, masinėse medijose taip pat kartkarčiais pasirodo straipsnių ar informacijos apie tokio tikslo siekiančius žmones. Pavyzdžiui, tapatybės neatskleidžianti jauna vilniečių pora 2018 m. sukūrė interneto svetainę „Baltic Mustache“, kurioje trejus metus dalijosi savo patirtimi, kaip jai sekasi siekti tikslo – į „pensiją“ išeiti 40-ies metų ir „daugiau niekada gyvenime nedirbti dėl pinigų!“.

blaškymąsi tarp prasmės, savirealizacijos ir būtinybės išgyventi pasitelkia kaip svarbią rinkodaros detalę. Pavyzdžiui, internetinių kazino pramogų paslaugų kūrimu užsiimanti įmonė „Evolution Lithuania“¹⁴¹ socialiniame tinkle „Facebook“ platintame darbo skelbime potencialiems žaidimų vedėjams pasirinko nuotrauką, kurioje vaizduojama stilingai apsirengusi dvidešimt kelerių metų mergina, sėdinti ant muzikinės kolonėlės su gitara rankoje. Pirmame plane – didelėmis raidėmis parašyta „DARYK tai, ką nori tu!“. Antrame plane mažesnėmis raidėmis parašyti neva merginos žodžiai: „Muzika man skamba visada, bet iš jos gyventi nelengva. O dabar EVO – puikus būdas užsidirbti, kartu neapleidžiant muzikos.“ Skelbime priduriama: „Tavęs laukia šaunūs žmonės, lankstus darbo grafikas ir konkurencingas atlyginimas!“, – būtent tai, kas patrauklu jauniems žmonėms dirbant, jų požiūriu, beprasmius ir nekūrybiškus darbus.

Norėdama sužinoti, kaip šią dilemą sprendė tyrimo dalyvės, domėjausi, kaip susiklostė Jotėjos ir Karolinos gyvenimas praėjus 4–8 metams po refleksijų rašymo. Taip pat susisiečiau su dar dviem tyrimo dalyviais – Kasparu ir Monika. Kasparą pasirinkau dėl to, kad esant dideliame tėvų pasipriešinimui jis nutraukė vadybos ir verslo administravimo studijas (kurios turėjo būti įžanga į karjerą sėkmingame tėvo versle) ir pasirinko mažiau perspektyvią istorijos specialybę. Kaip klostėsi jo gyvenimas po studijų? Kaip sprendėsi įtampa su tėvais? Kaip pavyko siekti finansinio savarankiškumo? Moniką pasirinkau dėl to, kad studijų metu ji savo gyvenimą vertino kaip pernelyg niūrų ir monotonišką: gyveno nejaukiame bute Naujininkų rajone, buvo nusivylusi studijomis (jų nenutraukė dėl tėvų spaudimo), darbu (kurį dirbo tik dėl pinigų), laisvalaikio ir santykiais (trūko kokybiško kartu su draugu leidžiamo laiko), jautėsi nuolat pavargusi. Monika neturėjo finansinio užnugario – nei gerai mokamo prestižinio darbo (kaip Jotėja ir Karolina), nei pasiturinčių tėvų (kaip Kasparas). Kaip klostėsi jos gyvenimas?

Jotėja galiausiai išdrįso išeiti iš darbo, domėjosi pedagogų rengimo programa „Renkuosi mokyti“, netgi buvo pradėjusi pildyti anketą, bet galiausiai nusprendė atsitraukti, nes nebuvo tikra, ar norės įsipareigoti keliems metams, nors labiausiai gąsdino potencialios algos klausimas, nes jau buvo įpratusi, kad finansiškai gali savęs neriboti. Kadangi buvo susitaupiusi pinigų bent 6 mėnesiams, nejautė didelio streso, išbandė žurnalistės darbą viename leidinyje, bet suprato „*rašydama lėtus ir kokybiškus tekstus*“ neišgyvensianti, o rašyti „*tik dėl to kad reikia surinkt reikiamą skaičių, kad pasiekt norimą*

¹⁴¹ Įmonės internetinis puslapis: <https://careers.evolution.com/lithuania/lt/>

sumą“ nenorėjo („Kai kurie tuos straipsnius kaip bandeles kepa <...> kiekvieną dieną po kelias partijas. Man taip netinka“). Tuo laiku Jotėja socialiniuose tinkluose pamatė labai ją sudominusį kelionių agentūros darbo skelbimą – keliauti po įvairius pasaulio viešbučius, SPA ir agentūros socialiniuose tinkluose pasakoti savo įspūdžius. Tačiau nusiuntusi gyvenimo aprašymą ir atrankos užduotį, atsakymo nesulaukė. Vėliau ji „ieškojo savęs“ 7 mėnesius viena keliaudama po Pietų Ameriką, kur netgi dalyvavo Ajahuaskos gėrimo¹⁴² ceremonijoje su vietiniais šamanais („pakeliauti visiškai vienai buvo mano svajonė“).

Galiausiai mergina įsidarbino panašaus pobūdžio tarptautinėje įmonėje (kaip kad ta, kurioje anksčiau jautėsi „įstrigusi“), kuri suteikia galimybę tris mėnesius per metus dirbti nuotoliniu būdu. Šis aspektas Jotėjai buvo esminis, nes leido kompensuoti savirealizacijos ir prasmės darbe trūkumą. Pirmus metus 4 mėnesius (įskaitant atostogų mėnesį) ji leido Balyje, antrus – Tailande, kur džiaugėsi gerais orais, gamta, aktyviai lankė jogą, masažus, įvairius „dvasinius užsiėmimus“ („rūpinausi kūnu ir siela“), susipažino su įvairiais žmonėmis iš viso pasaulio, pamatė kitokio – vietinių neturtingų žmonių – gyvenimo, o tai „netgi padėjo labiau vertinti savo darbą“. Tyrimo dalyvė pasakojo sutikusi daugybę panašių į save žmonių – pervargusių, dirbančių nemėgstamus, bet pragyventi leidžiančius darbus, ieškančius, kuo užpildyti tuštumą, ir svajojančius „iki 45 metų dirbti dirbti dirbti, o tada nebesirūpinant pinigais, daryti ką nori“.

Jotėjos artimiausia svajonė – nuvykti į JAV vykstantį „Burning Man“ festivalį „įsikvėpti, patirti laisvės ir bendruomeniškumo pojūtį“. Paklausta, kaip vertina tą laikotarpį, apie kurį rašė darbą, ji svarstė, kad jai „ta dvimelių krizė buvo nu toks košmaras, sakyčiau, bet pats laimingiausias košmaras (juokiasi) <...> Tikrai yra tame tos romantikos <...> tokiame jaunatviškame blaškymesi“. Nors ir buvo „strigusi“ nepatinkančiame darbe ir išgyveno nežinios kančią, kartu ji tą laiką prisimenė kaip kupiną jaunatviško idealizmo, tikėjimo ateitimi ir drąsos, bet svarbiausia – nebuvo nerimo dėl šeimos kūrimo bei „biologinio laikrodžio tikėjimo“ (Jotėja gimusi 1992 m.). Pastaruoju metu Jotėja pastebėjo nemažai aplink ją šeimas kuriančių, vaikų susilaukiančių, būsto paskolas imančių bendraamžių ir tai skatina ją jaustis „atsiliekančia“, nes pati neturi nei nuosavo būsto, nei partnerio. Tyrimo dalyvė dalijosi dviprasmiškais išgyvenimais: „Ir vienu metu noriu šeimos, vaikų, gal net pavyzdžiu tiems, kas jau viską susitvarkę, ir tuo pačiu metu nenoriu, tie

¹⁴² Psichoaktyvi medžiaga (enteogenas), naudojama Pietų Amerikos indėnų šamanistinėje tradicijoje dvasiniais, psichoterapiniais ir mediciniais tikslais.

bendraamžių gyvenimai kelia atstūmimo reakciją“. Viena vertus, Jotėja tarsi norėjo „*paprasto gyvenimo*“, saugumo, sėslumo, kita vertus, nenorėjo „*pražiopsoti gyvenimo*“, nors pati nebuvo tikra, „*ką konkrečiai pražiopsoti*“.

Tyrimo dalyvė Vilniuje apsigyveno *co-living'e*¹⁴³ – tam, kad būtų tarp panašių į save – šeimos nesukūrusių ir laisve besimėgaujantių trisdešimtmečių, nes „*tokiam vibe*“ ji jaučiasi „*normali*“. Be to, vis sutinka, su kuo „*galima pasibėdavot apie postmodernias neteisybes (juokiasi)*“. Jotėja pasakojo karts nuo karto išeinanti į lauką parūkyti su viena „*labai čiotka*“ mergina, kuri svajoja sukurti dokumentinį filmą apie kapitalizmo ir vartotojiškos kultūros kritiką, tačiau niekaip negauna finansavimo, todėl kad galėtų išgyventi ir susitaupyti savo svajonei, pati dirba reklamos ir rinkodaros agentūroje, kuria reklaminius video. Kitaip sakant – išgyvena iš to, ką iš esmės norėtų kritikuoti užsiimdama savo mėgstama veikla: „*Visiški moralkės atchodai pas ją, nekenčia ji tų reklamčikų <...>, tai rūkom ant boldiuoro sėdėdamos, išsipasakojam ir tikrai lengviau, kai ne vienas tuose marazmuose sukiesi*.“ Paklausta apie anksčiau jos gyvenimą lydėjusią „*nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu*“ kančią, ji svarstė, kad: „*Gal tokia gimiau, nerandanti savęs ir reik kažkaip tą prisijaukinti <...> arba gal tokia tiesiog šių laikų realybė – mėtytis, blaškytis beribiam pasauly vis nerandant sau vietos <...> ir gal reik tiesiog su ta realybe susitaikyt, gal čia ir yra suaugusio žmogaus bruožas, kad realistiškai suvoki dalykus ir kažkaip su jais susitaikai*“.

Kaip ir Jotėja, ilgai dvejojusi Karolina vis dėlto išėjo iš darbo rinkos tyrimų įmonėje (nepaisant to, kad per metinį pokalbį jai pakėlė atlyginimą), pusę metų nesiėmė jokios veiklos, norėjo „*pajausti, ką iš tiesų nori veikti*“, pradėjo lankytis pas psichologę, galiausiai nusprendė imtis įgyvendinti tai, kas būtų artima jai pačiai, nors finansiniu atžvilgiu ir labai rizikinga. Mergina įkūrė internetinę augalų parduotuvę „*Balt'upė*“, kur viskuo – augalų užsakymais, fotografavimu, svetainės ir socialinių tinklų priežiūra, bendravimu su klientais, prekių pakavimu ir išsiuntimu – rūpinosi pati. Karolinos meilė augalams ir jų priežiūra įgijo naują prasmę bei tikslą, ir tai motyvavo nepasiduoti finansiškai sudėtingame veiklos įkūrimo etape.

¹⁴³ Šiaurėsamerikiniai modernūs „bendrabučiai“, kur žmonės gali bet kuriam laikotarpiui išsinuomoti kambarį, o gyventojai gali naudotis bendromis erdvėmis – virtuve, sporto sale, svetaine, darbo erdvėmis, kitomis laisvalaikio zonomis. Juos dažnai renka skaitmeniniai klajokliai (angl. *digital nomads*) – technologijų pagalba nuotoliniu būdu dirbantys ir darbą su kelionėmis derinantys žmonės, kurie nori gyventi bendruomenėje.

„Dabar aišku, kad esu visiškai ne biuro žmogus. Man reikia eiti, kvėpuoti, judėti! Biuras mane kone realiai „dusino“, man trūko oro pilnai įkvėpti. <...> [Išėjusi iš darbo ir įkūrusi Balt'upę] galiu savo laiką dėti taip, kaip noriu. Man tai labiau priimtina — gyventi dieną iš pajautimo ir jei dabar noriu šokti, stojuosi ir šoku, ir nereikia savęs už tai bausti, neva „neproduktyviai“ leidi laiką. Kažkodėl galvojame, kad vienos veiklos yra svarbesnės už kitas, bet kai kuriomis akimirkomis gyvenime nėra nieko svarbiau, kaip sušokti šokį su savimi. Nes jeigu sau to neleidžiame, man atrodo, kad praleidžiame visą gyvenimo grožį ir esmę.“

Trejus metus mergina stengėsi vystyti verslą, tą darė nuoširdžiai ir atsidavusiai, tačiau užsidirbti iš to vis nepavykdavo. Kad galėtų išgyventi, šalia pagrindinės veiklos mergina dirbo pavežėja, dideliame augalų prekybos centre pardavėja, interviu transkribuotoja ir kt. Galiausiai, pasak Karolinos, ji nesugebėjo išlįsti iš „*labai brangaus hobio ir pradėti užsidirbti*“, todėl savo veiklą uždarė. Iš dalies tai lėmė jos negebėjimas monetizuoti savo veiklos, „*kapitalistinių vertybių*“ stoka (trūko noro konkuruoti su kitais, veikti greičiau, efektyviau, produktyviau). Mergina suprato, kad tokia, kokia ji yra ir nori būti, iš savo mylimos veiklos neužsidirbs.

„Tačiau per šį laikotarpį labai daug išmokau, patyriau, išbandžiau. Labai smarkiai pati per tą laiką paaugau. Ir už tai esu labai dėkinga šiai veiklai ir etapui.“

Kurį laiką Karolina atsitraukė nuo augalų, stengėsi skirti laiko savęs pažinimui, dvasinėms praktikoms ir apmąstymams, ką norėtų veikti toliau, padėjo savo gyvenimo partneriui vesti garso terapijos sesijas. Maždaug po metų mergina sugrįžo prie augalų – šiuo metu verčiasi individualia veikla, teikia augalų persodinimo paslaugas, konsultuoja dėl augalų priežiūros, taip pat savanoriauja organizacijoje „Niekieno vaikai“¹⁴⁴ bei dirba būrelio vaikams vedėja vienoje jos gyvenimo filosofiją atitinkančioje vaikų ugdymo įstaigoje.

Istoriją baigęs Kasparas po studijų išvažiavo į Londoną, kur gyveno skvote¹⁴⁵ su „*didele kompanija lietuvių ir iš visur kitur atklydusių visokiausio plauko, bet įdomių žmonių su savom istorijom*“, dirbo spaudos leidinių išvežiotu, kartais padėdavo perkraustymo paslaugas teikiančioje įmonėje

¹⁴⁴ Projektas, kurio tikslas – suteikti emocinę paramą vaikams, likusiems be tėvų ar globėjų priežiūros ligoninėse.

¹⁴⁵ Skvotas – nelegaliai apgyvendintas apleistas ar ilgai negyvenamas namas.

dirbusiam draugui „patampyti baldus“. Tyrimo dalyviui tas laikas simboliškai reiškė savarankiško gyvenimo pradžią, „tikro gyvenimo“ pažinimą ir svarbiausia – atitrūkimą nuo tėvų lūkesčių, spaudimo ir nepasitenkinimo, kokia kryptimi juda jo gyvenimas.

„Supratau, kad mokykloj ir ypač kai studijavau verslyne gyvenau gero, tvarkingo berniuko, tokio tipo tėvų vaikelio gyvenimą. <...> Istorijos studijos tikrai padėjo eit link savęs, bet buvo labai sunku atsiriboti nuo to tėvo laukimo, kada tipo aš susiprasiu ir dirbsiu normalų darbą, kas reiškė automatiškai, kad jo įmonėje būsiu. Tai Londonas buvo man toks protestas prieš tėvą ir kartu atsirevanšavimas prieš patį save. <...> Pinigų reikėjo labai nedaug, kad pragyvent, o gavau neįkainojamai daug iš tų visų žmonių, pokalbių su jais iki pat paryčių. <...> Mes freeganaudavom¹⁴⁶ <...>, iš prekybcentrių konteinerių valgydavom geriau nei Lietuvoj koks minimalkė gaunantis lietuvaitis. <...> savo kambarį apsistačiau taip kaip norėjau iš tiesiog gatvėse žmonių paliktų baldų.“

Kasparas svarstė, kad vis dėlto žinojimas, jog, atsitikus nelaimei ar prireikus skubios pagalbos, tėvai jam finansiškai visada padės, jam suteikė galimybę psichologiškai atsipalaiduoti ir mėgautis „pankovu gyvenimo būdu pernelyg nesijausdinant dėl ateities“. Londone jis sutiko bendraamžių, kurie su artimaisiais nepalaiko jokio ryšio arba yra nepasiturintys, todėl, kilus sunkumų, neturėtų kur kreiptis: „negaliu neigt, kad esu privilegijuotoj padėty <...>, kad ir kokie santykiai – vis tiek turtas kažkada atiteks tai man. <...> Bet aš tuo nepiknaudžiauju, darau viską, kad gyvenčiau savarankiškai“. Šiandien Kasparas dirba kelionių agentūroje gidu, kaip pats teigė, tokiu būdu suderina istorines žinias, keliones, bendravimą su įvairiais žmonėmis ir gali pats save išlaikyti, o jo poreikiai išlieka minimalūs. Šiuo metu gyvena nuomuojamame bute su mergina, kuri retkarčiais „kol kas švelniai papriekaištauja“ dėl jo dažnų išvykų, norėtų, kad susirastų sėslesnį darbą, nes ateityje susilaukus vaikų nenorėtų tiek laiko namuose viskuo rūpintis viena. Galvojant apie ateitį tyrimo dalyviui kyla nerimas, tačiau iki 35 metų jis apie vaikus galvoti nenori, „tuos klausimus sutarėm, kad nukeliam į ateitį,

¹⁴⁶ *Freegan* 'ai maitinasi, rengiasi bei kitus buitines daiktus randa šiukšlių konteineriuose. Vieni tai daro dėl idėjos tokiu būdu priešintis kapitalizmui ir vartotojiškai kultūrai, kiti – dėl pinigų stygiaus.

dabar tik bereikalingą frustraciją keltų svarstymai, kaip čia kas bus, bent jau man“. Jis prisiminė studijų laikų bičiulį, kuris užsienyje baigė filosofiją ir „*prispaustas sužadėtinės*“ įsidarbino finansinių paslaugų ir informacinių technologijų kompanijoje sukčiavimo prevencijos specialistu, atsakingu už klientų neteisėtų operacijų stebėjimą: „*dviejų metų bėgy jis prapliko, aišku gal ne tiesiogiai dėl to (juokiasi), bet kažkoks sukritęs pasidarė. Su kostiumu ir visa kita, bet kažkoks jau nebe tas, labiau pavargęs ofiso planktonas-klerkas. Aišku, gal aš čia per savo prizmę matau ir per daug hate‘inu, bet išpūdis toks, kad heidegeriai ir nyčės jau seniai uždusę ten jo gyvenime. Gal taip kalbu, nes pats to bijau, kad man taip nutiks.*“¹⁴⁷ Kitas Kasparo pažįstamas tam, kad nereikėtų sukti galvos, kaip užsidirbti, įstojo į doktorantūrą užsienyje „*3 metams dabar jam galvos neskaudės, galvos skausmas laikinai suspenduotas (juokiasi), o po to ką darys – neįsivaizduoju.*“

Baigusį studijas Monika įsidirbo ne pagal specialybę – maždaug metus vienoje kosmetikos įmonėje dirbo vadybininke, vėliau įstojo į profesinę mokyklą mokytis kosmetologės amato, papildomai baigė lazerinės depiliacijos kursų ir šiuo metu dirba SPA centre viename Lietuvos kurortų. Pasak jos, mažesniame mieste pragyventi daug lengviau, darbo erdvė jauki, bendrauja su maloniomis klientėmis, mato apčiuopiamus savo veiklos rezultatus, po darbo jaučiasi ne tokia pavargusi ir gali „*pamiršti apie darbą ir užsiimti savo reikalais*“. Su vaikinų tyrimo dalyvė išsiskyrė netrukus po universiteto baigimo, šiuo metu nuomuoja butą su bendramoksle Simona, su kuria bendraujant ir kilo idėja įsidarbinti mažesniame mieste. Monika svarstė, kad studijų ir santykių pabaiga, nors ir buvo sunki, ją labai stipriai išlaisvino:

„Man to diplomo kol kas niekur neprisireikė, jausmas, kad visiškai veltui atsikankinau tuos metus, galėjau gal kažkaip šviesiau tą laiką pragyvent <...>, bet kokia laisvė, kai tai pagaliau baigėsi, kad daug dalykų baigėsi. Ir gerai gal, kad

¹⁴⁷ Pasidalijusi šia tyrimo dalyvio citata Facebook’e sulaukiau komentaro iš vieno taip pat filosofiją baigusio pažįstamo (įrašas ir komentarai vieši): „Na, turbūt daugumai baigusią filosofiją, sociologiją ar kitas panašias specialybes ateina ta diena, kai tenka eiti į tokias kontorą ir tapti suaugusiu. Kad ir kaip smagu gal būdavo trintis pakampėm ir knygas skaityti visą dieną“ ir „Kaip tik esu beveik žodis į žodį aprašytas šioje situacijoje, tačiau nepaisant atsiradusių raukšlių veide, vis dar spinduliuoju optimizmu, filosofijos studijavimu jau savišvietos būdu, bei noru išbandyti save naujose profesinėse veiklose :)“

viskas sukrito į vieną vietą, vienu ypu išverčiau visas ašaras už viską viską, net juodžiausiu metu buvo kažkoks jausmas, kad dabar bus geriau, o ne blogiau, nors tam pagrindo nelabai buvo (juokiasi).“

Tyrimo dalyvė teigė, kad šiuo metu tiesiog nori ramaus gyvenimo, kad nors būdama jauna kol kas dar neuždirba tokių pinigų, jog galėtų sau leisti keliauti, nepamatė pasaulio, nepažino kitokių kultūrų, neturi aktyvaus socialinio gyvenimo ir mylimo žmogaus, tačiau vien tai, kad po darbo gali „*jaukiai namuose įsitaisyti ant patogaus fotelio ir įsijausti į knygą virš galvos nekabant jokiems sunkiems damoklo kardams <...> ar pasilepint visokiom SPA procedūrom*“ jai yra labai svarbus dalykas ir dėl to ji pasiryžusi atsisakyti kitų. Kita vertus, ji svarstė, kad jau praėjo etapas, kai jai norėjosi „*jaunatviško gyvenimo, visą laiką vis naujų įspūdžių*“, dabar daugelis anksčiau norėtų dalykų nebėra įdomūs („*Tais laikais gal buvo jausmas, kad gi galiu daryti ką tik noriu, bet visiškai surištos rankos buvo toje gyvenimo situacijoje. <...> Atrodė, kad jei kas tuos egzistencinius tramdomuosius nuimtų tai varyčiau kur akys mato (juokiasi). <...> Dabar gal laisvos tos rankos, bet jau daug ko tiesiog nebenoriu, paprasčiausiai nebeįdomu. <...> Viskas turi savo galiojimo laiką (juokiasi)*). Monika prisipažino kartais su bendradarbe pasvarstančios, kad padirbus dar dvejus ar trejus metus jau norėtų kurti šeimą, susilaukti vaikų, bet vienas iš mažesnio miesto minusų – „*tarp vietinių nėra didelio vyrų pasirinkimo (juokiasi), o darbe susiduriu tik su moterimis arba su vyrais, kurie atvažiuo su moterimis ir šeimom (juokiasi) <...> Tai dar iškil, manau, dilemėlių ateity šitose temose*.“ Tačiau kol kas abi džiaugiasi dabartiniu gyvenimo etapu bei jaukais namais, kuriuose gera leisti laiką, kartu gamintis maistą, žiūrėti filmus, šnekėtis. Pasakodama apie dabartinio gyvenimo pranašumus Monika užsiminė, kad jos draugė Simona studijų metais gyveno bendrabutyje, kur jai labai trūko privatumo – ji negalėjo atsipalaiduoti naudodamasi tualetu, laukdavo savaitgalio, kada galės grįžti pas tėvus, dėl nuolatinės įtampos einant į bendrabučio tualetą ją ėmė kamuoti dirgliosios žarnos sindromas, kuris praėjo savaime, kai persikraustė į nuomojamą butą.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad šie tyrimo dalyvių atvejai reprezentuoja labiau sėkmingai susiklosčiusį gyvenimo kelią, t. y. tyrimo dalyviai, bent jau interviu metu, jų vertinimu, buvo susikūrę daugmaž juos tenkinančią gyvenimo struktūrą, buvo gana optimistiškai nusiteikę dėl ateities (nors buvo ir daug neapibrėžtumo). Šį tyrimą reikšmingai papildytų patirtys tų tyrimo dalyvių, kurių gyvenimas, jų požiūriu, susiklostė mažiau sėkmingai.

3.12. Sociologija kaip terapija ir sąmoningumo ugdymas

Studentų refleksijose (nors to ir neprašiau) sulaukiau grįžtamojo ryšio apie paskirtą užduotį, tai padėjo ne tik įvertinti tyrimo metodą, bet ir sužinoti svarbios informacijos apie pačius tyrimo dalyvius. Maža to, jų naratyvuose atsiskleidė svarbus sociologijos vaidmuo jaunų žmonių gyvenime (nors apie sociologiją ir studijas reflektuoti taip pat nesiūliau). Šiame skyriuje, atsispirdama nuo tyrimo dalyvių patirčių, aptarsiu sociologijos terapines ir sąmoningumo ugdymo galimybes.

Kai kuriems tyrimo dalyviams refleksijos apie jų amžiaus tarpsniui aktualius iššūkius užduotis suteikė galimybę apmąstyti savo gyvenimą, esamą situaciją, rūpimus dalykus, išsipasakoti ar net nusiraminti – taigi, turėjo terapinį poveikį. Kaip yra pažymėjęs Franklis, pacientai patiria terapinį poveikį tiesiog išsikalbėję, išsakę savo nerimą¹⁴⁸ (Frankl 2021: 295). Papasakojęs apie savo kančią, ja „pasidalini“ – pečius slėgusi pasaulio našta šiek tiek palengvėja. Kai kuriems tyrimo dalyviams buvo sunku patikėti, kad dėstytojai išties rūpi jų subjektyvi perspektyva, ką jie išgyvena, kaip tai vertina, kaip jaučiasi, nes mokykloje nebuvo prie to pratę. Pajutę ir patikėję, kad būsimam skaitytojui tikrai rūpi, jie buvo linkę atsiverti (pasitaikę atvejų, kai jie pageidaujamos apimties reikalavimą viršijo 2–5 kartus). Keli studentai išreiškė apgailestavimą ir nuostabą, nes ėmęsi užduoties suprato neturintys įgūdžių rašyti pirmu asmeniu apie save – niekada nebuvo to darę. Dar kiti prisipažino ilgą laiką neturėję progos apmąstyti savo gyvenimo, pasižiūrėti į save iš šono (kai kurie prisipažino iš pradžių jautęsi lyg „priversti“ tą daryti, o vėliau, pajutę naudą, jautęsi dėkingi).

„Labai džiaugiuosi, kad gavome šią užduotį, nes kurį laiką nebesusitvarkau su savimi. Jei jau leidote rašyti kaip dienoraštį, tai šiuo leidimu aš pasinaudosiu ir pagaliau galėsiu sau leisti išsivalyti galvą nuo įvairių pamąstymų bei išsakyti problemas, apie kurias kalbėti garsiai negaliu, o jos tyliai viduje mane graužia. <...> Nedrįstu kam nors papasakoti tai, ką dabar parašysiu, bet čia galiu. Ir net nežinau kodėl.“ (Aistė)

„Gavus šią užduotį pagalvojau – eilinis nesąmoningas rašto darbas, kurį atmestinau atliksiu vien tam, kad būtų užskaityta.“

¹⁴⁸ Dėl to rašyti dienoraštį tam tikrose psichoterapijos praktikose labai rekomenduojama praktika.

Tačiau, per visą laiką tai yra pirmas darbas, priverčiantis pažvelgti į save, paanalizuoti priešpriešinius jausmus ir ateities galimybes. Gal tai pagaliau bus pradžia dienoraščio, kurį jau seniai planuoju bent pabandyti rašyti“ (Akvilė)

„Gal todėl ir neprisiruošiau vakar parašyti viso šito, <...> smegenys jautė, kad būtent šiandien bus ta diena kai <...> galvosiu koks sušiktas yra mano gyvenimas ir kaip nieko nenoriu ir galu galiausiai galėsiu viską išpilti čia. <...> O pabaigai tai pasakysiu, kad jaučiu atradau būdą nusiraminti ir išliet savo tą pyktį ar nežinia ten ką iš galvos, tai jaučiu dabar visada rašysiu iki tol kol nusiraminsiu, o tada tiesiog ištrinsiu.“ (Kristina)

„Tačiau nemeluodama galiu pasakyti, kad tai yra pirmasis darbas, kuris man universitete pasirodė įdomus, nes nereikia meluoti ir rašyti tai ko dėstytoja(s) laukia iš manęs. Labai pavargau nuo to prisitaikymo, nes mokykloje retai teko išsakyti savo nuomonę, nes arba likdavau išjuokta, arba paniekinta, nes mąstau ne kaip klasės draugai ar mokytoja.“ (Dovilė)

„<...> asmeniškai aš bandau suktis viena pati gyvenime, kad vėliau būtų lengviau ir retai, kam pasakau, jog man sunku ar aš turiu problemų, viską bandau išspręsti pati, o jeigu ne tada visas problemas pasilieku sau. Galvoju, jog nevalia kitus apkrauti savo problemomis. <...> O kartais pratrūkstu, kai būna per sunku savyje viską laikyti ir apsiverkiu, o dar geriau išvažiuoju į mišką savo gimtajame krašte ir išsirekiu tada vėl kokį mėnesį galiu būti rami. Net pati save retkarčiais vadinu tiksničia bomba, kad nežinau kada viskas susikaups ir sprogs – prapliups ašaros iš akių.“ (Kaja)

Galima teigti, kad panašūs studentų pastebėjimai rodo, kad dalis jaunų žmonių retai užsiima savo gyvenimo refleksija (nors norėtų tą daryti dažniau), jaučiasi vieniši, jie arba neturi su kuo pasikalbėti apie jiems rūpimus dalykus, arba nesijaučia saugūs, galintys atvirai išsipasakoti savo artimiesiems dėl, pavyzdžiui, baimės nesulaukti palaikymo, būti pasmerkti, ar tiesiog nenoro varginti kitų savo bėdomis. Kai sulaukė kritikos, kad pernelyg pozityviai vertina besiformuojančios suaugusių laikotarpį, Arnettas svarstė, kad daugeliui 18–25 metų žmonių šis tarpsnis tikrai nėra didelių kančių metas, o

„jei dauguma besiformuojančių suaugusiųjų yra nelaimingi, tai jie tikrai labai gerai tai slepia“ (Arnett 2007e: 25). Šis tyrimas parodė, kad daliai jaunų žmonių šis tarpsnis – subjektyviai patiriamas kaip didelių kančių laikas ir kai kurie tikrai stengiasi slėpti, kaip jie jaučiasi iš tikrųjų. Kai kurie studentai prisipažino, kad per paskaitą išgirdę apie amžiaus ketvirčio krizės koncepciją pajuto palengvėjimą ar net apsidžiaugė: jeigu mokslininkai artikuliuoja tokią idėją, jeigu ieško, kaip įvardyti jaunų žmonių patirtis, vadinasi, reikšminga dalis bendraamžių susiduria su panašiais iššūkiais ir sunkumais – jie ne vieni. Panašių būsenų įvardijimas, išgirsta „diagnozė“ juos tarsi nuramino, normalizavo jų išgyvenimus, sukūrė bendrumo su kitais bendraamžiais jausmą. Kaip pastebėjo vienas australų jaunimo tyrimo dalyvis, „būti pažeidžiamam yra labai sunku, kai visi aplink apsimeta kieti“ (Cahill and Cook 2020: 118). Kaip bus parodyta vėliau, šis aspektas buvo būdingas ir šio tyrimo dalyviams: vyraujant sėkmingo gyvenimo įvaizdžiams jauni žmonės buvo nelinkę atsiverti apie sunkesnę savo gyvenimo pusę, todėl daugeliui atrodė, kad visiems, išskyrus juos, sekėsi kur kas geriau (nors dažnas iš jų jautėsi labai panašiai).

Kaip jau minėjau, tyrimas atskleidė ir svarbų sociologijos bei kitų Filosofijos fakulteto disciplinų (ypač psichologijos ir filosofijos) vaidmenį jaunų žmonių gyvenime. Šį vaidmenį galima įvardyti sąmoningumo ugdymu, kuris pasireiškė dvejopai: kaip suvokimo apie visuomeninių jėgų įtaką žmogaus gyvenimui didinimas ir kaip svarbi „gyvenimiškų žinių“ apie žmones ir pasaulį dalis. Kaip yra sakęs Bourdieu, „Mechanizmų, kurie gyvenimą daro skausmingą, kartais tiesiog negyvenamą, suvokimas tų mechanizmų nenuslopina. Problemų paviešinimas jų neišsprendžia. Tačiau sociologija turi svarbų poveikį: ji padeda kenčiantiems suvokti socialines jų kančių kilmės priežastis ir tokiu būdu tarsi sau atleisti – nes ne viskas jų gyvenime priklausė tik nuo jų pačių. Sociologinis tyrimas gali padėti išviešinti bei suprasti visas įmanomas, net pačias intymiausias ir slapčiausias, nelaimingumo formas“ (Bourdieu 1999: 29). Kitaip sakant, sociologinio žvilgsnio ar vaizduotės ugdymas padeda pamatyti ryšius tarp pavienio asmens likimo ir socialinių struktūrų, kaip išorinės jėgos stipriai prisideda prie to, kokių galimybių mes turime, kaip jaučiamės, kokias kančias, krizes (ar kaip kitaip tą pavadintume) išgyvename. Mus veikiančių jėgų suvokimas parodo mums laisvės ribas. Ne mažiau svarbi sociologinio žvilgsnio ypatybė – gebėjimas pažvelgti į reiškinius, problemas ir situacijas iš skirtingų perspektyvų. Kaip yra sakęs Algimantas Valantiejus, sociologija ugdo reflektyvumą – kritinių įgūdžių nuostatą, kurios paskirtis – turėti kuo daugiau akių. Pamatymas, kad tam tikri mąstymo ar elgesio modeliai nėra savaime

suprantami ir gali turėti daugiau alternatyvų bei perspektyvų – taip pat gali būti išlaisvinanti patirtis.

Minėta, kad kai kurie tyrėjai pastebi tendenciją (studentų refleksijose ir diskusijose ši tendencija taip pat atsispindėjo), kad šiuolaikiniams jaunuoliams apmąstant savo gyvenimo pasiekimus ar nesėkmes būdinga pasitelkti individualizuotus aiškinimus, nepaisant to, kad apskritai jie suvokia istorinio konteksto, struktūrinių veiksnių, socioekonominės padėties įtaką žmonių gyvenimo šansams ir pasirinkimams (Cahill and Cook 2020; Vogt 2018). Jauni žmonės linkę sureikšminti asmeninės iniciatyvos ir individualių pastangų vaidmenį, todėl dėl nesėkmių atsakomybę prisiima tik patys ir ieško individualių savo problemų sprendimų. Pavyzdžiui, reflektuodami apie tarp bendraamžių vyraujančią konkurenciją ir dėl daugybės veiklų derinimo kylantį nuovargį kai kurie kaip problemą vertino savo nesugebėjimą konkuruoti, fizinės ar charakterio savybes (silpną sveikatą, „*minkštą charakterį*“), o ne visuomenėje ar tarp bendraamžių vyraujančius sėkmės įvaizdžius, kuriuose konkurencija ir pervargimas yra vertinami kaip teigiamas dalykas (nors buvo būtent šiuos įvaizdžius kritikuojančių samprotavimų). Esant polinkiui psychologizuoti ir individualizuoti patirtis, kurios bent iš dalies yra stipriai veikiamos socialinių jėgų, sociologinio sąmoningumo ugdymas yra itin svarbus. Studentų refleksijose atsiskleidė, kad tiek paskaita-diskusija apie jaunimą, tapsmą suaugusiu ir amžiaus ketvirčio krizę, tiek kitos sociologijos įvado paskaitos bei skaityti sociologiniai tekstai padėjo ši sąmoningumą ugdyti.

Pavyzdžiui, studentė Ugnė užsiminė, kad sociologijos įvado paskaita apie socialinę stratifikaciją ir jos metu išsakytos Bourdieu mintys apie tėvų šeimos ir švietimo sistemos įtaką vaiko galimybėms visuomenėje „*buvo mindblowing*“. Pirmą kartą gyvenime ji suprato, kad situacija, kai mokykloje ji gaudavo nemokamus pietus, bet jų negalėdavo rinktis iš įprasto meniu (kaip kiti) bei valgyti per pasirinktą pertrauką (kaip kiti), nebuvo „*savaime suprantama ir juolab atžvilgiu vaiko teisinga tvarka*“. Visą laiką mokykloje ji gėdijosi, kad buvo „*atrarūšė*“, tačiau dabar jai atrodė, kad gėdytis turėjo tokią tvarką nustačiusi mokyklos administracija. Pirmą kartą laisvai kalbėti visiems girdint bendraamžių grupėje apie savo išgyventą gėdą ji pasijautė laisva išgirdusi Bourdieu idėjas: „*kad ir kaip būtų juokinga... ir dabar net suprunkščiau tai rašydama... jaučiau tiek jūsų, tiek Bourdie užnugarį <...> pirmą kartą kalbėjau apie tai ir neslėpdama akių*“. Po ilgo laiko mokykloje išgyventą gėdą ji transformavo į neteisingumo jausmą, kuris ją įgalino apie tai kalbėti ir nesijausti prastesne. Naujus suvokimus studentei paskatino ir kitos išgirstos idėjos:

„Labai giliai įstrigo per paskaitą jūsų pasakyta mintis, kad kapitalizmas gyvena iš mūsų nemeilės sau. Ir kažkaip panašiai dar, kad niekam nebūtų paranku jei staiga mes visi taptumėm is tikro laimingi ir nesikabinėjantys prie savo išvaizdos.. daug ko nebepirkume, nebevartotume <...>. Galiu pripažinti tuo metu jaučiausi nevisai jaukiai sėdėdama su savo default 30 min trunkančiu makeupu be kurio niekad neišlendu į gatvę. Kai pasakėt kad dažnai tą darom ne dėl savęs, bet dėl kitų norėjosi prieštarauti... Nahhhh... aš tai tik dėl savęs! <...> Tačiau tai nėra tiesa. Supratau kaip stipriai buvau prisirisisus prie to kaip atrodo <...> kad niekad kitų žmonių apsupty nesijausdavau jaukiai be savo makeupo kuris dar ir nėra iš geriausios kokybės prieonių, kad nepriimu savęs neatūralios. Net supykau ant to kapitalizmo :))) ir ant savęs, kad galečiau labiau vertinti ką turiu. Apėmė azartas paeksperimentuoti su visokiom situacijom kur bandyciau save priimti be bandymu atrodyt visda „prekinės išvaizdos“.“

Kita vertus, kai kurių studentų refleksijose atsiskleidė, kad sociologijos (kaip ir filosofijos, psichologijos ar kitų disciplinų) studijos buvo matomos kaip įrankis, padėsiantis kompensuoti iš mokyklos atsineštas spragas, kurios buvo susijusios su „gyvenimiškų žinių“ apie žmonių ir visuomenių veikimo principus trūkumu. Apmąstydami, kas galėjo lemti jų pačių ar bendraamžių patiriamus sunkumus ieškant atsakymų į jiems vieną iš svarbiausių klausimų „kas aš esu ir ko aš noriu“, nuolatinį blaškymąsi ir abejones, nemažai tyrimo dalyvių analizavo įvairius su mokykla susijusius veiksnius, kurie, kaip teigė Otilė, „veda už rankytės į ketvirčio krizę“. Vienas iš dažniausiai išryškėjusių apgailestavimų – kad mokykloje, jų vertinimu, mažiausiai dėmesio buvo skiriama (arba neskiriama visai) dalykams, kurie yra patys svarbiausi (ar ne mažiau svarbūs nei dalykai, „dėl kurių svarbos niekam klausimų nekyla“).¹⁴⁹ Šie dalykai – tai savęs pažinimas, profesinis orientavimas, emocinis intelektas, rūpinimasis tiek fizine, tiek psichologine sveikata, bendravimo įgūdžiai, finansinis raštingumas bei kitos „gyvenimiškos žinios“, t. y. dalykai, kurie susiję su „tikru gyvenimu“, kiekvieno žmogaus kasdienybėje aktualiais dalykais. Taip pat per mažai dėmesio buvo skiriama užsiėmimams, kurie lavintų kūrybiškumą, vaizduotę, kritinį mąstymą, skatintų kelti egzistencinius klausimus ir ieškoti atsakymų,

¹⁴⁹ Dažniausiai įvardijama, kad tai matematika, chemija, fizika.

padėtų formuoti savo pasaulėžiūrą, suprasti žmonių elgesį, visuomenės veikimo principus ir apskritai – suteiktų daugiau žinių apie šiuolaikinį pasaulį. Šie dalykai, pasak studentų, yra stipriai susiję su tuo, kaip vėliau gyvenime žmogui sekasi ne tik atsakyti į įvairius egzistencinius klausimus, iš jų ir į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu“, kurti ir palaikyti tarpasmeninius ryšius, bet ir tvarkytis su kasdienio gyvenimo sunkumais. Tyrimo dalyviai samprotavo, kad kol jaunas žmogus neturi „gyvenimiškų žinių“, nėra susipažinęs su „tikru gyvenimu“, bet svarbiausia – su savimi, tol jis negali adekvačiai atsakyti į svarbius klausimus apie savo gyvenimo kelią bei tikslus.

„Mokykla suteikia tik labai bendrą išsilavinimą, nieko neišmoko, kaip liaudis sako, apie gyvenimą. Todėl siekiant suprasti, ko iš jo nori, jaunas žmogus pirmiau turėtų geriau su gyvenimu susipažinti ir tik tada pradėti galvoti, kaip jame išlikti.“ (Inga)

„Aš vis dar išgyvenu.. Krizę. Šiaip paskaita apie jaunimo sociologiją buvo kažkaip visai vietoj ir beveik tinkamu laiku (nors galbūt kažkas būtų pasikeitę mano gyvenime, jei ją būčiau išgirdus 12-toje klasėje). Mokykloje mokėmės įvairiausių dalykų, išnarpliojom daug visokių teorijų ir teoremų, iškalėm milijonus naujų žodžių, bet kažkaip ten nebuvo tų „gyvenimiškų“ pamokų.“ (Vakarė)

„Žmogus turi turėti pasirinkimą, bet jis privalo turėti motyvus, kurie pagrįstu jo pasirinkimą, o tuos motyvus gauti padeda filosofija ir literatūra, kurios dabar visiškai yra užmirštos švietimo sistemoje, dėl to dažnai žmonės nebesupranta ko nori. Mokykloje nesuteikiami jokie filosofiniai pagrindai <...>.“ (Erika)

„Taigi, gimnazija – turbūt didžiausias mūsų gyvenimo fiasko. Nekalbu apie tai, kiek žinių joje įgavome. Kalbu apie jos socialinį gyvenimą, mokytojų kompetenciją, nusistatymus. Ir minėdama kompetenciją nekalbu apie jų gebėjimą mokyti, o apie tai, kokia menka jų kompetencija buvo ugdant mūsų savimonę bei skatinant mus save realizuoti, siekti tikslų.“ (Saulė)

„<...> filosofijos fakultete, čia vyrauja diskusijos tradicija, toleruojami tam tikri nesutarimai, skirtingos nuomonės bei

interpretacijos, nėra „teisingai“ arba „neteisingai“. Tai mokykloje buvo visiškai svetima.“ (Laima)

„<...> baisiausia yra tai, kad <...> nebemoku mąstyti laisvai – tapau priklausoma nuo taisyklių (net tai, kaip man sunkiai sekasi rašyti šį laišką iš savo pozicijos, rodo, kaip man mokykla įskiepijo laikytis „objektyvios“ laikysenos rašant kažkokį darbą).“ (Vaiva)

Kai kurie studentai apgailestavo, kad net tie dalykai, kurie, jų manymu, lavino jiems svarbias kompetencijas, pavyzdžiui, muzikos, dailės, choreografijos, psichologijos, etikos pamokos, mokytojų bei tėvų dažnai buvo vertinamos kaip mažiau svarbios („antrarūšės“), kurios gali būti susijusios nebent su pomėgiu, laisvalaikiu, bet ne ateities profesija (toks požiūris, jaunų žmonių supratimu, prisideda ir prie skirtingų profesijų nuvertinimo, nes, pavyzdžiui, meninėje srityje gabūs moksleiviai mokykloje jausdavosi kaip mažiau svarbūs, palyginti su tais, kuriems gerai sekasi, pavyzdžiui, tikslieji mokslai). Net „rimtesnėse“ pamokose, kurios, jaunų žmonių požiūriu, galėjo lavinti jų kritinį mąstymą, vaizduotę, kūrybiškumą ir pasaulėžiūrą, kai kurie jautėsi ribojami, retai sulaukdavo paskatinimo ir palaikymo mąstyti, kurti, interpretuoti savaip. Jaunuoliai gausiai dalijosi įvairiais nusivylimą sukėlusiais pavyzdžiais iš lietuvių kalbos pamokų, kuriose jautė spaudimą atitikti mokytojų lūkesčius ar nusistovėjusius standartus.

„Skaitai apie Kafkos absurda ir pats jautiesi visiškai absurde, nes kadangi jau esi nudegęs tai galvoji, ne ką pats manai ir matai, bet kaip mokytoja mąstyti, nes ji gi mąsto „teisingai“. <...> kai uždaviau kažkokį filosofinį klausimą, tai vėl numetė repliką, kad geriau gramatinės klaidas išsitaisyčiau. Nes svarbiau ne turinys, mintys, bet ne vietoj padėtas kablelis <...> Nes gi svarbiausia gyvenime mums patiems tapti gramatiškai teisingais tekstais.“ (Juras)

„Kaip vienas atvejis buvo, jog reikėjo parašyti rašinėį apie Biliūno pasaką „Laimės žiburys“, ir aptarti du teiginius, kurie prieštaravo vienas kitam, todėl reikėjo pasirinkti tik vieną iš jų kaip teisingą. Aš pasirinkau pažvelgti į tą pasaką kitomis akimis, ne todėl, kad tuomet supratau sociologiją, o galbūt todėl, kad man buvo įgrišę elgtis taip kaip kiti, ir norėjau atrasti kažką naujo toje pasakoje. Tačiau viskas pasibaigė,

sakyčiau, nesėkmingai, nes visi klasiškai rašė apie kitą teiginį nei aš, kuris yra „teisingas“ ir gavo gerus pažymius, o aš gavau patį blogiausią, nes „nesupratau pasakos esmės“. Ir rodos visos tokios smulkmenos po truputį mane vis žudė viduje ir aš baisiai buvau pasišlykštėjęs visuomene <...>.“ (Aukšė)

Nemažai tyrimo dalyvių rašto darbuose kritikavo karjeros orientavimą mokykloje. Jaunuoliai apgailestavo, kad ši sritis mokykloje buvo suprantama labai siaurai – kaip pagalba išsiaiškinant, ką studijuoti, o ir pagalbiniai aiškinimosi būdai jiems dažnai atrodė nepatrauklūs ir neefektyvūs (apsiribodavo, jų manymu, primityvių testų pildymu, vaikščiojimu į studijų muges bei panašiais tik į studijas orientuotais būdais). Taip buvo siunčiama aiški žinutė, kad normalus ir pageidaujamas kelias po mokyklos baigimo – studijos. Jauniems žmonėms trūko bent jau įvardijimo, kad būtų galima galvoti apie kitokius scenarijus, padrąsinimo rasti savo gyvenimo viziją ir jos siekti. Paskatinimo kelti klausimus, suprasti, kokie gyvenimo komponentai kiekvienam asmeniškai atrodo svarbūs, kaip norėtusi gyventi, kokie dalykai suteiktų prasmės ir laimės, kaip to būtų galima siekti, su kokiais sunkumais galima tikėtis susidurti ir kt. Kaip rašė vienas vaikinys, būtų prasminga bandyti atsakyti į klausimą „*ką reiškia gyventi?*“.

Jauni žmonės svarstė, kad šiais laikais, kai galimybių vis daugėja, o darbo rinkos poreikiai keičiasi, būnant moksleiviui formuoti aiškius gyvenimo koordinačių žemėlapių kontūrus atrodo sudėtinga ir gal net neįmanoma, tačiau jiems atrodo svarbu bent apie tai mąstyti, diskutuoti, skirti laiko įvairių alternatyvų refleksijai, sulaukti iš suaugusių žmonių paskatinimo tą daryti, parodymo, kad tai nėra „*antrarūšiai*“ dalykai. Susidarė įspūdis, kad nuoširdus aplinkinių suaugusių žmonių skatinimas domėtis tiek savimi, tiek hipotetiniais gyvenimo scenarijais jiems būtų suteikęs drąsos ir pasitikėjimo savimi, taip pat – sąmoningo gyvenimo pojūtį, kurio jiems labai trūko renkantis tolesnį gyvenimo kelią. Tokį poreikį jie ypač pajuto tada, kai susidūrė su atsitiktinai ar neapgalvotai pasirinktų studijų padariniais.

„Iš principo tai galėjo būti šviesus etapas [12-os klasės], jei tik būčiau turėjusi tvirtesnę stuburą nepasiduoti aplinkos spaudimui ir nebūčiau šitaip siaurai mąsčiusi apie ateitį ir savo pačios galimybes, kurias aplinka siaurino kiek tik įmanoma.<...> Atvirai pasakius, jaučiausi kaip šūdas. Ir net nesuprantu, ką aš praleidau, ką ne taip dariau, kodėl nesijaučiau turinti tikslų? Tiesą sakant tik egzaminams kabant ant nosies aš pirmą kartą išgirdau žodį „tikslai“. Turiu omeny,

kad reiktų susimąstyti apie gyvenimo tikslus, ko aš sieksiu. <...> O kaip tie tikslai keliami? Ar be tvirtų tikslų, kuriuos galėčiau deklaruoti visuomenei būsiu nieko verta? Kas yra žmogaus vertė? Ar žmogus tik baigęs mokyklą pradeda gyventi su tikslais? Jeigu aš apie tai anksčiau nesusimąsčiau, ar aš gyvenau be tikslo? Aš susimąsčiau! Jeigu galvojate, kad tuo metu galėjau užduoti kam nors šiuos klausimus, tai jūs labai klystate. Taip, mes patys kalti, kad anksčiau jų niekam neuždavėm, kad kažin, ar apskritai tokie klausimai mums rūpėjo anksčiau. Bet kodėl ir mums jų niekas niekada neuždavė? Juk mes buvome tie, kuriuos suaugusieji lydi į gyvenimą. <...> Todėl ir perstojau į filosofiją <...>. Jeigu kažkam tai atrodė nebrandu, tai man tai buvo pats brandžiausias dalykas ir pirmas realiai mano pačios išsikeltas tikslas – susivokti kaip jūs dėstytoja labai taikliai pasakėt per interviu ne tik buityje, bet ir būtyje. <...> Ar studijuodama neaišku ką ir kodėl aš turėjau tikslą? Kažko siekiau? Jeigu visuomenė galvoja, kad čia buvo tai, tai su ja tikrai kažkas negerai.“ (Vaida)

Taigi, dalis tyrimo dalyvių pasirinko studijuoti Filosofijos fakultete pirmiausia todėl, kad po mokyklos baigimo, metų pertraukos ar nutrauktų pirmųjų studijų vis dar jautėsi savęs neatradę, norėjo pasigilinti į įvairius sociologinius, filosofinius ir psichologinius klausimus, formuoti savo pasaulėžiūrą, valią, atsakomybę, kūrybiškumą, kritinį mąstymą, tapti sąmoningesni, geriau save ir pasaulį pažįstantys žmonės – „*visapusiškai augti kaip žmogus*“. Studijos universitete jiems visų pirma atrodė kaip savęs ir pasaulio tyrimo erdvė, o ne būdas įgyti konkrečią specializaciją. Studentė Otilė prisiminė 11 klasėje per moksleivių mainų programą pusmetį praleidusi Suomijoje. Mirus bendraklasės tėvui, vietoje tos dienos pamokų auklėtoja skyrė dieną pasikalbėti apie mirtį, skatino dalytis savo jausmais ir kylančiomis mintimis. Ši patirtis merginą sukrėtė, nes buvo kontrastinga tam, kaip panašioje situacijoje buvo elgiamasi jos mokykloje Lietuvoje, kai buvo bandoma vengti mirties temos kaip traumuojančios patirties:

„Man buvo sukrėtimas, kad buvo stengiamasi nuoširdiai iš tikrųjų prisiliesti prie pačių svarbiausių dalykų gyvenime, o ne formulės pirmoj vietoj, kurias gali pasigooglinti. Niekada nepatyrčiau mokykloje, kad su mokytojais ir klasiokais būtų atvirai diskutuojama apie meilę, mirtį, santykius, jausmus,

netektis ir panašius dalykus. <...> Mums tai tik pasakė, kad taip nutiko [mirė klasiokės vienas iš tėvų], dar mokytoja svarstė su tėvais, kad gal neiti į laidotuves, kad apsaugot nuo neigiamos patirties. <...> Bet baigus mokyklą jau staiga eiti į laidotuves viskas ok?? <...> gerai, kad [mokyklos] psichologė patarė nevengti laidotuvių ir susidurti su visais galimais jausmais.“

Studijuodama filologiją Otilė jautė, kad jai dar per anksti gilintis į specifinę profesiją, kad ji dar nėra susiformavusi kaip asmenybė, kad dar daug ko nežino apie gyvenimą, todėl labiau norėtų patyrinti „bendražmogiškus klausimus“, todėl bandė perstoti į psichologiją, tačiau pritrūkus balų įstojo į socialinį darbą. Sociologijos paskaitos jai buvo „dar didesnis atradimas“¹⁵⁰, nes leido suvokti, kad net patys intymiausi reiškiniai, tokie kaip mirtis, nevyksta socialiniame vakuume, o yra labai susiję su socialiniu ir kultūriniu kontekstu. Net tai, kaip žmogus pasitinka savo ar artimųjų mirtį, kaip yra su juo atsisveikinama, yra nulemta jo socializacijai dariusios įtakos.

„Užteko vieno kurso tam, kad tapčiau didesne stebėtoja ir atsargiau pulčiau vertinti kažką ar smerkti užuot pabandžius suprasti, kodėl tai vyksta, kas galėjo nulemti, kad žmogus taip elgiasi, kad turbūt visur yra nematomi užkulisiai ir priešistorė, kuri yra labai svarbi. Tą polinkį tikrai turėjau ir anksčiau, dar mokykloje, bet sociologija tam įkvėpė dar labiau. Stengsiusi tą išlaikyti <...> Kai savo profesijoje susidursiu su palūžusiu žmogum pasistengsiu nepamiršti, kad už to galėjo stovėti visuomenė, pačiais įvairiausiais pavidalais, apie kuriuos net nebuvau susimąsčius.“

Tiek kalbant apie gyvenimo kompetencijų lavinimą, tiek apie karjeros orientavimą, tiek apie tolesnių planų pasirinkimą, jaunų žmonių pasakojimuose buvo justi daug priešiško, pykčio ir sumišusių jausmų suaugusių žmonių atžvilgiu. Žmonės, kurie neva turėjo būti jų autoritetai („žmonės, kurie sakykim žino geriau ir turi šviesmečiai daugiau patirties“), tokie nebuvo, bet iš jaunuolių tarsi reikalavo, kad vertintų jų nuomonę. Vieni jaunuoliai apskritai kvestionavo autoritetų vaidmenį, kiti apgailestavo, kad

¹⁵⁰ Su grupele pristatė užduotį apie eutanaziją.

tokių nei tada, nei dabar neturi. Studentas Jonas, reflektuodamas, anot jo, tarp Lietuvos jaunuolių paplitusį stojimą į universitetus iš inercijos (kaip ir pats darė), kurį palaiko tiek mokytojai, tiek tėvai, svarstė, kad toks mąstymo ir elgesio modelis vėliau persikelia ir į kitas gyvenimo sritis ir formuoja „*nesąmoningą gyvenimą*“ ir atitinkamai „*nesąmoningą visuomenę*“, kurioje įvairaus amžiaus žmonės gyvena iš inercijos, automatinio režimu, neapmąstydami savo gyvenimo pasirinkimų, patirčių, nesigaudydami savo ir aplinkinių žmonių jausmuose ir kt. Nutraukęs „*va bank*“ būdu pasirinktas pirmąsias studijas ir perstojęs į filosofiją tam, kad netaptų „*nesąmoningos visuomenės*“ dalimi, o kaip tik „*eitų į priešingą pusę*“, jis jautėsi „*atsirevanšavęs*“:

„Mes gyvenam jau seniai susiformavusioje studijavimo vardan studijavimo kult(r)ūroje, čia yra tiesiausias kelias į ketvirčio amžiaus krizę. Jeigu skatina būt avim, o mes po to ir tampam avim, studijuojam neaišku ką neaišku dėl kodėl, tai ir atsiduriame krizės rūroje. Po to kadangi toliau gyvenam, kažką darom vardan darymo, nes taip reikia, nes taip visi daro, nes taip visuomenėj priimta, tai tada viduriio amžiaus šiknoj, po to senatvės šiknoj, po to jau šikna apskritai. Tai toks jausmas, kad visuomenė nori, kad visą gyvenimą praleistume šiknoj ir jau nuo mokyklos stengiasi prie jos pratint. <...> Pasirinkęs studijuoti bet ką jaučiausi išventintas į inercijos visuomenę. Didžiuojusi bent tu, kad laiku tai nutraukiau, kai kiti toliau varė neaiškia kryptim. <...> ai, dar kaip jūs sakėt per kažkurią diskusiją, dar po to visuomenė bando vaistukais bando gydyt visokias krizes, užmušinėt pasekmes, bet nusišikt jai ant priežasčių. <...> Muša – pakentėk, nebemyli – nesiskirsk, gyvenk dėl vaikų, nepatinka darbas – pakentėk iki pensijos, blogai jautiesi – pakentėk. Good luck with that. <...> Sometimes I really don't want to live on this planet anymore.“
(Jonas)

„Grįžtant į praktinę žemės sferą, tiek pat nuostabus dalykas būtų vidurinio išsilavinimo įstaigose vietoj karjeros planavimo pamokų moksleivius supažindinti su savimone, filosofija ar sociologija.“ (Valdas)

Sociologė Ieva Dryžaitė 2023 m. Lietuvos sociologų konferencijoje kvietė svarstyti apie sociologinės terapijos galimybes (Dryžaitė 2023). Ji kėlė

klausimus: „Kam tarnautų sociologija kaip terapija – labiau socialinei gerovei ar labiau viską pasiglemžiančiai rinkai?“, „Ar sociologinė terapija taptų sociologiją sustiprinančiu ar iš pagrindų naikinančiu veiksniu?“ Dryžaitė taikliai pažymėjo, kad kalbėti apie sociologijos terapines galimybes šiek tiek nepatogu, nes mūsų dienomis terapiją kaip idėją ir metodą pasiglemžė rinka ir iš jos daugelis „darosi pinigų“. Kaip yra pastebėjęs filosofas Kęstas Kirtiklis, panašu, kad terapija tapo vienu svarbiausių mūsų gyvenamo pasaulio bruožų (Kirtiklis 2023). Mes tiesiog apsigyvenome „terapijų visuomenėje“, kur viskas tampa terapija – smėlio terapija, juoko, muzikos, dailės, šokio, dainavimo, miško, sodo, žvaigždžių stebėjimo, kosmoso (ir dar dešimtys kitų variantų)¹⁵¹. Negi dar ir sociologinė?

Mano požiūriu, aštrių klausimų dėl sociologinės terapijos galimybių kiltų tada, jei apie sociologinę terapiją svarstytume kaip apie atskirą institucionalizuotą ir (ar) apmokestiną veiklą, kaip yra su psichoterapijomis ar iš dalies su filosofiniu konsultavimu. Filosofinis konsultavimas (dar vadinamas filosofine praktika, filosofine terapija) – įvairiose šalyse jau kelis dešimtmečius sparčiai plintantis, tačiau Lietuvoje dar naujas fenomenas, kurį mūsų šalyje inicijavo Filosofijos fakulteto filosofai Tomas Sodeika, Justinas Grigas ir kiti¹⁵². Jo esmė – į kliento gyvenimą orientuotas pokalbis, kurio metu, pasitelkdamas filosofinių tradicijų¹⁵³ įrankius ir žinias, filosofas padeda

¹⁵¹ Šį reiškinį galima vertinti iš įvairių perspektyvų. Prieš kurį laiką pasirodė ne vienas straipsnis apie tai, kad Didžiosios Britanijos, Kanados medikai nuo nerimo, pervargimo ir kitų psichologinių sunkumų kenčiantiems pacientams ėmė **???gal siūlyti** pasivaikščiojimus gamtoje (į kuriuos įeina paukščių, saulėlydžių, jūros, žvaigždžių stebėjimas, sodininkystė, miško terapija ir kt.), dainavimo ir šokių pamokas, apsilankyti muziejuje, koncerte ar kituose kultūros renginiuose. Tokiu elgesiu, mano požiūriu, buvo siekiama parodyti, kad šiandien pernelyg užsiėmę, visur skubantys ir laiko neturintys didmiesčių gyventojai nerimo, pervargimo, nemigos problemoms spręsti dažnai tikisi greito sprendimo – vaistų. Tačiau tokiu būdu bandoma nuslopinti pasėkmes, bet ne priežastis, kurios bent iš dalies gali būti susijusios su tuo, kad žmonės iš savo gyvenimo eliminuoja įprastas, žmogaus psichinei ir fizinei sveikatai naudingas neproduktyvias veiklas, į kurias įsitraukiama ne dėl rezultato, o dėl paties proceso. Trūksta lėto laiko su gamta ar menu, kuriame žmogus būtų labiau būnantis (angl. *human being*), o ne atliekantis kokią nors funkciją, veikiantis (angl. *human doing*) (Pivoriūtė ir Poškauskaitė 2019). Tad visai nestebina, kad tos veiklos, kurios buvo eliminuotos iš žmogaus gyvenimo ir dėl kurių trūkumo žmonės patiria visokių negalavimų, vėliau tampa terapinėmis, ir, nebemokėdami jomis užsiimti patys, žmonės moka pinigų, kad kas nors jiems padėtų.

¹⁵² Internetinė svetainė: <https://filosofinis-konsultavimas.lt/>

¹⁵³ Pirmiausia – egzistencinės filosofijos, fenomenologijos, hermeneutikos.

žmogui gvildenti nerimą keliančius egzistencinius klausimus, susivokti atsidūrus tam tikroje gyvenimiškoje aklavietėje, geriau suprasti save bei savo santykį su pasauliu, kitais žmonėmis ir savimi. Filosofinis konsultavimas yra artimas psichoterapijai, o jo būtinas atributas – atsisakymas medikalizuoti ir patologizuoti kliento patiriamas būsenas, keliamus klausimus ir jį patį. Kaip teigia filosofinio konsultavimo atstovai, toks pokalbis „gali padėti žmogui išbristi iš krizių ar suveikti kaip išankstinė profilaktika prieš jas, tuo pačiu vesti žmogų į gerokai laisvesnį ir autentiškesnį gyvenimą. Į tokį gyvenimą, kuriame jis pats labiau jaustųsi šeimininku, o ne aplinkybių įkaitu“.

Panašu, kad pokalbiai su sociologu taip pat galėtų padėti pasiekti bent dalį šių tikslų, ir, maža to, – paskatintų pamatyti, kaip stipriai mūsų galimybes jaustis savo gyvenimo „šeimininkais“ veikia struktūriniai veiksniai, ne tik charakterio savybės, įsitikinimai bei nusiteikimai¹⁵⁴. Kaip, pavyzdžiui, viešojoje erdvėje vyraujantys neoliberalia ideologija besiremiantys naratyvai apie sėkmę, laimę, gerą gyvenimą ir kitus siektinus idealus veikia įvairaus amžiaus žmonių, bet ypač visuomenėje savo vietos ieškančio jaunimo lūkesčius, siekius, pasirinkimus, santykį su savimi, kitais, psichologinę savijautą ir kt. Sociologija gali padėti (ir padeda) kaip atsvara šiems naratyvams, su kuriais mes nuolat susiduriame socialiniuose tinkluose, popkultūroje, reklamos ir kitokiuose prekių, paslaugų bei darbdavių rinkodariniuose naratyvuose.

Tačiau, mano požiūriu, socialines problemas bei įvairiausius žmonių ir visuomenių vargus, kančias bei krizes (ar kaip kitaip tą pavadintume) tiriantys, apie tai rašantys ir kalbantys sociologai savo kasdiene veikla (dažnai patys sąmoningai to nesiekdami) kuria šią pridėtinę vertę – terapinį ar sąmoningumo ugdymo poveikį savo tyrimo dalyviams, rezultatų skaitytojams ir klausytojams. Ir tam nereikia specifinių konsultacijų, sociologinės terapijos klinikų ar kabinetų. Tiesa, net tokiu atveju Dryžaitės užduotas klausimas dėl potencialaus tarnavimo „viską pasiglemžiančiai rinkai“ išlieka aktualus. Pavyzdžiui, šios disertacijos tyrimo rezultatus taip pat būtų galima pritaikyti komerciniams tikslams jaunų žmonių patirtis panaudojant rinkodariniuose Filosofijos fakulteto naratyvuose siekiant pritraukti studentų.

Man berašant šį skyrių kolega sociologas Mažvydas Karalius anonimiškai pasidalijo (atsiklausęs) ištrauka iš el. laiško, kurį parašė jo tyrime apie translyčių žmonių patirtis Lietuvoje dalyvavęs informantas: *„Noriu tau taip pat padėkoti. Supratau, kad man labai to reikėjo. Išsipasakoti. Taip pilnai*

¹⁵⁴ Tačiau aš sutinku, kad žmogus visada turi pasirinkimą, kokią laikysena jis turės tų aplinkybių atžvilgiu.

pilnai. Turbūt nesu niekam taip kalbėjęs apie save tiek laiko ir taip atvirai. Buvo tarsi terapija.“ Esu tikra, kad terapinį išsikalbėjimo ir pasaulio naštos pasidalijimo poveikį patyrė ne tik tyrimo dalyvis, bet patirs ir kiti su rezultatais susipažinsiantys šios mūsų visuomenėje marginalizuojamos grupės atstovai. Taigi, nori ar nenori, klausydamas tyrimo dalyvių, sociologas kartais atlieka terapinę funkciją, o kartais tą darydamas ir pats „pasiterapina“, kaip kad nutiko studentei Karolinai, kuriai bakalauro darbo rašymas padėjo apsispręsti išeiti iš nemėgstamo darbo ir pabandyti užsiimti jai patinkančia veikla. Kaip dabar jau sociologijos absolventė pasakojo, klausantis pervargimą patyrusių tyrimo dalyvių, kurie po tam tikro lūžio gyvenime persidėliojo prioritetus ir iš greitojo laiko režimo persijungė į lėtesnį, „manyje kažkas vertėsi“. Sutikti pavyzdžiai paskatino permąstyti ir savo gyvenimą (Bielskė 2021).

3.13. Tyrimo rezultatų apibendrinimas ir aptarimas

Ryškiausiai tyrimo dalyvių refleksijose atsiskleidę iššūkiai buvo susiję su pagrindiniu siekiu atrasti save ir gyventi būnant savimi. Būti savimi dažniausiai reiškė savęs realizaciją per jiems patinkančią veiklą (studijas, darbą). Tokios veiklos neturėjimas ir nesėkmingos jos (vadinasi – ir savęs) paieškos, įkyrios, varginančios abejonės, blaškymasis tarp potencialių alternatyvų, negebėjimas priimti sprendimų buvo vieni iš dažniausių jaunuolių darbuose reflektuotų išgyvenimų. Nežinojimas, ko nori, „strigimas“ nepatinkančiose studijose ar darbe, nesėkmingi bandymai atrasti save reikšmingai veikė jaunų žmonių kasdienybę, tarsi neleido „*pradėti savo gyvenimo*“, kėlė nerimą dėl ateities. Galimybė niekada taip ir neatrasti savęs, nesužinoti, kokia veikla teiktų pasitenkinimą, leistų save realizuoti ir būtų „*tikrai tavo*“, skatino beviltiškumo jausmą: dažnam atrodė, kad tokia situacija pasmerktų niekada nepatirti, ką reiškia gyventi visavertį ir laimingą gyvenimą. Šie rezultatai glaudžiai susisieja su Robbins ir Wilner bei Farrugia amerikiečių ir airių studijų rezultatais, kurie atskleidė išskirtinę darbo reikšmę aukštojo išsilavinimo siekiantiems ar jį jau įgijusiems jauniems specialistams bei specifinius darbui keliamus lūkesčius (Farrugia 2022; Robbins and Wilner 2001). Darbas dažnam šių grupių jaunuoliui išryškėjo kaip esminis savęs apibrėžimo (tapatumo) pagrindas: jiems atrodė, kad tai, kuo jie užsiima gyvenime, turi atspindėti tai, kas jie yra. Visavertį gyvenimą kai kurie jauni žmonės sunkiai įsivaizdavo be nuolatinės savęs realizacijos, kuri savo ruožtu buvo neatsiejama nuo karjeros kelio. Siekis „gauti pinigų už tai, kas tu esi ir ką tu mėgsti daryti“ buvo vienas iš svarbiausių gyvenimo tikslų, o aistra tam, kuo tu užsiimi gyvenime, – esminė gyvenimo varomoji jėga, kuri dažnai buvo

net svarbesnė už piniginį atlygį. Todėl nežinojimas, kokia tai galėtų būti veikla, lėmė frustraciją ir beviltiškumą.

Lietuvos studentai daug dėmesio skyrė apmąstymams, kas galėjo lemti tiek jų, tiek kitų bendraamžių išgyvenamas ilgesnes ir problemiškesnes savęs paieškas bei iš kur randasi ta „nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančia. Jie svarstė, kad sunkumus lemia ne tik didelė, po Nepriklausomybės atgavimo labai išaugusi pasirinkimo galimybių gausa (tokios neturėjo jų tėvai ir ypač seneliai), baimė pasirinkti neteisingai ir pasirinkus prarasti geresnes alternatyvas, bet ir tam tikros Lietuvos bendrojo švietimo sistemos ypatybės ar visuomenėje vyraujančios normos: per didelė orientacija tik į brandos egzaminus, aukštojo mokslo svarbos sureikšminimas, siaurai suprantamas karjeros orientavimas, socialinio pripažinimo alternatyviems karjeros keliams trūkumas, „studijavimo vardan studijavimo“ kultūra, gyvenimo įgūdžių bei sąmoningumo ugdymo (pasitelkiant sociologijos, psichologijos, filosofijos žinias) stoka, skirtingas mokymosi dalykų traktavimas ir kt.

Pasimetimas tarp galimybių įvairovės, abejonės, nuolatinis įkylus alternatyvų ar jau priimtų sprendimų persvarstymas, negalėjimas apsispręsti, baimė pasirinkus prarasti kitas „*multivisatas*“ su alternatyviais gyvenimo scenarijais buvo būdinga daugelyje amžiaus ketvirčio krizės reiškinių tyrusių studijų (Dinesen and Mardorf 2021; Duara et al. 2021; Macek et al. 2007; Mitra and Arnett 2021; Murphy 2011; Nugin 2008; Pole 2014; Rasmussen 2009; Perante et al. 2013; Robbins and Wilner 2001). Tiek kai kuriems Lietuvos studentams, tiek ir daliai nurodytų tyrimų dalyvių apsisprendimo našta atrodė sunkiai pakeliama, buvo net svajojusių, kad kas nors kitas už juos priimtų sprendimą arba kad situacija kaip nors išsispęstų savaime. Jiems atrodė geriau „atiduoti“ savo apsisprendimo laisvę, kad tik kas nors apibrėžtų jų gyvenimo kryptį ir taip suteiktų saugumo bei paskatų veikti. „Pabėgti“ nuo kankinančių abejonų, suspenduoti rimtų sprendimų priėmimą daliai pasimetusiųjų padėjo studijos universitete (net jei jos nepatiko) arba buvimas „saugiam darbe“ (kuris neteikė pasitenkinimo, tačiau garantavo pajamas ir kitų žmonių buvo vertinamas kaip patrauklus). Jauni žmonės tokį elgesį vertino kaip socialiai vertinamą, saugų būdą „prastumti“ nežinomybės laikotarpį.

Svarbu pažymėti, kad nė vienas amžiaus ketvirčio krizės patirtis analizavęs autorius nekalbėjo apie galimą bendrojo švietimo sistemos įtaką trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtims. Daugelis tyrėjų akcentavo būtent iššūkius, kurių kyla pereinant iš aukštojo mokslo sistemos (buvimo studentu) į darbo rinką arba „tikrą gyvenimą“ (arba kaip teigė Robinsonas – pereinant iš besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio į suaugusiojo). Šiame tyrime

atsiskleidė, jaunų žmonių vertinimu, labai svarbi amžiaus ketvirčio krizės formavimosi „priešistorė“, kuri buvo siejama su mokyklos baigimo laikotarpiu, ypač kai reikėjo apsispręsti, ką veikti toliau, taip pat „strigimu“ nepatinkančiose studijose, kurias buvo labai sunku nutraukti dėl tėvų spaudimo to nedaryti (itin buvo skaudu, kai tėvai jaunus žmones lygino su „geresniais“ artimoje aplinkoje esančiais pavyzdžiais). Šiuos skirtumus galėjo lemti tai, kad daugelis teorinėje dalyje aptartų studijų rėmėsi paskutinių kursų studentų ar jau absolventų tyrimais (todėl jiems mokyklos patirtys jau buvo išblėsusios). Taip pat Lietuvos jaunimo patirtis galima sieti su posocialistinių šalių specifika.

Kai kurių Lietuvos studentų pasakojimuose išryškėjo įtampa, kuria lėmė nuolatinis susidūrimas su viena kitai prieštaraujančiomis normomis bei skirtingais iš aplinkos ateinančiais lūkesčiais ir idealais. Viena vertus, dalis visuomenės, pavyzdžiui, tyrimo dalyvių socialinėse medijose stebimi įkvepiančių žmonių iš viso pasaulio gyvenimai (ar gyvai sutikti žmonės, ypač užsieniečiai), klausomos tinklalaidės, žiūrimi *Youtube* kanalai ir pan., tarsi nuolat primena, kaip svarbu būti savimi, ieškoti savęs, kurti autentišką gyvenimą, siekti savo svajonių, nepasiduoti visuomenės spaudimui ir lūkesčiams, naudotis atsivėrusio pasaulio galimybėmis, nebijoti rizikuoti, išeiti iš „komforto zonos“. Jaunimo kasdienėje informacinėje erdvėje besireiškiantys veikėjai skatina būti tuo *kažkuo*, ką išskirti iš informacinio triukšmo ir pasirinkimų gausos gali būti ypač sudėtinga, o esamomis socioekonominėmis sąlygomis gal ir neįmanoma ar įmanoma išimtiniais atvejais (nors toje erdvėje dažnai siunčiama žinutė, kad visko įmanoma pasiekti ir tai priklauso tik nuo paties žmogaus). Kai kurie tyrimo dalyviai itin žavėjosi žmonėmis, kurie išdrįso atsisakyti visuomenėje vertinamų atributų (gerai mokamo darbo, įsibėgėjusios karjeros, socialinio statuso, materialinės gerovės) ir siekti savo svajonių (pavyzdžiui, keliauti po pasaulį ir užsiimti savo patinkančia veikla ir pan.). Kita vertus, dalis visuomenės, pavyzdžiui, mokytojai, tėvai, seneliai, skatina eiti tradiciniu karjeros ir tapsmo suaugusiuoju keliu, rinktis saugumą labiau garantuojančius gyvenimo sprendimus, be to, sėkmę vertino tais dalykais, kurių nebesureikšmino jų socialiniuose tinkluose stebimi žmonės (diplomo, prestižinio darbo, pinigų ir pankt.). Ir nors pirmųjų šaltinių skleidžiami naratyvai dažnam jaunuoliui atrodė „teisingi“ ir sektini, o antrųjų – kaip tokie, kuriems reikia pasipriešinti, nes jie atspindi „senovinę mąstymą“, vis dėlto dažną tyrimo dalyvį būtent nesaugumas ir neužtikintumas dėl ateities sulaikė nuo eksperimentavimo su alternatyviomis galimybėmis. Diplomo įgijimas (nors ir nepatinkančios

specialybės) jiems atrodė kaip vienas iš pamatinių saugumo garantų (nors patys ir smerkė tokį požiūrį).

Šie rezultatai susisieja su tyrimais, pasak kurių, posocialistinių šalių jaunimui vis dar būdingas gana standartizuotas įsitraukimas ir išėjimas iš švietimo sistemos, dalyvavimas darbo rinkoje, t. y. jaunuoliai mažiau praktikuoja, o visuomenė mažiau toleruoja nestandartinius karjeros sprendimus, pertraukas po mokyklos baigimo, pasirinktų studijų nutraukimą, dažną darbų kaitą ir pan. (Kovacheva 2001; Kraniauskienė 2011; Macek et al. 2007; Nugin 2008; Ozolinčiūtė 2015; Pivoriūtė 2011). Posocialistinėse šalyse po 1990-ųjų gimę žmonės gyvenimo sprendimus priiminėjo (ir priima) visiškai kitokiame kontekste nei jų tėvai ir ypač seneliai. Tačiau nors po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvą pasiekė visi „šiuolaikinio pasaulio“ privalumai ir galimybės, ekonominė situacija, palyginti su Šiaurės ar Vakarų Europos šalimis, liko prastesnė, todėl tėvai ne visada palaiko savo vaikų norą eksperimentuoti ir rinktis rizikingesnius netradicinius gyvenimo būdo pasirinkimus, o vaikai, savo ruožtu, pyksta ir jaučiasi nesuprasti, kai tėvai jiems taiko dabartiniam pasauliui nebetinkamus standartus. Taigi, tėvai skatina rinktis saugesnes gyvenimo strategijas, o jų vaikai labiau troškta patirti su besiformuojančia suaugyste siejamą gyvenimo būdą. Tokia situacija lemia panašias įtampas tarp tėvų ir vaikų, kurios atsispindėjo aukštojo išsilavinimo siekusių ar įgijusių jaunuolių iš kolektyvistinių kultūrų (ir nepasiturinčių šeimų) gyvenimuose (Duara et al. 2021; Mitra and Arnett 2021; Perante et al. 2013; Pole 2014). Kaip jau buvo aptarta teorinėje dalyje, kai kuriems šių grupių jaunuoliams patrauklesnės atrodė „vakarietiškos“ individualistinės vertybės – jie norėjo gyventi kitaip, nei gyveno jų tėvai ar seneliai, tačiau spaudimas įvykdyti tradicinius lūkesčius buvo labai didelis.

Kasdienybėje nuolatinį nerimą Lietuvos studentams kėlė ne tik nežinojimas „kas aš esu ir ko aš noriu“, baimė taip niekada ir neatrasti savęs bei nuolatinis susidūrimas su viena kitai prieštaraujančiomis normomis ir skirtingais iš aplinkos ateinančiais lūkesčiais bei idealais, bet ir abejonės, ar pavyks buvimą savimi suderinti su kitu svarbiu trečiojo gyvenimo dešimtmečio siekiu – tapti finansiškai nepriklausomam žmogui. Dalis tyrimo dalyvių realiai vertino galimybes įgyvendinti savo gyvenimo vizijas dabartiniame Lietuvos socioekonominiame kontekste. Jauni žmonės nuogastavo, kad galimybės Lietuvoje išgyventi iš jiems patinkančios bei subjektyviai prasmingos veiklos atrodo labai ribotos. Juos gąsdino ateities scenarijus, kuriame jie užsiimtų norima veikla, tačiau galėtų patenkinti tik pačius pagrindinius poreikius, o norėdami gyventi geriau, turėtų derinti kelis darbus, nuolat persidirbti, pervargti, neturėti kokybiško laisvalaikio ar tiesiog

emigruoti. Gąsdino ir kitas variantas – dirbti geriau mokamus, bet nedžiuginančius ir, jų požiūriu, beprasmius – „*sielą trupinančius*“ – darbus, atsisakyti savo svajonių ir idealų (pavyzdžiui, prisidėti prie visuomenės socialinių problemų sprendimo, kurti nekomercinį meną ir kt.). Abu variantai kėlė beviltiškumo ir neteisybės jausmą, kodėl visuomenei itin reikalingi užsiėmimai (pavyzdžiui, pedagogo, socialinio darbuotojo, mokslo, meno, kultūros veikėjo) nėra teisingai atlyginami. Tačiau trečiasis variantas, kuris kai kuriems atrodė realiausia perspektyva – dirbti nepatinkantį, mažai mokamą, tobulėjimo perspektyvų neturintį, bet daug laiko ir pastangų reikalaujantį darbą – kėlė „*siaubą*“. Nerimas dėl ateities darbo bei finansinės situacijos ypač veikė tuos tyrimo dalyvius, kurių tėvai jau studijų metais neturėjo galimybių suteikti materialinės pagalbos, todėl teko įsidarbinti bent pusę etato (tik dėl pinigų), gerai apgalvoti kiekvieno pirkinio reikalingumą, taupyti, gyventi netekinančiomis būsto sąlygomis. Anksčiau aptartos gąsdinančios perspektyvos jiems buvo ne tik kažkada ateityje galimai laukiantis scenarijus, bet jau dabartiniu metu išgyvenama realybė.

Šie tyrimo rezultatai susisieja su daugeliu kitų amžiaus ketvirčio krizės tyrimų (net ekonomiškai stipresnėse šalyse kaip kad JAV, Naujoji Zelandija, Didžioji Britanija), kuriuose vienas iš didžiausių jaunų žmonių nusivylimų kilo dėl atotrūkio tarp turėtų karjeros lūkesčių ir realių galimybių juos įgyvendinti (Dinesen and Mardorf 2021; Duara et al. 2021; Mitra and Arnett 2021; Murphy 2011; Rasmussen 2009; Perante et al. 2013; Pole 2014; Robbins and Wilner 2001). Minėta, kad jauni žmonės troško prasmingos karjeros, kurioje jie jaustųsi užsidegę, save realizuojantys bei turintys galimybių tobulėti. Tačiau frustraciją kėlė ne tik nežinojimas, koks konkrečiai darbas ar karjeros kryptis tą galėtų suteikti, bet ir nerimas, ar pavyks savo planus įgyvendinti „šaltoje, ekonominiais prioritetais besiremiančioje visuomenėje“. Paminėtuose tyrimuose darbo patirties jau įgiję ar darbo paieškomis užsiėmę jauni specialistai ėmė suprasti, kad iš jiems patinkančios ir prasmingos veiklos bus sunku tapti finansiškai nepriklausomiems. Tai lėmė nusivylimą darbo rinka, nepasitenkinimą gyvenimo perspektyvomis, jau priimtų sprendimų kvestionavimą, abejones ir visa apimančią nerimą dėl savo egzistencijos. Visuose apžvelgtuose amžiaus ketvirčio krizės tyrimuose dalis jaunuolių susidūrė su sunkumais susirasti jų pomėgius, interesus, išsilavinimą, kompetencijas ir finansinio atlygio lūkesčius atitinkantį darbą, todėl (kai kurie po itin ilgai trukusių paieškų) įsidarbino „bet kur“. Vėliau jaunuoliai jautėsi „įstrigę“ tuose „bet kokiuose“ darbuose, kurie atrodė būtini norint išlaikyti bent minimalų finansinį savarankiškumą. Lietuvos studentų tyrime daugelis jaunuolių dar neturėjo su jų specialybe susijusio darbo patirties, todėl jų

nerimas labiau buvo susijęs su ateities perspektyvomis, supratimu, kokios galimybės ir iššūkiais jų laukia.

Tačiau kelios tyrimo dalyvės jau studijų metu turėjo kelių metų gerai mokamų ir, jų požiūriu, prestižinių, tačiau visų kitų lūkesčių neatitinkančių darbų patirties, jautėsi juose „įstrigusios“ ir nuolat išgyveno dilemą – ką daryti: ar pabandyti pasirinkti mėgstamą ir prasmės jausmą suteikiančią, bet finansiškai rizikingesnę karjerą, ar likti finansinį saugumą ir sėkmingo žmogaus statusą užtikrinančiame darbe? Kadangi ši dilema daugelyje tyrimų atsiskleidžia kaip itin aktuali jauniems aukštojo išsilavinimo siekiantiems ar jį įgijusiems specialistams, praėjus 4–8 metams po refleksijų rašymo domėjaisi, kaip susiklostė šių tyrimo dalyvių gyvenimas, kaip buvo sprendžiama minėta dilema. Taip pat buvo pakalbinti dar tu tyrimo dalyviai, kurių vienas jau refleksijų rašymo metu (nepaisant didelio tėvų pasipriešinimo) buvo nusprendęs pasirinkti širdžiai artimą, bet mažiau finansinių perspektyvų turinčią sritį. Kaip klostėsi tolesnis jo karjeros kelias? Dar viena tyrimo dalyvė buvo pakalbinta dėl to, kad refleksijų rašymo metu jos netenkino daugybė gyvenimo aspektų, o galvodama apie ateitį ji nematė nei patinkančio, nei gerai mokamo darbo perspektyvų. Šių tyrimo dalyvių pavyzdžiai atskleidė, kad kai kuriems jaunuoliams amžiaus ketvirčio krizės patirtys tapo paskata ieškoti kompromisų, strategijų, kaip nūdienos bendrabūvio aplinkybėmis, „nesvetingos“ ekonomikos, darbo ir būsto rinkos sąlygomis kurti subjektyviai labiau prasmingą, didesnę pasitenkinimą teikiančią gyvenimą. Vieni iš sprendimų – sumažinti savo materialinius poreikius bei lūkesčius, atidėti šeimos kūrimą ir atsiduoti mėgstamai, tačiau mažiau finansinės grąžos duodančiai veiklai. Taip pat dirbti finansinį saugumą suteikiančiuose darbuose „tik dėl pinigų“, o tokio darbo keliamą tuštumos jausmą kompensuoti didesnę komfortą suteikiančiomis gyvenimo sąlygomis, turingu laisvalaikiu, kelionėmis, saviugdosa bei sveikatingumo praktikomis ir kt. Dar vienas sprendimas – įgyti „praktiškesnę“ profesiją, susirasti mažiau fizinių ir psichologinių išteklių reikalaujantį darbą, kas suteiktų galimybę patenkinti svarbiausius poreikius ir gyventi ramų gyvenimą.

Kai kurie Lietuvos studentai beviltiškumo jausmą išgyveno dar ir dėl to, kad esama jaunystės patirtis stipriai skyrėsi nuo turimų lūkesčių, įsivaizdavimo, koks turėtų būti jauno žmogaus gyvenimas. Kai kurie tyrimo dalyviai trečiajame gyvenimo dešimtmetyje troško pažinti „tikrą gyvenimą“, pakeliauti po pasaulį, susipažinti su naujais žmonėmis, patirti nuotykių ir laisvės dvasią, tiesiog mėgautis gyvenimu, negalvoti apie suaugusio žmogaus rūpesčius ir atsakomybes (tai įvardijau kaip siekį patirtį jaunystę). Ne vienas svarstė, kad būtent iki 30 metų yra geriausias laikas, o galbūt ir vienintelė

proga nuveikti kažką drąsaus, rizikingo, prieštaraujančio nusistovėjusioms normoms (pavyzdžiui, išbandyti poliamorinius santykius, pagyventi skvote užsienyje, neribotą laiką pakeliauti po pasaulį ir kt.). Kartu tai metas, kai gali „*legaliai produktyvaus nieko neveikti*“, kai visuomenė „leidžia“ užsiimti „*nerimtais dalykais*“ – dažniausiai omenyje buvo turima neturėti ilgalaikių, rimtų įsipareigojimų darbui ar santykiams. Jaunystė studentų refleksijose asocijavosi su gyvybingumu, energija, judrumu, patirčių gausa, nuotykiiais, nerūpestingumu, ji buvo apibūdinama kaip „*gyvenimo viršukalnė*“, „*vieninteliai geri metai gyvenime*“. Kitaip sakant, jauni žmonės norėjo patirti su besiformuojančia suaugyste siejamas patirtis. Tačiau savo jaunystės tarpsnyje dalis tyrimo dalyvių kasdienybėje susidūrė su stangancijos¹⁵⁵, monotonijos, nedžiuginančios rutinos, apatijos, nuovargio, bejėgystės apraiškomis, pinigų trūkumu, nemaloniomis gyvenimo sąlygomis, įvairiais rūpesčiais, apibendrinant – „*pernelyg niūria egzistencija pernelyg jauname amžiuje*“, kai kurie netgi jautėsi lyg būtų „*viduje mirę*“. Tyrimo dalyvės Linos retoriniai klausimai – „*AR TAI JAU VISKAS?! Nejau dabar taip ir bus? Tik tiek..?*“ – labai taikliai apibūdina šią nusivylimo būseną. Dar didesnį beviltiškumą kėlė socialinėse medijose stebimi gyvenimu besimėgaujantių, o tam tikrais atvejais ir iš to užsidirbančių žmonių pavyzdžiai, tai kėlė ir pavydą.

Su jaunystės tarpsniu siejamų patirčių trūkumą išgyveno tiek tie jaunuoliai, kurie turėjo finansiškai palaikančius (tačiau studijuoti spaudžiančius) tėvus, tiek tie, kurie neturėjo, tačiau jų refleksijose išryškėjo papildomi jiems nerimą keliantys momentai. Keli tyrimo dalyviai samprotavo, kad jeigu pasirinkus laisvą ir neatsakingą jauno žmogaus gyvenimo būdą juos ištiktų nelaimė ar kitos nenumatytos aplinkybės (susirgtų vėžiu ar patektų į avariją), kurios pareikalautų finansinių išteklių, jie papultų į nepavydėtiną situaciją ir tik patys būtų kalti, kad pasirinko „*džiaugtis gyvenimu*“, „*nerūpestingą rytojų*“. Vidinis įsipareigojimas užbaigti (nors ir nepatinkančias) studijas, studijų metais išlaikyti (kad ir nepatinkantį) darbą arba planuoti po studijų iškart susirasti nuolatinį, stabilias pajamas užtikrinantį darbą suteikė jiems saugumo jausmą, kad prireikus bus didesnė tikimybė išsisukti iš padėties, neapkrauti papildomais rūpesčiais savo artimųjų (kuriems ir patiems sunku). Taigi, siekiui patirti jaunystę įgyvendinti reikėjo lankstumo, neturėti ilgalaikių įsipareigojimų, neprisirišti prie vietos, o būtinybė išgyventi

¹⁵⁵ Įdomu atskreipti dėmesį, kad stagnacijos jausmas paprastai buvo siejamas su amžiaus vidurio krize, o amžiaus ketvirčio krizė siejama su didžiulių gyvenimo nestabilumu, nuolatiniais pokyčiais, per dideliu pasirinkimų kiekiu ir beviltiškumo jausmu. Šiame tyrime stagnacija, monotonija buvo išgyvenama ir jaunų žmonių.

ir nerimui dėl finansinės padėties malšinti (saugumo siekis) reikėjo sėslumo, išsipareigojimo. Todėl tėvų finansinio užnugario (ne)turėjimas buvo svarbus galimybės įgyvendinti jaunystės idealus suteikiantis ar apribojantis veiksnys. Viena tyrimo dalyvė teigė studijų nenutraukianti ir į keliones nesileidžianti dar ir todėl, kad nori išsaugoti nuomuojamą gana jaukų butą už priimtina kainą. Tokį variantą, jos manymu, jai pavyko gauti visiškai atsitiktinai ir ji abejojo, ar kas nors panašaus pavyktų antrą kartą. Be to, nemėgstamos ir dėl to daug energijos reikalaujančios studijos ir nuolatiniai pykčiai su tėvais (dėl minčių nutraukti studijas) ją taip išsekino, kad ji tiesiog neturi moralinių išteklių spręsti potencialiai kilsiančių dilemų (pavyzdžiui, kur dėti asmeninius daiktus, kol bus išvykusi), todėl tiesiog plaukia pasroviui ir viliasi, kad ateityje situacija kaip nors pasikeis („o universitete nėra taip blogai kai pagalvoji, netgi, sakyčiau, labai gerai“).

Šie rezultatai susisieja su kitais amžiaus ketvirčio krizės tyrimais, kuriuose kai kurių tyrimo dalyvių krizės pagrindas buvo nuolatinis jausmas, kad tuo metu, kai jie buvo jauni ir „turėjo“ gyvenime klestėti, eiti tik į priekį, džiaugtis gyvenimu, jie stagnavo, švaistė savo jaunystės potencialą, buvo įstrigę beviltiškoje situacijoje (Duara et al. 2021; Murphy 2011; Perante et al. 2013; Rasmussen 2009; Robbins and Wilner 2001). Jaunus žmones slėgė nedžiuginanti rutina, monotonija, stagnacijos jausmas, jiems trūko patirties, įspūdžių ar veiklos, kas jų gyvenimui suteiktų gyvybingumo. Vietoje to jie ryte nenorėjo keltis, eiti į studijas ar darbą, jiems nuolat trūko energijos, motyvacijos ir įkvėpimo apskritai kuo nors užsiimti, jie tarsi merdėjo. Kai kuriuos iš nepasiturinčių šeimų kilusius jaunuolius prisiimti išsipareigojimai ir atsakomybės, ypač jei jie buvo nepageidaujami ir prisiimti iš būtinybės išgyventi (pasirūpinti savimi) arba padėti kitiems, labai sekino. Jaunuoliams, kurių socioekonominė padėtis buvo palankesnė, stagnacija, monotonija ir rutina labiau siejosi su nuolatiniu naujų patirčių ir įspūdžių trūkumu, nuoboduliu. Jaunų žmonių gyvenime laisvės ir nuolatinių naujovių troškimasėjo išvien su stabilumo, užtikrintumo, saugumo troškimu (Nugin 2008; Rasmussen 2009).

Paskutinė Lietuvos studentų tyrimo dalyvių pasakojimuose atsiskleidusi įtampa buvo susijusi su socialinio pripažinimo siekiu, noru tapti sėkmingam, reikšmingą socialinį statusą pasiekusiam žmogui, arba kaip tik – su bandymu atsispirti vyraujantiems sėkmės naratyvams (jaučiamam spaudimui juos įvykdyti) ir užtikrintai, drąsiai kurti savo autentišką gyvenimą, nepaisant socialinio pripažinimo perspektyvų. Būti sėkmingam jaunų žmonių refleksijose dažniausiai buvo siejama su karjeros pasiekimais, taip pat su tam tikromis mūsų laikmečiu itin vertinamomis žmogaus savybėmis: atsidavimu

darbui, ambicingumu, verslumu, produktyvumu, išskirtinumu, veiklumu, perfekcionizmu, ekstravertiškumu, entuziastingumu, iniciatyvumu, savarankiškumu, aukšta motyvacija ir kt. Visos šios savybės susijusios su individualistiniais ir darbo rinkoje konkuruoti padedančiais bei kartu ekonomikos augimui svarbiais bruožais – keli tyrimo dalyviai jas taikliai apibendrina „kapitalistinėmis vertybėmis“ ar „patrauklumo rinkai buketu“.

Kol dauguma dar neturėjo didelių karjeros pasiekimų, tol buvo svarbu demonstruoti „sėkmės potencialą“ anksčiau išvardytomis savybėmis (kad jomis pasižymi arba jas ugda). Todėl buvimas veikliam, dalyvavimas įvairiose užklausinėse veiklose, įsidarbinimas pirmuosiuose studijų kursuose, specifiniai pomėgiai (kaip kad buriavimo kursai ar egzotinio voro auginimas) ar netgi pervargimas, laisvo laiko neturėjimas buvo vertinami kaip sėkmės potencialo ženklai. Svarbu pabrėžti, kad nuolatinis nuovargis, romantinių santykių atsisakymas, neturėjimas laiko pavalgyti pietų ir pan. kai kurių jaunų žmonių buvo vertinami lyg savaime suprantamas dalykas, kaip būtina investicija į ateitį norint tapti darbo rinkoje patraukliam, tarp bendraamžių ir apskritai visuomenėje vertinamam asmeniui. Vien tik studijų universitete tyrimo dalyviai nemanė esant reikšmingu ir pakankamu dalyku, kai kurie vien tik studijuodami jautėsi nieko neveikiantys. Išgyventą ar išgyvenamą krizę vieni tyrimo dalyviai siejo su tuo, kad jie, jų manymu, per mažai pasižymi „kapitalistinėmis vertybėmis“, kad lyginant su kitais jų „sėkmės potencialas“ atrodo per mažas, kad jie norėtų stengtis labiau, daryti daugiau, bet jiems tas neišeina, jie jaučiasi pavargę. Kitų tyrimo dalyvių krizė buvo susijusi su neteisybės jausmu, pykčiu, nusivylimu visuomene, kurioje vyrauja tokie sėkmingo žmogaus įvaizdžiai ir žmogaus vertės matai (tokios „išsigimusios paniekos“). Vyraujančios normos, kai kurių jaunų žmonių požiūriu, nėra sveikos nei individo, nei visuomenės atžvilgiu, todėl sunku suprasti, kaip paklausė tyrimo dalyvė Ingrida, „kodėl žmonės savo noru siekia to, kas naikina juos pačius? Kam to reikia? Kur visa tai nuves? Ar mes norime ten eiti?“ Svarbu pažymėti, kad net tie jaunuoliai, kurie kvestionavo sėkmingo žmogaus įvaizdžius bei jiems pasiekti reikalingas „kapitalistines vertybes“, taip pat karjeros sureikšminimą ir kitų gyvenimo sričių, ypač šeimos, nuvertinimą, vis tiek buvo linkę save vertinti pagal tas vertybes.

Šie sėkmės naratyvai mažai išryškėjo kituose amžiaus ketvirčio krizės tyrimuose, tačiau labai stipriai susisieja su 2.4.2. skyriuje „Privilegiuoto jaunimo“ kančios bei nauji prekariškumo veidai¹⁵⁶ aptartais tyrimais ir

¹⁵⁶ Minėtas skyrius buvo parašytas vienas iš paskutiniųjų, kai Lietuvos studentų tyrime ypač išryškėjo kituose amžiaus ketvirčio krizės tyrimuose neaparttos ar labai mažai

ižvalgomis, kad studijoms universitete tapus masiniu reiškiniu aukštojo mokslo diplomas tiek darbdavių, tiek studentų nebėra vertinamas kaip išskirtinumo ženklas, todėl, norint tapti darbo rinkoje patraukliam specialistui, yra svarbu studijų metais užsiimti papildoma veikla, kuri suteiktų „pridėtinę vertę“ gyvenimo aprašymui, atskleistų koki nors savo išskirtinumą. Žmogus tampa lyg „prekę“ ir, norėdamas konkuruoti ir save „parduoti“, būti pastebėtas, jis turi nuolat dėti pastangų išsiskirti iš kitų, išreikšti savo autentiškumą, individualumą, kurti ir valdyti „asmeninį prekės ženklą“. Aukštojo mokslo diplomo infliacijos, didelės konkurencijos, individualizmo, neapibrėžtumo ir nesaugumo dėl ateities sąlygomis kai kurių aukštojo išsilavinimo siekiančių ar jį įgijusių specialistų (ypač kūrybinio sektoriaus) egzistencija ima išskirtinai sukintis apie savęs, kaip patrauklaus darbo rinkos dalyvio, nuolatinį kultivavimą. Jauni žmonės bijo būti „vidutinybės“, todėl stengiasi daryti viską, ką gali, kad bent jau kitų akyse atrodytų stiprūs, sėkmingi, ir padarytų viską, ką gali, kad laimėtų „kapitalistinėse lenktynėse“, klestėtų „šaltoje“ ekonominiais principais besiremiančioje realybėje, o tam reikia daug fizinių ir psichinių išteklių.

Lietuvos studentų refleksijose taip pat atsiskleidė labai svarbus socialinių medijų vaidmuo. Tiek kaip langas į pasaulį, tiek kaip svarbus savišvietos įrankis, tiek kaip lengviausiai pasiekiamas pabėgimo nuo realybės erdvė, tiek kaip dar vienas įtampų šaltinis – socialiniai tinklai suteikia galimybę stebėti kitų žmonių gyvenimą ir nuolat su jais lygintis. Kai kurie tyrimo dalyviai pasakojo apie konkrečius medijose stebimus žmones, kurie, pavyzdžiui, gyvena šiltuose kraštuose (arba nuolat keliauja), „mėgaujasi gyvenimu“ ir užsidirba iš savo mėgstamos veiklos – hobio ir turinio apie šį hobį kūrimo socialiniuose tinkluose. Šie pavyzdžiai kėlė pavydą – kai kurie tyrimo dalyviai norėjo panašaus užsiėmimo, tačiau abejojo, ar jiems taip pat pavyktų to pasiekti. Dar kiti tyrimo dalyviai, rodos, tiesiog norėjo lengvesnio gyvenimo ir jiems atrodė, kad tą „lengvesnį gyvenimą“ galėtų užtikrinti įdomaus turinio kūrimas socialiniuose tinkluose apie išskirtinį savo gyvenimo būdą, pomėgius, keliones ir kt. Atrodė, kad, susikurdamas tokį gyvenimo būdą, žmogus galėtų patenkinti visus jauniems žmonėms būdingus troškimus.

aptartos tendencijos. Kadangi šiame skyriuje buvo aptarta daug skirtingų autorių ir tyrimų, atskirai jų čia nekartoju.

IŠVADOS

Šiame darbe, pasitelkiant besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio ir amžiaus ketvirčio krizės koncepcijas, taip pat 128 autobiografinius naratyvus ir 4 interviu, buvo analizuojamos Lietuvos (daugiausiai humanitarinių ir socialinių mokslų) studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtys.

Lietuvoje atliktų kiekybinių studijų, kuriose tirtas skirtingų kohortų su socialine branda siejamų įvykių amžius, eiliškumas ir pan., analizė leidžia teigti, kad su besiformuojančio suaugusiojo tarpsniu siejamos tendencijos egzistuoja ir Lietuvoje, ypač kalbant apie po 1980 m. gimusių asmenų patirtis. Šių asmenų gyvenimo keliui turėjo įtakos globalizacija, informacinių technologijų plėtra ir narystė Europos Sąjungoje, jos kartu su socialinėmis ir ekonominėmis transformacijomis formavo naujas tapsmo suaugusiuoju tendencijas, panašias į kitų Europos šalių jaunimo. Lietuvoje pastebima didėjanti perėjimo į suaugystę destandartizacija ir individualizacija bei dėl šių procesų gerokai išaugusi dalyvavimo švietimo sistemoje reikšmė ir trukmė, siekti statuso „dirbantis, susituokęs ir turintis vaikų“ atidedama vėlesniam laikui arba jo nepasiekiamą, ilgėja priklausomybės nuo tėvų laikotarpis. Didžiausias statusų, susijusių su tradicinėmis suaugusiojo socialinėmis žymėmis, heterogeniškumas jauniausioje kartoje rodo įvairesnių gyvenimo pasirinkimų integraciją į asmens biografiją ir kartu tokių skirtingų socialinių statusų normalizaciją visuomenėje. Tiesa, kaip ir kitose posocialistinėse šalyse, Lietuvoje, jauniausios kartos edukacijos ir darbiniai sprendimai tapo labiau standartizuoti, o šeimos formavimas ir pirmojo vaiko gimimas – patyrė priešingų pokyčių.

Remiantis 128 autobiografiniais naratyvais ir 4 interviu galima teigti, kad tyrime dalyvavusiems Lietuvos studentams buvo būdingos su besiformuojančio suaugusiojo tarpsniu siejamos charakteristikos: intensyvios tapatumo paieškos, gyvenimo galimybių tyrinėjimas, susitelkimas pirmiausiai į save bei prioriteto teikimas mokslams, karjeros pasiekimams ar tam tikroms išskirtinai su jaunystės tarpsniu siejamoms patirtims, o ne šeimos kūrimui ir kitiems ilgalaikiams įsipareigojimams. Tačiau jaunų žmonių patirtys parodė, kad besiformuojančios suaugystės šalininkų svarstymai, kad šiuo tarpsniu jaunuoliams „būdinga turėti daug vilčių, lūkesčių ir svajonių, nes jos dar nebuvo išbandytos realybės ugnyje“, yra kiek idealistinė (Arnett and Tanner 2011: 37). Dalis tiriamųjų gana anksti susidūrė su jų lūkesčiams įgyvendinti ne tokia draugiška realybe, kurioje nežinioje „pakimba“ jų svajonės, ateities perspektyvos ir kurioje jiems tenka daryti mažesnius ar didesnius kompromisus. Besiformuojančio suaugusiojo tarpsnis – sudėtingas

laikotarpis, kuriame gali būti daug sumišusių emocijų, tai ir didelių lūkesčių, svajonių, ir didelių nusivylimų, nerimo metas. Tyrimas atskleidė, kad nemažai Lietuvos studentų susidūrė su labai panašiomis patirtimis, kurios šiame darbe aptartų autorių įvardijamos kaip amžiaus ketvirčio krizė ar „prekariška jaunystė“. Dalies tiriamųjų kasdienybę lydėjo nerimas, abejonės, vidinė sumaištis, blaškymasis, savęs ir savo gyvenimo, visuomenės standartų bei normų kvestionavimas, stresas, savo gyvenimo kontrolės praradimo ir buvimo spąstuose jausmas, frustracija, neryžtingumas, sprendimų paralyžius (negalėjimas apsispręsti), prokrastinacija (atidėliojimas), ambivalentiškumas, nuovargis, apatija, monotonija, nusivylimas, pyktis, beviltiškumas, bejėgystė, nesaugumas, neapibrėžtumas, nestabilumas, beprasmybės jausmas, lyginimasis su kitais, nuotaikos nestabilumas, dažna emocijų kaita. Daugiausiai šie išgyvenimai buvo susiję su savęs ir gyvenimo krypties paieškomis, karjeros ir (ar) darbo klausimais, santykiais su tėvais, finansine situacija, gyvenimo sąlygomis, prasmės paieškomis, ateities perspektyvomis.

Lietuvos studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtys buvo išsamiai atskleistos remiantis keturiais svarbiausiais jų autobiografiniuose naratyvuose bei interviu išryškėjusiais trečiojo gyvenimo dešimtmečio siekiais: atrasti save, tapti sėkmingam, finansiškai nepriklausomam žmogui bei patirti jaunystę. Bandymas įgyvendinti šiuos siekius, ypač juos suderinti, kėlė daug prieštaravimų, dilemų, įtampų, reikalavo kompromisų. Šie siekiai atspindi tam tikrus jaunų žmonių turimus lūkesčius ir (ar) įsitikinimus, kad a) egzistuoja „tikrasis Aš“, kurį ieškant galima rasti, o suradus labai svarbu jį išreikšti bei realizuoti (arba tas „Aš“ atskleidžia tarsi „netyčia“, tereikia išlaukti); b) turėti mėgstamą darbą yra esminė buvimo savimi, savirealizacijos, prasmingo ir laimingo gyvenimo sąlyga; c) produktyvus dalyvavimas ekonomikoje, karjeros pasiekimai (ir to siekti padedančių savybių turėjimas ar ugdymas) – vienas iš pagrindinių kelių sulaukti socialinio pripažinimo, tapti visuomenėje sėkmingam bei vertinamam žmogui; d) tam tikros praktikos, pavyzdžiui, kelionės, naujų patirčių ir įvairių išpūdžių gausa, laisvė ir nuotyčiai – būtinos jauno žmogaus patirtys, kurių nebebus galima „susirinkti“ kituose gyvenimo tarpsniuose (be to, jos gali padėti pasiekti pirmųjų dviejų tikslų, todėl yra labai svarbios). Galima teigti, kad visų šių lūkesčių bei įsitikinimų turėjimas ir sunkumai bandant juos įgyvendinti buvo pagrindinis jaunų žmonių kančių šaltinis (ypač jei buvo norima juos įvykdyti vienu metu). Jauni žmonės jautėsi pervargę tiek nuo „nežinau, ko aš iš tikrųjų noriu“ kančios, tiek nuo bandymų atrasti „tikrąjį save“, tiek nuo „strigimo“ netenkinančioje gyvenimo situacijoje, tiek nuo tarp bendraamžių vyraujančios konkurencijos bei pastangų tapti darbo rinkoje patraukliems, sėkmingiems žmonėms (arba nuo

nusivylimo visuomenėje vyraujančiais sėkmingo žmogaus įvaizdžiais), tiek nuo graužaties, kad negyvena „jauno žmogaus gyvenimo“, tiek nuo visa apimančio nerimo dėl ateities, kokį darbą jiems apskritai pavyks susirasti ir kaip apskritai jiems pavyks išgyventi finansiniu atžvilgiu (nusivylimas ekonomine padėtimi, darbo ir būsto rinka). Sunkius išgyvenimus sustiprindavo tėvų psichologinio ir (ar) finansinio palaikymo trūkumas, nuolatinis įsitraukimas į socialinius tinklus bei lyginimasis su kitas.

Remiantis tiek kitose šalyse atliktų tyrimų analize, tiek šiame darbe atlikto tyrimo rezultatais galima teigti, kad amžiaus ketvirčio krizę galima apibendrinti kaip nepasitenkinimą ir nerimą dėl savo gyvenimo krypties ir kokybės būnant dvidešimt kelerių metų. Šis nerimas gali kilti tiek iš nežinojimo, neapsisprendimo dėl savo gyvenimo krypties, pasimetimo tarp daugybės galimybių ir didesnės laisvės jomis naudotis (menkstančių tradicinių socialinių normų ir autoritetų), tiek iš nevilties susidūrus su tikrove, kurioje neturima ar nematoma galimybių įgyvendinti savo norimą gyvenimo scenarijų arba jį pasirinkus užsitikrinti finansinių galimybių išgyventi. Minėta laisvė rinktis (arba veikiau viešojoje erdvėje nuolat pasirodančios žinutės, kad šiais laikais gali tapti kuo tik nori) daliai jaunuolių, ypač esantiems mažiau palankioje socioekonominėje situacijoje, tēra iliuzija – jie jaučia atotrūkį tarp savo norimo gyvenimo, savęs vizijos, tikslų ir realių galimybių tai įgyvendinti esamoje socioekonominėje realybėje. Dėl patiriamo socioekonominio nesaugumo kai kurie jaunuoliai, nors ir norėtų kitaip, yra linkę pasirinkti saugesnes gyvenimo strategijas (kurias skatina rinktis ir jų tėvai).

Lietvos studentų tyrimas patvirtino Robinsono įžvalgas, kad amžiaus ketvirčio krizė susijusi su intensyviu savęs, savo gyvenimo, visuomenės normų, standartų kvestionavimu (Robinson 2015a; 2018). Tai lyg konfliktas tarp, viena vertus, jaunystės laisvės, nepriklausomybės, tyrinėjimų ir suaugusio žmogaus įsipareigojimų bei sėslumo, antra vertus – tarp individo siekio gyventi autentišką gyvenimą ir visuomenėje vyraujančių normų bei lūkesčių. Krizės laikas yra lyg derybų metas, kada tenka ieškoti kompromisų. Tačiau svarbu paminėti ir tai, kad dalis studentų visai nenorėjo užsiimti kokiomis nors specifinėmis savęs paieškomis, tyrinėti alternatyvių gyvenimo galimybių, jie nesusiejo ir darbo vaidmens gyvenime, neturėjo karjeros ambicijų, kai kurie jau galvojo apie šeimą ir jos kūrimą vertino labiau nei kitus gyvenimo dalykus. Tradicinis tapsmo suaugusiuoju kelias jiems atrodė patrauklus ir norimas netolimoje ateityje. Tačiau jų samprotavimuose išryškėjo, kad dėl tokių savo prioritetų tarp bendraamžių jie jautėsi „nenormalūs“, ir jų įtampas buvo susijusios būtent su tuo, kad jiems trūko socialinio pripažinimo tarp bendraamžių, jog jų vertybės ir siekiai, dažnai

atspindintys tradicinį tapsmo suaugusiuoju kelią, mūsų dienomis taip pat yra vertingi.

Kai viename iš seminarų apie jaunimo sociologiją su studentais diskutavome apie tapsmo suaugusiuoju temą, prašiau pakelti ranką, kurie tikisi iki maždaug 25–27 metų gyventi atskirai nuo tėvų, būti baigę mokslus, susiradę nuolatinį, finansinę nepriklausomybę galintį užtikrinantį darbą, susituokę ir susilaukę vaiko, dauguma¹⁵⁷ šypsojosi (kai kurie juokėsi), purtė galvą, ėmė tarpusavyje aiškintis, rankų nekėlė. Kai aiškinomės, kodėl gi jiems tai atrodo neįmanomas scenarijus, daugelis svarstė, kad, viena vertus, kol baigs mokslus (nemažai iš jų galvojo ne tik apie bakalaurą, bet ir magistro studijas) ir įgis darbo praktikos, praeis labai daug laiko. Neaišku, kaip seksis su darbais, koks bus atlyginimas ir kita, tad todėl miglotos ir šeimos kūrimo, nuosavo būsto įsigijimo perspektyvos (kitiems vien įsivaizdavimas, kad ateityje jie turės savo būstą, kėlė „beviltišką juoką“, nes tuo metu net išsinuomoti bent minimalius jų reikalavimus atitinkantį butą už jiems prieinamą kainą atrodė sunkiai įmanomas dalykas). Kita vertus, kai kuriems studentams su tradiciniais socialiniais vaidmenimis siejamas suaugystės scenarijus nebuvo norimas (ar greičiau tame gyvenimo etape galvojant apie ateitį neatrodė norimas) gyvenimo kelias: *„Gal ir galėčiau, jei labai norėčiau ir pasistengčiau, bet kad nenoriu. Be to, aš išvis nežinau, ką veiksiu ir ką darysiu su savo gyvenimu, ko norėsiu būdama dvimpenkių. Nesiklosto taip tvarkingai juk gyvenimas kaip pagal kokį vadovėlį. Visas šitas¹⁵⁸ kiek gali užtrukti, nu paskaičiuokim, elementari matematika: vien bičq susirasti kiek užtruks, dar iki vestuvių bent 5 metus pasitikrinti, ar tai tas žmogus, su kuriuo norisi kurti ateitį, o jei ne tas – vėl viskas iš naujo (juokiasi). Tai ypač tas paskutinis rodiklis – susilaukti vaiko iki dvimpenkių – atrodo išvis kosmosas.“* – svarstė sociologijos įvado paskaitas lankiusi pirmakursė¹⁵⁹, kurios samprotavimai skamba labai panašiai kaip kitų besiformuojančio suaugusiojo tarpsnį tiriančių autorių kalbintų jaunuolių. Tačiau netrukus ranką pakėlusį kita studentė dalytis savo požiūriu pradėjo žodžiais *„Aš gal esu nuobodi, bet*

¹⁵⁷ Vertinant įspūdį, per visus kartus šio klausimo esu paklaususi gal ~250 studentų, ranką pakėlė apie 20 proc. (ši informacija skirta įspūdžiui susidaryti, jokių būdu nereprezentuoja visų studentų).

¹⁵⁸ Rodo ranka į auditorijoje kabančią lentą, kur pavaizduotas neva tradicinis gyvenimo kelias – „mokslų baigimas, įsiliejimas į darbo rinką, išėjimas iš tėvų namų, santuoka, pirmojo vaiko susilaukimas“.

¹⁵⁹ Apytikslė užrašuose pasižymėta citata iš 2016 m. rudens semestro metu vykusios diskusijos apie jaunimą su socialinio darbo studentais.

aš visą laiką žinojau, ko aš noriu. <...> Ir su šituo paveikslu man viskas įgyvendinama atrodo, jei tik abu partneriai to norės ir rimtai į tai žiūrės.“ Kai paklausiau, kodėl ji sako, kad „gal yra nuobodis“, mergina nusijuokė ir paaiškino, „kadangi dauguma visai savęs ieško ir nežino, ko nori, tai sau ramiai va šito siekti atrodo net keista“.

Taigi, remiantis tyrimo rezultatais negalima teigti, kad 18–25 metų amžiaus tarpsnyje (kuris yra besiformuojančios suaugystės šerdis), kaip teigia besiformuojančios suaugystės šalininkai, jauni žmonės yra laisvi nuo visuomenės lūkesčių ir gali laisvai eksperimentuoti su gyvenimo galimybėmis, lengvai keisti gyvenimo kryptį. Kaip parodė tyrimas, jauni žmonės subjektyviai jautėsi nuolat susiduriantys su iš aplinkos ateinančiais lūkesčiais ir spaudimu. Viena vertus, jie patyrė spaudimą rinktis saugesnes gyvenimo strategijas, eiti labiau tradiciniu tapsmo suaugusiuoju keliu. Kita vertus, jie patyrė spaudimą gyventi pagal besiformuojančio suaugusiojo tarpsniui būdingą elgesio standartą, kuris iš jauno žmogaus „reikalauja“ nestandartinių sprendimų, sureikšmina autentiškumą (tačiau šio spaudimo dažnas nevertina kaip iš išorės „primesto modelio“). Todėl vieni jaunuoliai kenčia nuo spaudimo gyventi pagal jiems nepatrauklų tradicinį tapsmo suaugusiuoju modelį (arba nori jo laikytis, bet susiduria su sunkumais tą padaryti arba nemato perspektyvų), kiti – nuo spaudimo atitikti besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio standartą (arba nori jį atitikti, bet neturi ar nemato galimybių).

Šiame darbe, pasitelkiant kitų tyrėjų darbus, buvo svarbu pabrėžti, kad besiformuojanti suaugystė, kaip ir amžiaus ketvirčio krizė, nėra universalūs reiškiniai, o trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtys priklauso tiek nuo individo socioekonominės pozicijos, tiek nuo šalies, kurioje jis gyvena, socioekonominio, kultūrinio konteksto. Su besiformuojančio suaugusiojo tarpsniu siejamos tendencijos ryškiausiai egzistuoja, viena vertus, ekonomiškai pažengusiose šalyse, kurioms nėra būtinybės, kad jaunimas anksti įsitrauktų į darbo rinką, ir kurios normatyviniu požiūriu ne tik „leidžia“, bet ir skatina ilgiau tyrinėti įvairias gyvenimo alternatyvas, „nespaudžia“ kuo anksčiau prisiimti suaugusiojo vaidmenų. Tai ypač būdinga poindustrinėms šalims, kur, norint užimti prestižiškiausias ir geriausiai mokamas pozicijas žinių / informacijos ekonomikoje, reikalingas aukštasis išsilavinimas, todėl žmonės ilgiau dalyvauja švietimo sistemoje, vėliau įsitraukia į darbo rinką, atideda šeimos kūrimą. Be to, specifinėse tų šalių socialinėse grupėse. Šių grupių jaunuoliai paprastai yra iš palankesnio socioekonominio statuso šeimų. Tėvų šeimos socioekonominė padėtis ir asmens išsilavinimas yra esminis gyvenimą struktūruojantis ir skirtingą patirtį šiame tarpsnyje lemiantis

veiksnius. Palankesnėse socioekonominėse pozicijose esantys jaunuoliai turi daugiau galimybių patirti besiformuojančios suaugystės „šviesiąją“ pusę – laisvę tyrinėti gyvenimo galimybes, užsiimti su jaunyste siejamomis praktikomis, mokytis, save realizuoti užsiimant patinkančia veikla ir kt. Socioekonominė pozicija lemia ir skirtingas amžiaus ketvirčio krizės patirtis: vieniems krizė labiau susijusi su abejonėmis dėl gyvenimo krypties, negalėjimu apsispręsti, pasirinkti iš daugybės alternatyvų, baime nerasti patinkančios ir savirealizaciją užtikrinančios veiklos, kitiems – su netenkinančia gyvenimo kokybe, nerimu tiek dėl dabartinės, tiek dėl ateities finansinės situacijos. Dar kitų gyvenime susikerta kelios ar net visos su amžiaus ketvirčio krize siejamos įtampos.

Lietuvos studentų tyrimas taip pat parodė, kad trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtys, lūkesčiai, siekiai, galimybės, kliūtys ir kompromisai priklauso nuo individo socioekonominės padėties, artimiausių žmonių, ypač tėvų, moralinio ir finansinio palaikymo, visuomenėje vyraujančių normų, institucinio konteksto (pavyzdžiui, ar (ir kaip lengvai) aukštojo mokslo įstaiga suteikia galimybę pasiimti akademines atostogas, be pasekmių nutraukti studijas, pakeisti specialybę ir kt.) bei socioekonominių šalies ypatybių (atlyginimų lygio, nevienodo atlygio už skirtingus užsiėmimus (ir nevienodo jų prestižo), paramos studijuojantiems, būsto rinkos ir kt.).

Viena iš pagrindinių kritinių pastabų besiformuojančio suaugusiojo tarpsnio ir amžiaus ketvirčio krizės atstovams (kuri tinka ir šio darbo autorei) – kad dažniausiai jie remiasi studentų ar aukštąjį išsilavinimą turinčio jaunimo tyrimais. Todėl viena iš svarbiausių ateities tyrimų kryptių būtų tirti tuos jaunuolius, kurie augo nepasiturinčiose šeimose, po mokyklos baigimo nesiekė tolesnio išsilavinimo, yra iš socialinių mažumų, marginalizuojamų grupių ir kt. Tokie tyrimai padėtų išryškinti socialinę nelygybę, atskleistų jaunimo patirčių įvairovę.

Galiausiai, studentų refleksijose sulauktas jų grįžtamasis ryšys apie tyrimo metodą atskleidė, kad daliai studentų refleksijų apie jų amžiaus tarpsniui aktualius iššūkius rašymas turėjo terapinį poveikį. Dalyvavimas tyrime suteikė galimybę apmąstyti savo gyvenimą, esamą situaciją, rūpimus dalykus, išsipasakoti ar net nusiraminti. Be to, jų naratyvuose atsiskleidė svarbus sociologijos (kaip ir kitų socialinių ir humanitarinių mokslų) vaidmuo. Šį vaidmenį galima įvardyti sąmoningumo ugdymu, kuris pasireiškė dvejopai: kaip suvokimo apie visuomeninių jėgų įtaką žmogaus gyvenimui didinimas ir kaip svarbi „gyvenimiškų žinių“ apie žmones ir pasaulį dalis. Tai paskatino aptarti ir diskutuoti apie sociologijos terapines ir sąmoningumo

ugdymo perspektyvas bei socialinių ir humanitarinių mokslų vaidmenį švietimo sistemoje.

Tyrimo rezultatai atskleidė, koks, jaunų žmonių požiūriu, yra svarbus bendrojo švietimo vaidmuo trečiojo gyvenimo dešimtmečio patirtimis ir kokie yra esminiai dabartinės šios sistemos trūkumai. Tyrimo dalyviams atrodė, kad jaunam žmogui labai svarbu dar mokykloje pažinti save ir pasaulį, į kurį jie „išeis“, todėl reikėtų stiprinti dėmesį tiems užsiėmimams, kurie padėtų įgyti „gyvenimiškų žinių“ apie dalykus, kurie susiję su „tikru gyvenimu“, kiekvieno žmogaus kasdienybėje aktualiais dalykais. Šie dalykai, pasak studentų, yra glaudžiai susiję su tuo, kaip vėliau gyvenime žmogui sekasi ne tik atsakyti į įvairius egzistencinius klausimus, iš jų ir į klausimą „kas aš esu ir ko aš noriu“, kurti ir palaikyti tarpasmeninius ryšius, bet ir įveikti kasdienio gyvenimo sunkumus. Tyrimo dalyviai samprotavo, kad kol jaunas žmogus neturi „gyvenimiškų žinių“, nėra susipažinęs su „tikru gyvenimu“, bet svarbiausia – su savimi, tol jis negali adekvačiai atsakyti į svarbius klausimus apie savo gyvenimo kelią ir tikslus.

Pabaigoje svarbu pažymėti tyrimo metu išryškėjusį svarbų socialinių medijų vaidmenį jaunų žmonių gyvenime. Kaip pažymėjo zelandiečių studentų amžiaus ketvirčio krizės patirtis tyrusi Rasmuseen (2009), socialinės medijos tapo įtakingiausios šiuolaikinių jaunų žmonių ugdytojos, kurios yra tarsi langas į platųjį pasaulį už jų šeimos, mokyklos, universiteto ar šalies / visuomenės ribų bei kuria siektinus idealus, nerealius lūkesčius. Lietuvos studentų refleksijose taip pat atsiskleidė labai svarbus socialinių medijų vaidmuo. Tiek kaip langas į pasaulį, tiek kaip svarbus savišvietos įrankis, tiek kaip lengviausiai pasiekiamas pabėgimo nuo realybės erdvė, tiek kaip dar vienas įtampų šaltinis – socialiniai tinklai suteikia galimybę stebėti kitų žmonių gyvenimą ir nuolat su jais lygintis. Todėl jaunimo sąmoningumo socialinių medijų atžvilgiu ugdymas (o tai viena iš sociologijoje svarbių temų) – taip pat gali būti svarbi jaunų žmonių psichologinio atsparumo stiprinimo dalis.

LITERATŪRA

1. Aaron, Michael. 2016. Why Every Psychotherapist Needs to Understand Sociology. *Psychology Today* (June 5).
2. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/standard-deviations/201606/why-every-psychotherapist-needs-understand-sociology>
3. Agarwal, Shantenu; Guntuku, Sharath Chandra; Robinson, Oliver C.; Dunn, Abigail; Ungar, Lyle H. 2020. „Examining the Phenomenon of Quarter-Life Crisis Through Artificial Intelligence and the Language of Twitter“, *Frontiers in Psychology* 11: 341. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00341>
4. Allen, Kim; Quinn, Jocey; Hollingworth; Rose, Anthea. 2013. Becoming Employable Students and ‘Ideal’ Creative Workers: Exclusion and Inequality in Higher education Work Placements. *British Journal of Sociology of Education* 34(3): 431–452. doi.org/10.1080/01425692.2012.714249
5. Anderson, Ronald. 2002. Youth and information technology. In Mortimer, J. and Larson, R. (eds.) *The changing adolescent experience: societal trends and the transition to adulthood*. New York: Cambridge University Press: 175–207.
6. Anđić, Tanja. 2019. Futurelessness, Migration, or a Lucky Break: Narrative Tropes of the ‘Blocked Fu-ture’ among Serbian High School Students. *Journal of Youth Studies* 23(4): 430–446. doi.org/10.1080/13676261.2019.1612048
7. Arnett, Jeffrey. 2016. Does Emerging Adulthood Theory Apply Across Social Classes? National Data on a Persistent Question. *Emerging Adulthood* 4(4): 227–235. doi.org/10.1177/2167696815613000
8. Arnett, Jeffrey. 2014. *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
9. Arnett, Jeffrey, Žukauskienė, Rita and Sugimura, Kazumi. 2014. The new life stage of emerging adulthood at ages 18–29 years: Implications for mental health. *The Lancet Psychiatry* 1(7): 569–576. [doi.org/10.1016/S2215-0366\(14\)00080-7](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(14)00080-7)
10. Arnett, Jeffrey. 2014b. Presidential Address: The Emergence of Emerging Adulthood: A Personal History. *Emerging Adulthood* 2(3): 155–162. [doi:10.1177/2167696814541096](https://doi.org/10.1177/2167696814541096)
11. Arnett, Jeffrey and Tanner, Jennifer. 2011. Themes and Variations in Emerging Adulthood across Social Classes. In Arnett, J., Kloep, M., Hendry, L. and Tanner, L. (eds.) *Debating emerging adulthood: Stage or process?* Oxford: Oxford University Press: 31–50.

12. Arnett, Jeffrey; Kloep, Marion; Hendry, Leo and Tanner, Jennifer. 2011b. Rejoinders: Bringing Down the Curtain. In Arnett, J., Kloep, M., Hendry, L. and Tanner, L. (eds.) *Debating emerging adulthood: Stage or process?* Oxford: Oxford University Press: 135–152.
13. Arnett, Jeffrey and Tanner, Jennifer. 2011c. In Defense of Emerging Adulthood as a Life Stage. In Arnett, J., Kloep, M., Hendry, L. and Tanner, L. (eds.) *Debating emerging adulthood: Stage or process?* Oxford: Oxford University Press: 121–134.
14. Arnett, Jeffrey; Kloep, Marion; Hendry, Leo and Tanner, Jennifer. 2011d. *Debating emerging adulthood: Stage or process?* Oxford: Oxford University Press.
15. Arnett, Jeffrey. 2007. The Long and Leisurely Route: Coming of Age in Europe Today. *Current History* 106 (698): 130–136. doi.org/10.1525/curh.2007.106.698.130
16. Arnett, Jeffrey. 2007b. Emerging adulthood: what is it, and what is it good for? *Childhood Development Perspectives* 1(2): 68–73. doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x
17. Arnett, Jeffrey. 2007c. Emerging adulthood. a 21st century theory: A response to Hendry and Kloep. *Child Development Perspectives* 1(2):80–83.
<http://www3.interscience.wiley.com/journal/118492277/abstract>
18. Arnett, Jeffrey. 2007d. Socialization in Emerging Adulthood: From the Family to the Wider World, from Socialization to Self-Socialization. In Grusec, J. and Hastings, P. (eds.) *Handbook of Socialization: Theory and Research*. New York: The Guilford Press: 208–231.
19. Arnett, Jeffrey. 2007e. Suffering, Selfish, Slackers? Myths and Reality About Emerging Adults. *Journal of Youth and Adolescence* 36: 23–29. doi:10.1007/s10964-006-9157-z
20. Arnett, Jeffrey and Tanner, Jennifer. 2006. *Coming of age in the 21st century: the lives and contexts of emerging adults*. Washington: American Psychological Association.
21. Arnett Jeffrey. 2004. *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
22. Arnett, Jeffrey. 2004a. *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach* (2nd ed.). New Jersey: Pearson.
23. Arnett, Jeffrey and Galambos, Nancy. 2003. Culture and conceptions of adulthood. *New Directions for Child and Adolescent Development* 100: 91–98. doi:10.1002/cd.77

24. Arnett Jeffrey. 2000. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through early twenties. *American Psychologist* 55(5): 469–480. doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469
25. Arnett, Jeffrey. 1998. Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context. *Human Development* 41: 295–315. doi/10.1159/000022591
26. Arnett, Jeffrey. 1997. Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth and Society* 29(1): 3–23. doi:10.1177/0044118X97029001001
27. Arnett, Jeffrey. 1994. Are college students adults? Their conceptions of the transition to adulthood. *Journal of Adult Development* 1(4): 213–224. doi:10.1007/BF02277582
28. Arnett, Jeffrey. 1994b. Sensation seeking: A new conceptualization and a new scale. *Personality and Individual Differences* 16(2): 289–296. doi/10.1016/0191-8869(94)90165-1
29. Arundel, Rowan and Lennartz, Christian. 2017. Returning to the Parental Home: Boomerang moves of Younger Adults and the Welfare Regime Context. *Journal of European Social Policy* 27(3): 276–294. <https://doi.org/10.1177/0958928716684315>
30. Atwood, Joan and Scholtz, Corinne. 2008. The Quarter-Life Time Period: An Age of Indulgence, Crisis or Both? *Contemporary Family Therapy* 30 (4): 233–250. <https://doi.org/10.1007/s10591-008-9066-2>
31. Azis, Abdul. 2021. Survive or Thrive? Students' Future Orientation During Quarter Life Crisis. *JournalNX* 7 (4): 270–276.
32. Badger, Sarah. 2005. *Ready or Not? Perceptions of Marriage Readiness among Emerging Adults*. Theses and Dissertations. <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/675>
33. Bandinelli, Carolina. 2020. The production of subjectivity in neoliberal culture industries: the case of coworking spaces. *International Journal of Cultural Studies* 23(1): 3–19. 10.1177/1367877919878449
34. Baruffati, Alexandra. 2023. *Digital Nomad Statistics and Trends 2023*. Gitnux Marketdata. <https://blog.gitnux.com/digital-nomad-statistics/>
35. Baublytė, Marė ir Maslauskaitė, Aušra. 2021. *Šeimų ir nelygybių tyrimas: pagrindiniai tyrimo duomenys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
36. Bauman, Zygmunt. 2011. *Vartojamas gyvenimas*. Vilnius: Apostrofa.
37. Beames, Simon. 2004. Overseas youth expeditions with Raleigh International: a rite of passage. *Australian Journal of Outdoor Education* 8 (1): 29–36. doi.org/10.1007/BF03400793
38. Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

39. Beck, Ulrich; Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2002. *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage Publications. doi.org/10.4135/9781446218693
40. Bell, Claudia. 2002. The big 'OE' : Young New Zealand travellers as secular pilgrims. *Tourist Studies* 2(2): 143–158. doi.org/10.1177/14687970276193
41. Bellezza, Silvia; Paharia, Neeru; Keinan, Anat. 2017. Conspicuous Consumption of Time: When Busy-ness and Lack of Leisure Time Become a Status Symbol. *Journal of Consumer Research* 44(1): 118–138. doi.org/10.1093/jcr/ucw076
42. Berger, Peter. 1995 [1963]. *Sociologija: humanistinis požiūris*. Kaunas: Litterae universitatis.
43. Berger, Peter; Luckmann, Thomas. 1999 [1966]. *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius: Pradai.
44. Berlant, Lauren. 2011. *Cruel Optimism*. Durham, NC: Duke University Press.
45. Bielskė, Brigita. 2021. *Augalų namų kūrėja Karolina Poškauskaitė: viskas, ką man patiko daryti, dabar įgavo prasmę ir tikslą*. <https://www.euroguidance.lt/2021/02/09/augalu-namu-kureja-karolina-poskauskaite-viskas-ka-man-patiko-daryti-dabar-igavo-prasme-ir-tiksla/>
46. Bigham, Douglas. 2012. Emerging Adulthood in Sociolinguistics. *Language and Linguistics Compass* 6(8): 533–544. <https://doi.org/10.1002/lnc3.350>
47. Billari, Francesco and Hiekel, Nicolw; Liefbroer, Aart. 2019. The Social Stratification of Choice in the Transition to Adulthood. *European Sociological Review* 35(5): 599–615. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz025>
48. Billari, Francesco and Liefbroer, Aart. 2010. Towards a new pattern of transition to adulthood? *Advances in Life Course Research* 15 (2–3): 59–75. doi:10.1016/j.alcr.2010.10.003
49. Black, Allison. 2011. *Halfway Between Somewhere and Nothing: An Exploration of The Quarter Life-Crisis and Life Satisfaction Among Graduate Students*. Master Thesis. Proquest, Umi Dissertation Publishing.
50. Blanchflower, David and Oswald, Andrew. 2009. What makes a young entrepreneur? In Furlong, Andy (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
51. Blatterer, Harry. 2010. The Changing Semantics of Youth and Adulthood. *Cultural Sociology* 4(1): 63–79. <https://doi.org/10.1177/proc.2F1749975509356755>
52. Blossfeld, Hans-Peter; Klijzing, Erik; Mills, Melinda; Kurz, Karin. 2006. *Globalization, Uncertainty and Youth in Society. The Losers in a Globalizing World*. London: Routledge.

53. Brannen, Julia; Nilsen, Ann. 2002. Young People's Time Perspectives: From Youth to Adulthood. *Sociology* 36(3): 513–537. doi.org/10.1177%2F0038038502036003002
54. Braun, Virginia and Clarke, Victoria. 2006. Qualitative Research in Psychology Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77–101. doi.org/10.1191/1478088706qp063oa
55. Brückner, Hannah and Mayer, Karl. 2005. Destandardization of the Life Course: What it Might Mean? And if it Means Anything, whether it Actually Took Place? *Advances in Life Course Research* 9: 27–53. doi.org/10.1016/S1040-2608(04)09002-1
56. Bone, Kate. 2019. 'I don't want to be a vagrant for the rest of my life': Young Peoples' Experiences of Precarious Work as a 'Continuous Present'. *Journal of Youth Studies* 22 (9): 1218–1237. doi.org/10.1080/13676261.2019.1570097
57. Bourdieu, Pierre et al. 1999. *The Weight of the World: Social Suffering in the Contemporary Society*. Stanford University Press.
58. Bradley, Harriet and Devadason, Ranji. 2008. Fractured Transitions: Young Adults' Pathways into Contemporary Labour Markets. *Sociology* 42(1): 119–136. doi.org/10.1177/0038038507084828
59. Brazienė, Rūta; Žilys, Apolonijus; Indriliūnaitė, Rasa ir Mikutavičienė, Inga. 2018. *Jaunimas ir būstas Lietuvoje: skirtingos galimybės, trajektorijos ir iššūkiai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
60. Brazienė, Rūta. 2017. Jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką. Darbo rinkos pokyčiai: problemos ir galimybės. *Lietuvos socialinė raida* 6: 88–103.
61. Brown, Jane. 2006. Emerging adults in a media-saturated world. In Arnett, J. and Tanner, J. (eds.) *Coming of age in the 21st century: the lives and contexts of emerging adults*. Washington: American Psychological Association: 279–299. doi.org/10.1037/11381-012
62. Buchholz, Sandra; Hofäcker, Dirk; Mills, Melinda; Blossfeld, Hans-Peter; Kurz, Karin; Hofmeister, Heather. 2009. Life Courses in the Globalization Process: The Development of Social Inequalities in Modern Societies. *European Sociological Review* 25(1): 53–71. doi.org/10.1093/esr/jcn033
63. Buhl, Heike and Lanz, Margherita. 2007. Emerging Adulthood in Europe: Common Traits and Variability Across Five European Countries. *Journal of Adolescent Research* 22(5): 439–443. doi.org/10.1177/0743558407306345
64. Burke, Ciaran; Scurry, Tracy and Blenkinsopp, John. 2020. Navigating the graduate labour market: the impact of social class on student understandings of graduate careers and the graduate labour market. *Studies in Higher Education* 45 (8): 1711–1722. doi.org/10.1080/03075079.2019.1702014

65. Bynner, John. 2005. Rethinking the youth phase of the life-course: The case for emerging adulthood? *Journal of Youth Studies* 8(4): 367–384. doi:10.1080/13676260500431628
66. Cahill, Helen and Cook, Julia. 2020. From Life-course Expectations to Societal Concerns: Seeking Young Adults' Perspectives on Generational Narratives. *YOUNG* 28 (2): 105–122. doi.org/10.1177/1103308819825697
67. Chesters, Jenny; Smith, Jonathan; Cuervo, Hernan; Laughland-Booÿ, Jacqueline; Wyn, Johanna; Skrbiš, Zlatko; Woodman, Dan. 2018. Young Adulthood in Uncertain Times: The Association between Sense of Personal Control and Employment, Education, Personal Relationships and Health. *Journal of Sociology* 55(2): 389–408. doi.org/10.1177/1440783318800767
68. Chong, Gladys Pak Lei. 2020. Who wants 9-to-5 jobs? Precarity, (in)security, and Chinese youths in Beijing and Hong Kong. *The Information Society* 36(5): 266–278. 10.1080/01972243.2020.1805246
69. Chow, Yiu Fai. 2017. Hong Kong creative workers in Mainland China: The aspirational, the precarious, and the ethical. *China Information* 31(1): 43–62. doi: 10.1177/0920203X16679063.
70. Cirklová, Jitka. 2020. Coping with the quarter-life crisis the buddhist way in the Czech Republic. *Contemporary Buddhism* 21(1–2): 222–240. 10.1080/14639947.2021.1929603
71. Cole, Ian; Powell, Ryan and Sanderson, Elizabeth. 2016. Putting the Squeeze on 'Generation Rent': Housing Benefit Claimants in the Private Rented Sector-Transitions, Marginality and Stigmatisation. *Sociological Research Online* 21(2): 1–14. doi.org/10.5153/sro.3909
72. Collin, Philippa and Burns, Jane. 2009. The experience of youth in the digital age. In Furlong, Andy (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
73. Collins English Dictionary. 2018. *Quarterlife Crisis*. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/quarterlife-crisis>
74. Côté, James. 2014. Towards a new political economy of youth. *Journal of Youth Studies* 17(4): 527–543. doi:10.1080/13676261.2013.836592
75. Côté, James. 2014. The dangerous myth of emerging adulthood: An evidence-based critique of a flawed developmental theory. *Applied Developmental Science* 18(4): 177–188. doi:10.1080/10888691.2014.954451
76. Côté, James and Bynner, John. 2008. Changes in the Transition to Adulthood in the UK and Canada: The Role of Structure and Agency in Emerging Adulthood. *Journal of Youth Studies* 11(3): 251–268. doi.org/10.1080/13676260801946464

77. Côté, James. 2006. Emerging Adulthood as an Institutionalized Moratorium: Risks and Benefits to Identity Formation. In Arnett, J. and Tanner, J. (eds.) *Emerging Adults in America: Coming of Age in the 21st Century*. Washington: American Psychological Association: 85–116. doi.org/10.1037/11381-004
78. Côté, James and Schwartz, Seth. 2002. Comparing Psychological and Sociological Approaches to Identity: Identity Status, Identity Capital, and the Individualization Process. *Journal of Adolescence* 25: 571–586. doi.org/10.1006/jado.2002.0511
79. Côté, James. 2000. *Arrested Adulthood: The Changing Nature of Maturity and Identity*. New York: New York University Press.
80. Côté, James and Allahaar, Anton. 1995. *Generation on Hold: Coming of Age in the Late Twentieth Century*. New York: New York University Press.
81. Crofts, Jessica; Cuervo, Hernán; Wyn, Johanna; Smith, Graeme; Woodman, Dan. 2015. *Life Patterns: Ten Years following Generation Y*. Parkville: Youth Research Centre.
82. Crosnoe, Robert and Johnson, Monica. 2011. Research of Adolescence in the Twenty-First Century. *The Annual Review of Sociology* 37: 439–460. doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150008
83. Csorba, Emerson. 2019. *The Plight of Potential: Embracing Solitude in Millennial Life and Modern Work*. Cambridge: Anthem Press.
84. Coupland, Douglas. 2005. *X karta. Pasakojimai akceleracijos visuomenei*. Vilnius: Tyto alba.
85. Dadašev, Said. 2017. *Mėginusiųjų nusizudyti savižudybės proceso patirtis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
86. Danziger Sheldon and Ratner, David. 2010. Labor market outcomes and the transition to adulthood. *Future of Children* 20 (1): 133–158. doi:10.1353/foc.0.0041
87. Dinesen, Emilie Kjær Hanefelt and Mardorf, Mie Sandbæk. 2021. *Kvartlivskrisen: Et faenomenologisk studie af en eksistentiel krise*. Master Thesis. Aalborg: Aalborg Universitet.
88. Dirsytė, Irma ir Maslauskaitė, Aušra. 2020. Šeiminio gyvenimo kelio trajektorijos: sekų analizės rezultatai. *FILOSOFIJA. SOCIOLOGIJA* 31(2):139–147. <https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/filosofija-sociologija/article/download/4232/3215?inline=1>
89. Douglass, Carrie. 2005. ‘We’re fine at home’: Young people, family and low fertility in Spain. In Douglass, C. (ed.) *Barren states: The population ‘implosion’ in Europe*. Oxford: Berg: 183–206.

90. Douglass, Carrie. 2007. From Duty to Desire: Emerging Adulthood in Europe and Its Consequences. *Child Development Perspectives* 1 (2): 101–108. doi:10.1111/j.1750-8606.2007.00023.x
91. Dryžaitė, Ieva. 2023. *Kam tarnautų sociologija kaip terapija – labiau socialinei gerovei ar labiau rinkai?* Pranešimas Lietuvos sociologų konferencijoje. Pranešimo anotacija: https://lsdkonferencija2023.wordpress.com/dryzaite_lt/
92. Dryžaitė, Ieva. 2021. *Prekariško gyvenimo veiksniai, formos ir praktikos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
93. Duara, Rafinie; Hugh-Jones, Siobhan and Madill, Anna. 2021. ‘Forced adulthood’: An aspect of ‘quarterlife crisis’ suffered by young English and Assamese adults. *Qualitative Studies* 6(1): 11–37. doi.org/10.7146/qs.v6i1.124407
94. Duffy, Brooke and Hund, Emily. 2015. ‘Having it all’ on social media: Entrepreneurial femininity and self-branding among fashion bloggers. *Social Media + Society* 1(2): 1–11. doi.org/10.1177/2056305115604337
95. du Bois-Reymond, Manuela. 2016. Emerging Adulthood Theory Under Scrutiny. *Emerging Adulthood* 4 (4): 242–243. doi:10.1177/2167696815614422
96. du Bois-Reymond, Manuela. 2015. Emerging adulthood theory and social class. In Amett, J. (ed.) *Emerging adulthood. The winding road from the late teens through the twenties* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press: 47–61.
97. Dworkin, Ronald. 2007. *Artificial Happiness: The Dark Side of the New Happy Class*. New York: Basic Books.
98. ECA (European Court of Auditors). 2018. Mobility under Erasmus+ (22/2018), Special Report. <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/erasmus-22-2018/en/> Apie erasmus poveiki.
99. Eckersley, Richard. 2009. Progress, culture and young people’s wellbeing. In Furlong, Andy (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
100. EGRIS (European group for integrated social research). 2001. Misleading Trajectories: Transition Dilemmas of Young Adults in Europe. *Journal of Youth Studies* 4 (1): 101–118. doi.org/10.1080/13676260120028574
101. Elder, Glen H.; Kirkpatrick, Monica; Crosnoe, Johnson R. 2003. The Emergence and Development of Life Course Theory. In Mortimer, Jeylan and Shanahan, Michael (eds.) *Handbook of the Life Course*. US: Springer: 3–19. doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_1
102. Elder, Glen; Johnson, Monica and Crosnoe, Robert. 2002. The emergence and development of life course theory. In Mortimer, J. and Shanahan, M. (eds) *Handbook of the Life Course. Handbooks of Sociology and Social*

- Research*. Boston: Springer: 3–19. doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_1
103. Elder, Glen and Shanahan, Michael. 2006. The life course and human development. In Lerner, R. and Damon, W. (eds.) *Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development*. John Wiley and Sons, Inc.: 665–715.
 104. Erikson, Erik. 1968. *Identity, youth and crisis*. London: Faber and Faber.
 105. European Commission. 2021. Erasmus+ annual report 2021. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ff16650b-7b6e-11ed-9887-01aa75ed71a1>
 106. European Commission. 2020. European Solidarity Corps - Performance. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/performance-and-reporting/programme-performance-statements/european-solidarity-corps-performance_en
 107. European Commission. 2020a. European Solidarity Corps Report 2018–2019. https://youth.europa.eu/sites/default/files/esc_ar_2018-2019_-_op_version.pdf
 108. Eurostat. 2023. Unemployment statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment
 109. Eurostat. 2023b. Eurostat Youth Database. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/youth/database>.
 110. Eurostat. 2022. Education and training statistics at regional level. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Education_and_training_statistics_at_regional_level
 111. Eurostat. 2022b. Estimated average age of young people leaving the parental household by sex. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/yth_demo_030/default/table?lang=EN
 112. Eurostat. 2022c. Young people in Europe: a statistical summary 2022. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4031688/15191320/KS-06-22-076-EN-N.pdf>
 113. Fadjukoff, Päivi. 2007. *Identity Formation in Adulthood*. Doctoral dissertation. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
 114. Farrugia, David. 2022. *Youth, Work and the Post-fordist Self*. Bristol: Bristol University Press.
 115. Farrugia, David. 2020. Youth, Work and ‘Career’ as a Way of Talking about the Self. *Work, Employment and Society* 35: 856–871. doi.org/10.1177/0950017020947576

116. Farrugia, David. 2019. How Youth become Workers: Identity, Inequality and the Post-Fordist Self. *Journal of Sociology* 55(4): 708–723. doi.org/10.1177/1440783319865028
117. Farrugia, David. 2018. The Formation of Young Workers: The Cultivation of the Self as a Subject of Value to the Contemporary Labour Force. *Current Sociology* 67(1): 47–63. doi.org/10.1177/0011392118793681
118. Filandri, Marianna and Bertolini, Sonia. 2016. Young people and home ownership in Europe. *International Journal of Housing Policy* 16(2): 144–164. doi.org/10.1080/14616718.2015.1130606
119. Fisker, Jacob. 2010. *Early Retirement Extreme*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
120. Frankl, Viktor. 2021. *Sielogyda*. Vilnius: Vaga.
121. Frantzen, Mikkel. 2019. *Going Nowhere, Slow: The Aesthetics and Politics of Depression*. Istanbul: Zero Books.
122. Fry, Richard. 2016. For the First Time in Modern Era, Living with Parents Edges Out Other Living Arrangements for 18-to 34-Year-Olds. Pew Research Center. Prieiga internetu: <https://www.pewsocialtrends.org/2016/05/24/for-first-time-in-modern-era-living-with-parents-edges-out-other-living-ar-rangements-for-18-to-34-year-olds/>
123. Formica, Sandro and Sfodera, Fabiola. 2022. The Great Resignation and Quiet Quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing and Management* 31(8): 899–907. doi.org/10.1080/19368623.2022.2136601
124. Furlong, Andy (ed.). 2009. *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
125. Furlong, Andy and Cartmel, Fred. 2007. *Young People and Social Change: Individualization and Risk in Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.
126. Furlong, Andy and Cartmel, Fred. 2004. *Vulnerable young men in fragile labour markets*. London: Joseph Rowntree Foundation.
127. Furstenberg, Frank F. 2008. The intersections of social class and the transition to adulthood. Social Class and Transitions to Adulthood. *New Directions for Child and Adolescent Development* 119: 1–10. doi:10.1002/cd.205
128. Galambos, Nancy and Martínez, Loreto. 2007. Poised for emerging adulthood in Latin America: a pleasure for the privileged. *Child*

- Development Perspectives* 1(2): 109–14. doi/10.1111/j.1750-8606.2007.00024.x
129. Gershuny, Jonathan. 2005. Busyness as the Badge of Honor for the New Superordinate Working Class. *Social Research: An International Quarterly* 72(2): 287–314.
 130. <https://www.jstor.org/stable/40971766>
 131. George, Linda. 1993. Sociological Perspectives on Life Transitions. *The Annual Review of Sociology* 19: 353–373. doi.org/10.1146/annurev.so.19.080193.002033
 132. Giddens, Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
 133. Gruževskis, Boguslavas; Brazienė, Rūta. 2017. Nesaugus užimtumas ir jo tendencijos. Lietuvos socialinė raida. *Darbo rinkos pokyčiai: problemas ir galimybės*. 6: 170–193. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
 134. Gruževskis, Boguslavas; Okunevičiūtė-Neverauskienė, Laima. 2003. Jaunimo integracijos į darbo rinką problemos. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 6: 174–189. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
 135. Hamilton, Stephen and Hamilton, Mry. 2006. School, work, and emerging adulthood. In Arnett, J. and Tanner, J. (eds.) *Emerging Adults in America: Coming of Age in the 21st Century*. Washington: American Psychological Association: 257–277. doi/10.1037/11381-011
 136. Harrington, Carol. 2018. Neo-liberal Subjectivity, Self-branding and „My Rape Story“ YouTube Videos. *Critical Sociology* 45(7–9): 1181–1194. doi.org/10.1177/0896920518778107
 137. Harter, Jim. 2022. *Is Quiet Quitting Real?* Gallup report. <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx>
 138. Hauschildt, Kristina; Christoph Gwosć; Hendrik Schirmer; Froukje Wartenbergh-Cras. 2021. Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. *EUROSTUDENT VII Synopsis of Indicators 2018–2021*. https://www.eurostudent.eu/download_files/documents/EUROSTUDENT_VII_Synopsis_of_Indicators.pdf
 139. Hauschildt, Kristina; Christoph Gwosć; Nicolai Netz; Shweta Mishra. 2015. Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. *EUROSTUDENT V Synopsis of Indicators 2012–2015*. https://www.eurostudent.eu/download_files/documents/EVSynopsisofIndicators.pdf

140. Hearn, Alison. 2008. 'Meat, Mask, Burden': Probing the contours of the branded 'self'. *Journal of Consumer Culture* 8(2): 197–217. doi.org/10.1177/1469540508090086
141. Heinz, Walter. 2009. Youth transitions in an age of uncertainty. In Furlong, A. (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. London: Routledge: 3–13. doi.org/10.4324/9780203881965
142. Henderson, Morag. 2019. The Quarter-Life Crisis? Precarious Labour Market Status and Mental Health among 25 year olds in England. *Longitudinal and Life Course Studies* 10(2): 259–276. doi.org/10.1332/175795919X15514456677295.
143. Hendry, Leo and Kloep, Marion. 2011. Chapters: A Systemic Approach to the Transitions to Adulthood; Lifestyles in Emerging Adulthood: Who Needs Stages Anyway? Critical Comments on Arnett's and Tanner's Approach; What We Can Learn from Polar Bears: Changing a Stage or Staging a Change? In Arnett, J., Kloep, M., Hendry, L., and Tanner, J. (eds.) *Debating emerging adulthood: Stage or process?* New York: Oxford University Press.
144. Hendry, Leo and Kloep, Marion. 2010. How universal is emerging adulthood? An empirical example. *Journal of Youth Studies* 13 (2): 169–179. doi.org/10.1080/13676260903295067
145. Hendry, Leo and Kloep, Marion. 2007. Conceptualizing Emerging Adulthood: Inspecting the Emperor's New Clothes? *Child Development Perspectives* 1(2): 74–79. doi:10.1111/j.1750-8606.2007.00017.x
146. Hendry, Leo and Kloep, Marion. 2007b. Redressing the Emperor!—A Rejoinder to Arnett. *Child Development Perspectives* 1(2): 83–85. doi:10.1111/j.1750-8606.2007.00019.x
147. Hendry, Leo and Kloep, Marion. 2002. *Lifespan development: Resources, challenges and risks*. London: Thomson Learning.
148. Heitmann, Blair. 2017. *Encountering a Quarter-life Crisis? You're Not Alone... LinkedIn Official Blog*. <https://blog.linkedin.com/2017/november/15/encountering-a-quarter-life-crisis-you-are-not-alone>
149. Holstein, James and Gubrium, Jaber. 2007. Constructionist Perspectives on the Life Course. *Sociology Compass* 1(1): 335–352. doi.org/10.1111/j.1751-9020.2007.00004.x
150. Honwana, Alcinda. 2014. 'Waithood': Youth Transitions and Social Change. In Dick Foeken, Ton Dietz, Leo de Haan, and Linda Johnson (eds.) *Development and Equity. An Interdisciplinary*

- Exploration by Ten Scholars from Africa, Asia and Latin America.* Leiden: Brill: 28–40. doi.org/10.1163/9789004269729_004
151. Hoolachan, Jennifer; McKee, Kim; Moore, Tom and Soaita, Adriana. 2017. 'Generation rent' and the Ability to 'settle down': Economic and Geographical Variation in Young People's Housing Transitions. *Journal of Youth Studies* 20(1): 63–78. doi.org/10.1080/13676261.2016.1184241
 152. Houghton, Elizabeth. 2019. Becoming a neoliberal subject. *Ephemera: theory and politics in organization* 19(3): 615–626. https://ephemerajournal.org/sites/default/files/pdfs/contribution/19-3houghton_0.pdf
 153. Ihsani, Hanifa and Utami, Sabrina Etika. 2022. The role of religiosity and self-efficacy towards a quarter-life crisis in Muslim college students. *INSPIRA: Indonesian Journal of Psychological Research* 3(1): 31–37. doi.org/10.32505/inspira.v3i1.4309
 154. Indriliūnaitė, Rasa. 2018. Rezidencinis (ne)saugumas ir rizikos jaunimui apsirūpinant būstu Lietuvoje. Brazienė, R.; Žilys, A.; Indriliūnaitė, R. ir Mikutavičienė, I. *Jaunimas ir būstas Lietuvoje: skirtingos galimybės, trajektorijos ir iššūkiai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 132–172.
 155. Inkson, Kerr and Myers, Barbara. 2003. „The big OE“: Self-directed travel and career development. *Career Development International* 8(4): 170–181. doi.org/10.1108/13620430310482553
 156. InterRail. 2022. *Press Kit*. https://www.interrail.eu/content/dam/pdfs/pr-comms/Interrailproc.20Pressproc.20Kit_2022.pdf
 157. Inui, Akio. 2009. NEETs, freeters and flexibility: reflecting precarious situations in the new labour market. In Furlong, Andy (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
 158. IVPK ir LSD. 2006. *Išaugo interneto prieigą turinčių namų ūkių skaičius*. <https://ivpk.lrv.lt/lt/naujienos/isaugo-interneto-prieiga-turinciu-namu-ukiu-skaicius>
 159. Yeler, Zehra; Berber, Kübra; Özdoğan, Kübra and Çok, Figen. 2021. Quarter life crisis among emerging adults in Turkey and its relationship with intolerance of uncertainty. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 11 (61): 245–262. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1854400>
 160. Yung, Alison; Cotter, Jack; McGorry, Patrick. 2020. *Youth Mental Health: Approaches to Emerging Mental Ill-Health in Young People*. London: Routledge.

161. Kelly, Peter. 2009. Generation Y, flexible capitalism and new work ethics. In Furlong, Andy (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
162. Kirtiklis, Kęstas. 2023. Terapijos visuomenė. *Literatūra ir menas*. <https://literaturairmenas.lt/s-keltininkai/kestas-kirtiklis-terapijos-visuomene>
163. Kraniauskienė, Sigita. 2021. Life course as an identity component of the last Soviet generation in Lithuania. In Žilinskienė, L. and Ilic, M. (eds.) *Soviet and Post-Soviet Lithuania – Generational Experiences* (Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe), Chapter 5. London: Routledge.
164. Kraniauskienė, Sigita. 2011. *Tapsmas suaugusiųjų: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
165. Kraniauskienė, Sigita. 2016. Pirmosios sovietinės kartos gyvenimo eigos ypatybės tapimo suaugusiųjų tarpsnyje. Žilinskienė, L.; Kraniauskienė, S.; Šutinienė, I. (sud.) *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*, p. 35–83. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
166. Kohli, Martin. 2007. The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead. *Research in Human Development* 4 (3–4): 253–271. doi.org/10.1080/15427600701663122
167. Kovacheva, Siyka. 2001. Flexibilisation of Youth Transitions in Central and Eastern Europe. *YOUNG* 9 (1): 41–60. doi.org/10.1177/110330880100900104
168. Kuhar, Metka and Reiter, Herwig. 2012. Frozen Transitions? Young People in the Former Yugoslavia. In Carmen Leccardi, Carles Feixa, Siyka Kovacheva, Herwig Reiter and Tatjana Sekulić (eds.) *1989 – Young People and Social Change after the Fall of the Berlin Wall*. Paris: Council of Europe: 75–99.
169. Leinartė, Dalia; Žilinskienė, Laimutė (sud.), Kraniauskienė, Sigita; Šutinienė, Irena; Gečienė, Ingrida. 2014. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
170. Leišytė, Liudvika; Rose, Anna-Lena and Schimmelpfennig, Elena. 2018. Lithuanian Higher Education: Between Path Dependence and Change. In Huisman, Jeroen; Smolentseva, Anna; Froumin, Isak (eds.) *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries*, p. 285–310. Palgrave Macmillan Cham. doi.org/10.1007/978-3-319-52980-6_11

171. Leišytė, Liudvika; Želvys, Rimantas and Zenkienė, Lina. 2015. Re-contextualization of the Bologna Process in Lithuania. *European Journal of Higher Education* 5(1): 49–67. doi.org/10.1080/21568235.2014.951669
172. LSD (Lietuvos statistikos departamentas). 2023. *Statistinių rodiklių duomenų bazė: Informacinės technologijos*. <https://osp.stat.gov.lt/informacines-technologijos>
173. LSD (Lietuvos statistikos departamentas). 2022. *Darbo rinka Lietuvoje*. <https://osp.stat.gov.lt/darbo-rinka-lietuvoje-2022/izanga>
174. LSD (Lietuvos statistikos departamentas). 2022b. *Lietuvos švietimas ir kultūra (2022 m. leidimas)*. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-svietimas-ir-kultura-2022/>
175. LSD (Lietuvos statistikos departamentas). 2022c. *Lietuvos gyventojai (2022 m. leidimas)*. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2022/>
176. LSD (Lietuvos statistikos departamentas). 2022d. *Skaitmeninė ekonomika ir visuomenė Lietuvoje (2022 m. leidimas)*. <https://osp.stat.gov.lt/skaitmenine-ekonomika-ir-visuomene-lietuvoje-2022/>
177. LSD (Lietuvos statistikos departamentas). 2015. *Demografijos metraštis 2014*. <https://www.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=19938>
178. LSS (Lietuvos studentų sąjunga). 2021. *Tyrimas „Psichologinė studentų būseną ir pagalba“*. <http://www.lss.lt/wp-content/uploads/2021/03/Tyrimas-proc.E2proc.80proc.9EPsichologine-studentu-busena-ir-pagalba-.pdf>
179. LLS (Lietuvos studentų sąjunga). 2021b. *Studentų studijų ir darbo derinimo analizė*. <http://www.lss.lt/wp-content/uploads/2021/05/Darbo-ir-studiju-tyrimo-analize.pdf>
180. LSS (Lietuvos studentų sąjunga). 2018. *Psichologinės studentų būklės ir pagalbos tyrimas 2018*. <http://www.lss.lt/wp-content/uploads/2013/01/PSB.pdf>
181. Luyckx, Koen; Klimstra, Theo; Duriez, Bart; Van Petegem, Stijn; Beyers, Wim. 2013. Personal Identity Processes from Adolescence Through the Late 20s: Age Trends, Functionality, and Depressive Symptoms. *Social Development* 22(4): 701–721. doi.org/10.1111/sode.12027
182. Luyckx, Koen; Schwartz, Seth; Berzonsky, Michael D.; Soenens, Bart; Vansteenkiste, Maarten; Smits, Ilse; Goossens, Luc. 2008. Capturing Ruminative Exploration: Extending the Four-Dimensional Model of Identity Formation in Late Adolescence. *Journal of Research in Personality* 42(1): 58–82. doi.org/10.1016/j.jrp.2007.04.004

183. MacDonald, Robert. 2009. Precarious work: Risk, choice, and poverty traps. In Furlong, A. (ed.), *Handbook of youth and young adulthood: New perspectives and agendas*, p. 167–175. London: Routledge.
184. Macek, Petr; Bejček, Josef and Vaničková, Jitka. 2007. Contemporary Czech emerging adults: Generation growing up in the period of social changes. *Journal of Adolescent Research* 22 (5): 444–475. doi.org/10.1177/0743558407305417
185. Mayer, Karl. 2009. New Directions in Life Course Research. *The Annual Review of Sociology* 35: 413–433. doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134619
186. Mayseless, Ofra and Scharf, Miri. 2003. What does it mean to be an adult? The Israeli experience. *New Directions in Child and Adolescent Development* 100: 5–20. doi.org/10.1002/cd.71
187. Mancinelli, Fabiola. 2020. Digital nomads: freedom, responsibility and the neoliberal order. *Information Technology and Tourism* 22: 417–437. doi.org/10.1007/s40558-020-00174-2
188. Mannerström, Rasmus; Muotka, Joonas; Salmela-Aro, Katariina. 2019. Associations between Identity Processes and Success in Developmental Tasks during the Transition from Emerging to Young Adulthood. *Journal of Youth Studies* 22 (9): 1289–1307. doi.org/10.1080/13676261.2019.1571179
189. Maslauskaitė, Aušra. 2023. Lithuanian Families: Living Diversity in Times of Outdated Policies. In Adler, Marina and Lenz, Karl (eds.) *The Changing Faces of Families: Diverse Family Forms in Various Policy Contexts (1st ed.)*, Chapter 6. London: Routledge. doi.org/10.4324/9781003193500
190. Maslauskaitė, Aušra. 2009. Gimstamumo ir prokreacinės elgsenos kaita. In Stankūnienė, Vladair Maslauskaitė, Aušra. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, p. 99–167. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
191. Maunder, Rachel and Crafter, Sarah. 2012. Understanding transitions using a sociocultural framework. *Educational and Child Psychology* 29 (1): 10–18. doi.org/10.53841/bpsecp.2012.29.1.10
192. McNay, Lois. 2009. Self-as-enterprise: Dilemmas of control and resistance in Foucault's The Birth of Biopolitics. *Theory, Culture and Society* 26 (6): 55–77. doi: 10.1177/0263276409347697.
193. McRobbie, Angela. 2016. *Be Creative: Making a Living in the New Culture Industries*. Cambridge: Polity.

194. Milyavskaya, Marina; Saffran, Mark; Hope, Nora and Koestner, Richard. 2018. Fear Of Missing Out: Prevalence, Dynamics, And Consequences Of Experiencing FOMO. *Motivation and Emotion* 42(5): 725–737. doi.org/10.1007/s11031-018-9683-5
195. Mikulionienė, Sarmitė. 2000. *Gyvenimo kelias: perėjimas į socialinę brandą*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
196. Mitra, Deeya and Arnett, Jeffrey. 2021. Life Choices of Emerging Adults in India. *Emerging Adulthood* 9 (3): 229–239. doi.org/10.1177/2167696819851891
197. Mortimer, Jeylan. 2009. Changing experiences of work. In Furlong, Andy (ed.) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. London: Routledge.
198. MOSTA. 2018. *Lietuvos mokslo, studijų ir inovacijų būklės apžvalga*. <https://strata.gov.lt/images/tyrimai/bukle-2018-web.pdf>
199. MOSTA. 2016. *Bendrasis priėmimas į pirmosios pakopos ir vientisąsias studijas, 2016 m.* <https://www.lampss.lt/attachments/article/229/priemimas2016.pdf>
200. MOSTA. 2015. *Bendrojo priėmimo į Lietuvos aukštąsias mokyklas 2015 m. apžvalga*. https://strata.gov.lt/images/leidiniai/priemimas_I_pakopa_2015.pdf
201. Murphy, Mairead. 2011. *Emerging adulthood in Ireland: Is the quarter-life crisis a common experience?* Master Thesis. Dublin: Technological University Dublin.
202. National Air and Space Museum. 2021. *The Evolution of the Commercial Flying Experience*. <https://airandspace.si.edu/explore/stories/evolution-commercial-flying-experience>
203. Navickė, Jekaterina ir Žilinskienė, Laima. 2022. *Ar nestabilumo laikotarpiu 1980–2000 metais gimusieji renkasi saugesnes gyvenimo strategijas?* <https://www.fsf.vu.lt/naujienos/fakulteto-ivykiai/4730-ar-nestabilumo-laikotarpiu-1980-2000-metais-gimusieji-renkasi-saugesnes-gyvenimo-strategijas>
204. Navickė, Jekaterina ir Kraniauskienė, Sigita. 2022. *Gyvenimo eigos režimas Lietuvoje*. <https://www.fsf.vu.lt/naujienos/fakulteto-ivykiai/4771-gyvenimo-eigos-rezimas-lietuvoje>
205. Neilson, David. 2015. Class, precarity, and anxiety under neoliberal global capitalism: From denial to resistance. *Theory and Psychology* 25 (2): 184–201. doi.org/10.1177/0959354315580607

206. Nelson, Larry and Luster, Stephanie. 2015. „Adulthood“ By Whose Definition? The Complexity of Emerging Adults' Conceptions of Adulthood. In Arnett, J. (ed.) *Handbook of Emerging Adulthood*, p. 421–437. New York: Oxford University Press.
207. Nelson, Larry and Padilla-Walker, Laura. 2013. Flourishing and floundering in emerging-adult college students. *Emerging Adulthood* 1(1): 67–78. doi.org/10.1177/2167696812470938
208. Nelson, Larry. 2020. The Theory of Emerging Adulthood 20 Years Later: A Look at Where It Has Taken Us, What We Know Now, and Where We Need to Go. *Emerging Adulthood* 9(3): 1–10. doi:10.1177/2167696820950884
209. Nelson, Larry. 2009. An examination of emerging adulthood in Romanian college students. *International Journal of Behavioral Development* 33(5): 402–411. doi.org/10.1177/0165025409340093
210. Nugin, Raili. 2008. Constructing adulthood in a world of uncertainties: Some cases of post-Communist Estonia. *Young* 16(2): 185–207. doi:10.1177/110330880801600204
211. O'Reilly, Camille. 2006. From drifter to gap year tourist: Mainstreaming Backpacker Travel. *Annals of Tourism Research* 33 (4): 998–1017. doi.org/10.1016/j.annals.2006.04.002
212. Ozolinčiūtė, Eglė. 2015. *Pasirinkimas atidėti universitetines studijas šiuolaikinėje Lietuvos ir Vokietijos visuomenėse*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
213. Padilla-Walker Laura and Nelson, Larry. 2017. *Flourishing in emerging adulthood: Positive development during the third decade of life*. Oxford University Press.
214. Pagis, Michal. 2020. Inhabiting the Self-Work Romantic Utopia: Positive Psychology, Life Coaching, and the Challenge of Self-Fulfillment at Work. *Work and Occupations* 48(1): 40–69. doi.org/10.1177/0730888420911683
215. Palačionytė, Ieva; Žilinskaitė, Gintarė; Lesinskienė, Sigita; Rutkauskas, Vilius. 2023. Pereinamojo amžiaus jaunimo (studentų) psichikos sveikata. Literatūros apžvalga. *Visuomenės sveikata* 2 (101): 9–15.
216. Panchal, Sheila and Jackson, Ellen. 2007. ‘Turning 30’ Transitions: Generation Y Hits Quarter-life. *The Coaching Psychologist* 3(2): 46–51. <https://www.centreforpositivetransitions.com/wp-content/uploads/2016/09/Turning-30.pdf>

217. Pande, Sharon. 2011. *Quarter Life Crisis effect of Career Self efficacy and Career Anchors on career satisfaction*. Master Thesis. Mumbai: Narsee Monjee Institute of Management Studies.
218. Parameswaran, Gowri. 2020. The social historical roots of the concept of emerging adulthood and its impact on early adults. *Theory and Psychology* 30(1): 18–35. doi.org/10.1177/0959354319876985
219. Pascal, Blaise. 1997. *Mintys*. Vilnius: Aidai.
220. Perante, Lhyza; Lunesto, Jhoana Paola; Coritana, Justine; Cruz, Chloie Nicole. 2023. Tumatanda na Ako: The Quarter-Life Crisis Phenomenon Among Emerging Adults. *Psychology and Education: a Multidisciplinary Journal* 7: 61–77. 10.5281/zenodo.7635962
221. Perisic, Alexandra. 2021. How to get a life: Humanities education in the age of neoliberal exhaustion. *Critical Education* 12(3): 1–14. <http://ojs.library.ubc.ca/index.php/criticaled/article/view/18626>
222. Pivoriūtė, Milda. 2020. „Kai ateina laikas išvykti, nors ir nėra aiškaus kelionės tikslo“: jaunų žmonių tapatumo paieškos ir amžiaus ketvirčio krizė, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (46): 69–94. doi.org/10.15388/SocMintVei.2020.1.22
223. Pivoriūtė, Milda ir Poškauskaitė, Karolina. 2019. Kai nebetenkina „per daug ir per kažkaip“: egzistenciniai pokyčiai kintant gyvenimo ritmui. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(45): 39–67. doi.org/10.15388/SocMintVei.2019.2.15
224. Pivoriūtė, Milda. 2017a. Šiuolaikinis jaunimas: „Darom karjerą, bet nakčiai grįžtam pas tėvus“. *Sociali sociologija*. <https://sociologai.lt/2017/siuolaikinis-jaunimas-proc.e2proc.80proc.9edarom-karjera-bet-nakci-ai-griztam-pas-tevus/>
225. Pivoriūtė, Milda. 2011. Savanoriška veikla užsienyje – efektyvus būdas atrasti save. *Savanoriška veikla ir jaunimo organizacijos* 1 (79): 11–14.
226. Pyšňáková, Michaela; Miles, Steven. 2010. The Post-Revolutionary Consumer Generation: ‘Main-stream’ Youth and the Paradox of Choice in the Czech Republic“. *Journal of Youth Studies* 13(5): 533–547. doi.org/10.1080/13676261.2010.487519
227. Plepytė-Davidavičienė, Giedrė. 2023. *Socialinis laimės patirčių kontravimas savi-pagalbos mokytojų naratyvuose Lietuvoje*. Daktaro disertacija. LSMC, VDU, KTU.
228. Pole, Sela Tu'uhoko. 2014. *My journey into the unknown: exploring the experiences of Tongan graduates in New Zealand today and the Quarter Life Crisis*. Master Thesis. Auckland: Auckland University of Technology. <https://hdl.handle.net/10292/7864>

229. Poviliūnas, Arūnas. 2021. P. Bourdieu sociologijos įtakos kriminologijai paieškos, *Kriminologijos studijos* 9: 254–27. doi.org/10.15388/CrimLithuan.2021.9.10
230. Przybylski, Andrew; Murayama, Kou; DeHaan, Cody and Gladwell, Valerie. 2013. Motivational, Emotional, and Behavioral Correlates of Fear of Missing Out. *Computers in Human Behavior* 29(4): 1841–1848. doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014
231. Rasmussen, Nikki Jane. 2009. *Lives overpromised: The transition to adulthood and the quarter-life crisis*. Master Thesis. Albany: Massey University.
232. Ravert, Russell. 2009. “You’re only young once”: Things college students report doing now before it’s too late. *Journal of Adolescent Research* 24(3): 376–396. doi.org/10.1177/0743558409334254
233. Ravn, Malin. 2005. A matter of free choice? Some structural and cultural influences on the decision to have or not to have children in Norway. In Douglass, C. (ed.) *Barren states: The population ‘implosion’ in Europe*, p. 29–47). Oxford: Berg.
234. Reer, Felix; Tang, Way Yen and Quandt, Thorsten. 2019. Psychosocial Well-being and Social Media Engagement: The mediating Roles of Social Comparison Orientation and Fear of Missing Out. *New Media and Society* 21(7): 1486–1505. doi.org/10.1177/1461444818823719
235. Reichenberger, Ina. 2017. Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure. *Annals of Leisure Research* 21(3): 364–380. doi.org/10.1080/11745398.2017.1358098
236. Repečkaitė, Daiva. 2016. Žaislinių darbų reiškinys. Asmeninis tinklaraštis: <https://www.daivarepeckaite.com/2016/03/zaisliniu-darbu-reiskinys/>
237. Richards, Greg. 2015. The new global nomads: youth travel in a globalizing world. *Tourism Recreation Research* 40(3): 340–352. 10.1080/02508281.2015.1075724
238. Robbins, Alexandra and Wilner, Abby. 2001. *Quarterlife Crisis: The Unique Challenge of Life in Your Twenties*. New York: MJF Books.
239. Roberts, Matthew. 2020. Globalization and Neoliberalism: Structural Determinants of Global Mental Health? *Humanity and Society* XX (X): 1–38. doi.org/10.1177/0160597620951949
240. Robin, Vicki and Dominguez, Joe. 2008. *Your Money or Your Life*. New York: Penguin Books.
241. Robinson, Oliver. 2018. A Longitudinal Mixed-Methods Case Study of Quarter-Life Crisis During the Post-university Transition: Locked-Out

- and Locked-In Forms in Combination. *Emerging Adulthood* 7 (3): 167–179. doi.org/10.1177/2167696818764144
242. Robinson, Oliver; Demetre, James and Litman, Jordan. 2017. Adult life stage and crisis as predictors of curiosity and authenticity: Testing inferences from Erikson's lifespan theory. *International Journal of Behavioral Development* 41 (3): 426–431. <https://doi.org/10.1177/0165025416645201>
 243. Robinson, Oliver (and First Direct). 2017. *How to turn Your Quarter-Life Crisis into Quarter-Life Catalyst*. <https://www.firstdirect.com/content/dam/wpbf/sdt/en/documents/pdf/quarter-life-crisis-guide.pdf>
 244. Robinson, Oliver. 2015a. Emerging Adulthood, Early Adulthood and Quarter-Life Crisis: Updating Erikson for the Twenty-First Century. In Žukauskienė, Rita (ed.) *Emerging Adulthood in a European Context*. New York: Routledge: 17–30.
 245. Robinson, Oliver. 2015b. *Quarter-life Crisis: An Overview of Research and Theory*. Conference on Emerging Adulthood. https://www.academia.edu/17424566/Quarterlife_Crisis_An_overview_of_theory_and_research
 246. Robinson, Oliver; Wright, Gordon and Smith, Jonathan. 2013. The Holistic Phase Model of Early Adult Crisis. *Journal of Adult Development* 20 (1): 27–37. doi.org/10.1007/s10804-013-9153-y
 247. Robinson, Oliver and Wright, Gordon. 2013. The Prevalence, Types and Perceived Outcomes of Crisis Episodes in Early Adulthood and Midlife: A Structured Retrospective-Autobiographical Study. *International Journal of Behavioral Development* 37 (5): 407–416. doi.org/10.1177/0165025413492464
 248. Robinson, Oliver and Smith, Jonathan. 2010a. The Stormy Search for Self in Early Adulthood: Developmental Crisis and the Dissolution of Dysfunctional Personae. *The Humanistic Psychologist* 38: 120–145. doi.org/10.1080/08873267.2010.485916
 249. Robinson, Oliver and Smith, Jonathan. 2010b. Investigating the Form and Dynamics of Crisis Episodes in Early Adulthood: The Application of a Composite Qualitative Method. *Qualitative Research in Psychology* 7 (2): 170–191. doi.org/10.1080/14780880802699084
 250. Robinson, Oliver and Smith, Jonathan. 2009. Metaphors and Metamorphoses: Narratives of Identity During Times of Crisis. In David Robinson, Pamela Fisher, Tracey Yeadon-Lee, Sarah-Jane Robinson, and Pete Woodcock (eds.) *Narrative, Memory and Identities*. Huddersfield: University of Huddersfield: 85–94.

251. Robinson, Oliver. 2008. *Developmental Crisis and the Self in Early Adulthood: A Composite Qualitative Analysis*. Doctoral Dissertation, Birkbeck College, London.
252. Sarantakos, Sotirios. 2005. *Social Research*. UK: Macmillan.
253. Scheyett, Anna. 2023. Quiet Quitting. *Social Work* 68 (1): 5–7. doi.org/10.1093/sw/swac051
254. Schwartz, Barry. 2005. *The Paradox of Choice: Why More is Less*. New York: Harper Perennial.
255. Schwartz, Seth; Côté, James and Arnett, Jeffrey. 2005. Identity and Agency in Emerging Adulthood: Two Developmental Routes in the Individualization Process. *Youth and Society* 37(2): 201–229. doi.org/10.1177/0044118X05275965
256. Schwartz, Seth. 2002. In search of mechanisms of change in identity development: Integrating the constructivist and discovery perspectives on identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research* 2(4): 317–339. doi.org/10.1207/S1532706XID0204_03
257. Settersten, Richard; Furstenberg, Frank and Rumbaut, Rubén (eds.). 2005. *On the frontier of adulthood: Theory, research, and public policy*. Chicago: University of Chicago Press.
258. Settersten, Richard and Mayer, Karl. 1997. The Measurement of Age, Age Structuring, and the Life Course. *The Annual Review of Sociology* 23: 233–261. doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.233
259. Shanahan, Michael. 2000. Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective. *Annual Review of Sociology* 26: 667–692. https://www.jstor.org/stable/223461
260. Shir-Wise, Michelle. 2018. Disciplined Freedom: The Productive Self and Conspicuous Busyness in “Free” Time. *Time & Society* 28(4): 1668–1694. doi.org/10.1177/0961463X18769786
261. Silva, Jennifer. 2013. *Coming up short: Working class adulthood in an age of uncertainty*. New York: Oxford University Press.
262. Sirsch, Ulrike; Dreher, Eva; Mayr, Eva; Willinger, Ulrike. 2009. What does It take to be an Adult in Austria? Views of Adulthood in Austrian Adolescents, Emerging Adults, and Adults. *Journal of Adolescent Research* 24(3): 275–292. doi.org/10.1177/0743558408331184
263. Smail, David. 2005. *Power, Interest and Psychology – Elements of a Social Materialist Understanding of Distress*. PCCS Books.
264. Stankūnienė, Vlada ir Maslauskaitė, Aušra. 2009. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

265. Stankūnienė, Vlada ir Baublytė, Marė. 2009. Šeimos formavimo modeliai: kaitos vektoriai. In Stankūnienė, Vlada ir Maslauskaitė, Aušra. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, p. 7–99. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
266. Stapleton, Alice. 2012. Coaching clients through the quarter-life crisis: What works? *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring* 6: 130–131. <https://radar.brookes.ac.uk/radar/items/8b8ac814-69c2-45fa-a1f9-93fc3c2e6878/1/>
267. Swartz, Teresa; Kim, Minzee; Uno, Mayumi; Mortimer, Jeylan and O'Brien, Kirsten. 2011. Safety Nets and Scaffolds: Parental Support in the Transition to Adulthood. *Journal of Marriage and Family* 73(2): 414–429. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00815.x
268. Statista. 2022. *Digital and Trends: Digital nomads*. <https://www.statista.com/topics/9259/digital-nomads/>
269. Statista. 2022b. *Youth unemployment rate in the European Union*. <https://www.statista.com/statistics/613670/youth-unemployment-rates-in-europe/>
270. Street, Francesca. 2022. *The train ticket that revolutionized European rail travel*. CNN. <https://edition.cnn.com/travel/article/european-interrail-pass-50-year-history/index.html>
271. Swartz, Teresa. 2008. Family capital and the invisible transfer of privilege: Intergenerational support and social class in early adulthood. *New Directions for Child and Adolescent Development* 119: 11–24. doi:10.1002/cd.206.
272. ŠMM (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija). 2006. *Lietuvos švietimas skaičiais: 2006*. <https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/kiti/lietuvosproc.20s-vietimasproc.20skaiciais.pdf>
273. Šileika, Algis; Rupšys, Valdas ir Gruževskis, Boguslavas. 2004. Youth unemployment and its reduction measures. *Journal of Business Economics and Management* 5(3): 119–131. doi:10.1080/16111699.2004.9636076
274. Šutinienė, Irena. 2020. Tarp socializmo kritikos ir vaikystės nostalgijos: sovietmečio atmintis aštuntojo dešimtmečio kartos gyvenimo istorijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 46(1): 7–28. doi:10.15388/SocMintVei.2020.1.18.
275. Tanner, Jennifer. 2011. It's Not about Winning, It's How You Play the Game, In Arnett, J.; Kloep, M.; Hendry, L. and Tanner, J. (eds.)

- Debating emerging adulthood: Stage or process?* New York: Oxford University Press.
276. Tanner, Jennifer and Arnett, Jeffrey. 2011b. Presenting „Emerging Adulthood“: What Makes It Developmentally Distinctive? In Arnett, J.; Kloep, M.; Hendry, L. and Tanner, J. (eds.) *Debating emerging adulthood: Stage or process?* New York: Oxford University Press.
 277. TD Ameritrade. 2018. *The FIRE Movement Survey*. https://s1.q4cdn.com/959385532/files/doc_downloads/research/2018/FIRE-Survey-full-research.pdf
 278. Tereškinas, Artūras ir Dryžaitė, Ieva. 2009. Darbininkai vyrai ir socialinis kentėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(25): 62–82. doi.org/10.15388/SocMintVei.2009.2.6086
 279. Vandewater, Elizabeth and Stewart, Abigali. 2006. Paths to late midlife well-being for women and men: The importance of identity development and social role quality. *Journal of Adult Development* 13(2): 76–83. doi.org/10.1007/s10804-006-9004-1
 280. van de Velde, Cécile. 2006. « Se trouver », ou le temps long de la jeunesse au Danemark. In: Devenir adulte aujourd'hui. Perspectives internationales. *Débats Jeunesses* 18: 37–53. doi.org/10.3406/debaj.2006.951
 281. van Stee, Elena. 2022. Privileged dependence, precarious autonomy: Parent/young adult relationships through the lens of COVID-19. *Journal of Marriage and Family*, p. 3–12. doi.org/10.1111/jomf.12895
 282. Vaicekaskas, Kristijonas. 2014. *Anti-turistai: backpackerių ideologija ir tapatybė*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
 283. Verhaeghe, Paul. 2014. *What About Me? The Struggle for Identity in a Market-Based Society*. London: Scribe.
 284. Vogt, Kristoffer. 2018. From Job-seekers to Self-searchers: Changing Contexts and Understandings of School-to-work Transitions. *YOUNG* 26(4): 18S–233 S. doi.org/10.1177/1103308817741006
 285. Vosylis, Rimantas. 2017. *Psichologiniai tapsmo suaugusiuoju aspektai skirtinga socialinės brandos eiga pasižyminčių jaunuolių grupėse*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
 286. Vosylis, Rimantas; Kaniušonytė, Goda and Raižienė, Saulė. 2016. What does it mean to be an adult? Perceptions of adulthood among Lithuanian emerging adults. In Žukauskienė, Rita (ed.) *Emerging adulthood in a European Context*, p. 54–78. New York: Routledge.
 287. Vosylis, Rimantas. 2014. Tapsmo suaugusiuoju ženklai Lietuvos jaunuolių imtyje. *Psichologija* 49: 81–99. doi.org/10.15388/Psichol.2014.49.3692

288. Zhong, Juan and Arnett, Jeffrey. 2014. Conceptions of adulthood among migrant women workers in China. *International Journal of Behavioral Development* 38(3): 255–265. doi.org/10.1177/0165025413515133
289. Zwagery, Rika and Yuniarrahmah, Emma. 2021. Quarter Life Crisis : Choose The Right Path, What Should I Do Next? *Jurnal Pengabdian Masyarakat* 4(3): 272–280. doi.org/10.35914/tomaega.v4i3.819
290. Žilinskienė, Laima and Ilic, Melanie. 2021. *Soviet and Post-Soviet Lithuania – Generational Experiences* (Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe). London: Routledge.
291. Žilinskienė, Laimutė. 2019. *Sovietmečio kartos: kaip jos prisitaikė gyventi šiandien?* <https://www.fsf.vu.lt/naujienos/fakulteto-ivykiai/2757-sovietmecio-kartos-kaip-jos-prisitaikė-gyventi-siandien>
292. Žukauskienė, Rita. 2016. *Emerging Adulthood in a European Context*. New York: Routledge.
293. Žutautaitė, Justina. 2023. *Dirbantys studentai ir aukštojo mokslo marketizacija: Vilniaus universiteto atvejis*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas.
294. Walther, Andreas. 2006. Regimes of Youth Transitions. Choice, Flexibility and Security in Young People's Experiences across Different European Contexts. *YOUNG* 14(2): 119–139. doi.org/10.1177%2F1103308806062737
295. Wängqvist, Maria and Frisén, Ann. 2016. Swedish Emergind Adults' Sense of Identity and Perceptions of Adulthood. In Žukauskienė, Rita (ed.) *Emerging Adulthood in a European Context*, p. 154–174. New York: Routledge.
296. Weeks, K. 2011. *The problem with work*. Durham, London: Duke University Press.
297. Whitmer, Jennifer. 2019. You are your brand: Self-branding and the marketization of self. *Sociology Compass* 13(3). doi.org/10.1111/soc4.12662
298. Wirth, Louis. 1931. Clinical Sociology. *American Journal of Sociology* 37(1): 49–66. <https://www.jstor.org/stable/2766797>
299. Woldoff, Rachael and Litchfield, Robert. 2021. *Digital Nomads: In Search of Freedom, Community, and Meaningful Work in the New Economy*. Oxford: Oxford University Press.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Milda Pivoriūtė. 2021. „Kai ateina laikas išvykti, nors ir nėra aiškaus kelionės tikslo“: jaunų žmonių tapatumo paieškos ir amžiaus ketvirčio krizė. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 46(1): 69–94. doi:10.15388/SocMintVei.2020.1.22.

Milda Pivoriūtė ir Karolina Poškauskaitė. 2019. Kai nebetenkina „per daug ir per kažkaip“: egzistenciniai pokyčiai kintant gyvenimo ritmui. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 45(2): 39–67. doi:10.15388/SocMintVei.2019.2.15.

PADĖKA

Šis mokslo darbas perėjo tiek besiformuojančio suaugusiojo tarpsnį, tiek amžiaus ketvirčio krizę. Galbūt disertacija pasiekė ne visus tokio pobūdžio darbams taikomus brandos atributus, tačiau manau, kad atėjo laikas jai tapti suaugusiai (jei tik perėjimo į suaugystę rituale dalyvausiantys palaimins).

Jei imčiausi vardyti visus, kam ir už ką norėčiau nuoširdžiai padėkoti disertacijos tapsmo suaugusiaja kelyje, ją rašyčiau (ar apie ją svajočiau) dar 10 metų. To turbūt nenorėtų nė vienas, o labiausiai – darbo vadovas ir artimieji. Žaviuosi jų kantrybe, dėkoju už palaikymą ir suteiktą laisvę judėti link šio rezultato savo sparta ir keliais.

Visiems nuoširdus ačiū

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.